

(H. M. Lib. XI. sect 28), 's már egy 1588 Görlitzben megjelent munka is (*Ewigwährende Practica*) értekezik arról. Az újabb időben Quatremère Disjonval, a tudományok academiájának egykori tagja Parisban, nyolcz hónapi fogsága alatt, mellyben néhány pókok voltak egyedül való társai, sok észrevételeket gyűjtött azokról, mellyeket 1797 Parisban kiadott. Kiterjeszkedik ő ezen munkájában azon állandó viszony felfedezésére, melly a' különb-különbféle pókok megjelenése és eltünése, az ők munkája és pihenése, a' hálók és akasztó fonalak kisebb vagy nagyobb kiterjedése és az atmosphaerai szép időről esőre, szárazról nedvesre, kiváltképen pedig melegegről hidegre és hidegről lágyra való változások közt van. Ez a' munka honi nyelvünkre is le van fordítva. A. B. P.

ARAD, (Ó-) éj. sz. $46^{\circ} 10'$, k. h. $38^{\circ} 58'$ alatt; főhelye azon megyének, melly nevét viseli, 1826 olta szabad kir. város, igen nevezetes ujonnan épült erős várral, mellytől a' Maros vize választja; 2811 házban 13,824 nagyobb részént cathol. és n. e. görög lakost számlál. Itt vannak a' vármegye gyűlései, a' kamarális administratio, királyi só- és póstatisztisgek, egy görög n. e. püspök, egy Minoriták klastroma, kir. főgymnasium és kisebb iskola 's egy olah tanító intézet. Ezen hely, mellynek régi neve Orod, Magyarországnak határvára a' Törökök ellen lévén, nemzeti történeteinkben gyakran emlittetik. Ujabb időben a' mezei 's városi munkásságra és a' kereskedésre szemesen ügyelvén, napról napra nevedik. S—s.

ARAD (Uj-), éj. sz. $46^{\circ} 8'$, k. h. $38^{\circ} 59'$ alatt, Ó-Aradnak ellenében dél felé a' Maros bal partján fekvő szép mezőváros, Temes vármegyéhez tartozik, 461 ház- és mintegy 4000 lakossal, a' kik főképen fakeskedésből és a' mezei gazdaságból élnek. S—s.

ARAD VÁRMEGYE. Délkeleti Magyarországnak egyik jeles osztálja a' Tiszán tuli kerületben; éj. sz. $45^{\circ} 59'$ től fogva $46^{\circ} 42'$ ig, k. h. $38^{\circ} 31'$ től kezdve $40^{\circ} 11'$ ig terjedvén, mostani határaiban az előbbi Zaránd vármegyének nagyobb részét is foglalja. Napkelet felé hegyek választják el Erdélynek Zaránd és Hunyad vármegyéjítől; dél felé a' Maros folyóval fut a' határ, elválasztván ezen megyét Krassó és Temes vármegyéktől; napnyugotra Csanád vármegye szélét mindenféle tekergekessel éri, éjszokról pedig Bihar vármegye környékezi. Napnyugoti része csupa sík térség, a' napkeleti ellenben sok hegyekből áll, mellyek a' Kárpátnak kolosvári hegysorából kiszakadván 's a' fejeér Kőrösnek forrásait megkerítvén, Arad vármegyének napkeleti határán két részre elágaznak. Ennek felső ága napnyugot-éjszak felé folytatja útját; az alsó pedig épen napnyugotnak indulván, a' fejeér Kőrös mentében és Mokra, Világos, Gyorok felé elenyészik, végső részei a' Hegyes, Solymos, Kládova, Paulis, Gyorok, Kövesd, Ménes híres szőlőjivel diszeskednek. Igen nagyobb folyóji a' Maros (Marusius), a' fejeér és a' fekete Kőrös (Chrysius). Termékenysége nem csak a' gabonának mindenféle nemeire, leginkább a' tengeri búzára nézve, hanem a' jó dohányra, gyümölcsre és főképen azon szőlőjire nézve is nevezetes, mellyeknek asszujiból a' híres ménesi bor (talán Homerusnál a' *μελιθηδής οίνος ἰσχυρός*) készítettik. Arany a' két Kőrös főenyéből mosatik, vas a' Dezna völgyében elég bőven, réz pedig Milován közel a' Maroshoz ásatik, mintegy 1000 mázsa. A' vármegyének kiterjedtsége $108 \frac{4}{10}$ nsz. mfdl., a' mellyen most 209,429, 's így 1 nsz. mfdlön 1930 ember lakik, 1 királyi városban, 18 mezővárosban, 164 faluban, 46 pusztán és diverniculumon. Négy járása, a' mellyekre felosztatik, ezek: 1) az aradi, 2) a' világosi, 3) a' zarándi, 4) a' boros-jenői. A' solymosi, egresi, pankotai, boros-jenői, deznai váraknak omladkai régi szomorú időkre emlékeztetnek. S—s.

ARADI GYÜLÉS, I. BÉLA II.

ARAFOMETER, I. HIGMÉRŐ.

ARAGO (Dominique François), parisi, még életben lévő astronomus a' királyi csillagór palotában. Szül. Febr. 28. 1786 Perpignan mellett

Estagelben. Már 1804 a' polytechnica iskolában tanított, és 1805 a' *Bureau des longitudes* nevű tudós egyetem segédtagja lett. Biot és két spanyol biztos (Chaix és Rodrigues) társaságában Barcelonától fogva Formentera szigetéig folytatván azon déli linea mérését, melyet Delambre és Méchain Dünkirchen és Barcelona között előbb elvégzetek volt, a' Napoleon seregei ellen feltámadt Spanyolok által elfogatott és Rosasban több hónapokig mint fogoly ült. Innen (Rodrigues József ügyessége által) kiszabadulván, midőn Franciaországba a' tengeren visszatérne, egy rabló hajó hatalmába jutott 's Algirba vitetett fogságba, melyből 1809 szabadult ki a' fr. consul közbenjárására. Mind ezen viszontagságok között a' nála lévő eszközöket és az ezekkel véghez vitt mérésekről szóló papirosokat szerencsésen megőrizte 's több esztendőnk mulva Biottal egyetemben (mint a' már 1809—1810 közre bocsátott *Base du système métrique* nevű nagy munkának negyedik darabját, 4-to hasonformában) kiadta ezen czím alatt: „*Recueil d'observations géodésiques, astr. et phys., exécutées par ordre du Bureau des Longitudes en Espagne pour déterminer la variation de la pesanteur et des degrés terrestres sur le prolongement du méridien de Paris;*“ *red. p. Biot et Arago.* A. az öreg Lalande Gerome helyett 1817 a' nemzeti tudományos intézet tagjává választott; X. Károly alatt a' becsület rendje keresztjével tiszteltetett meg. Mostanában leginkább a' physicával foglalatoskodik, nevezetesen a' v.lágosság és galvanismus titkai nyomozásával. *Titel.*

ARAGON, a' spanyol királyságnak hajdan második fő alkotó része volt, és az aragoni, valenciai és mallorcai királyságokból 's a' catalunai hercegségből állott. Catholicus Ferdinandnak Isabellával, Castiliának örökösével, való házassága előtt Aragon egy Castiliától egészen külön vált országot tett, mely akkor nem csak az említett 4 tartományt, hanem a' két Siciliát és Sardiániát is magában foglalta mint melléktartományt. Ferdinandnak 1516 történt halála után örökre egyesítettet Castiliával, úgy mindazáltal, hogy az aragoni provinciák hajdani szabadságaikat és törvényeiket megtartották, melyekkel egészen a' Bourbon familiából lévő királyok uralkodásáig éltek, midőn magokat a' spanyol örökség felett folyt háboru alkalmatosságával Austriához csatolván, tökéletesen elvesztették azokat. A' mai aragoni provincia még most is királyság nevet visel. *I—ú.*

ARAK vagy RAK, mindennemű erős italok neve Keletindiában. Az araknak két főpiacza van Goa és Batavia. A' goa arak, az u. n. toddy-ból készül, mely a' kokusdiófa leve, 's úgy készül, mint nálunk a' nyirfalé. A' fris toddy magában kellemetes ital, de hasmenést okoz azoknak, kik nincsenek hozzá szokva; ha régi, akkor jó ezet valik belőle. A' goa araknak három faja van, t. i. egyszer, kétszer és háromszor lepárolt. A' kétszer lepárolt korántsines ugyan olyan erős, mint a' bataviai arak, de még is különös és kellemetes ízért legtöbbször becsületes, 's leginkább ezt szokták kiküldeni. Ezen kellemetes íz, mint mondják, azon cserép edényektől származik, melyekkel Goában a' lél leluzására élnek, a' helyett hogy Bataviában réz edények használnak. A' bataviai arakot riskásából és nádmezből csinálják, melyet néha kokusdiófaléval savanyitnak meg. Az araknak ezen közönséges nemein kívül van még két más is, a' keserű és a' fekete arak, de a' melyeket nem igen ismernek. Araknak nevezik azon léles italt is, melyet a' tungusiai Tatárok kanczatejéből készítenek. Ezt t. i. meglagylak savanyodni, azután két- háromszor lecsepegtetik, két szoroson bedugott cserép fazokból, honnan az egy kis fa csövecskén fut le. Ez az ital sokkal mérgeesebb a' pálinkánál. *A. B. P.*

ARAKACSA, egy plánta, melynek hazája az Andesek lánca (a' Cordillérák) 's melyet legelőször Santa Fé de Bogotában, Uj-Granada királyságban, spanyol déli Amerikában fedeztek fel. Ez még táplálóból 's hamarabb és bővebben szaporodik, mint a' krumpli (*solanum*

tuberosum), melly, mint tudva van, ugyan azon tájékon, Santa-Fé de Bogota erdejiben, Peruban és Chileben vadon terem. Izére és keménységére nézve hasonlít az arakacs a' spanyol dióhoz. Nem kívánja ez sem a' melegség, sem a' nedvesség nagyobb gradusát, mint millyel Europa földje bír; a' honnan az Németországban Bambergben és Würzburgban, ha nem hibáznak, legelőször haszonnal mivellett. Nálunk több, mint tiz esztendő oltá mivellettik az Nyitra vármegyében, de egyebütt is sok helyen találtatik már. A' *Quarterly Journal of science, literat. and the arts* 19 füzetében (Oct. 1820) többeket közöl Lambert az arakacsáról (*Heracleum tuberosum Molinae*) 's annak miveléséről Angliában. Nevezetes az, a' mit James Grey Jackson a' *Quart. Journ. of science* 'sat. 20-ik füzetében felhoz, hogy ez a' plánta Alsó-Suse megyében, az Atlas déli oldalán, is terem, 's az Araboktól arakacsan vagy acsu-nak (azaz, szomju gyökérnek) neveztetik. Miként jutott ez Amerikába 's tartotta meg eredeti nevét? Több esmeretekkel birtak e az Arabok a' tengeri utazásról, mint közönségesen hiszik? Vagy azt bigyjük, hogy egy elsüllyedt száraz föld (*Atlantis*) által egykor Afrika és déli Amerika őszvekkötésben voltak?

A. B. P.

ARAL, Asiának egy a' Caspium tenger után legnagyobb tava, melyet a' régiek nem esmertek. A' Turkománok, Chovaresmik és Kirgis-kaisakok pusztáján fekszik 's 1124 nsz. mfd. nagy. Hossza 45, legnagyobb szélessége 30 mfd. Vízé sós, mint minden álló vizeké, melyekből a' viz nem folyik ki. Bele szakadnak az Amu (*Oxus*) és Sir (*Jaxartes*), és igen sok lasacz, viza és tengeri borju találtatik benne. Homokos pusztaságotól vétetik körül, 's elfövényesedett partjainál egy kikötő sincs. Igen alacsonyan fekszik, és sok kisebb tavak, posványok és apró hegyek vannak körülé. Hihetőképén valaha a' Caspium tengerrel, mellynek kel. partja az Aral nyug. partjától csak 20 német mföldnyi fövényes, mocsáros és posványos föld által választatik el, őszve volt köttetve. Mind a' két tengernek egymással szemben lévő végei igen csekélyek. Az Aral teljes szigetekkel, mellyeken, valamint partjain is, nincsenek lakosok.

L—ú.

ARANDA (Pedro Abarca de Bolea, gróf), szül. Aragoniában Dec. 21. 1718 fényes nemzetségből, elejénte katona volt, de mivel jeles vizsgálódó lelket mutata, III. Károly követül küldötte III. Auguszt lengyel királyhoz, melly méltóságban 7 évig vala. Visszajöttével Valencia generalhelytartója lett. 1755 egy Madridban támadt lázadás következtésében visszahitta őt a' király 's a' castiliai tanács előlülőjévé nevezte. A. nem csak helyre hozá a' rendet, hanem a' Jesuiták kiűzetését is kieszközlé. De Roma 's a' papság A.nak magától eltávoztatására 's Franciaországba követül küldésére birtak a' királyt. Parisban 9 évig élt, visszatért azután Madridba és statustanácsos lett, de hatásköre igen csekély vala, míg Florida Blancának, az első miniszternek, megbukta után 1792 ennek helyét el nem nyeré. Néhány hónap mulva azonban a' királyné kedvence Godoy, duque de Alcudia (I. Gonov), lépett helyébe. A. előlülője maradt ugyan a' statustanácsnak, mellyet munkásságra buzdított vala, de midőn egykor a' Francziák ellen való háboruról véleményét ki nyilatkozttatá, Aragoniába számkivettetett. Itt hala meg, ifju nejét özvegyen hagyván, gyermektelenül. Neki köszöni Madrid bátorságát, tisztaságát és sok visszaélések eltörlötését.

—v—i.

ARANJUEZ, egy királyi mezei mulató kastély (Sitio), több pompás kertekkel, szép szilfa sétáló helyekkel és egy vadászó erdőcskével; egy Toledo nevű spanyol provinciában, a' Tajónak, mellybe itt szakad belé a' Xarama, bájoló szépségű árnyékos völgyében, 7 legoasnyira (5 mf.) Madridtól, a' hova egy VI. Ferdinándtól romai módra építettett szép ország ut, mellynek minden mföldje 3 mil. realba (mintegy 190,000 tal.) került, viszi az embert. Itt lakik az udvar rendszerént Husvétől Junius végéig, ekkor a' nép száma 2600-ól 8000-re hág fel. Már I.

(V.) Károly mulató helynek szentelte ezt a völgyet. A kastélynak és kertnek II. Filep tette le talpkövét. Az utána következők közül főképen VI. Ferdinand, III. Károly és IV. Károly igen megszipítették és nagyobbították. Az egész mulató hely hollandiai izléssel van építve, széles és egyenes utszáji vannak, mindenütt, a hol egymást keresztül vágják, tökéletes szegletet formálnak. A kastélyt szép márvány lépcsők, pompás st. ildefonsi tükrök, gazdag remek mivek és valamint a templomot 's a klastromot is a spanyol és olasz mivészek sok szép festései ékesítik; kiváltképen gazdag a IV. Károlytól nagy pompával építettett Casa del Labrador. A spanyol költőktől gyakran éneklött Aranjuetz kertjeire, sétáló helyeire és mesterséges vízvívéseire nézve híres. A kertek csillagformára vannak alkotva. A szilfákból álló fő sétáló hely 6—700 lépésnyi hosszu, 12' széles és eleven sövényvel van bekerítve. Minden 70—80 lépésnyire pihenő helyek vannak szökő kuttakkal. 12 szilfaút egy nagy kerek helyen ütközik öszve. Hajdan igen jó állapotban lévő királyi ménes, öszvér- és bivaltartás is volt benne. Közel hozzá van egy forrás, melly csudásot ad. Nevezetes Aranjuetz a Mart. 18. 1808 kiűtött revolutio által is (L. SPANYOLORSZÁG.). Aranjuetzet bővebben Hasse írta le a „Kronosban“ (Leipzig L—ú.)

ARANKA vagy ARÁNKA (György), a magyar nemzetiség 's nyelv ügye buzgó pártfogója, Zágonról eredve Háromszékről, Sept. 15. 1737 szül. Széken Doboka várm. Atyja reform. püspök volt. Asszonytól gyermek korában futott. A m.vásárhelyi collegiumban többek közt a híres orvosiró Mátyus István alatt tanult. N. Enyeden mint togatus logica praceptorá volt. Azután pappá akart lenni, de próbájakor a Mi-atyánkot elvété, 's különben is könyv nélkül tanulni nem tudván, a kir. tábla mellé ment cancellistának, 27-ik esztendejében 2 év alatt itt a tábla előlülője házánál, Exc. gr. Nemes Adámaál, sokakkal esmeretségbe jött; németül, francziául tanult 's prof. Kovásznaihoz járva az elébb általa fel sem vett mathesisnek feklött. Majd fordította (hypochondriájában) Drelincourtnak a halál félelmei ellen irt munkáját, 's hasonlókép Györgynek hívott atya neve alatt kiadta. 1766 báró Domokos Antal itélő mesternél protocollista lett. Akkori feszesség szerént ennek háta megett kardosan udvarolt, tányért cserélt nagy asztaloknál ebéd felett, 's este az itélő mester vele kártyázott, azután a báró ágyát megvetette, csizmáját lehuzta, megtisztította 's másnap reggel megint a báróval avagy itélő mesterrel együtt kártyozott. B. Domokost Cserei Mihály, ezt meg majd 1774 Székely Dávid váltván fel itélő-mesterségben, protocollistának Aranka mindeniknél megmaradott. Az utóbbinál létében fogott egyszerre verseléshez 1777, tehát már 40 eszt. korában. Székellyel Bécsset látta 's gyengült szemei miatt Maria Theresianál illendő fizetésű nyugalmas hivatalért eszedzett. M. Th. vallása változását kívánta. „Vallásom iránt, Fels. asszonyom,“ felele, „meg vagyok győzve; embernek sem hazudtam soha, felette ellenem lenne, ha Istennek hazudnék.“ Bécsből haza mint szabadkőmives ment. 1782 a kir. táblánál üresség adódván, a jólelkű fejedelem-asszony számszeletti assessornak nevezte fizetéssel. Mint ilyen vala kiküldve 's is a borgói uradalom határszéllé-tételekor, hol egy német kapitányt bajvására hívott. Ünek ebédnél, a kapitány szemébe olcsárolja a magyar nyelvet és köntöst. Arankának hévvé változik szokott jámborsága, felszökik, kardot ragad. „Uram, ez nemzetséretés“, kiáltja, „vinod kell velem.“ Az együttebedlők békélteték meg, a kapitány engedelmet kért. 1787 II. József az általa M. Vásárhelyen kezdett kerületi táblához tette bíróvá, 1796 a már visszaállított k. táblánál lett valóságos assessor. Itt egyenesen ítélte, 's ha néha verselt is inkább az előadások alatt, mint ügyelni látszott, a dologhoz jól szólt. 1791 Erdélyország gyűlésén buzgó felszólalásaival tüzelt kitkit a magyar nyelv mellé. „Szégyenletes halál a nemzetet,“ tartá ő is, „nyelve bece

nélkül. Magyar nyelvmivelő társaságról irt előrajzot, 's melly lelkesen dolgoztak azon Erdély rendjei, mutatja naplókönyvek. Nem erősttetett meg 1792 a' társaság iránt javalott törvényczikkely, de a' rendek az alatt is elkezdeték, ámbár csak 1071 fl. 21 kr. esztendőnkénti kamattal egy előre. Aranka lett titoknok. Decemb. ült a' társaság legelőször együtt M. Vásárhelyen, 3-ik ülésében jelen volt a' gubernator gr. Bánffy György mint főelőlülő, ki maga helyébe a' helyt lakó gr. Teleki Mihályt, később marosszéki főtitköt, nevezé. A' társaság munkáinak első darabja 1796 jelent meg. Sokáig együtt tartá Aranka buzgósága, végre gr. Telekinek vele nem egyezése miatt is szétment. És a' tagok inkább csak M. Vásárhelyt lakott tudományszeretők lévén, nem az országban szétlévő tudósok, rendbeszerkeztetés nélkül és oltalmatlanul hunynia kellett. Így járt a' másik egyesület is, melly az erdélyi történetirók eddig nyomtatlan kéziratjai kiadását czélzá. Erdélyt ehhez Aranka hasonlókép 1791 hívá meg aláírásra, 's a' gubernator ezt különösen ajánlá maga is. Aranka öszeveirá a' kéziratok czimét, folytatta ezt a' nyelvmiv. társ. munkáji 191—204 lapjain. Következése: Eder Károly mint tagja külön Schesaeus kéziratját: „*Lyinae Iannonicae*, és Ambrosius Simighianusét: „*Historia rerum ungaricar.*“ 'sat. adta ki. Aranka maga munkáji e' tájról ezek: 1) Julia levelei Ovidius-hoz, németből 1790. 2) Anglus és magyar igazgatásnak egybevetése 1790. Ezt magyarból németre is fordították. 3) A' Budai Basa, francziából 1791. Addig ez volt a' legszebben nyomtatott magyar könyv, 's dicsérték magyarságát. 4) Az igazgatás formájiról és az nralkodók kötelességeikről, (egy) próba II. Fridrik írásai közül, francziából 1791. 5) Az erdélyi m. nyelvmiv. társaságról újabb elmélkedés 1792. 6) Ujmódi gonosztevő, színjáték, fordítás. 7) Elegyes versek. Ezek azért valának inkább hirben, mivel látogatóji előtt azokat maga szerette fel-felolvasni. Van benne jó gondolat, de nincs költés melege. Jámorsága mellett egyikét sikamuló sor is esuszott ki tollából. Gr. Teleki József, a' koronaőr, egy ollyanra ezt írta: „Ha mind olly illendő, a' mint szépen, szólnál, Akkor nem Aranka, hanem Arany volnál. Gr. Bethlen Elek ezzel vágta verseit: Aranka pediglen erőlködik vala, Pediglen Aranka poéta nem vala. 8) Schlötzer Magyart sértegető munkájának az erdélyi Szászokról, megczáfolása. Még kéziratban. Illy tárgyairól 1801 64 évében, philosophia tanulására ment által. Foglalatokodnia kellett. Kántba merüle 's az arról folyó leczkékre járt rendes órákon a' m. vásárhelyi collegiumba. Következése ennek: Isten, világ, ember, rövid vizsgálódása, 8. rétb. és későbbben, templomról. Majd hitte a' tisztos öreg, hogy Kántot jóval meghaláda. Mondá ezt nekem is. Ezzel bajlódása iratá vele ezeket is: Két elmélkedés I. A' böleselkedésnek közönséges történetei, hol áll az ma? II. A' természet esmereti rajzolatjának kicsiny táblája. Azonban közben magyar történetek vizsgálásaiha is ereszkedett, különben is régi írások olvasásában 's Erdély diplomaticájában jártás lévén. Együtt adta ki: I. Az 1809 esztendő eltemetése. II. C. gubernator Hunyadi Jánosról való értekeződés, mellyben megbizonyítatik, hogy nem volt szerelem gyermeke 1811. Ezt ujra kiadta P. Tiewrewk József (I. Három értekezés Hunyadi Székely János törvényes ágyból lett születése bebizonyítására. Posony. 1825.) Arankát illy örök írógatás munkásság közt érte Mart. II. 1817 betegség nélkül halála 80 esztendőjében. Elesett erőtlensége miatt szobájában, fejét bal füle tövével a' fal szegletébe ütötte meg, 's ágyára tódult a' vér. Szóttan, mozdulás, látás nélkül 14 óra mulva hunyt el kövér izmos testtel 's vidámságot mutató ábrázattal. Ember igen jó volt. Szelid, tüdő, segedelmeire kész, rágalmaszás, dolyf 's másra törés nélkül. Mosolyghatál tudományos későbbi pepecsléseim, de ha nézéd a' hajatlan öregot, ámbár magas vastag termete görbülve, orczája szava kedvesség nélkül, korában is a' mind mozgó jó akarat szelidített hozzá; La elgondolád a' kilenczvenben fára-

dozót, a' honhoz mindég hivet, tiszteletére érzékenyedél. „De dugába dült a' kezdet“ Ott a' hozzá adott országos gyűjtemények halála után Székely Mihály, akkori itélőmester, most k. tábl. előlülő, 's Cserei Miklós k. tanácsos által pecsét alatt a' ref. collegium könyvtárába tétetve, 's Erdély csak nevel még fiut, ki a' dicső szándékat nemesíti, alapítja. Es a' kezdő még is Aranka marad. Mint emberről egyikét vonást. Collegiumból kiléptekor ezt mondá: Isten! én hely 's állapot nélkül vagyok, kérlek, tartsd meg eszemet 's egészségemet, szerzek én szerencsét magamnak. Lassanként szerze is, a' miből élt. Akkor szüleijéről maradott jövedelemkáját egyik testvérének ajándékozta. Szükséködőnek kölcsön adott pénzét vagy elveszni engedte, vagy a' törvényesnél kevesebb kamatra adta. Ajándékozott is. Egy Broczki Ferencz nevű M. Vásárhelyre szakadt német szücsmesterségét akará ott kezdeni, 's arra neki Aranka 700 forintot adott kölcsön. De a' szücs fényt üze 's megbukott. A' hitelezők elszedegeték holmijét. Arankának azokhoz legtöbb jusa lett volna, ő egy kanariját vette által kalitkástul. Emberséggel bánása alrendüekkel is és megalázódása szinte tul ment a' határon. Soha nem esküdt, soha nem átkozódott, csak ezen szó: ördög, említése is káromkodás volt előtte 's feddése érte, a' kitől hallá. Feleséges soha nem lévén, háza nyitva volt férjfiak barátságos társalkodásának, olvasás, tudós beszéd, egy pohár bor 's pipa kerüle mindég elő. Az utolsót szünet nélkül szitta. Öltözete mindég magyar, öregségében vett magára néha kaputot, német nadrágot halála előtt 6 héttel orvos tanácsából. Bajszta azonban soha sem viselt. Mint szépíró: Aranka nyelve tiszta magyar, ellene is volt a' facsart idegen szó-lásmód becsusztatásának, de azon igaz magyar folyamatnak kell vala adnia kerekbbséget 's izléssel ingert fordulatjaiba. Hanem, a' mi ezt osztja, a' csin élnk érzése nem fejlődött ki benne. Aranka versei elfelejtve, prosája példányul már nem mindenben szolgálhat, de mint hazafi és ember érdeme maradandó. Életét Székely Márton írta le, I. Tud. Gyűjt. 1818. XII. köt.; képét 69 eszt. korában M. Vásárhelyen Cserei Farkas Boér Mártonnal festette le.

Döbrentei Gábor.

ARANY. Az érczek ezen legnemesibikének tulajdon világos-sárga színe van 's erős tartós fénye, mely azt több jeles tulajdonsági közt az emberek szemeiben elejétől fogva nagy becsüvé tette. Törésén nem mutat semmi szembetűnőleg fogas, hanem tömött fonalképi szövületet. Specificus nehézsége 19,3—19,65, mivel verés és nyomás által valamivel nagyobb tömötséget nyer. A' tiszta arany nem sokkal keményebb, mint az ón, a' honnan az az elkopásnak nagyon ki van téve, 's annak megakadályoztatására más érczekkel szokták vegyíteni vagy is öszvekötni. Hajthatósága nincs olly nagy, mint az ezüsté, ellenben kinyújthatóságára és kiterjeszthetőségére nézve felülmul minden esmeretes érczeket. (L. ARANYVERŐ.) A' levegő semmi változást sem tesz az aranyban, 's a' nedves levegőn is megtartja fényét. A' tiszta arany valamivel hamarabb elolvad, mint a' réz; a' megolvadt arany világos-zöldszinű felületet mutat, egyébként semmi változást sem szenved 's a' meghüléskor rövid négyoldalú pyramisokban kristályozódik. A' platinán kívül a' legtűzkiállóbb 's ronthatatlanabb érczek közé tartozik ez, 's repülő testek által is alig lehet azt elrepiteni, mi annak nagy elsőséget ad az ezüst felett. A' leg-erősebb gyujtó üvegek és gyujtó tükrök által előhozott hévségben, a' savanytárgy-szesszel táplált forrasztó cső langja előtt és Volta bateriájának legerősb tüzeiben az arany valósággal elrepül 's részént biborveres mésszé válik. Az aranymeszek még kevéssé esmertetnek; azt tartják, két neme van. A' tiszta arany nem olvad fel az alkalikban és búzósóban, de az utolsóban az aranymész csak hamar felolvad. Noha a' kénmáj az aranyat a' kiolvasztáskor olly tökéletesen feloldozza, hogy az a' vízzel egészen tiszta olvadékat formál, de még sem lehet azt a' megolvasztáskor kénnel egyesíteni. Még a' savanyakban felolvasztott aranynak kén-viztárgy-szesszel való leveredékei is csak tiszta arany- és kénvegye-

lékek. Minden savanyak közt csak a' királyvizben olvad fel az arany, 's a' büzső leverés által a' durranó aranyat állítja elő. (L. DURRANÁS.) Ha az aranyolvadékhoz királyvizben felolvasztott czint öntünk, igen szép setét csigavérszínű leveredék áll elő, az ugy nevezett érczbibor vagy Cassius aranybibora. Az aranyat más érczekkel könnyen öszve lehet kötni, de mindnyájan megkisebbitik annak kiterjeszhetőségét, ugy hogy két érczel szokták azt vegyíteni, ezüsttel és rézzel, hogy nagyobb keménységet adjanak nekie. A' pénzeknél örömebb adnak hozzá érczet, némely más munkáknál inkább ezüstöt, néha mind a' kettőt is egy időben; ebből állnak elő a' veres, a' fejér és a' vegyített karatolás. Az aranynak a' próbakövön való próbálásánál tehát tulajdonkép három különbözőféle öszveteteli: arany és ezüst, arany és réz, arany, ezüst és réz próbatőjinknek kell lenni. Az aranynak az ezüsttől, mely azzal mindenféle irányokban öszveköttetve előfordul, elválasztására több különbözőféle bánásmódok vannak; rendszerént a' tiszta, nem igen felelesztett salétromsavanyat szokták erre használni, mivel ez az aranyat fel nem oldozva hagyja hátra. Ha azonban azt akarjuk, hogy az ezüst mind felolvadjon, a' vegyeléknek legalább 3 rész ezüstből és egy rész aranyból kell állani, honnan az elválasztás methodusa quartationak (negyedelésnek vagy is a' negyedrész által való elválasztásnak) nevezetik. A' hátramaradó aranyat kimossák és salétrommal öszveolvasztják, a' felolvasztott ezüstöt pedig rendszerént rézzel leverik és a' kiédesítés után öszveolvasztják. Mint egyéb más érczek, ugy az arany is a' földben nemzódik, 's hihetőleg a' vason és vasfényfoszlányon kívül leginkább el van a' természetben terjedve. Az arany mind eddig csak tiszta állapotban fordul elő és pedig vagy láthatólag, vagy álarozva. Ez a' természet arany takaratlanul fordul elő érczi alakjában 's különböző-különbféle formákban, darabokban, levelkében és kristályokban. Sokszor olly tiszta, hogy többé nem is kell tisztítani, 's akkor szűz aranynak hívják. Legtöbbnyire azonban kő- és ércznemekben jő elő, de még is tiszta alakban, ugy hogy világosan lehet látni. Ezen esetben el kell azt az idegennemű érczektől választani. Néha nagy massákban is előfordul; így valami ötven esztendővel azelőtt Brasiiliában egy nagy természet aranydarabot találtak, mely valami 2560 fontot nyomott, 's mely sokkal többet ért egy millió tallérnál. Az arany nyerése csaknem egészen egy időben történik az ezüstével, minthogy mind a' két érczet csaknem mindig egy időben választják ki. Az aranynak csaknem 13-szor nagyobb becse azonban lehetővé teszi, hogy még sokkal szegényebb aranyérczek is munkába vétessenek, mint az ezüstérczek. Az, mit különbözőféle folyókban a' fővennyel vegyülve találnak, csak igen apró részecskékből áll. Ez folyói aranynak nevezetik 's mosás által lehet megnyerni. Magyarországbán az aranyvívő vizek a' Duna, a' Maros és a' Néra. Azelőtt magában a' Bánátban valami ezer aranyra ment az aranymosás. A' Drávanak is van aranyhomokja, 's azelőtt 1000—1800 aranyra rémément a' beváltott aranyhomok. Erdélyben még több aranyat mosnak, ugy hogy, mint mondják, 1800 markra réámegy az esztendőnként. Guinea arany partjain a' benszülöttek nagy mennyiségben gyűjtenek aranyport, azaz, finom arany-részecskéket, 's eladják azokat az Europaiaknak. Álarozott aranyak azt hívják, mely kövekben és érczekben tisztán ugyan, de még is elrejtetve találhatik, 's azokból csak fáradságos és sokba kerülő operatiók által választathatik ki. Ha a' kiválaszték megérdemli a' munkát, ugy az illyen érczeket a' r a n y é r c z e k n e k nevezik. Az aranyérczet, mosott aranyat 'sat. közvetlenül kiolvasztják tégelyben, boraxsal vagy a' nélkül, 's akkor salétromot vagy sublimatumot tesznek hozzá, ha csak legkisebb jele is van, hogy az arannyal még neunteleu ércz van együtt. Különböben a' regulust a' választó tüzhelyen vagy a' választó edényen (cupellán) választják el ónnal. Az aranyiszapot (Schlich) vagy kénesóvel vegyítik (amalgamázzák), vagy bekásót érczek-

kel a' nyers olvasztásba (L. Ezüsr.) adatnak. Az aranytartó rézkovakövektől ugy választják el az aranyat, hogy a' (nyers olvasztásban nyert) nyers követ ónfénnyel lángkemenze-tűzhelyre teszik, öszveolvasztják 's tiszta vassal leverik. Az aranytartó egérköveczekkel ugy bánnak, mint az aranytartó kénkovaköveczekkel. Hihetőleg a' föld minden tartományiban lehetne aranyat felfedezni, de nem mindenütt volna méltó azt felkeresni és kiválasztani. Legtöbb aranyat ad Déli-Amerika, nevezetesen Brasilia, Mexico és Peru. Potosi bányáji 20 esztendő alatt több, mint 100 millió tiszta aranyat adtak. Hogy Afrika arannyal gazdag, abból láthatui, hogy folyójiban olly sokkal bírnak. Ezek kimossák azt a' hegyeken keresztül folytokban fekvő helyeikből 's homokjokban magokkal viszik. Asiában sok arany van. Arabia, Persia, China, Japonia, India esztendőnként nagy mennyiségű aranyat nyernek hegyeikből, 's ki tudja, mi gazdag ezen termékkel Középasia szörnyű heglánca. Europa sok tartományiban találtaik arany. Ezek közt leggazdagabb Magyarország. Mennyire megy esztendőnként Magyar- és Erdélyország bányájának jövedelme, bizonyosan nem tudatik. Born öszveszámlálása szerint az ó idejében Alsó-Magyarország 1200—1300, Felső-Magyarország 300—400, öszveséggel 1500—1700 mark vagy is körül-belől 8 1/2 mázsa aranyat adott esztendőnként. Ennél még gazdagabb Erdélyország, mivel Ferber tudósítása szerint esztendőnként 2000—2500 mark vagy is 10—12 1/2 mázsa aranyat ad. Portugalia és Spanyolország mind eddig nem sokat gondoltak bányáikkal, mivel Amerikából bőven folyt az áldás. Németországban a' salzburgi és tirolisi hegyek 's a' Harz adnak aranyat; több más tartományokban is, mint p. o. Csehország- 's Saxoniában van valami, de keves. A' világ ötödik része még mind eddig nincs megvizsgálva. Öszvesen esztendőnként 19 millió tallért érő arany kerül ki a' földből. Ebben Europa körül-belől 1,300,000, Éjszaki-Asia 540,000 és Amerika 17,200,000 tallért ad. A' legtisztább aranyat, melly minden ezüsttől 's egyéb más érezeztől meg van szabadítva, 24 karatosnak nevezik. Egy mark aranyban t. i. 24 karat van, és egy karatban 12 gran. Ha fel akarják azt dolgozni, akkor több vagy kevesebb rezet vagy ezüstöt vegytnek hozzá, amazz veres, ezt fejez egyesítésnek (Legirung) nevezik. A' galanteriamunkákra fel dolgozott, ugy nevezett francia arany 6 karatos, azaz, 1/4 arany- és 3/4 rézvegyület. A' legfinomabb arany becse a' legfinomabb ezüst becsehez képest nem mindenütt egyforma. Németországban egy lat arany körül-belől annyit ér, mint 15 lat ezüst. Az újabb időkben az orvosi tudomány az aranyban nagy és kipótolhatatlan orvosi erőket is fedezett fel. *A. B. P.*

ARANY BULLA (bullae aureae), II. Andráskirálynak azon törvénye, melly által 1222 eszt. 31 cikkelyben a' magyar nemességnek 's az ország más lakosainak Sz. István által adott szabadságait megerősítette 's némelly az ország javára szolgáló új végzéseket hozott. Nevezetesebb foglalata e' következő: 1. cikk. „Minden esztendőben Sz. István napján Szekes-Fejérvárat itélőszék tartassék, a' király vagy, ha ez meg nem jelenhetnék, a' nádorispány előlülése alatt.“ 2. cikk. „A' nemes (serviens) sem a' király, sem annak utánjai által el ne fogassék 's meg ne büntetessék, hanemha elébb törvénybe idéztetett 's a' törvény rendje szerint megítéltetett.“ Ezen alapul a' nehesség egyik sarkalatos elsőbbsége, mellyet azonban a' józanabb értelem a' nemtelenekre is kiterjesztett, ugy hogy Magyarorszáiban a' törvény utján kívül sem személyében, sem vagyonjában senki nem háborgathatik, a' büneseteket (casus criminales) kivéven, mellyekben ezen elsőbbség a' nemességre nézve is szenved változást. (L. NEMESSÉG.) 3. cikk. „A' király semmi adót, sem szabad pénzeket (liberos denarios) (vö. Apó, Apózás) nem fog szedni a' nemesség pusztáitól (azaz, birtokaitól) és az egyházak népeitől (ezek közé tartozhattak a' most ugy nevezett pusztai nemesek, azaz, érsek, káptalan 's apát nemesei); sem a' nemesek házaiba és majordajáiba nem fog szállni, hanemha hivatik.“ Ezen alapul a' nemes-

ség adószabadsága, melyet a' törvényes szokás a' tudományos emberekre is kiterjesztett. 4. czik. „Ha a' nemes fiugyermek nélkül meghal, jószágának negyedrészt leánya kapja, a' többiről tetszése szerént rendelhet. Ha a' halál által meglepetve nem rendelhetett, legközelebbi atyjafjai örökösödjenek, 's csak akkor száljon a' királyra, midőn semmi rokonsága nincs.“ E' törvényben gyökeresztetik a' leánynegyed, de változást szenvedett, valamint az egész czikkely is I. Lajos által visszahivatott. (L. LEÁNYNEGYES, VÉGRENDELÉS ÉS ÖRÖKÖSÖDÉS.) 7.] czik. „Ha a' király hadjait az országból ki akarja vezetni, a' nemesek ne tartozzanak vele menni, hanem az ő költségein (t. i. ha akarnak); de ha ellenség támadja meg az országot, akkor mindnyájan tartozzanak menni (t. i. saját költségeken); de a' királyi várnagyok, grókok (qui comitati habent) a' király költségein az országon kívül is tartozzanak mindnyájan menni.“ Innen világos a' különbség a' megtámadó 's védelmező háború közt. A' védelmező háborúban kiki saját költségein tartozott harcolni, a' megtámadóban a' nemes, ha akart, a' király költségein; de a' királyi tisztviselő kénytelen volt a' király költségein harcolni. E' törvény azért határozottatott így, mivel a' mult időben kinszerítette volt a' király a' nemességet saját költségein Palaestinában harcolni. 11. czik. „Idegenek, azaz, jó emberek az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeltessenek.“ Mivel az előbbeni királyok alatt az idegenek gyakran ok nélkül nagyon megkülönböztettek és sok zürzavarokra adtak alkalmatosságot. 16. czik. „A' király egész megyéket vagy akarmelly méltóságokat nem fog mint pusztát vagy helységet (azaz, mint saját birtokot) örökösen ajándékozni.“ Ez arra czélozott, hogy a' koronajóságok, királyi jövedelmek 's méltóságok, mellyekkel bizonyos jószág vagy egyéb jövedelmek öszve voltak kötve, örökösen el ne idegenítenek, a' mint azelőtt kezdett történni, úgy hogy nem sokára bizonyos nemzetségeknél a' nádorispányság, országbiróság 's egyéb méltóságok az azokkal öszvekött jóságokkal 's jövedelmekkel örökségül maradtak, 's azok, mint Németországban, magokat a' főhatalomtól függetlenekké tették, és így Magyarország, mint Németország, több apró fejedelemségekre, grófságokra 'sat szakasztatott volna. 17-ik czik. „Senki se fosztassék meg azon jószágtól, melyet igaz szolgálattal keresett.“ 18. czik. „A' nemesek, szabadságot nyervén arra a' királytól, fiájához (Béla kisebbik királyhoz) szabadon mehetnek, mint nagyobbtól a' kisebbhez, 's ezért jószágaik ne pusztíttassanak. A' ki a' király fija által igazságosan megítéltetett, vagy a' kinek ügye azelőtt kezdetett, míg el nem végeztetik, azt a' király nem fogja általvenni; ugy viszont fija sem.“ 19. czik. „A' várak jobbágyai 's minden nemzetű vendégek tartassanak a' Sz. István által nekik engedett szabadságban.“ 24-ik czik. „Ismaelitákra és Zsidókra tisztségek ne bizassanak.“ 26. czik. „Külföldieknek jószágok ne a'lassanak, 's a' mellyek adattak, vétesse nek vissza az ország lakosai számára.“ 30. czik. „A' nádorispányt, bánt és a' király 's királyné udvarmestereit (comites curiales) kivéven, senki se viseljen két méltóságot.“ 31. czik. „És hogy ezen Mi mind engedésünk, mind rendelésünk a' Mi időnkben 's utánjaink idejében örök erejű legyen, ezt hét másban irattuk le és arany pecsétünkkel erősítettük meg, ugy hogy az egyik más küldessék a' pápa urnak, 's ő azt lajstromába iktassa be; a' második az ispotálynál, a' harmadik a' templomnál, a' negyedik a' királynál, az ötödik az esztergami, a' hatodik a' kalocsai káptalannál, a' hetedik a' nádorispánynál, a' ki az időben leszen, tartassék.“ 1 §. „Ugy hogy ezen irást mindenkor szemei előtt tartván, maga se távozzék el az elébb mondottak valamelyikétől, sem a' királynak vagy nemeseknek avagy másoknak eltávozni ne engedjen, hogy ők is éljenek a' magok szabadságával, azért Nekünk és utánjainknak mindenkor hűségesek legyenek 's a' királyi koronától a' szükséges engedelmesség meg ne tagadtassék.“ 2 §. „Hogyha pedig

Mi vagy valaki utánjaink közül valamely időben ezen rendelkezésünk ellen cselekedni akarna, mind örökké szabad tehetségek legyen ennek erejénél fogva, minden hűtelenség szennye nélkül, mind a' püspököknek, mind az ország más jobbágyainak (a' mostan u. n. ország zászlósainak, barones regni) 's nemesinek, mindnyájoknak és különbözőeknek, a' jelen lévőeknek és jövődőknek 's utánjainknak Nekünk 's utánjainknak ellenállani 's ellenmondani; a' 3. §. aláírása következik az akkori időnek szokása szerint, melly későbbben is mindég megtartatott, csak hogy az egyházi méltóságokon kívül későbbben a' világi méltóságok nevei is irattak a' törvények 's egyéb efféle oklevelek alá, a' mint mai napiglan is láthatni. Aláírása a' következő: „Költ, Clerus, udvarnok cancellarius, az egri szentegyház prépostja, kezei által az Ige megtestesítése ezer két száz huszonkettedik esztendejében. Tisztelendő János esztergami és Ugrin kalocsai érsekek léteben; Desider chanádi, Pubert Veszprémi, Tamás egri, István zagrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Briccius váci, Vincze nyitrai püspökök léteben, országunk tizenhetedik esztendejében. — Ezen arany bullának voltak több megtámadóji, főképen az újabb időben, de ha mind külsejét, mind belsejét előítélet 's részrehajlás nélkül tekintjük, az mindenkor sarkalatos törvénye marad az országnak. A' mi külsejét illeti, hozatott az közönséges országgyűlésen a' királynak 's fijának, a' kisebbik királynak, és az ország rendjeinek köz és szabad megegyezésével, a' romai pápa közbenjárására, törvényesképen írásba foglaltatott 's arany pecséttel megpecsételtetett, 's tökéletes sanctiója is vagyon, a' mi minden valódi törvéynél okvetetlenül szükséges. A' mi belsejét illeti, az szinte nem vethetik kérdés alá; mert e' törvény, a' mint szavai, de foglalatja is bizonyítják, némelly kisebb rendelkezéseket kivéven, csak a' Sz. István alatt hozott törvényeket ujtja meg 's erősíti: p. o. 2. czik., a' melly a' nemesség személyi szabadságait, és 7. czik., a' melly ugyan ennek hadi kötelességeit illeti, alapul Sz. István I könyve 4. fejezetén, mellyben azt mondja István Imre fijának, hogy a' nemések az ország harczolóji, a' gyengék védelmezőji, az ellenség meggyőzőji, a' monarchiák gyarapítóji; hogy azok atyjai 's testvérei gyanánt legyenek; hogy azok közül szolgává senkit se tegyen, vagy szolgának ne nevezzen; azok neki katonáskodjanak, ne szolgáljanak; hogy azokon harag, gőg 's irigység nélkül, békésen, alázatosan, szeliden uralkodjék 'sat. Meg kell jegyezni, hogy a' szolgasághoz az adózás is tartozott. 4. és 17-ik czik. hogy a' nemesség jószágairól szabadon rendelhet, alapulnak Sz. István II könyve 5. és 35. fejezetén, hogy kiki ura legyen a' magáénak, ugy nem különben a' király adományainak, 's azokat szabadon hagyhassa, a' kinek akarja. De ezek is az arany bulla 31. czik. 2. §-val együtt gyökerezetnek III. Béla király Pál nevű jegyzője által *) előadott egyesülő, alávető 's megállapító ország törvényeiben, melyeket maga Gustermann is az ország alaptörvényeinek megismer. Ezen arany bullát II. András és fiai az 1231 országgyűlésen ujra 's letett hittel is némelly bővítésekkel 's keves változásokkal megerősítették, de ez nincsen meg törvénykönyvünkben. Ekkor a' 31. cz. 2. §. oda változtatott, hogy a' meg nem tartás esetében a' királyt az esztergami érsek, előre megintvén, az anyaszentegyházból kizárhassa, a' mi megegyezik az ország megállapítási 5-ikfel-

*) Ez közönségesen Anonymus (I. A n o n y m i 'sat.) név alatt esmeretes, de hogy alkalmasint neve Pál volt, kitetszik III. Béla 1181 okleveléből, mellyet Spiess „Archivische Nebenarbeiten und Nachrichten“ Halle (1783) munkája I. része 140 l. előhoz, 's mellyben ez áll: „habito itaque super hoc consilio Nostri et Episcoporum — et Pauli mei Notarii, nunc autem Episcopi Ultrasilvani“ etc. Minthogy tehát Anonymus munkájának előbeszédje előtt ez áll: „P. diotus magister“, ac quondam bonae memoriae gloriosissimi Belae regis Hungariae Notarius etc.“ igen hihető, hogy ezen P. Pált jelent, 's mind itt, mind ott ugyan azon jegyző az, annyival is inkább, mivel őt a' köz vélekedés későbbben érdemli püspöknek teszi, a' mi a' felhozott oklevellel megegyezik és III. Béla után a' notariusok nevezete megszünt. (L. bővebben Steph. Katona „Historia critica primorum Hungariae ducum“ Pest. 1778 és Georg. Práy „Historia regum Hungariae“ Budae 1801.)

tétel anathemájával 's még rosszabb az ellenmondásnál 's ellenállásnál, mivel ez által a' király személyes jusaitól is megfosztatott. — Ezen arany hullának megtartására kellett a' II. András után következett királyoknak országlások kezdetén megkoronáztatások előtt esküdni egész a' mostani időig, csak hogy a' 31 czik. 2. §. az 1587-ik 4-ik törvényczik. által eltöröltetett 's a' környüállásokhoz képest hol több, hol kevesebb újabb feltételek kapcsolattak a' sarkalatos törvényhez. Megerősítették ezen arany bullát törvénykönyvünk bizonyítása szerint I. Lajos király 1351, 4. czik. kivévén; I. Maria királyné 1384; I. Mátyás király 1464; a' többi megerősítések különben is hiányos törvénykönyvünk-ből kimaradtak. (Vö. ANDRÁS II., NEMESSÉG, CONSTITUTIO).

ARANYCSINÁLÁS MESTERSÉGE, I. ALCHYMIA.

ARANYÉR (haemorrhois, ezen szóból αίμα és έξος, folyás), egy olly nyavalya az embernél, melly a' széketételkor vérrelmenés által mutatkozik, ha tökéletesen ki van fejtödvé, vagy a' véredek megdagadása által a' vastag bél végén, ha még nem rendes és tökéletes. Az elsöt folyó, az utolsöt vak aranyérnek nevezik. A' feldagadt ércsomók néha a' nagy kiterjeszkedés által vérel tele zsacsócskákat formálnak mellyek meggyuladnak és égető fájdalmat okoznak, 's akkor fájdalmas aranyérnek (*haemorrhoides furentes*) neveztetnek. Ha a' nyavalya tökéletlen, csak belsö fájdalmak, szurások és metszések jelennek meg a' hasban, 's nyálka megy el a' székkal, 's ez az ugy nevezett nyálkás aranyér. Csupa aranyeres bajokat a' nyavalyából származó egyes eseteknek nevezik. Rendetlennek nevezik ezt a' nyavalyát akkor, ha a' has más részeinek szenvedését a' vér oda tödulásának tulajdonítják, mellynek a' kapuvérér vénáji által a' májba kellene vezetettnie. Az aranyér okát, t. i. a' vérnek a' hasban, még pedig különösen azokban a' belekben való rendellenes öszvegyülekezésében kell keresnünk, mellyekből a' vér a' májba visszavezettetik, t. i. minden bélhurkából (fodorhájvéredek), a' lépből, gyomorból, fodorhájmirigyből. Mind ezen organumok véreirei egy törzsökbe egyesülnek (kapuvérér), melly először ismét a' májban oszlik el 's minden vért abba önt ki. (L. MÁJ, EPE és KAPUVÉRÉR.) Ha tehát a' vérnek a' has felé való folyása nagyon nevedik, vagy a' vérnek a' véreken való visszafolyása a' máj funkciójának gyengesége vagy lassúsága által hátráltatik, akkor a' nevezett részek véredényeiben helybeli vérteljenek kell előállani, melly által azon részekben a' vénák kiterjeszkedésének, vérercsomóknak, fájdalomnak 's végre vérkiömlésnek kell előállani. Több másokon kívül különösen két behatások adnak azon okokra alkalmat; a' kávéval való böv éles, melly a' vért a' has felé hajtja, és az ülö élet, melly a' máj munkásságát gyengíti. De örökségbe vett hajlandóság is előmozdithatja a' nyavalya kifejtözéseit.

A. B. P.

ARANYFORINT, I. FORINT.

ARANYGYAPJAS REND, I. VITÉZRENDEK.

ARANYGAPJU, I. ARGONAUTÁK és IASON.

ARANYOK, az aranypénzek közönséges neve, I. DUKÁTOK és MAGYAR ARANYPÉNZEK.

ARANYOS. A' bihari hegynek, melly Bihar vármegyének délkeleti szélén, éj. sz. 46° 26', k. h. 30° 23' alatt fekszik, déli tővéből a' Kis-Aranyos ere, ugyan északi oldalából a' Nagy-Aranyos pataka ered; mind a' kettö napkelet felé Erdélyben Alsó-Fejér vármegyében Ponor alatt öszvefolyván, Aranyos folyó vizzé válik, a' melly Sós Sz. Márton mellett Torda vármegyében a' Marosba szakad. Nevezetét nyilván az aranyról nyerte, mellyet fővenyes partjain mosással böven szednek; valamint a' bihari hegynek napnyugoti ágaiból eredö Körösre is régi neve *Chrysius*, azaz, Aranyos szinte azon okból reáragadt. A' fen említett Aranyos folyóról pedig neveztetik a' két mellette fekvö 's aranybányák között elrejtett falu Alsó-Fejér vármegyében: Kis-Aranyos, oláhu Vidra,

és Nagy-Aranyos, oláhul *Reu*; szintonnan veszik vezetékneveiket Aranyosbánya és Aranyosszék is. S—s.

ARANYOSBÁNYA, németül *Offenbánya*, vagy *Schwendburg*, ezelőtt *Ominberg*, *Umberg*, oláhul *Baja*, éj. sz. $46^{\circ} 21'$, k. h. $40^{\circ} 57'$ alatt, Erdélyben Alsó-Fejér vármegyében, durva hegyek 's erdők között az Aranyos menti ében rejtekező abrúdbányái tiszttséghez tartozó bányaváros, a' hol ezelőtt gazdag ólomérczek találtattak és most arany, ezüst, piskolcz ásatik. S—s.

ARANYOSSZÉK, Erdélyben a' Székely földjének ötödik rangu széke, Torda és Alsó-Fejér vármegyék, valamint Aranyos és Maros vizek között, csak $4 \frac{1}{4}$ nsz. mlfldnyire terjedő, de igen szép, kies és termékeny vidék, 21 faluval; főhelye Felvincz mezőváros a' Maros éjszaki partján. S—s.

ARANYOZNI. Az aranyozás a' legrégebb mesterségek közül való lehet, mert az Egyiptomiak értettek ahhoz, 's Moses írásaiban gyakran említették az arannyal való beborítást. Hihető azonban, hogy az aranyat olly vékony hártýákban felrakni nem tudták, mint most; mert még Plinius idejében a' legvékonyabb aranyhártýák három ezer négyszögű ujnyira elterített egy uncia (480 gran) aranyból készültek. Bounarotti felszámolta, hogy Plinius idejében huszonkétyszerre vastagabban rakták fel az aranyat, mint most. Boyle pedig azt tapasztalta, hogy egy szemer (gran) aranyat ötven négyszögű ujnyira lehet elteríteni *) . Minthogy pedig ezen érczet sem a' levegő, sem a' nedvesség nem bántja, tehát az aranyból készült vékony beborítások rend kívül tartósak, 's többek között Herculumban találtak olyan aranyozásokat, mellyek ugy fénylenek, mintha most kerültek volna ki a' mivész kezei közül. Hogyan verték a' hajdankori mivészek aranyozásra szánt aranyokat vékony hártýákká, nem tudjuk; azonban Lessing megtalálta Theophilus 9-ik századbeli német barátinak értekezését, mellyben már az tanítatik, hogy az arany szironbőr között veretik, melly is, hogy az ehhez hozzá ne ragadjon, égetett 's igen finomra megtört érczmésszel (*Ocher*) borítatik be, melly azután megsimittatik vad-disznófoggal. A' német aranyverők idővel azt tapasztalták, hogy a' szironbőr e' végre nagyon vastag 's kemény. Felcserélték tehát az elletlen borjuk igen finom bőrével 's későbbben a' tehenek belének legbelső (hámmal — epidermis fedett) nyálkás hártýájával. Ezen hártýák készítése az Irlandusok titka. Az aranyozás háromféle. Először a' hideg, a' midőn az aranyat kénesővel felosztatják, ugy hogy félig meddig folyóvá leszen, 's azután rakják fel valamelly savany segedelmével az aranyozandó tárgyra. Erre a' kénesőt meleggél üzik el, 's a' tiszta arany majdnem megfoghatatlan vékony területekben borítja a' tárgyat. Igy csak érczeket lehet aranyozni, 's minekelőtte a' vegyélék (amalgama) felrakatik, salétromsavanyban felolvasztott keves mennyiségű kénesővel szokták a' tárgyat beborítani. A' ki vasat akar aranyozni, az azt elébb kénsavas veres réznek erős olvadékába mártsa; ez által a' vas rézzel borítatik, 's ezen tart a' vegyélék. De még jobban üt ki az aczél aranyozása, ha az aranynak választó vízben történt feloldozása mintegy két annyi büdös-kőaetherbe öntetik. Több izbéli rázás után a' savanyoktól az aranyat elveszi az aether, melly is könnyen elpárologván, a' vason hagyja amazt. Az aranyozásnak második módja tűzben történik. E' végre szükségesek igen vékony aranylelvékek vagy is az ugy nevezett aranyfüst, melly akar érczekre, akar fára vagy valamelly tapaszra vagy kemény és száraz olajnak segedelmével rakatik fel. A' tapasz (*Kitt*) szironbőr-darabokból vagy kesztyű-hulladékokból finom mézporral vegyeltve készül; 's azért tétetik a' megaranyozandó tárgyra, hogy ennek színe tökéletesen megsimuljon. Ekkor az aranyfüst pecsétés agyagból (*bolus*), fagygyuból 's szappanból készült más tapasz

*) E' szerént Plinius idejében csak 8-szor lett volna vastagabb az aranyozás.

segedelmével rakatván fel, evetfarkkal veretik, hogy mindenütt róna legyen. Erre agátkóvel vagy kutyafoggal simittatván meg, lehet azt csak tűzbe tenni még. Tapasz helyett lehet lenmagolajjal is élni, melly víz hegyébe öntetvén, nyáron által a' szabad levegón marad, hogy egészen megsűrűdjék. Ezen olaj sárga ércmással kevertetik össze, 's ugyan nálánál fogva olly erősen ragad az aranyfüst a' tárgyhoz, hogy bátran tűzbe lehet tenni. Az aranyozásnak harmadik módja Japanszágban nagyon divatban, a' hol t. i. aranyfüst helyett aranyport használnak, minekutána az aranyozandó tárgyat előbb olajból 's mézgaból készült tapasszal vonták volna be. Ezen mód szerént üveget is lehet aranyozni, ha t. i. az aranyport boraxsal 's mézgás vízzel vegyeltetik össze, hogy ecsettel fel lehessen rakni. De e' végre az aranyat porrá kell változtatni, a' mi vagy ugy történik, hogy az arany kénesóvel oldoztatik fel, melly azután elűzetik, vagy ugy, hogy az aranyak felolvasztásához kénsavas vas tétetik, a' mire az arany porképen szál fenekre. Hamis aranyozást az ugy nevezett aranyfirnajsszal készítnek. Ez gyántából, szandarából 's aloéből áll, mellyhez lenmagolaj 's egy keves minium tétetik. A***s.

ARANYSARKANTYUS VITÉZEK, I. VITÉZRENDEK.

ARANYSZÁM, I. KERESZÁM.

ARANYVERŐNEK neveztetik azon mivész, a' ki az aranyat aranyozásra 's más czelokra a' lehetőségig vékony hárttyákká változtatja. Az e' végre fordítandó aranyak tisztának kell lenni, a' miért is közönségesen csak pénzarány (*Ducaten-Gold*) használtatik, melly olvasztó sóval (*borax*) téglényben megolvasztatván, az ugy nevezett fogas formába, melly egy erős, négyszegletes lyuku vas, öntetik belé. Az így lett aranyfogak vagy négy oldalu hasábtetek (*prisma*) a' nyújtó műszerbe vagy eszközbe tétetnek 's erős vashengerek között sajtoltatnak keresztül 's így mindég vékonyabb levelekké változtatnak által. De az aranyat e' végre mindenkor meg kell ujra izzasztani. Az imigy támadt levelek vagy pántlikák az ülön még laposabbakká veretnek 's olíóval kisebb darabokra metéltetnek, mellyek közönségesen egy négyszegü hüvelknyi nagyságuk és $6 \frac{1}{3}$ szemnyi neheznek. Hogy még jobban elterüljenek, belé tétetnek a' zuzó formába, melly is egy 150 ócska szironbőr levelből készült három négyszegü ujnji nagyságu könyv. Beraktatván az aranylevelek ezen könyvbe, márvány ülőre tétetnek, a' hol a' műkalapáccsal addig veretnek, míg két négyszegü ujnaira ki nem terültek. Ekkor a' levelkék körül-helől olyan vastagok, mint a' papiros; ekkor vas iskátnyában ujra megizzasztatnak, 's innen más és nagyobb zuzó formába tétetnek. a' hol négy és fél ujnaira nyujtatnak. Ekkor a' mivész az aranylevelkéket két egyenlő részre osztja, ugy hogy 150 levelből 300 lesz; ekkor egyenként pontosan megmértetnek, minekelötte a' harmadik vagy is vékonyra zuzó formába jönnek, a' hol ujra három ujnaira nyujtatnak szét. Ezután az aranyverő minden levelet keresztbe osztván el, mindenikből négy kis levelet kap, mellynek mindenike $1 \frac{1}{3}$ négyszegü ujnji nagyságu. Most általjában véve 1200 levelkéje van, 's ezeket az ugy nevezett hárttyaformába teszi, melly marhabelekből készült könyv. A' belek t. i., lefejtetvén rólok a' külső (savós) hárttya, még nedves állapotban borittatnak egymásra puha lapjokkal, a' mire hamar összeragadnak. Ekkor formában kinyujtatnak; a' zsir és mocsok levakartatik; itatós papiros között veretnek, hogy minden kövérség a' papirosba szívóljék; erős fűszerek öntelékével megázatatnak, végre megszáraztatnak és sajtoltatnak. Használtatások előtt gipszporral suroltatnak meg, hogy az arany reájok ne ragadjon. Ezen hárttyák között veretnek (ütetnek) végre az aranylevelek mind addig, míg kívánt vékonyságokat el nem érték. Erre a' műfogóval négy részre szagattatnak 's ujra addig veretnek, míg a' világ elejébe tartva, zölden nem fénylenek által. Végre ezen levelkéik az ugy nevezett csiptető fogóval megerősítettnek, 's a' műfogóval egyik level a' másik után levonatik 's vánkosra tétetik, a' hol az ugy

nevezett kordéllyal vagy is két éles aczel késvassal, mellyek srófoknál fogva tartatnak össze, elmetéltetnek 's eladás végett veresharna papiros levelek közé rakatnak. Ha a' legfinomabb aranyból készültek 's valamivel nagyobbak 2 $\frac{1}{2}$ négyszegű ujnynál, tehát vastagsága az ilyen aranylevelkének egy vonatnak 24,000-ed részét teszi, egy latnak pedig 21,000-ed részét nyomja. A***s.

ARARAT, Örményországnak, nevezetesen az erzerumi helytartóságnak (pasalik) hegye. Csaknem egészen magában is egy nagy térségből emelkedik fel, jöllehet alacsony előhegyeinél fogva a' Taurussal összeköttetésben van. Örökös hóval fedett tetejének, melly kétfelé vált czukorsüveg formájú, szétágazó kősziklacsucsa és mélységei által igen borzasztó tekintete van. Legmagasabb csucsa (Maris) Persiának Iran nevű provinciájában van 's 12,000 láb. emelkedik fel. Ez az egész tájéknak legméltóságosabb pontja, a' honnan azon állott meg Moses szerint Noe bárkája. 1829 Dorpati születésű Parrot több tanulókkal együtt megvizsgálta az Araratot. L—ú.

ARATOR (Steph.), I. SZÁNTÓ.

ARATUS, görög költő Ciliciának Solis vagy Pompejopolis nevű városában született, Theocrittussal egy időbeli volt, Ptolemaeus Philadelphusnál nagy kedvességet talált 's Antigonus Gonatassal, Demetrius Poliorcetes újjával, állandóul barátságban élt. A' mi időnkre csak egy „Phaenomena“ című költeménye jutott, mellyben mindent leír, a' mit a' maga idejebeliak az égről tudtak, noha maga, mint több okokból gyanítani lehet, nem csillagvizsgáló volt. A' munka a' csillagzatok természetéről, járásáról, némelly astrologiai tárgyokról szól. Melly nagy tekintetben volt legyen a' régieknél, kitetszik abból, hogy Cicero, Germanicus Caesar, Ovidius és Avienus deák nyelvre fordították 's Hypparchus reá magyarázatot írt. Legjobban kiadták Fell (Oxford 1672, 8.), Buhle (Lipsia 1793—1801, 2 kötet 8) és Mathia (Frankf. 1817 8). K. J.

ARAUKANOK. Ez a' Chilenek déli részében 4000 nsz. m-földön lakó 's 400,000 lélekből álló déli-amerikai nemzet mind ekkoráig fentartotta függetlenségét a' Spanyolok ellen. Határai: éjszakra a' Bio-Bio vize, délre a' Gallacally vize, kel. az Andések, nyng. a' csendes tenger. Szabad aristocratiai uralkodásforma alatt 's közönséges törvények alatt élnek. Falukban laknak, földművelést és baromtartást űznek. Öltözétek gyapjuból van készítve 's egy ingből és setét kék köpönyegből áll. Az asszonyok is köpönyeget 's hosszú szoknyát viselnek. Lakhelyek kunyhó. Élelmek csaknem plántákból áll. Több feleségeik vannak, 's a' háztartásra az asszonyok ügyelnek. Nyelvek atyafia a' patagonival. A' közönséges dolgokra egy ügyel a' 4 toqui (főbb örökös nemesség) közül. Ha pedig ez a' köz tiszteletet meg nem nyeri, akkor az ulmenek (vagy az alsóbb osztálybeli örökös nemesség) igazgatják a' közönséges dolgokat; mert szélesen kiterjedő esmeretekkel és kitetsző vitézséggel kell a' nemességnek bírni, hogy tiszteltessek. A' törvényhozásban és hadi planumokban minden Araukannak van egy javáló szava, melly mindazáltal a' végrehajtó hatalmat nem kötelezi. 1551-ig az Araukanok csak gyalog harczoltak 's csak ekkor kezdték először a' lovasság becsét esmerni. Most igen sok lovasságok van, és ha a' tábor utazik, minden lovas megett ül egy gyalog a' lovon, hogy annál hamarabb haladjon a' sereg. Ütközet idején a' lovasság a' tábor 2 szárnyán áll. Az egyik szárnyat a' második vezér, vice toqui, igazgatja. Középen a' gyalogság áll buzogánnyal vagy lándsával felfegyverkezve. A' puskákkal való bánásban is jártasok. Előcsapatjaik is vannak és egy mindjárt ütközetbe nem menő tartalékseregek is. Ordítással rohan az Araukan az ellenségére. A' Spanyolország ellen felzendülők mostani háborujában az anyaország pártjával az Araukanok toquíja fegyveres résznevételt (neutralitas) kötött, mellyet szentül meg is tartott. Araucana, egy hősi versezete ERCELLÁNAK (I. e.). L—ú.

ARBELA, most Arbil, egy kis helysége napkeleti Assyriának, híres azon végválasztó ütközetről, mely szomszédságában Gangamelánál K. sz. előtt 331 Nagy Sándor és Darius közt történt 's mellyben ezen utolsó tökéletesen meggyőzetett. (L. NAGY SÁNDOR.) L—ú.

ARBITER, I. BIRÓ.

ARBITRAGE, árbitrage-számvetés, két vagy több rendbeli pénzfolyamatnak egybenhasonlítása, annak megtudására, mellyik legkedvezőbb. Ez akkor használtatik, ha valaki idegen helyre váltólevelet akar adni, vagy idegen helyről váltólevelet kap, vagy meg akar venni. Mind a két esetben szükséges tudni, millyen becse vagyon e' vagy ama' pénznek 's a' váltónak helyben 's az idegen helyen. Th.

ARBOCFÁKNAK nevezetnek azon magas szálfák, mellyek a' hajlónkon a' vitorlákat és alacságot tartják. Háromfélék u. m. a' közép vagy fűarbocz, középett, az első vagy fok- és a' hátulsó vagy bézsánarbocz. Fenyő- és tölvelevű fákból készülnek, a' legmagasabbak 100 nyomot felülhaladnak, alól 6'—7' vastagságuk. V. P.

ARRUCZ, TURTUL és KEMENCHE, IV. László király gyilkosai, (I. LÁSZLÓ IV.).

ARC (Jeanne d'), I. JEANNE D'ARC.

ARCADA, I. IVHAJTÁS.

ARCADIA, Peloponnesusnak középső és legmagasabb része vagy a' görög Helvetia, mellynek éjszakra Achaia és Sicyon, kel. Argolis, délre Messenia és nyug. Elis voltak határai. Ez a' tartomány gazdag folyó vizekkel, forrásokkal és legelőkkel; az Eurotas és Alpheus folyják keresztül. Benne voltak a' Cyllene, Erymanthus, Stymphalus és Maenalus hegyei. Első lakosaitól, a' Pelasgusoktól, elébb Pelasgiának, azután Lycaon 50 fija közt felosztatván, ennek egy unokájáról Arcastól Arcadia nevet kapott. Idővel a' benne lévő apró statusok szabadokká tefték magokat és szövetséget kötöttek magok közt. Legnevezetesebbek voltak azok közt Mantinea, a' hol Epaminondas győzött és megholt (most egy Mondi nevű falu), Tegea (most Tripolizza), Orchomenus, Phenëus, Psophis és Megalopolis. A' hegyek kiellen mellékén lakó pásztorok és vadászok sok ideig vadságban maradtak. De midőn lassan lassan a' szelidebb erkölcsöket bevették, ők is elkezdették földjüket művelni 's kedveleni kezdték a' tánczot és muzsikát. A' hadakozásra való kedvet mindazáltal nem vetkeztek le, a' honnan, ha magok közt nem háboruskodtak, idegen fejedelmek zászlóji alatt katonáskodtak zsoldért. Főistenségek Pan, főfoglatosságok pedig baromtartás és földművelés volt; épen ez adott okot arra, hogy a' pásztori költők költemények világává Arcadiát választották, 's ezt az elragadtatásig bájoló szépséggel ékesítették fel, annyira hogy a' költsben paradicsomi tartomány volt, ámbár valósággal a' reáruházott kellemekek egyáltalában hibáztak. L—ú.

ARCADIUSOK (academiája), olasz költők egyesülete Romában, melly a' 17-ik század utolsó felében olly szándékkal állítottatott fel, hogy a' jó izlés előmozdittassék és az olasz költői művészség gyakoroltassék. A' társaságnak egész elrendelése egy arcadiai idyllelet utánazását képzelte. A' honnan az egybegyűlések kertekben tartatnak, és mindenik tag valamely görög pásztornevet veszen fel, mellyel a' társaságban neveztetik 's a' melly alatt adatnak ki rendesen az egyes tagok költeményei is. A' társaság törvényei a' romai 12 táblák példánya szerint vannak készülve; a' legfontosabbak közöttök ezek: hogy a' társaságnak ne legyen semmi protectora, és hogy semmi költeményeket, mellyek a' vallással és a' jó erkölcsökkel ellenkeznek, nem szabad felosvasni. A' társaság czimere a' syrinx (a' hajdani pásztorsíp), fenyőkkel 's borostyánokkal koszoruzva. Csak költők 's költőnek lehetnek tagokká. Hajdan tekintetben állt a' társaság, és törekedtek az abba való felvételésre, a' mi most már nem úgy van. A' romai fő-társaság példánya szerint Olaszországnak több városaiban állítottak fel

hasonló célra egyesületek. CRESCIMBENI (I. e.) adta ki e' társaság költségeinek gyűjteményeit, annak különféle tagjainak életírásaival együtt. 1824 felvétellett XII. Leo pápa Leo Pistate Cecropio név alatt az Arcadiusok társaságába.

ARCANUM, titok; de különösen tesz szert is vagy akarmine-mű gyógyszert, mellynek ingredientiaíji és készítmódja titokban tartatik. A' sok vele történt visszaéléseknél fogva az orvosi politia tárgya.

ARCESILAEUS, a' második vagy középacademiának alkotója, szül. Pitaneában Aeoliában a' 116 olymp. I évében (316 K. e.), szorgalmatos nevelést vón 's Athenébe küldeték, hogy magát a' rhetoricára adja. De a' philosophia inkább ingerlé. Tanítványa volt a' Peripateticus Theophrastusnak, azután Polemónak, 's Crates halála után az academiái iskolának feje lett; de tetemes változásokat tett ennek oktatmányaiban. Plato 's utánjai két-nemű tárgyakat különböztettek meg: testieket, mellyek az érzékekre hatnak, és olyanokat, mellyeket csak a' lélek foghat fel. Az elsőbkek megismerése, mondák, a' véleményt, az utóbbiaké a' tadmányt teszi. A., ki a' scepticismushoz közeledék vagy inkább tulméne abban, tagadta, hogy az ember tud valamit, még azt sem, hogy semmit sem tud. Az érzékek tanuságát mint hamisat és csalékonyt el nem fogadá 's állítá ennél fogva, hogy az igaz bölcsnek semmit sem szabad állítania, 'sőt minden véleményeket egyenlőleg lehet megtámadnia. De mivel különös principiumainak a' minden lényvel szükségesképen egyesült éléssel való öszvehangzásba hozásán kellett igyekeznie, azt mondá, hogy csak a' tudományban szorosan alkalmaztathatók 's hogy az életben a' hihető-séghez lehet magokat tartani. Egyébiránt jót tett a' szűkölködőkkel 's szerette a' vigalmakat. Aristippusnak vágytársa vala, idejét Amor, Bacchus és a' Musák közt töltötte, nyilvános hivatalt nem viselt. A' bor mértékletlen itala okozta halálát 75 eszt. korában, a' 134 olymp. 4 eszt.

ARCHAEOLOGIA, tágasb értelemben régiségtudomány általjában, melly a' régi világ népeinek állapotját 's polgári szerződését esmerteti meg vagy közönségesen, vagy különösen (a' zsidó, görög, romai, német 'sat. archaeologia). Szorosb értelemben: a' régiség műemlékeinek (Antiken), mint szép miveknek, tudománya és ekkor néha műarchaeológiának, néha mindazáltal csak pusztán archaeológiának is neveztetik, mert szokás az archaeologia pusztá nevezete alatt csak a' művészetet, valamint antiquarius által literatort és archaeologus által műnyomozót érteni. Ezen műarchaeologia is hasanlóan vagy közönséges, vagy különös, egy vagy több külön nemzeteké lehet. Különösnek látszhatik, hogy rendszerént csak néhány régi nemzeteket, t. i. az Egyptomiakat, Görögöket, Hetru-riakat és Rómaiakat veszik tekintetbe, midőn az általjában vett műarchaeológiáról szólnak, ugy hogy az archaeológiát legszorosb, de legszokottabb értelemben csak az egyptomi, görög, hetru-riai és romai régiségek esmeretének tarthatni. Ennek oka, ha azt a' philologusok egyoldaluságában keresni nem akarjuk, az, mert a' műemlékek tanulásában valami többre, mint azok pusztá esmerete, a' régi művészség aestheticájára törekedtek, mellyet csak remekek gyanánt örök időre szolgáló mivekkel díszkeskedő nemzetnél találhatának. Illy nemzet volt a' görög, mellynek mestermiveire főfigyelem fordittatik az archaeológiában, mennyire ennek a' műemlékek mint a' régi képző művészségi remek szépség tudományának kell lenni szorosb értelemben. Csak azért nem maradtak egyedül a' Görögöknél, mert a' velek elébb együtt nevezett népek vagy részekre előre dolgoztak, vagy rájuk behatottak, vagy velek vettek, vagy nyomaikon haladtak. És mivel azon nemzetek mütörténetei öszvefogalva, a' művészségnek minden időbeli kezdetétől fogva szinte tökéletessége tetőpontjáig 's elhanyatlásig leírását közlek, az archaeológiát ama' szorosb értelemben annál örömtöbbsé 's látszó nagyobb igazsággal vévék tökéletes egésznek. Az itt vizsgálcra venni szokott

mestermivek 1) az építésnek, 2) a' képfaragásnak, 3) a' domboru műöntésnek (*toreuticæ*), 4) a' rajzolásnak és képfestésnek, hova a' mosaik is tartozik, 5) a' képrvésnek és pénzverésnek, 6) az archaeologiai buktoroknak (*antiagliæ*) maradványai. Ezek Olasz-, Francia-, Spanyol-, Német-, Magyar-, Angol-, Orosz- és Dánországekban szét vannak szórva, és csak utazás által lehetne azokat tulajdonkép szemlélve tanulni, ha leírásaik 's másolásaik neminemü pótlékok nem nyujtanának. Első kötelessége tehát az archaeologusnak a' fennmaradt emlékek egész öszveségét esmerni, következöleg az archaeológiának ezek feljegyzésével kell kezdödni, felhordván az emlékeket, ezek leírásait, lemásolásait, nem különben a' museumokat, cabinetokat, palotákat, szóval mind azon épületeket, hol azok tartatnak, végre vándorlásokat és történeteket is. Fájdalom! ezen szükséges része az archaeológiának még nincs egész tökéletességben kidolgozva. E' részhez járulna a' műemléktanítás, melyben oktatás adatik az előadásról, dolgozasmódról, műfogásokról, a' mestermivek szelleméről 's ezekkel való bánásról a' művészség idöszakai szerint. Azután következik a' műmagyarázás, mely a' régi művészségnek és művészi mesék jelentéséről, a' régi mestermivek magyarázasmódjáról 's az ehhez kívánt segédeszközökröl közöl felvilágositást. A' mythologia, történet és régiségek itt a' segédtudományok. A' mücritica nyujt azután alapszabásokat, mint kelljen a' műemléket mint műemléket általjában, megvizsgálni vagy a' művészség bizonyos idöszakának tulajdonítani. Itt egyuttal a' hitelességéről, hiteletlenségéről, hozzáadásáról, pótlásáról, korcsosításáról, eredeti 's másolt képeikről is értekeznek. Végre a' műemlékek aestheticája kuszoruja az archaeológiának. Ez az istenek és hösök sorát az emberiség öszvesége ama' testeket szemlélhetővé tett lélek gyanánt mutatja a' különbféle idealokban nem és kor szerint Zevsnek legfelleögbb istenségétől kezdve a' Satyrusig, kinél az emberi természet az állatiban eltünik. Oktat bennünket a' mestermiveknek alapul szolgáló aestheticai ideákba behatni, meghatározván azok elrendelését, cselekedetét 's kifejezését, figyelmeztet a' tiszta izlésre, nemes egyszerűsége, tökéletes célirányosságra. Az így elrendelt archaeologia minden, ezen tudományban megkívánt tulajdonokkal birna. De még nincs munka, mely ezen ideának teljesen megfelelné. Winckelmann, Heyne, Böttiger, Welcker, Tölken, Hirt, Azincourt, Millin különbféle előkészületeket tettek.

B. L.

ARCHAISMUS, régiség a' nyelvben, akar egyes szóban, akar formában vagy fordulatban áll, p. o. rakvát, futnája. A' stylus theoriája általjában véve hibáknak tartja az archaismusokat; de az írásmódnak némelly nemeiben, kivált a' költöiben ékességül is szolgálhatnak, mivel saját erő fekszik azokban.

ARCHANGEL, fővárosa egy hasonló nevü orosz helytartóságnak (melly 16,225 nsz. földön fekszik, 170,100 lak., kik közt Lapponok és éjsz. kel. 7,000 Samojedek, mely utolsók nagyobb részént Pogányok, találatnak), 8 mfd. fekszik a' Dwinának a' feje' tengerbe való szakadásától; 1900 háza és 16,000 lakosa van. Nevét az 1584 benne épített Sz. Mihály arkangyal klostromától kapta. Legelőször az Angolok fedezték fel 1553 a' jeges tengeren oda vivó utat, és Petersburgnak alkottatásáig Archangel volt az orosz portékák egyetlenegy kereskedő helyek. Midön pedig Petersburg a' semmiségből felemelkedett, 's Riga is orosz kikötővé lett, megcsökkent Archangelben a' kereskedés, míg 1762 ezen derék éjszaki kikötőt Ersébet császárné mind azon jusokkal 's szabadságokkal meg nem ajándékozta, mellyekkel a' petersburgi kikötő birt. Azolta az orosz birodalom népességének nevedésével a' Dwinán való kereskedés is mindig feljebb feljebb emelkedik a' be- és kivitelre nézve, és Archangel a' siberiai portékák piacza, 's Moszkauval és Asztrakánnal csatornánál fogva öszveköttetésben van. Juniusban vagy Juliusban érkeznek meg belé az idegen hajók és Septemberben vagy Octoberben veznek ki utóljára belöle. A' nyári hónapokban szakadatlanul tart a' hal, halzsir, faggyu, lenmag,

prémbőr, marhabőr, hajóépítésre való fa, viasz, vas, vastag vászon, dísznőserte, chinai és japani portékák, kaviár, viza 'sat. vásárlása. Több evez bele eszt. 200 idegen hajónál; 1823-b. 230 evezett ki belőle. Nagy akadály a ' kereskedésnek az ennekelőtte bátorságos kikötő előtt lévő fővenytorlás, melly miatt a ' viz csak 12 1/2 lábnyi mély. A ' kikötő torkolatját egy Nowo-Dwiesk nevű vár oltalmazza. Van benne egy hadi hajókat építő mihely, mellyeknek építése az egész birodalomban itt kerül legkevesebbe, és az idegen portékák számára, mellyekért vám vétetik, egy igen derék lerakó ház. A ' Dwina torkolatjában, mellynek partjain az éjsz. sz. 65° alatt a ' gabona- és gyümölcsstermesztés egyáltalában lehetetlen, a ' jég csak Aprilisben töredezik össze 's indul meg. A ' várostól 14 werstnyire van a ' hajóépítő mihely. Archangelben lakik a ' polgári és katonai kormányozó 's egy érsek. Az admiralitas épülete és a ' matrózok kaszárnyája Solombalsk szigetén, mellyet a ' Kusnida folyója formál, fekszenek. 1816 a ' bevitt és megvámolt portékák bece 1,138,000 és a ' kivittek 8,600,000 rubelt tett. A ' tiltott portékák bevivésének természeti akadály a ' tengeren való hajókázásra alkalmas rövid hónapokban a ' rövid éjszakak, (a ' legrövidebb nap 3 óra 's 12 minuta) esztendőnként több hajók eveznek ki innen halászni és vadászni Spitzberga és Nowaja Semlja felé, télen pedig szanok a ' Lena torkolatjáig 's talán tovább is. L-ú.

ARCHENHOLZ (János Vilmos, tulajdonkép János Daniel), szül. Langenfurthban Danzig egyik külvárosában 1741. A ' berlini cadettoskolából 1760 mint tiszt lépek ki 's a ' porosz seregnél szolgálta a ' 7 eszt. háboru végéig; szenvedélyes játékos lévén, mint kapitány 1763 elbocsátatott. 16 év lefolyta alatt csaknem egész Európát bejárta. Visszaterete után Dresdában, Berlinben, Leipzigban 's Hamburgban éle 's könyvirás vala foglalatossága. Noha sajátképi tudós esmeretekkel nem birt, de ritka vizsgálódó szelleme 's abbéli tehetsége, mellynél fogva minden tárgynak legfontosb és characteristicus oldalát nem csak felfogá, hanem élénk 's forgony nyelven elő is adta 's a ' foglalatot és előadást mindég a ' kor izléséhez alkalmaztatá, keves idő alatt nagy közönséget nyere. Irói híré a ' „Länder- und Völkerkunde“ című folyó irás alapítá meg. A. „Minervájából“ (1792—1812) néha 3000 példány is elkelt. Mint politicus journalista az idő környüállásaihoz képest mindenkor részrehajlatlanságot tuda szinleni. Egyéb munkái: „England und Italien,“ sok europai nyelvekre le van fordítva; „Annalen der britischen Geschichte“ (Braunsch. Berlin. Tüb. 1789—98, 20 köt.); „Geschichte des siebenjährig. Kriegs“ (Berlin 1793 2 köt.); „Geschichte Gustav Wasas, nebst einer Schilderung des Zustandes von Schweden von den ältesten Zeiten an bis an das Ende des 15. Jahrh.“ (Tüb. 1801 2 rész.) 'sat. Mh. Hamburg mellett Oyendorf nevű mezei jószágán 1812.

ARCHI, görög szó, melly a ' tiszteltetések elejébe szokott tétetni, 's a ' magyarban közönségesen e' szóval: fő, fejeztetik ki, p. o. archidux, főherczeg, archiater, főorvos 'sat. de az archiepiscopus öszvehuzva érseknek mondatik: archipresbyter, főesperestnek 'sat. Archimandriták, főapátok a ' görög anyaszentegyházban, mivel a ' régi görög anyaszentegyházban az apátok neve mandrae volt. Siciliában is így nevezetik egynehány apát, mivel szerzetek görög eredetű, 's Szent Vazul vagy Balás törvényeit követik. Th.

ARCHIATER, szóról szóra az orvosok közt első tesz. Nero volt első, ki orvosát, a ' hires Andromachust, archiaterre nevezte, 's az eredeti, de az időszak szelleme miatt el nem éretett cél a ' volt ebben, hogy az a ' többi orvosokra felügyeljen, 's az orvosi művészségben előálló viszálykodásoknál neminemű tekintete legyen. Későbbben több illy archiaterket neveztek ki (archiatri populares), kik mint legügyesebbek a ' polgárok egészségére felvigyázzanak, 's ezért minden adó és teher alól fel szabadítottak. Mig későbbben az udvari archiaterség a ' várostól elválasz-

tatott. A' császári udvari orvosok külön egyesületet formáltak, de' orvosi rangjuk egyforma volt a' városiakéval, azon különbséggel, hogy ők különös kedvezésekben is részesültek, 's nevezetesen az elsőbbség grófokká (*comites sacri palatii*) lehettek, kik a' császári vicariussokkal 's vezérekkel egy rangban voltak; egyébként pedig az udvari orvosok *Vir perfectissimus* czimmal tiszteltettek.

A. Balogh Pál.

ARCHIDIACONUS, I. EGYHÁZI SZEMÉLYEK, EGYHÁZI MÉLTÓSÁGOK.

ARCHILOCHUS, híres görög költő, született Paros szigeten Krisztus előtt 700-ik esztendő körül. Elejénte katonáskodott, de a' maga tudósítása szerint egy ütközetben futásra vette dolgát 's hogy sebesebben futhasson, paisát az ütközet helyén elhagyta. Tollával rettenetesebb volt, mint fegyverével. Lycambes, ki leányát neki ígérte, de ígértét hitetlenül megszegte, felakasztotta magát bujában azon guny miatt, mellyel a' megharagított költő rajta bosszut állott. Hasonló csipősséggel 's mérgességgel üldözte minden honosait is, kikre megneheztelt. De részént ezzel, részént szilaj 's romlott erkölcsével sok ellenségeket is szerzett magának. Mindenekről gyűlöltetvén 's felette elszegényedvén 's végső nyomorúságra jutván, Thasos szigetében, hol atyja gyarmatot alkotott, keresett menedéket; de a' tőle félt lakosok által nem fogadtatott el, mellyért igen csipős versekkel állott bosszut. A' Lacedaemonbeliek egy éjszakára sem akartak neki szálást adni városokban. De minekutána az olympiai játékokban egy hymnusáért, mellyet Herculesre irt, győzelmi koszorút nyert, hazája megbékült vele 's kevélykedett benne. A' kemény gunyolást ekkor sem hagyta el 's azoknak gyilkai miatt holt meg, kiket azzal megtámadott. Emlékezete egész Görögországban tiszteltetett. Munkájában a' stylus ereje, a' képek elevensége, a' velős rövidség, az érzések fensége 's a' guny hathatósága mindenütt kitündöklöttek; de ezen jeles tulajdonokat rágalmazása 's erkölcsi tisztátalansága által lealacsonyította. Csak némely töredékei maradtak meg a' mi időnkig. K. J.

ARCHIMEDES SYRACUSANUS, az egész régi világban legelső rangu mathematicus. Syracusában élt 's virágzott Kr. e. 250 eszt. tájban. Ámbár egy rég olta közönségesen elterjedett hír szerint Hiero syracusai király rokonja volt, úgy látszik, hogy A. magát minden fénytől elvonta 's egyedül a' tudományoknak, nevezetesen a' mathesisnek szentelte életét. A' mennyire a' mathesis állapotja, mint azt A. találta, előttünk esmeretes, ő általa ezen tudomány csaknem minden ágazatjában több új találmányokkal bővitetett. Ő mutatott legelőször utat, mellyen a' kerek és ennek átmérője közt állandó szert keresni tétovázás nélkül lehessen, melly szernek feltalálásától függ egyedül ama' hajdan olly híres (mai napon ugyan épen haszontalan) kérdésnek: *de quadratura circuli*, megfejtése. Mai napig a' legjelesebb geometriai igazságok azok, mellyek A. könyveiben (*De sphaera et cylindro, de spiraliibus, de conoidibus et sphaeroidibus* és *de quadratura parabolae*) foglaltatnak. Galilaeus idejéig csak A. irt helyesen a' statica tárgyairól (*De aequiponderantibus* és *de insidentibus humido* című munkájában). Tőle tanultuk, hogy minden folyó szerbe merült test (de a' melly fenekig le nem száll) épen annyi nehezkü részt tel ki a' folyóból, a' mennyit maga nyom; 's ezen igazság vezetékén A. megtudta mondani Hiero királynak, mennyi ezüstöt kevert az ötvös egy koronába, mellyet alku szerint tiszta aranyból tartozott volna önteni. Ez alkalmatossággal, mint a' történetirők megjegyzik, olly rend kívül megőrült A., hogy a' ferdőből, a' hol az említett koronával tett próbája elsült, meztelen futott haza, minduntalan csak ezt a' szót kiabálván: *evgenza*, azaz, megtaláltam. Az erő- 's kézi mivek tudományának is csekély lábón kellett állni A. korában; jele azon nagy elragadtatás, mellyel az általa kigondolt gépelyek sikerét látván, csak egy pontot kívánt magának 's gépelyeinek állásul, hogy az eget 's földet helyéből kiforgassa. A. találta ki az emelő és merítő csigát

(L. POLYSPASTUS és COCHLEA.) Polybius, Livius és Plutarchus álmélkodva beszélnek azon műszerekről, mellyekkel A. Syracusát a' romai tábor ostroma ellen oltalmazta, azonban egy szóval sem említik, hogy tükrök által a' romai hadi hajókat felégette volna, melly magában ugy is hihetetlen hír 's alkalmasint Galenus és Lucianus írásiból később terjedett el. Cicero és Maternus tanúságok szerint A. olly égi golyóbist készített üvegből, melly a' planeták, főképen pedig a' nap és hold mozgásait legtermészetesebben majmozta legyen. Claudianus következő szép vereseket készített ezen üveggolyóbis felől:

*Jupiter in parvo cum cerneret aethera vitro,
Risit et ad superos talia dicta dedit:
Hucce mortalis progressa potentia curae?
Jam meus in fragili luditur orbe labor.
Jura poli rerumque fidem legesque Deorum
Ecce syracusius transtulit arte senex.
Inclusus variis famulatur spiritus astris,
Et vivum certis motibus urget opus.
Percurrit proprium mentitus signifer annum,
Et simulata novo Cynthia mense redit.
Jamque suum volvens audax industria mundum
Gaudet et humana sydera mente regit.*

Ezen nagy férjfi halálát így adja elő a' hajdani Musa: Marcellus romai hadi vezér Diana innepe alkalmával, midőn a' Syracusaiak gond nélkül, vigan vendégeskedtek volna, hirtelen ostrommal megvévén a' várost, az öreg (75 esztendő) bölcs csendes magányába mélyen elmerülve kerekeket czirkalmazott a' porba és egy durva katona által, midőn, a' helyett hogy kérdésére felelne, őt arra intené, hogy kerekeiket össze ne gázolja, agyon szuratotott. Marcellus megsiratta ezen parancsolatja ellen történt szomorú történetet, 's az egész Syracusa népével jelent meg A. pompás temetésén. Koporsójára, valamint éltében meghagyta, egy hengerbe merített golyóbis metszetet, mint általa teremtet 's előtte legbecesebb geometriai törvénynek örök emlékezetére. Nagy idővel azután, hogy ezek megtörténtek, midőn már az elkorcsosodott Syracusabeliek helyét sem tudták, Archimedes koporsóját Cicero, mint siciliai quaestor, kereste 's tövises bokrok közt találta fel. *Cujus ego* (ugy mond Cicero Tusc. Quaest. lib. V.) *Quaestor ignoratam ab Syracusanis, cum esse omnino negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis indagavi sepulcrum.* A' fen említett kép esmertette meg vele az ohajta keresett ereklyét. Archimedes valamennyi munkáji legjobban 's pompásabban kiadattak Oxfordban 1792. fol.

Tittel.

ARCHIPELAGUS, egy nagy szigetcsoporthoz a' neve, melly az Aegaeum tengeren fekszik, a' régi Görögország és Kis-Asia partjai közt. Fekvésekhez képest a' hozzá tartozó szigetek európaiakra és asiaiakra osztattak; az elsőbbek, mellyek egy kereklinea-formában fekszenek együtt, ezen fekvésekért a' Görögöktől CYCLADESEKNEK (l. e.), valamint a' többi egymástól távolabb esők SPORADESEKNEK (l. e.) nevezteittek. Mind ezek a' szigetek együtt véve a' Kapudan basa helytartóságát formálják, mellyhez mindazáltal Candia a' körüle lévő apróbb szigetekkel nem tartozik. (L. HYDRA, NEGROPONT, SCIOS, SAMOS, RHODOS, CYPRUS 'sat.)

L—ú.

ARCHITECTONICA, ARCHITECTURA, I. ÉPÍTÉSTUDOMÁNY.

ARCHIVUM, I. LEVELTÁR.

ARCHONTES Athenében a' legfőbb felsőségi személyek. (L. ATTICA.) A' Zsidóknak is voltak archonteseik számkivettetések ideje alatt.

ARCHYTAS (Tarentumi), híres Pythagoraeus, mint valódi bölcs, nagy mathematicus, statusember 's azon korbéli vezér nevezetes. Metaponthan Pythagoras philosophiájának tanulására adta magát. Mint Pla-

to egykornja (96 olymp. 400 K. e.) Pythagorasnál 160 esztendővel élt későbbben, 's éle még, midőn Plato Siciliába utazék. Philolaus tanítójának tehát nem vétethetik, a' ki nála idősb vala, még kevesbbé Pythagoras közvetlen tanítványának. Neki tulajdonítják az analysisi methodus feltalálását a' mathematicában és több geometriai 's mechanikai problémák megfejtését. Mondják, hogy egy önmozgót (egy repülő galambot) is készített. Ő volt talán a' philosophiabeli categoriák feltalálója is. Még nincs elhatározva, Aristoteles merített e az ő írásaiból, vagy a' 10 categoriáról szóló munka nem tőle származott.

ARCO, I. PIZZICATO.

ARÇON (Jean Claude), azon nászó batteriák elmés feltalálója, a' mellyekkel Gibraltart kellett volna megvini; szül. 1732 Pontarlierben Franciaországban. Atyja őt elébb pappá akarta tenni, de midőn látná fijának a' hadi tudományokhoz rend kívül vonzódo hajlandóságát, megváltoztatta szándékát; és 1754 a' mezieresi katonai nevelő intézetbe adta. Itt csak hamar val szorgalmával megkülönböztette a' többi nevédekéek közt magát, és nem is sokára tagja lett a' várnoki testnek. A' 7 esztendős háboruban jelesen viselte magát, kiváltkép 1761 Kassel védelme a' fiatal várnoktiszti tudományának és személyes bátorságának több példáját adta. 1764 a' Jura és Vogesen hegyek földabroszra vezését az országoló szék reábizta. Arçon kimeríthetetlen elmeképzettel és fáradhatatlan munkássággal bírt. Ő igen sokat írt. Írásmódja ámbár elejénte hibás volt is, de kellemetes olvasásu, mivel abban bő ideákat és fénylő elmét találni. 1780-ban találta fel az uszó batteriát; hogy ez a' várakozásnak meg nem felelt, azt egyedül a' francia és a' spanyol tisztek közt volt egyenlenség okozta, mert Eliot, Gibraltar védelmezője, Arçont égig magasztalja. Midőn Dumouriez vezérlése alatt a' Franciaák Hollandiába rohantak, Arçon több várakat, a' többek közt Bredát is bevette. Végre elgyengülvén teste, magányosságba vonult, de elméje eleven maradt, itt írta „*Considérations militaires et politiques sur les fortifications*“ czimű jeles munkáját. Bonaparte consulsága alatt senator lett. Julius I. 1800 holt meg.

ARCTICUS (gönczöli). A' görög astronomusok mind a' két gönczöl szekerét az égen arktos-nak, azaz, medvének hitták: innen a' világ sarkainak egyikét, melly a' kis gönczöl szekere szomszédságába esik, *polus arcticus*-nak nevezték az astronomusok, a' másikat pedig, mint ezzel altelellenben valót, *antarcticus*-nak. Ugyan ezen nevet viseli két kerek mind az égi, mind a' földi golyóbison, mellyek a' sarkak körül annyi grádics távolságra vannak, a' mennyit tesz az *ecliptica* hajlása (*eclipticae obliquitas*); mindenik a' szomszéd sark nevént.

Tittel.

ARCUS (iv), a' geometriában általján minden görbe lineából egy részt jelent, különösen pedig a' kerekből, elannyira, hogy valahányszor másféle görbe lineára illesztetik, ezt világos szavakkal szokás megjegyezni.

Tittel.

ARCUS APPARITIONIS, — FULSIONIS, — VISIONIS (hajnaliv), az astronomiában azt a' mélységet jelenti, mellyet a' napnak reggeli 's estveli hajnalkor el kell érni, hogy valamely szabad szemmel látható csillag, a' melly addig világított, eltűnjék, a' melly ellenben addig láthatatlan volt, fényleni kezdjen. Az astronomusok ezen iv mekkorasága után tudják megjövedőlni, mikoron fog bizonyos helyen valamely csillag legelőször vagy látszhatóvá lenni, a' nap sugáriból kihátván, vagy eltűnni, a' nap fényébe merülvén. Noha pedig ugyan azon rangu csillagok hajnali iver a' tapasztalás szerént nem egyenlő mekkoraságu, sem egy helyen különbféle időkben, sem egy időben különbféle helyeken; mindazáltal az említett jövedőlés könnyebbitése végett minden rangu csillagoknak és planetáknak bizonyos mekkoraságu hajnaliv tulajdonittatik: im következik azon tábla, mellyet e' végre Ptolemae-

us (Almagesti XXIII. 7.) készített és a' mellyel csaknem a' mi időnkig valamennyi astronomusok éltek.

A' csillagok és planeták	hajnal ive
Az első rangu csillagoké	12 grádics
2-ik	13 —
3-ik	14 —
4-ik	15 —
5-ik	16 —
6-ik	17 —
ködös csillagocskáké	18 —
Saturnusé	11 —
Jupiteré	10 —
Marsé	11 $\frac{1}{3}$
Venusé	5 —
Mercuriusé	10. —

Tittel.

ARCUS DIURNUS, — NOCTURNUS (nappali —, éjjeli iv). Az astronomiában az aequatornak és minden ezzel egyközű kereknek azon része, melly a' láthatáron felül esik, nappali ivnek, a' másik éjjelinek nevezetik. Ezt veszi számba az astronomus, midőn a' nap vagy akarmelley csillag kelete, nyugta, láthatósága és láthatatlansága idejét akarja valahol meghatározni.

Tittel.

ARCZ, a' főnek előlapja, legtöbb érzékek ülő helye, már felületén is sok organumokkal bir, illyek a' homlok, a' szemhéjak és szemöldökök, a' szemek, az orr, a' pofák, a' száj, az ajkak, az állak, a' fogak. A' bőr alatt, melly az arczon gyengébb, finomabb, érzékenyebb es szabadabb, mint más részeken, igen sok kövérségbe burkolt izmok vannak, mellyeknek a' bőr mozgására befolyások van. Az arczon továbbá több edények és izmok vannak, mint akarmelleyik más részen. Mind ezen lágy részek alatt végre a' csont alapzathoz jut az ember, melly, kivévn a' 32 fogat, 14 csontból áll, mellyeket az anatómiában különösen arcz csontjainak neveznek. Ezenkívül a' homloksont egy része is sokat tesz az arcz formálására. Mind ezen csontok közül csak egy, az alsó állkapcza, mozgékony a' halantéksonttal való egyesületében, a' többi csontok mind szabadon állanak. — Mind ezen részekben a' lélek állapotja, lelki tehetség, egy szóval az embernek lelki élete igen világosan ki van nyomva, mint azt a' PHYLOGNOMICA (l. e.) tanítja, azonkívül még a' temperamentum, testi változások 's különösen a' nyavalyák által is igen sokféle tekintetet kap az arcz, 's igen gyakran kell azt használni eszközül az ilyen állapotok megítélésére. Már a' csontoknál fogva is igen különböző az arcz külső formája az embereknél és állatoknál. Ezeknél az állkapczák nagyon előrenyulnak 's a' homlokkal ferde lineát formálnak, melly kisebb nagyobb mértékben közelget a' háránthoz; az embernél pedig annál hátrább vonulnak az állkapczák, mennél magasb fokra lépik az emberi műveltség 's szépség. Az állkapczáknak ezen irányán a' homlokhoz épül a' Camper Péter által felfedezett arczlinea, melly következőkép áll elő: Először is gondol az ember egy egyenes lineát a' kaponya alapján, melly a' nagy nyakszirtlyuktól 's a' külső hallásmenetelen keresztül az orr legalsóbb részéig vonatik. Ha már most az orr legalsóbb helyétől vagy pedig a' felső metsző fogak gyökerétől a' homlok felé huzunk egy másik egyenes lineát, tehát ez a' két linea annál hegyesebb szegletet formál, mennél kevesebb közelit az állatok arczformálása az emberihez. Még a' majmoknál ez a' szeglet csak 45°—60°, az orang-utangnál azonban már még is 63°, a' Szerecsennél körül-belül 70°, az Europainál 75°—85°. — Ezen nevezetes irányon kívül még az egyes csontoknak, p. o. homloksontnak, orrsontoknak, alsó állkapczának 'sat. formája is sokat tesz az arcz mozdítására, mellyek függenek ugyan belső fel-

tételektől, de még is nem igen hirtelen változnak. Ellenben a' leglággyabb részek, különösen az izmok 's azoknak nevededett, kisebbedett, megszűnő és változott mozgása, a' vérnek vagy más nedveknek kisebb és nagyobb öszvegyülekezése, mit az arcnak színe és körbennéke (volumen) határoz meg, eredetikép (különösen a' szemben, a' lélek tökörében) a' vonásoknak inkább hamar muló módosításait 's az arcban bizonyos kinyomást hoznak elő, melly csak a' gyakori ismétlés által lesz maradandó. A. B. P.

ARCZFESTÉK I. KENDŐZŐ SZIN.

ARCZKÉP, I. PORTRAIT.

ARDENNEK, egy erdős hegy a' Maas és Mosel közt Luxemburg nagyhercegségben. A' Romiaiak idejében az Ardennek erdeje nagy részét foglalta el Gallia Belgicának 's a' Trevirek tartományán keresztül a' Rhemik tartományáig nyult el. Több folyó vizek és patakok erednek belőle 20-nál. A' vas, réz és nemes érczek bányászása, többé nem üzetik. A' juhtartás ellenben igen jó karban áll 's a' vadászat igen jövedelmes. Az Ardennek nevet ezen celta szóktól hozzák le, „Ar, nál, nél“ és „Duanna, Isten forrása.“ — Szélesebb értelemben azon hegyek neveztetnek Ardenneknek, mellyek a' hajdani Francziaországhoz tartozó Hennegautól a' Moselig terjednek ki; a' honnan éjszak-kei. Francziaországnak egy departamentuma, melly 266,985 lakosával 's Meziéres nevű fővárosával 80 nsz. mf. fekszik, tőle kapta nevét. L—ú.

ARE, francia lap vagy mezei mérték neve (I. MÉRTÉK).

AREA (udvar), a' geometriában minden lineák közé zárott tér.

ARELATUM. Arelatum országának neveztetett Arles nevű fővárosától Burgund hercegség Provence-al, melly a' 9-ik században rövid ideig királyság nevet viselt. (L. BURGUND). L—ú.

ARENA, I. AMPHITHEATRUM.

ARENDA, I. HASZONBÉR.

ARENDE (Márton Fridrik). Ezen Europa nagy részében tett tudományos vándorlásairól elhíresedett Danus 1769 Altonában szül. 's 1824 Velenczéhez közel hala meg. Gróf Roventlow ajánlására 1797 mint nevendék a' kopenhagai fűvészternél nyere hivatalt, de előszeretettel a' régiség nyomozáshoz az egyetemi könyvtárban sokszor a' legkeményebb hidegben órákiglan vizsgálá az Arnaemagnacani gyűjteményeket. Fejedelmi segédpénzzel 1798 Finnmarkba utazott. Norvegiát igen szorosan megvizsgálta, a' többek közt olly tájékokat, hol idegen nem járt előtte. Élő plántákat 's magvakat kell vala gyűjtenie; de keveset vagy épen semmit sem hozta, 's elbocsátották. Most láta régiségek gyűjtéséhez Norvegiában 1799 és 1800. Azután több ideig Svédországban mulata, Rostochban Tychsenél, Parisban Millinnél, és Velenczében. Irományinak, rajzolatjainak és értekezéseinek egy részét, mind régiséget tárgyznak 's az éjszakot illetik, a' kopenhagai könyvtárban tévé le. Parisban, Svéd-, Német-, és Dánország több városaiban egyes leveleket is kinyomtatattott. Későbbben Sweizban, Spanyol-, Olasz- és Magyarországnak utazott. Mások adakozásából éle, gyakran szabad ég alatt töltte az éjt 's a' kényelem szükségét nem esmeré. Minden írást magával hordozá. A' Nápolyban szenvedt üldöztetések, midőn a' carbonarismus gyanujába esék, sietteték halálát.

ARROPAGUS, legrégibb 's tekintete, feddhetetlensége 's igazgyszeretete miatt legnevezetesebb az athenei törvényszékek között. Nevét a' gyűlés helyéről, az erősséghez közel fekvő Mars (Ares) halmáról (Ἄρειος πάγος), vette. Ezen törvényszék alkotását némellyek Cecropsnak, mások Solonnak tulajdonítják; Solon, ugy látszik, csak jobb karba hozta 's fontosabb jussokkal ruházta fel. Hány tagokból állt legyen, meg nem határozhatni. Areopagitáknak azok választattak, kik az archoni hivatalt becsülettel viselvén, magokat ez által tették érdemesekké. A' tiszt-ség holtig tartott. Aristides az Areopagust Görögország legszentebb tör-

vényszékének mondá, 's Demosthenes bizonyossá teszen, hogy soha olly ítéletet nem mondott, mellyel mind a' két fél nem elégedett volna meg. Birói széke elejébe tartozott: az országsértés, szantszándékos gyilkosság, étetés (méreggel), rablás, gyujtogatás és eretnekség; felvigyázott az erkölcsiségre, 's az árvák gondviselése is körébe tartozott. Görögország egyéb statusai is ítélete alá bocsátották ügyeiket. Gyüleseit szabad ég alatt az éj homályában tartotta. Előterjesztven a' fenforgó eset, a' sorsok begyűjtettek. — Pericles koráig egész tisztaságában megmaradt ezen törvényszék; de ő, ki noha archon nem volt, magát az Areopagitak számába felvettette, sértette meg legelőszőr tekintetét, melly mindazáltal még soká fenmaradt 's csak Athene hanyatlásával hanyatlott el.

ARES, I. MARS.

ARETHUSA, 1) a' HESPERIDÁK egyike (I. e.); 2) Nereus és Doris leánya, elébb Diana Nymphája, azután nevezetes forrás Ortygia szigetén, melly Syracusa városának negyedrészt foglalta magában. Hogyan változott forrása I. ALPHEUS. Mivel Theocritus ennek partjain költé idyllájit, gyakran a' pásztori dal Musája.

ARETINO (Pietro), a' 16-ik századbéli legnevezetesebb olasz írók egyike, hírét legnagyobb részént kicsapongó tollának köszöné. Szület. Arezzóban 1492, egy nemesnek (némelyek szerint Bacci Lajosnak) term. fija volt, de nevét viselni nem vala szabad. Aretinónak születése helyéről hivatott. Könyvkötő-inasból lett íróvá, 's a' fejedelmek, kik osztorának (flagello de' principi) nevezetett 's a' kikkél elvetemedettséggé üzé a' hizelkedést, kegyeikkel halmozá. Gonosz és heves gunyai ellenére csudálóji voltak felette nagyok. Gyakran olly velebánást, millyennel csak elvetemedettek iránt viseltetni szabad, türe el a' dicsekvő 's kevély. Író olly zabolátlán vala, hogy nevével a' szemtelenséget és szatyárságot jelezék; de irt áhítatos és épületes munkákat is, 's ha ugy hozta a' haszon, ezeknek tulajdonítá az elsőséget. Híre által Isteni (il divino) melléknévre kapott, 's czim gyanánt éle azzal neve előtt; mint ama' emlékpénzekben, mellyeket illy felülírással készített: „Divus Petrus Aretinus, Flagellum Principum,“ 's több fejedelmeknek kiosztogata. Egy sonett miatt, mellyet a' bünbocsanat ellen irt vala, Arezzót elhagyni kinszerítettven, elébb Perugiába, azután Romába méne, hol X. Leo, későbbben VI. Hadrián szolgálatjába állott. De midőn a' Guilio Romanónak (vagy m. sz. Rafaelnek) tulajdonított 16 sbotránkozta-tó képet ugyan annyi sonettben megmagyarázta, a' pápa eltíltá Rómától. Medici János magához fogadá 's Milanóba vitte, hol alkalma akadt Aretinónak I. Ferencz kedvébe jutni. Meglátogatván Romát, újra visszatért védjéhez, ki őt mind inkább kedvelé 's az ő karjain adá ki lelkét. 1528 Velenczét választotta lakhelyének, hol hatalmas férjfiak barátságát megnyeré; ezek közül a' vicenzai püspök a' pápával is megbékélteté, V. Károlynak is ajánlá, ki egy arany lánczot küldé A.nak. Nagylelkű akara I-nni Ferencz is, hasonló lánczsal ajándékozá meg. De későbbben Károly 200 tallérnyi kegyelempenzt rendelé neki, 's már most csak maga részesült azon dicséreteken, mellyeket azelőtt a' ket-tő közt osztott vala fel A.; herczeg di Levetől is szembetűnő kegyelem-penzt nyere. Ázonkívül írósága esztendőnként, saját előadása szerint, 1000 aranytallérnyi jövedelmet ada, 's egy rizma papirost és egy palaczk tentát. A. híre messze terjenge, 's Olaszország minden tájékiről irának neki 's felkeresék őt. Épületes munkái megengesztelék a' romai udvart, 's III. Julius, ki hasonlólag Arezzóbéli vala, egy földijé irta sonett annyira megillette, hogy azonnal 100 arany koronát küldé neki 's Szent Péter lovagjává nevezé. 3 év mulva herczeg d' Urbino A.t bemutatá magának a' pápának, ki nagy tisztelettel fogadá, sőt különös gyengésséggel viselteté a' költő iránt. Cardinalissá még is, mi után olly buzgón áhítozott, nem leheté. Leánytestvéri Velenczében szintolly za-

bolátlan életet élének, mint önmaga. Egykor ezeknek egy szerelmeskedési történetét beszélék, mi A.t nagy kaczagásra fakasztá. Kaczagta közben a' szék, mellyen ült vala, felbicczene, A. leesék 's lelkét azonnal kiadá (1556, 65 eszt. kor.). — A.val kedvezőleg bánt a' természet; a' művészség iránti izlet vele születék, 's többet sikerrel gyakorla. De a' pénzt, jó asztalt és asszonyokat mindenek felett kedvelte. Munkáji, több theologiai és erkölcsi irásokon kívül, 5 vig és I szomoru játék, amazok elmésséggel és igaz comic. vonásokkal bővelkednek, emez sincs érdem nélkül; a' pajkos „Ragionamenti“ a' „Puttana errante,“ a' 16 „Sonetti lussuriosi,“ továbbá „Rime, Stanze, Capitoli“ részént dicséreték, részént gunyosak és szatyárok; 's néhány végezetlen hősi költemény. A' Della erusca tagjai nemzeti remekek sorába teszik A.t; ezen tiszteletet inkább merész, forgony és sajátos stylusa, mint tisztasága miatt érdemlé.

ARGANDLÁMPA, I. LÁMPA.

ARGENS (Jean Baptiste, marquis d') Aixben szül. 1704. Szabad és semmitől el nem fogódott gondolkodású író volt. Törvénytudásra száná atyja, de hajlandósága már 15 esztendőskorában katonává tette. Azonban szolgálatját 's Franciaországot is hamar elhagyá, miért? Szilvia nevű színjatszónéba szeretett 's azzal csak távolban, a' spanyol földön, kelhete öszve. Hijában! Elfogták 's Provenceba kelle visszajönie, azután a' franczia követtel Konstantinápolyba menni. A' török világ is szerelmes viszontagságba ragadá. Hazatértekor megint a' sereg közé lépett. 1734 Keld körülvétekor sebet kapott, később Philippsburgnál lováról leesése miatt szolgálatra alkalmatlanná leve. Mit tegyen! Atyja kitagadta, élni kellett, könyvirásra adta magát, 's Hollandia huzá magához, mert ott szabad vala szabadon írni, a' mire nyughatatlan vére ösztönzötte. Ott adta ki: *Lettres juives, Lettres chinoises* és *Lettres cabalistiques*. II. Fridrik, még akkor mint korona örökös, igen vágyott ezek szerzőjével megesmerkedni. D' Argens azt válaszolá neki, hogy I. Fridrik Vilmosnál, atyjánál, 5 lábnyi 's 7 hüvelknyi magasságu létére veszélyben forogna. Meghal a' király, 's Fridrik megint hitta magához. D' Argens most örömmel jelenik meg Potsdamban, aranykulcsossá lesz 's az academiánál a' szép tudományok igazgatója, sőt a' király mindennapi társalkodójául is választá, mert egyenes magaviseletét megszerette 's némellykori hypocondriai szeszélyei miatt tréfásan faggathatta. Abbéli bohósága éré utól 60-k esztendeje körül is, midőn megint egy színjatszónéba vesztette el esztét. Cochois volt ennek neve. Félelmesen titkolta II. Fridrik előtt, 's csak akkor is tudá meg ez, midőn a' szabadság után futón már csörgött rendes házasságbekője. Nem vala nyugta e' miatt D' Argensnak, mindég szeldelte a' király. E' léptét soha sem is engedé el neki egészen. A' hét esztendőskor háboru után másodsor ment Potsdamba mulatása olta hazájába atyafijai látogatására 's ekkor rendszeren tréfálta meg a' király. Provenceban utazik már D' Argens 's körül-belől egy személyes leírást talál ott maga felől elterjedve, mellyben ő reá mint Istenkáromlóra a' szentegyház átka van mondva 's aláírva az aixi püspök. Megdöbben ezen. Ó kitiltva! Figyelmetesen nézi az aláírást, akkor látja hogy Aixnek érseke lévén, érseknek kel-lene alá írva lenni, 's reákapa a' király tréfájára, ki feledékenységből ira püspököt. Visszatértevel még több csipő gunyait kelle eltérnie Fridriknek, ki effélékben mulatságát lelé. Később ismét engedelmet nyert tőle Provenceba menetelre, hol ekkor meg is holt 1771. II. Fridrik Aixben a' Minoriták templomában emléket emeltetett neki. Korlátlan munkájn annak idejében nagyon kapot a' világ, most elavultak. Kiki tudna már ugy elmélkedni, sőt jobb rendben, több criticával és izléssel. A' nagy megszorításból való általmenetel szilajkodni szokott, a' kettő közt járni tanácsosabb.

D. G.

ARGENSON (Voyer, marquis d'), a' generallieut. A. fija, szül. Parisban 1771, egy a' statusszolgálatban igen nevezetes familiából. Ósaty-

ja politiahadnagy vala, nagyatyja sokáig hadi minister, nagybátyja a' külső dolgokra ügyelő minister, Voltairenek barátja, philosophus és politicus vala. Az utolsót bizonyítja az ő „*Considérations sur le gouvernement*“ című munkája, melyről Rousseau a' „*Contrat social*“ban dicsérettel emlékezik. XV. Lajos udvarnokjai Argenson la bête-nek nevezzék őt. Irá ezen kívül 2 kötetben „*Loisirs d'un ministre*.“ Ennek fija (marquis de Paulmi) a' fegyverház igazgatója vala 's utóbb követ Velenczében és Lengyelországban. Ő hagyá hátra maga után a' Bibliothéque de l' Arsenal-t 150,000 köt., melyet az ő halála után gróf Artois megvett. A' marquis kiadá 80 kötetben „*Mélanges extraites d'une grande bibliothèque*“, mely által megbizonyítá azon könyvkincsel való szoros személyes esmeretségét. A' második kamarának mostani deputatusa tanult Strasburgban a' monarcha Varrennesbe szökésének idejekor, és mindjárt azután katonai szolgálatba állott mint Lafayette adjutansa. Midőn ez Franciaországot elhagyá, a' maga jószágaira méne d'A., elvevé a' hercz. Victor de Broglie özvegyét, de Broglie pair anyját, és gyermekeinek nevelésével, a' poitoui gazdálkodással, hol a' szegények barátja 's földijeire nézve a' gazdasági iparkodás példánya vala, és a' maga felső-alsatai vashámoraival foglalatoskodék. Mint a' Vienne depart. választó collegiumának előlülője 1803 nem küldé semmi szerencsekívánó deputatiót a' császárhoz. 1804 ismét választatott, még pedig a' császárhoz való deputatio tagjává. Ez alkalmat ada arra, hogy ő a' depart. des deux Nèthes praefectusává kineveztessek, hol ő a' constitutio szerént való igazgatás védőjének mutatá magát és bucsuját vevé, midőn őt a' ministerium nem gyámolítá. A' XVIII. Lajos thronusra lépte után a' Rhône torkolatának praefectusává nevezé ez őt. Ő el nem fogadá e' hivatalt, mivel, ugy mond, még Franciaországnak nincs constitutiója. 1815 választás által a' repraesentansok kamarájába hivatván, aláírá Juliusban 1815 a' protestatiót, midőn az idegen trüppök a' repraesentansok kamarájának öszvegyülési szaláját bezárák. A' viennei választó collegiumban ugy tevé le eskét, hogy kikötötte a' népek azon elidegeníthetetlen júsát, hogy constitutiójikat újra változtathassák. 1815 protestált a' prévotal-törvénszékek behozása ellen és megveté a' ministeriumtól szükségeseknek talált bátorsági intézeteket. 1816 és 1817 ellene állt az igazgatás némely szándékainak 's azt állítá, hogy a' papságot és egyéb localis intézeteket a' községnek, nem pedig a' statusnak kell tartania, továbbá hogy semmi kivételi törvényekre nincs szükség. 1818 védelmezé azon okfőt, hogy a' charta nem kegyelem, hanem a' nép júsainak határok közé szorítása. Ő mindenkor a' liberalis fők szellemében beszélt a' közhasznu statusintézetek mellett, 's más részről minden privilegisáló statusintézetek és a' közönséges concurrentia kirekesztései ellen. Állítá a' papság részére való privilegiumok veszedelmes voltát Franciaországban és a' közönséges 's szabados gabonabevitel hasznos voltát; az ellenkezőt pedig gazdag 's értetlen tunya jószágos urak számára való praemiumnak nevezé. 1819 és 1820 védé a' köz haszon okfőjít az új törvényekről való debattokban.

ARGENT HACHÉ (franciaul), szóról szóra vagdalt ezüst. Értelen alatta nemtelen érczet is, mely csak ezüsttel van bevonva.

ARGENTANUM, mesterséges ércz, melyet Geitner 1822 kobaltból készített Schneebergben, 's mely az ezüsthöz hasonlít és edények-re 's egyéb illyneműkre használtatik.

ARGIPHONTES, I. ARGUS.

ARGO, I. ARGONAUTÁK.

ARGOLIS, ARGOLIA, Peloponnésus keleti része, éjszokról Achaia- és Corinthus-, éjszakkeltől a' saroni öböl-, nyugotról Arcadia-, délről Laconia-, délnyugotról az argolisi öböllel határos. A' régi írók erről a' Görögöket általában gyakran Argivusoknak nevezték. Halmok és hegyek a' termékeny síkokat és völgyeket váltogatják fel. Ezen görög mytholo-

giai emlékekkel dus Argolis kora eredetű. Itt telepedék le 1500 K. e. Inachus, 1500 Danaus egyiptomi jövevényekkel. Itt uralkodék a' Kis-Asiából származott Pelops 's ivadékai Atreus és Agamemnon; itt vala Adrastus, Eurystheus és Diomedes országa; itt születék Hercules. Lerna tava mellett végezte ki a' Hydrát 's az oroslányt Nemea barlangjában fogta meg. A' legrégebb idők olta Argos, Mycenae, Tirynthus, Troezen, Hermione és Epidaurus kis királyságokra oszlott Argolis, melyek később szabad köztársaságokká lettenek. Argos, a' főváros, 1800-dik olta K. e. nevét ekkorig megtartotta. Lakosai a' szép művészségeket, kiváltkép a' muzsikát igen kedvelték. Itt 's Delphiben emeltettek szobrok Biton- és Cleobisnak, kik mint az anyaszeretet áldozatai holtak meg. Argosban 1825 egy tudós 's egy kölcsönös oktatási iskola állott fen. Közel Argoshoz fekszik NAPOLI DI ROMANIA (l. e.), a' régi Napulia, derek révvel, a' félsziget legfőbb erőssége. A' mostani Kastri falu helyén az aegaeusi tenger mellett fekvék hajdan Hermione városa, egy a' Gratiáknak szentelt ligettel; általellenben HYDRA (l. e.) szigete. Epidaurus városa mellett az aegaeusi tenger partján volt AESCULAPIUSNAK (l. e.) temploma. Troezenében, a' jelenkori Damala helységében, született Theseus.

ARGONAUTÁK, az ó világ ama' hősei, kik veszélyekkel küzdve hajóztanak a' még akkor esmeretlen tengereken Colchisba az arany gyapju elfoglaltatása végett. Előregedvén Aeson, a' iolcusi király Thessaliában, Iason fijának adta által az uralkodást 's ennek nagykoruvá lételeig Peliaszt választotta helytartónak. Eltelvén a' kiszabott idő, visszaköveté Iason örökségét, A' thronus örömei általadatásának színe alatt csak egyet köte ki Pelias, hogy t. i. Iason elébb ama' kosnak aranygyapjas bőrét, mellyen PHRYXUS és HELLE (l. e. és ATHAMAS) szöktének el mostoha anyjok Ino üldözései elől, hozza el Colchisból, hol azt egy szent ligetben sárkány őrzötte. Nem sejtvén a' ravaszságot, lekötelezte magát a' hívragyó ifju végre hajtani, a' mit Pelias kívánt, 's részt vettenek ezen utazásban Görögország legvitézebb hősei Hercules, Castor és Polux, Admetus, Neleus, Meleager, Orpheus, Telamon, Theseus és barátja Pyriithous, Hylas 's mások többen. Pelion hegye alján Thessaliában építettek egy hajót, mellynek Argo nevet adtak 's a' melly készületére 's nagyságára nézve minden ekkoriglani hajót felülmult. Ezen indulának el Magnesia hegyfoka mellett, 's kedvező szelek feszíték vitorlájkát. A' hajózásban jártas Tiphys a' kormányt vitte, a' messzelátó Lyncaeus a' környéket kémlelé, Orpheus muzsika 's dalok által bátorítá veszélyekben társait. Egykor égi haboru támadván, mivel he volt a' mysteriumokba avatva, egyéb társaival fogadalmat tón a' samothraciai istenségeknek, 's a' vész elcsendesült; 's az isteni segedelem bizonyítványául két csillag jelent meg a' Dioscurok feje felett. (L. CASTOR.) A' lemni révbe szerencsésen eljutottak 's két évet töltöttek az itteni asszonyoknál, kik férjeiket, mivel ágyásaikkal éltenek, bosszuállásból megöldösték. Végre tovább hajóztak Somothraciába, hol fogadalmokhoz képest beavattatták magokat az ottani szent titkokba. Azután Troas mellett kötöttek ki. Itt eltévede Hylas; Hercules keresni ment az eltévedtet, 's mivel sokáig elmaradt, mind a' kettőt így hagyák az Argonauták 's tovább hajóztak, itt váltak el tőlök Telamon is. Erre Zyzicus városába érkezvén, a' királytól barátságosan fogadtattak; de mivel éjnek idején visszavonulni kinszerítette őket a' szélvész, ellenségnek nézettek, 's harc támadá, mellyben Iason a' királyt megölte. Rhea, ezen tartomány védistennéje, varázserővel tartóztatta le az Argo hajót. Megengesztelvén haragját, kelet felé tovább hajóztanak az Argonauták 's Bebryciában kikötöttek. Innen, Thracia partjaira vettetrén egy szélvész által, Salmydessába jutottak, hol a' jósló 's vak Phineus uralkodék, a' ki tanácsal segítette őket 's kalauzt adott nekik, hogy a' cynaei sziklák között, mellyek a' szelektől ingattatván, nagy erővel csapódnak öszve

's szerteuzák a' keresztül menő hajókat, veszély nélkül vitorlázhassanak el. A' sziklákhöz érvén, Phineus tanácsából egy galambot repítettek előre, 's ez után eveztek egész erejeből, Orpheus lantját veri, a' sziklák ingatlanul állanak, 's tul voltak a' hajósok minden veszélyen. Az utolsó bajjal Aretias (vagy Dia) szigetén kelle küzdeniek, hol a' Stymphalidákra találtak. Ezek olly madarak voltak, mellyek nyilak gyanánt lövöldözének tollaikkal, 's ellenek egyedül hathatós fegyverzaj által oltalmazhaták magokat a' hősök. Meggyőzván ezen szörnyeket, Phryxus fíjaira akadtak, kiket, midőn Aeetestől atyai örökségekért Orchomenusba küldettek, a' szelvész ide csapott, 's megszabadították őket; ezek viszon sikeres tudósításokkal halálták meg a' jótéteményt. Végre szemekbe tűntenek Colchis partjai, 's éjjel a' Phasis torkolatja mellett partra szállottak. Aeetes király eleve megtudá a' jövevények szándékát, tartván azonban hatalmuktól, az arany gyapjút egyenesen meg nem tagadta, de három nehéz tettet adott fel Iasonnak, mellyek által tönkre véle a' hősfit ejteni. Iasonnak t. i. Vulcanus két lángokádó bikáját kelle gyémánt ekébe fogni, a' Marsnak szentelt földön 4 holdat, mellyek még szántva soha sem voltak, felszántani; azután Cadmus fenmaradt sárkányfogait, mellyek Aeetes hirtokában voltak, a' barázdákba vetni 's az ezekből kikelő pánczélos vitézeket megölni; akkor az arany gyapjút őrző sárkányt meggyőzni 's kivégezni. Ezen 3 nagy tetre csak egy napot határozott Aeetes. Hogy megszabadíthassák ezen hőst, Juno 's Minerva a' bűmesterségben jártas Medeát heves szerelemre gyújták Iason iránt, kinek abbeli ígéréteré, hogy mint törvényes néjét honjába viszi, teste bekenésére bizonyos egyveleget, egy a' sárkány fogakból kikelt vitézek közé vetendő követ és a' sárkány eláztatására füveket 's italt adott. Illy készüllettel a' király 's nép láttára járomba fogá Iason a' vad bikákat, felszántá a' földet, beveté a' sárkányfogakat 's a' kikelt fegyveres sereg közé csapá a' követ, 's a' vitézek egymás ellen fordítván fegyvereiket, egymást meggyilkolták. Aeetes megrettenve halasztani parancsolta az utolsó tettet. Más szándékot forralva, elhátározta, hogy Iasont 's kiserőjít megöleti 's hajóját megégetteti. Iason, tudósittatván Medea által ezen szándék felől, éjnek idején a' szent ligetbe méne, eláttatá a' bűvös itallal a' sárkányt 's a' tölgyről, mellyen függ vala, levéven a' bőrt, Medeával 's kiserőjivel hájóra sieté. Észre vévén más nap reggel Aeetes, mi történt legyen éjjel, üldözőbevette a' szökevényeket. A' Duna torkolatja mellett már szemközt voltanak, Medea elhárítá a' fenyegető veszélyt. Megölvén Absyrtus öccsét, felkonczolt tagjait a' partokon elszórta, 's míg a' boldogtalan atya fíja véres tagjait gyűjtögeté, időt nyertének a' tovább haladásra. Phineus azt tanácsolván az Argonautáknak, hogy visszajövet más utat válasszanak, most a' Dunán hajóztak feifelé, 's a' könnyü alkatu Argot sok mértföldnyire hegyeken völgyeken keresztül az adriai tengerig vitték, hol ismét belé szálltanak. Ekkor az Argo dodonai arboczából illy oraculumi jóslatot hallának hangzani: Nem csokoljátok elébb honotok földjét; míg Medea 's Iason fel nem oldoztatik Absyrtus meggyilkoltatásának vétke alól 's meg nem engeszteltetik a' bosszuállás istennéje. Erre Aea réve felé Circéhez, Aeetes testvéréhez, vették utjokat, de ez nem akarván a' vétket engesztelni. Medea fokához utasította őket, Mig ezt keresték, által kelle esniek azon veszélyeken, mellyekkel Scylla és Charybdis, a' csabító Sirenek 's a' Lybia fővenytortlatihoz közel támadt szélvész fenyegette őket. Cretába érkezvén, Talos oriás, a' sziget őre, nem engedé, hogy kikössenek. Ezen szörnyet egyetlenegy ér élteté, melly fejtől sarkáig ereszkedik 's alól érzéssel vala betűzve. Medea bűvös itala által elbódítá az oriást, 's megnyitván erét, a' vért kibocsátá belőle. Végre elértek a' forrón vágyott Medea fokát; vétket megengeszteltetett, 's minden további veszély nélkül jutának a' iolcusi révbe; Iason a' corinthusi tengerszoroson Neptunusnak szentelé Argót, melly ennekutána csillag képében diszlett a'

délszaki egen. A' nagy utazás dicséretesen el volt végezve. De minekelőtte elválnának a' hősök, viszonyos segedelmet ígértek a' harcokban egymásnak 's elhatározták, hogy bizonyos időkben Jupiter tiszteletére harczjátékokat fognak innepelni, 's ez vala az olympiai játékok eredete. IASON 's MEDEA további történetét l. e. cz. a. Az Argonauták visszajöttét igen különbözőleg beszélik a' régiek. Ezen rémséges utazást, melly a' K. e. 13-ik száz. köz. tétetik, több ö világi költő munkája tárgyául választotta. Fenvagyon egy ezen tartalmu költemény Orpheus neve alatt, egy más Rhodusi Apolloniustól, 's egy Valerius Flaccustól.

ARGONNI ERDŐ, felső Champagnen és alsó Baron megyen keresztül 's nagyobb részént hegyes. Olly pusztá volt az, hogy Condé herczeg, a' ki azt 1657 mint nem uralkodó herczeg esztendei fizetésül kapta, és maradéki csak vadászatra 's fávágásra tudták használni. Az, hogy azon tájékokon, mellyek a' Maas mellékén fektüdtek, emberek kellene megtelepíteni, eszébe sem jutott. Annál jobban használták a' sótolvajok, a' kiknek kiirtására a' korona az erdőt 1784 megvette 650,000 livreért. Ez az erdő igen esmeretes Prussianak 1792-ki szerenesétlen táborozásáról. L—ú.

ARGOS, I. ARGOLIS.

ARGUELLES (Augustin), spanyol királyi, a' belső dolgokra ügyelő exminister (*de la gobernacion de la Peninsula*) 1715 Ribadesellán Asturiában szül., tanult Oviedón, szerencsés képességei 's eleven phantasiája által különbözteté meg magát. Tanulását elhagyván, Madridban az „*Interpretacion de lenguas*“ titoknokságánál hivatal nyere. Espinosa, ki talentumait észre vevé, fontos dolgokban Lissabonba 's Londonba küldé. Midőn a' függetlenség miatt a' háboru kiütött (1808), Cadizban tartózkodott; 1812—14 provinciája a' cortesek részéről követnek választotta. Imitt dolgoza azon commissióban, mellyre új földbirtoki alkotmány előrajzának kidolgozása volt bizva, 's erről ír ázon nevezetes tudósítást, mellyet ama' commissio ama' projectum előterjesztésével benyujta. A' liberalisek közt csudálkozást gerjeszte talentuma, úgy hogy Isteni 's spanyol Tullius melléknevekkel tisztelteté meg. Ferdinand visszatértével Maj. 10. 1814 megfogatott 's bilincsbe veretett, de kihallgattatásakor olly ügyeséget mutata, hogy bíráji, noha őt izben nevezettek ki ujolag, megítélésére nézve meg nem egyezhettek; végre a' király nyilatkozatá ki magát A. bírájának 's a' neki benyujtott acták szélére írá kárhözható itéletét, 's ennek következésében a' ceutai presidióba viteté 10 évre a' fenyítékházba. A. Ceutába való útján semmi kedvet meg nem engedhetett magának, mindazáltal az Angoloktól ajánlott pénzbeli segedelmet el nem fogadá, semmit sem akarván azon jobbágyoktól, kik kormánya, ígérésének ellenére, Spanyolországot szabadságára nem segíteté. A. sorsában még 14 bajtársa, kik között barátja Juan Alvarez Guerra is, osztozék. Ceutában nemes magok viselete által a' nép közönséges becsülését megnyerték, de a' törvényhatóságoktól, 's kivált a' püspöktől, igen nyomattak. Ez Madridban eszközlé, hogy a' Ceutába számüzetett liberalisek Majorcára Audióba, egészségtelen levégő miatt csaknem lakhatatlan helyre, vitetek, a' hol generalkapitány Coupigny embertelen velek bánása következésében közülök négy év alatt 3 megholt, 2 pedig megőrült, a' többiek megszabadittatásokkor mindnyájan betegek valának, 's A. még most is szüntelenül betegeskedik. Az 1820 változások, tudva van, szerzenék neki is szabadságot 's portefeuillet, mellyet 1821 ada vissza, midőn a' király a' cortesek megnyitásakor (Mart. 1. 1821) a' végrehajtó hatalom gyengeségén papaszokodék. A. Augustin különbözik financzminister CANGA-ARGUELLESTŐL (l. e.).

ARGUMENTUM (táblakulcs), az astronomiai könyvekben általjában, de leginkább táblákban igen gyakran előfordul ezen ige. Jelent egy- vagy kétnemű számrendet, melly a' táblanemű számok kikeresésére szolgál. P. o. a' nap tábláji közt találkozik egy, melly az IDŐGYENLITÉS (l. e.)

végett készült. Ennek feltalálására akarmikor elegendő tudni az akkori nap hosszát, a' nap hossza tehát argumentuma (kulcsa) az időegyenlítés táblájának.

ARGUMENTUM (phil.), I. BIZONYÍTÁS.

ARGUS, Arestor, vagy Agenor, vagy Inachus és Ismene fija, kinek száz szeme; mások szerint egész teste szemekkel vala megrakva (onnan Panoptes); ezen szemek egyik fele mindég ébren vala, midőn a' másik fele aluvék. Juno, kit olly igen győtre a' szerelemföltés, a' szerencsétlen Io (l. e.) öréül rendelé Argust; de Mercurius sippjának hangjai által elszenderíté őt 's levágá fejtét (innen Argiphontes a' melléneve Hermesnek). Juno aztán Argus szemzeivel ékesítette ki a' páva farkát. —z—

ARIA, Areia, a' hajdani Persiának egy tartománya. Ritter és Hammer vizsgálódásai szerint jól meg kell különböztetni: a) a' hajdani Ariarországot vagy az Ariaiak, Ermanok, Armanok tartományát, mely Bactriát és Mediát foglalta magában és a' persiai írásokban Erieme, vagy Arieme, vagy Irman, a' Schahnamehekben pedig Erman vagy Iran neven említetik. Hammer szerint (*Abhandlung über Schahnameh in dem „Wiener Jahrb. der Literatur“*, 9 köt.) a' hajdani Erieme kel. a' Hindukusról vagy Paropamisustól a' Kaukasus nyug. részéig 's a' Sihuntól az Euphratesig terjedett ki, és mind az, a' mi az Euphratestől nyugotra fekszik, Assyria valamint Babylonia is, Erieme határain kívül fekszik. Keleti része tehát Bactria, nyugoti pedig a' tulajdonképen vett Media, és így Aria vagy Erieme mind a' két tartománnyal közös név volt, hanem szorosabb értelemben a' Medusok tartományát jelentette, a' honnan Herodotus is (VII. 61.) a' Medusokat Ariaiaknak nevezi. Ez az Aria a' persiai szent írásokban és persiai vitézek könyvében (Schahnameh) leirt nagy és szent tetteknek hazája és helye. A' legrégebb írások öszvegyezéséből úgy vélekedik Hammer, hogy Aria Középsasiának azon paradicsomi magas tartománya, melyből terjedt el minden pallérozdás; mivel abban jó élő a' Moses első könyvében említett 4 folyó viz, u. m. a' Dsihnu, Sihon vagy Jaxartes, Didslet és Frat. Ugyan abban feküdt a' világ legrégebb városa Bamia (Bactra, a' persiai Zendkönyvek szerint Chenkrets) is, a' honnan vitetett be a' pallérozdás nyugotra Babyloniába a' Chaldaeusok 's dél felé Indus mellékére a' Brahmanok által. Későbbhen aztán nyug. felé Ecbatana és éjszak felé Hecatompylos virágozott, 's a' hajdani mediai birodalom végpusztulása után Persepolis vagy Istahr, mely már a' persiai Zendkönyvekben nem említetik. b) Az Aria provinciát Bactriában. Minthogy későbbhen több provinciák viselték ezt a' nevet, ennél fogva sok zürzavar támadt a' valóságos Ariának meghatározásában. Többnyire azon hajdan igen népes provinciát értik a' földleirők, mellyen az Arius vagy Arias folyója folyik keresztül 's melly éjszakra Margianától a' Sariphi bércek, nyugotra Parthiától a' Musdoranus, délre Drangianától a' Bagous által választatott el és keletre a' Paropamisada provinciával volt határos. Ebben a' provinciában feküdtek Axtakoana, egy roppant 's Nagy Sándor által épített város Alexandria és Susia, a' mint írják. Mostani neve a' tartománynak Chorassan vagy nap tartománya. Chorassannak Kabulistan vagy Afghanistan keleti részének éjszak-kelet és kelet az Oxus és Bulkh, Kabul és Seistan, nyug. Irak, Asterabad és Dahestan a' határai. Kabulhoz tartozó része, mellynek fővárosa Herat 100.000 lak., az Afghanok törvénye alatt él. Persiai részének fővárosa Mesed. Az egész tartomány hegyes; levegője mindenütt egészséges, hanem a' hegyek közt egy kevéssé hideg. Termései: bor, gyümölcs, gabona, riskása, selyem, indigo, gubacs, kosenill, ló, arany, ezüst, vas, drága kövek 's at. mesterség mivei: selyem 's pamut materiák, szőnyegek, kardvasak 's at. Térsége teljes városok és hegyek omladékaival, mellyek a' belső háborúk által pusztítottak el. Az Oxus és Jaxartes egynéhány mértföldnyi szélességre a' partjaikon lévő térséget igen termékennyé teszik. Ha

népessége nagyobb volna 's a' térséget mesterségesen is nedvesítendé, ugy ez a' tartomány a' fő és mellék folyó vizek partjain kívül is igen termékeny lenne. Most Turkomanok, Bucharok és Persák, kik nagyobb részént vándorló pásztori életet élnek, lakják. A' kereskedés leginkább a' Bucharok kezében van, kik nagy társaságokban szállítják a' portékákat Chinába 's Bucharian keresztül az orosz birodalomba és a' Caspium tenger kikötőjibe. I—ú.

ARIA (muzs.), olasz szó 's lantos versre készült, érzékeny, szivreható éneket jelent. Hajdan minden dalt, mely nem olly mértéketlen volt, mint a' beszélő dal (recitativ) vagy a' lassu templomi énekek, ariának hittak, akár egy, akár több hangra volt is szerkezetve; már ma pedig jelesen az olyan lantos formúra készült dalt nevezik ariának, melyet több muzsikaszerek kísérése mellett csak egy magányos hang énekel. Előfordul pedig mind az egyházi, mind a' világi nagyobb muzsikákban, ugy mint cantatékban, oratoriumokban, daljátékokban, sőt még a' concertekben is; és minthogy az ilyen dal mindég valamely lantos versre készül, többnyire az ilyen verset is ariának hívják. Az illy versezetben megkívántatik, hogy az egyszerű, érzékeny és kellemesen öszvehangzó lantos sorokból álljon, tárgya pedig csak bizonyos ideig tartó csupa emberi érzelem, indulat vagy erőkijelentés lehet, melyre kivált az énekes játékokban leginkább a' beszélő dal szokott elkészíteni. — Ezelőtt az ariához szükségesnek tartottak egy elő- (ritornell) és egy főmelodiát, mely az egésznek első részét formálta; azután pedig egy kisebb 's keszebbé kidolgozott részt, mely az elsővel mintegy ellenkezésben állott, 's melly után későbbben az első rész ismételtetett. Gluck- és Mozarttól fogva a' szerzők ezen régi formától eltávozván, ariájikat leginkább a' költemény értelméhez 's az énekes hangjához alkalmaztatják. Mozart ugyan az akkori számos igen ügyes hangmivészek kedvéért több felette mesterséges ariákat (bravour-arie) írt, mellyek noha erő és kifejezés nélkül nem szökölködtek, a' czélnak még sem egészen feleltek meg. Az olasz újabb hangmesterek az ének felékesítésére inkább alkalmas CAVATINÁKAT (l. e.) kapták fel; ezeket követik a' Németek is, vagy pedig a' tárgy természetéhez képest különféle formákat választanak. — Ariette olyan kisebb és kevesebbé kidolgozott lantos dal, mellynek tárgyál egyszerűbb és könnyebb érzelembeli állapot van felvére. — Arioso jelenti azon módot, melly szerént némely rövidebb, az énekes játékokban magányosan előforduló lantos vers ariamán énekeltetik 's a' beszélő dal által szakasztatik félbe. J.

ARIADNE, Minos és Pasiphaë leánya. THESEUSTól (l. e.), kinek életét megmentette vala, hűtelenül elhagyatván Naxos (Dia) szigeten, végre erőt vesz a' fájdalom a' kétségbeeséssel küszködön; álomba merül, de nyugtalan álmoképek rettegettik. Épen akkor érkezik Bacchus Indiából győzedelmi seregével, megpillantja a' szép szendergőt 's keceseifelt néma bámulatba süllyed. A. feleszmél örökre az isten karjain nyugodni, mennyei vizgatásal hat a' bus szivre, tul van minden földi bajon a' szenvedő, 's győzedelmi fényben diszlik a' mennyei királyné. Koronája még most is mint csillagzat ragyog az égen. Régi 's új költők sokképen előadták ezen gyönyörű tárgyat; vannak gemmák is, mellyek Ariadne történetét ábrázolják. A' „Pitture d' Ercolano“ is mutat egy Ariadnét. —z—

ARIANUSOK. Arianusoknak neveztetnek Ariusnak, egy alexandriai presbyternek, követőji, ki 318 körül azt állította, hogy az Isten Fija Krisztus minden dolgok között, mellyek semmiből teremtettek, legnemesebb, következésképen az Istennél alább való, 's annak szabad akaratja által alkotott. Ezen vélekedést az orthodoxus egyház, melly az Isten Fijának az Atyával tökéletesen egyenlő valóságot tulajdonított (homousia, innét Homousianusok) 's ann k az Atyához való közét csupán az Atyától öröktől fogva nemzettetés által akarta kifejezteti; az

alexandriai zsinaton 320 's a' niceaei hires egyházi gyűlésen 325 határozatosan kárhóztatta. A' niceaei 's az arra épült athanasiusi symbolumok e' részbeli meghatározásainak 's kifejezéseinek okát tehát az Arius ellen támasztott perben kell keresni. — Arius számkivetve lévén is, hatalmas követőket tudott magának szerezni, 's akkor holt meg 333 hirtelen, midőn Nagy Constantinus őt a' békeség kedvéért a' catholicus egyházba vissza akarta vétetni. Halála után felekezete még inkább elterjedt, Constantinus maga is Arianus módon kereszteltette meg magát. 's II. Constantinus alatt az arianismus udvari theológiává lett, magának saját liturgiát formált 's 355-iktől fogva, midőn Constantinus egyedül maga kezdett uralkodni, napnyugoton is elhatalmazott, minthogy Roma kénytelen volt Felixet, egy Arianust, püspökének esmerni. Mindazáltal magok az Arianusok között támadott szakadások a' catholicus egyháznak, melly őket szüntelen számkivetésben tartotta, megkönnyítették a' győzedelmet. Legelsőbben a' Semiarianusok vagy Féliarianusok, kiknek Ancyrai Basilus és Laodiceai Georgius vagy György voltak vezérek, azon állításnál fogva, hogy a' Fiu valóságára nézve az Atyához hasonló (Homoiusia, innét Homoiusiasták), a' catholicus egyházhoz közelebb járultak, 's az által a' császári udvarnál elsőseget nyertek, jóllehet Macedonius és a' Pneumatomachusok is felekezetekhez tartoztak. Még jobban elősegítették az Orthodoxusok győzedelmét Aëtiusnak és Cappadociai Eunomiusnak, ezen kemény Arianusoknak és számos követőjüknél messze vitt buzgásai, kik a' Sirmiumban 367 tartott zsinaton azon állításokkal, hogy az Isten Fija egészen más természetű, mint az Atya (innét Heterusianusok, Anomoensok), még a' Semiarianusokat is magok ellen haragították, 's a' keresztelésnek csak egyszerű bemártással tevése által a' köz népet is megbotránkoztatták. A' győzedelmet tökéletessé tette Julianus Apostata császár, ki minden keresztény felekezeteket egyiránt eltűrt és semmi hitbéli perlekedéseknek sem engedett szabad mezőt. Napkeleten ugyan Valens alatt 364-iktől fogva az arianismus ismét királyi székre emelkedett, 's a' Catholicusok ellen erőszakoskodásokat is követett el, de Gratianus ezeknek nyugalmit ismét helyre állította, 's Theodosius őket még uralkodásra is segítette, 's az Arianusokat a' részekre szakadás a' romai birodalomban sebes lépésekkel vitte romlásokhoz. Az 5-ik század első felétől fogva tehát az arianismus elenyészett a' romai birodalomnak azon részében, melly még a' császárok alatt volt. A' Gothusok között, kik Arianusok által esmerték meg 340 körül a' keresztény vallást, még egy ideig fenmaradt, míg azt az orthodoxus Francia Clodwignak győzedelmei és a' napnyugoti Gothusok királyának Reccarednek vallásbeli jobbtításai az 5-ik század végén el nem nyomták. Ugyan azon időben irtatott ki Spanyolországban a' Svevusoknál 's valamivel későbbben pedig, azaz, 662-ik körül a' Longobardusoknál. Attól fogva az Arianusok sehol sem formáltak tulajdonképen felekezetet; 's jóllehet az Albigensisek és Antitrinitariusok ugy vélekedtek, hogy Krisztus az Atyánál alább való, még sem akartak sem azok, sem ezek Arianusoknak hivatni. K. J.

ARIMAN, I. DAEMON.

ARIMASPEK, mesés nemzetség, melly majd Scythiába, majd a' rhipaei hegyekre helyeztetik 's a' Cyclopsokkal tévesztetik össze.

ARION, Neptunusnak és Oncaea nevű Nymphának fija, hires cytherás 's a' dithyrambus feltalálója. Methymnában született Lesbos szigetén Krisztus előtt 700 esztendő körül. Sokáig Corinthusban Periander udvarában tartózkodott, azután Siciliát és Sardiániát bejárta, Tarentumban egy muzsikai vetélkedés alkalmával jutalmat nyert. Midőn sok kincseivel egy corinthusi hajón Perianderhez visszatérni szándékozott, a' hajósok, hogy kincseit elvehetnék, megakarták ölni. Apollo álom által előre megjelentette neki a' fenyegető veszedelmet, 's Arion innepiesen felöltözve, cytherával a' hajó fedelére ment 's igéző zengedezé-

sével próbálta a hajósok szívét meglágyítani. Az énekszerető delphinnek körülvették a hajót 's hallgatták muzsikáját, de a kincsrevágyó hajósok érzéketlenül maradtak. Ezt látván Arion, önkényti halállal akart gyilkosaitól megmenekedni 's a tengerbe ugrott. De egy delphin az énekest hátára vette 's Paenaros fokánál sérelem nélkül a partra tette, honnét Arion ismét Corinthusba ment. Később a hajósok is Corinthusba mentek, 's Periandertől Arion felől kérdeztetvén, azt felelték, hogy az megholt. Ekkor Arion előlépven, elbeszélte a történetet, 's Perian-der a gonosztévőket, minthogy cselekedeteket nem tagadhatták, megfeszítette. Utóbb Arion lantja valamint az őt megmentő delphin is az égbe helyeztetek a csillagzatok közé.

ARIOSO, I. ARIA (muzs.).

ARIOSTO (Lodovico), egy ferrarai nemesnek 10 gyermeke közt legidősb fija, Reggióban szül. 1474, hol atyja várkapitány volt. Anyja Daria az ottani előbbkelő Malaguzzi házból. Tanulni a ferrarai collegiumban kezdett. Hív képzelése hamar kivirágzott, már mint gyermek szindarabokat írt 's testvéreit azok eljátszására édesítgette. Illyen vala Pyramis és Thisbe. Nem nagy birtoku atyja ügyvéddé törekedék nevelni több gyermeke oltalmára is, de az alkotó szabad elmét nem ragadta meg a lekötő törvény. Őt évet pazaroltatott el velem atyám, írja Bembohoz 7 gunyversében, azon bohóságokkal (*in quelle ciance*). Látván az, hogy Lodovico inkább francia és spanyol nyelvet tanul, lovagkönyvet forgat, novellát ír, azt vig játékba önti, szabadjára hagyja. Most Gregorio di Spoleto nyelvtudós vezeté a' romai írók közé, 's Plautus és Terentius két vig játékát iratá: *Cassaria* és *Suppositi*. Atyja 1500 meghal, testvéreinek gyámja ő lesz, hiven gyengéden bánik velek a' kevesből és csak versel. 30 esztendő koráig több sonetto, madrigal, elegia, epigramma; canzone 's deák versek szüleményei. Olasz nyelven az ő elegiái a' legelső jók. Csinos deáksága Bembo, Sanazzaro, Fracastor és Vida mellé téteti. Bembo tüzelte is, hogy inkább Roma régi nyelvén írta. Nemzeti büszkesége nem engedé. Mit szóla! Olasz költő első lehetek, a' régi romaiak után mindég csak második. Cassaria is, Plautus Aululariája nyomán, Machiavellinek Mandragolája 's Cliziájával és Dorizio da Bibbienának Calandrájával perel a' legelső olasz legjobb vig játék dicséért. Többi vig játékai is: *La Lena*, *Il Negromante*, *Scolastica*, akkorban mint Plautusi fonadékos és csintalan bohóskodások nagyon tetszettek. Most, az igaz, végek. De övé a' megnyitás dicsősége, 's az illyen emléke, ha később fényesb csillag ragyog is fel mellette, szent. Hol vala még 1500 elején az olasz játékszini művészség? Alfonso ferrarai hg építetté Ariosto észrajza szerint a' legelső olasz játékszint, millyent addig az olasz föld még nem látott. Erre a' hg parancsolatjából Plautus és Terentius darabjait kelle fordítania. Azon a' hg második fija Francesco is fellépett 1528, Lena prólogusát az mondta el. Még sokkal előbb a' költőt híreért *Ippolito da Este* cardinalis, I. Hercules hg fija 's az említett Alfonso testvére, vette udvarába 1503. De valóban csak híreért, hogy azt mondják, nála Ariosto. Mert, ha szerette is a' komoly tudományokat, a' széphez érzése nem volt. Ennél írta „Orlando furioso“ját, leghalhatatlanabb művét, 's hálából annak egyik hőst Ruggierot az Este házt törzsökéből eredteti, a' munkát a' cardinalisnak ajánlja. 10 esztendeig dolgozott Orlandón egyéb elvonatásai közt, 1516 nyomtatva. Mély érzéssel nyujt egy példányt a' magaslelkű költő ura kezébe. Általforgatja ez 's mit oszt neki jutalmul? E' kérdését „*Dove diavolo, Messer Lodovico, avete pigliate tante coglionerie?*“ Magyarul azon jó szellemében: Lajos deák, honnan az ördögből szedte maga öszve ezt a' sok bolondságot? Izetlen nagy urat soha se örökítsen lant. Azon érdemetlenítés, természet szerint, bosszantotta Ariostát. Hijába hitta magával a' cardinalis, Magyarországra esztergami érsekségébe 1518 nem indult meg vele. Azelőtt több udvari politicalai dolgait jól végezte a' hadakozó cardinalis-

nak, egyszer már elkísérte a magyar földre is, most másodszeri harmadszeri hívását is megvetette. Mentegetődzött, egészsége rossz, a magyar éghajlat nem neki való. 3-ik gunyversében ezt írja függetlenség vágyával:

*Chi vuol a torno a torno vada,
Vegga Inghilterra, Ungheria, Francia e Spagna,
A me piace abitar la mia contrada.*

A cardinalis megharagudott, megvonta tőle kegyét, elhidegült. Ennek halála után 1520 említett testvére Alfonso hg szívesebben társalkodott vele udvarában, 1522 ez Garfagnana hegyes vad tájai kormányozójának nevezte ki, hogy az ott kiűtött nyughatlanságokat csilapítsa le. A pápa birta eddig ezen az Apenninusok tövében lévő kerületet, az Estei ház vevé most által. Itt szép vonás történt vele, a mi mutatja, mennyire hatá meg az alnépet is Orlandójának lelkes bájlása. Elmerül egyszer sétálásán 's mind beljebb téved az erdőben. Zsiványok támadják meg. Vége, gondolá. De az egyik rácsmer. „Pajtások!“ kiált ez, „a kormányzó Ariosto!“ Valamennyi zsivány lábához borul. Engedelmet kérnek. „Orlando költőjét nem bántjuk,“ mondák 's lakja útjára vezették. Le-csendesítvén Garfagnana zajzásait, 3 esztendő mulva megint Ferrarába ment. És most is szük erszénnyel marada. Festi ekkori állapotját 5-ik gunyversében. X. Leótól vára felsegíttetést, ki pápaságra lépte előtt nagy pártfogója volt, mint rom. pápa egy kiváltság adásával elégité ki könnyen, melly átok alá veti versei utánnomtatójit. Bembo teite fel ezt 1515. Tökéletes függetlenségben élhetését, a mire törekedett, nem érthette el tehát. Azonban gyűjte annyit, a mennyin Ferrarában magának egy takaros házat építtethete 's kertet melléje, mellyben irdogált. Tréfásan kérdezék ez iránt barátjai, miért nem emele olly nagy palotát, a millyent Orlandójában czifrán fest. „Könnyebb képzeletben teremteni, mint lapos erszénnyől.“ vala felelete. Hajlandósága lett volna hozzá, mert a fényt szerette, a mi benne hercegi szobákban járhan 's csinos elevenségű képzelésben könnyen kifejlett. De tudott bőlesen meg is elégedni, 's elegendő jutalom nem kapásáért 2-ik gunyversében testvéreének csak azért panaszkodik, mivel a pénzt függetlensége eszközeül ohajtotta, mint minden okos ember. Házára ezen versét téteté:

*Parva, sed apta mihi, sed nulli obnoxia, sed non
Sordita, parva meo sed tamen aere domus.*

Festi lelkét, melly magát társalkodásában mindég tisztának érezteti, szelidséggel elegyítve. Ezen két tulajdon, igen szép termete, nemes, senkit nem bántó önérzése, udvarisága már előre azt is vonszak, ki még költői érdeméről semmit sem tudott. A' hév el-elragadá őt is, mint költőt szokta. Nem tűrhető, ha verseit rosszul szavalál. Egyik stanzáját dalolja egyszer egy fazokas, elforgatva. Hallja véletlen ott elmentében, fellobban, öszvetőri a dalló minden edényét. Mi baja az urnak, kiált a fazokas? Ugy e fáj neked is, felel a költő, ha valaki elrontja munkádat? Ugy esik nekem nehezen, ha stanzámát öszvevissza hányod. Én vagyok Ariosto. Orlandója tökéletesb értése végett elébb szükséges Bojardónak Orlando innamoratóját olvasni. Annak végét fogta fel. De aranyos sas emeli, a mit elébb héja vitt. Bámitó magasban felleng képzelése, romános feltünődése tárgyának névtelen bájjal csillog; egyik eleven lelkes hasonlítás a' másikat éri, a' versek ígézó ihlete bujálkodva ömleng, élénk festése mindent olvasója elejébe teremt, költői alkotása egyik melléktárgyról másikra csapva melegen áradoz 's ez olly gazdag érből foly, hogy a' sok félre csavarodás miatt a' főfolyamot felfogni bajos. Ezért mondá egy Francia rőla: *Il a trouvé le secret de faire un monstre admirable.* Magasság, természetiskedés, szivesség, gyengéd ömlés egymást váltják. Elmúlt az illy meszésnek gyermekileg hívő kora, de az abba magát általtévő mai e' költő homlokán maga előtt örökzöld koszorut lát. 'S a' tárgy még is mi? Orlando hév szerelmét

nem viszonozza Angelica, a' lovag bódult lesz belé, őrföng tetteiben. 40 énekkel adá ki legelőször 1516 Ferrarában 4-rétb. Azután is mindég csinositgatta, 's a' legkönnyebb szökelésen benne néha legtöbb munkája. Igy változtatva másodsor 1521 nyujtá honjának, 's még sem nyughatott, ámbár nem bosszantotta oktan critical ránczigálás; belső istene integeté a' mindég szebbig, a' hogy ez örök forrásu észláng szelleme. 1532 harmadszor is kinyomtattatá ismét ujított ingerekkel 's 6 éneket ada még hozzá. Az olasz világ mindenkor tapssal fogadta. Neve Ferrarai Homerus sok földiji előtt. Másoknak isteni. Vagyon kérdés: Ariosto e nagyobb vagy Tasso. Az igazság itt áll: mindenik nagy a' maga nemében, noha Tasso Jerusaleme inkább kihata a' külföldre. De ferdeség azt vitatni nagy lelkek felől, hogy ezé szebb amazénál. A' teremtő író kebelébe szálani, tudva itélni 's a' különféle alkotásoknak megadni mindenike becsét, az igazi terjedtlekü critica. A' mibe Orlandóban megütközik a' kényes érzés, mint p. o. nem illik néhol oda pajkos tréfája, a' hova kiszalasztá, ollyanon a' tökélyt keresett Ariosto, látszik, szerencsésb ihletü órában változtatott volna, de 1533 meghala. 1612 egyik maradéka szép emléket állittata neki zöld marványból, a' ferrarai Benedekszerzetbeliek templomában. Gunyversei legelőször 1535 jöttek ki Velenczében. Érettebb korában írta már azokat 's azért teljesek élethölcseséggel 's e' nembn az Olasznak máig is elsőbbjei. Minden munkájának kiadásai közt a' velenczei (1730 2 kötetb. in fol.) legjobb. Orlandóé az 1545-beli Velenczében Aldinitól 's az 1584-beli Ruscellitól nagybecsü. Ujabbán Baskerville adta ki (Birmingham 1772 4 kötet) szép rézmetszettel és Bodoni Parmában, még Zatta Velenczében 4 kötetb. rézmetszettel, 's mások. Életét Pigna, Fornari 's Barotti írta le (I. *Memorie degli illustri Ferraresi*), és Virginio nevü egyik természeti fija (kettő volt). Németre Orlandot Gries fordította, későbbn pedig Streckfuss. Gunyverseit Ahlwardt. Ki adja a' Magyar-nak ottava rimában?

Döbrentei Gábor.

ARISTAEUS, Apollo és Cyrene fija, Nymphák nevelék. Neki tulajdoniták a' méhtenyésztés feltalátatását és behozatását (innen Melisseus), 's isten gyanánt tisztelék. Enrydicéért, Orpheus nejéért, gyuladozó szerelme okozá ennek halálát, mert egy folyó partjáig üldözé, hol mérges kígyó marta meg. Büntetésül méheitől fosztaték meg, de uj rajok, mellyek az általa megöletett barmokban támadtak, kárát visszapótlák. Ő volt Cadmus veje 's Actaeon atyja. Aristaeus Proconessus-sal való öszvetévesztetése, ki időről időre viszon megjelent a' földön, p. o. mint Homerus tanítója és Pythagoras tanítványa, onnan származhatott, mivel Pythagoras egy illynevüt számlála tanítványi közt, ki ennek utánja lett, 's a' kinek éltét későbbn mesés költeményekbe burkolták.

ARISTARCHUS, görög grammaticus, a' ki Homerus költeményeit a' legsanyarubbán meghiralá 's egy új textusokat megállapítá; ezen okból neveztetnek sanyaru, de igazságos criticusok Aristarchusoknak. Szül. Samothrace szigetén 's Alexandriában 150 K. e. éle. Ptolemaeus Philopator, ki őt nagyon becsülé, gyermekeinek neveltetését bízta reá. Életét Pindarus 's más költők, kiváltkép Homerus criticájával tölté 's mh. 72 eszt. kor. Cyprus szigetén.

ARISTARCHUS SAMIUS, Samos szigetéből származott astronomus. Élt Kr. e. 262 eszt. tájban. Egy munkája jutott hozzánk, melly görögül 's deákul (*De distantiis et magnitudinibus solis et lunae*) Wallis munkái 3-ik darabjában jött ki Oxfordban (1699, fol.). A. tanítása szerint a' nap csak 18—20-szor volna messzebb a' földtől, mint a' hold, és a' hold átmérője valami $2\frac{22}{45}$ — $3\frac{3}{19}$ -szer kisebb a' földénél. Mennyivel hibásabbak ezen állítások, annyival elmésőbbek 's együgyűbbek azon módok, mellyeken azokhoz jutott, 's ez lehet egyik oka, hogy Archimedes (Arenarius nevü munkájában) és Plutarchus (*De placitis phil.* II. 24.)

mint jeles astronomusról emlékeznek felőle; a' másik pedig az, hogy a' föld forgását mind a' nap, mind tulajdon tengelye körül tudta volna, sőt tanítványival is közölte, úgy hogy Cleanthesőt mint istentelen ember, a' ki Vesta oltárát rengetni merete, törvénybe is idéztetett legyen. Vitruvius valami napóra nemét is tulajdonítja Aristarchusnak. *Tittel.*

ARISTIDES, Igazságos melléknévvel, Lysimachus fija, az athe-nei legjelesb familiák egyikéből származott. Törzsökének vezére (polemarchus) volt akkor, midőn az Athenebeliek a' Persákkal Marathon mellett megütközének. A' fenálló rendelkezéknél fogva minden polemarchus rendre egy egy nap vala fővezér. A., ki ezen változásnak káros létét átlátta, reábirta a' polemarchusokat, hogy kiki Miltiadesnek engedte a' maga napját, 's ennek vala főképen sikere a' nyert győzelem. A. a' következő esztendőben archonságot viselt 's annyira tiszteltették, hogy Themistocles irigységét maga ellen felingerlé. De nem mervén őt ezen hirre vágyakodó férjfi nyilván megtámadni, kihiresztelé, hogy A. királyság után áhítózik, 's annyira vitte, hogy az ostracismus utján számkivettetett. Beszéli, hogy azon gyűlésben, melly A.t számkivetésre ítélte, egy köz polgár, a' nélkül hogy tudta volna, mellette állt, 's arra kérte, hogy A. nevét írná fel cserepére, mellyel szavazni akart. Megsértett e A.? kérdé ez. — „Nem,“ felelé amaz, „de meguntam hallani, hogy mindég Igazságosnak nevezik“ — Elhagyván a' várost, arra kéré az isteneket, ónak meg hazáját, nehogy valaha megbánja ezen cselekedetét. Midőn 3 évvel ezután számtalan seregével kele fel Xerxes Görögország ellen, az Athenebeliek sietének visszahíni javártársokat, kitől segédét reménylének szorultságokban. Csak honja parát tartván szemei előtt, annak hallottára, hogy a' görög flotta Salamis mellett a' Persáké-től körülkerített, oda méne, Themistoclest a' fenyegető veszélyről tudósítani. Megilletődve vallá meg neki Themistocles, hogy ezen hirt mint hadi fogást használá a' görög tengeri had eloszlásának meggátálására. Részt vón a' hadi tanácsban A. is, 's mivel a' következő napra vala rendelve az ütközet, a' kis Psyttalia szigetét vevé oltalomba, hol azok nyertének menedéket, kiknek hajóji a' csata alatt elvesztek vala. A' Plataea melletti ütközetben A. verzerlé az Athenebelieket és a' győzedelemre sokat tón. Ugy hiszik, hogy a' köv. évben ismét archon volt 's akkor adatta azon törvényt, melly a' népnek minden hivatalokra, sőt még az archonságra is utat nyitott. Midőn Themistocles hirül adá, hogy fontos planuma van a' respublicára nézve, de mellyet nyilvános gyűlésben kinyilatkoztatnia nem lehet, A.t választották, hogy vele az iránt tanácskozzék. Planumánál fogva a' Görögök egy szomszéd kikötőben öszvegyült hajóit kell vala megégetni, hogy az Athenebeliek uralága a' tengeren biztosittassék. A. megmondá a' népnek, hogy nincs hasznosabb, de egyszerűs mind igazságtalanabb is Themistocles planumánál, 's azonnal félre tették. A' Persákkal viselt háboru költségeinek győzése végett bizonyos adófizetésre birta A. a' Görögöket, mellyet köz akarattal választott tisztelnél kell vala letenni 's Delos szigetén tartani. Ezen adó kivetését A.re bizák, kinek ebbeli munkálkodása is köz javalattal fogadtatott. Késő korában hala meg, 's a' mi igazságszeretetét és önhasznalanságát bizonyítja, olly szegény vala, hogy köz költségen kelle megtörténi eltakaritátásának. Két leányt, kiket a' status, benne tisztelvé atyjok érdemeit, kiházásita, és egy fiut, ki 100 ezüstminát és egy faplántálmányt nyere ajándékul, hagyott maga után. — Aristides (Aelius), esmeretes rhetor, szül. 129 Bithyniában. Több utazást tón 's Smyrnában telepedék le. Midőn a' várost 178 földingás elpusztította vala, ujra felépittetését Antoninus császár neki engedé ált, 's a' hálás lakosok szobrot emlének tisztelére. Beszédjének becse, mellyekből már csak 45 birunk, csupán külső szópompában áll, mi alatt a' belső üresség elég szerencsésen rejtezik.

ARISTIPPUS, fundálója egy hires philosophiai oskolának a' Görögök között, melly az ő hazájáról Cyrenéről (Afrikában) Cyreneinek

neveztetett. Virágzott 380 Kr. e. Jóságos atyjától az olympiai játékokra küldetvén, hihetőképen, hogy ott a' küzdésekben és szekerezésben részt vegyen, hallá Socrates híret, és olly kíváncsi leve őt hallani, hogy azonnal Athenébe siete és az ő tanítványi közé vegyüle. Azonban nem fogadá el Socratesnek minden okfójt. Valamint Socrates, ő is azt hívé, hogy nem kell azon dolgokról beszélni, mellyek az emberi felfoghatason túl vannak, és szintugy, mint amaz, kevesre becsülte a' physical és mathematicai tudományokat; de morálja nagyon eltávozott a' Socratesétól, és nem egyéb vala a' finomabb szerü élelet mesterségénél. Főtételei valának ezek: az embernek minden érzelmei két kutfőre vitethetnek vissza, u. m. gyönyörré és fájdalomra. A' gyönyör szelid, a' fájdalom heves mozdulat; minden élő lény keresi az elsőt, kerüli az utolsót. A' boldogság nem egyéb, hanem egy sok gyönyörködésekből öszvetett, folyvást tartó gyönyör, és minthogy az emberi minden törekedések célja boldogság, tehát a' gyönyörnek egy nemét sem kell megvetni. De azonban izléssel kell azokban részt venni, és az észnek kell minket minden éleletinkben vezérteni. Socrates, ki e' tanításokat nem javalá, több ízben perelt a' miatt ő vele, 's hihetőképen az ő gáncsainak kikerülése végett tölté A. idejének egy részét Aegy-nában, a' hol mulatott akkor is, mikor tanítója megholt. Ugyan ő azt is állitá, hogy nálunk csak a' külső okok által bennünk okoztatott változásoknak 's nem magoknak a' külső okoknak van bizonyos esmeretek, a' miben Kanthoz közelit. Több utakat tett Siciliába és ott a' tyrannus Dionysiustól a' legkegyesebben fogadtatott. Corinthusban magokhoz édesgeték őt a' híres Laís kecasei, és azzal nagy birakodásra lépett. Midőn szemére veték, hogy olly sok pénzt veszteget egy asszonyra, a' ki ingyen hódol Diogenesnek, ezt felelé: „Azért fizetek neki, hogy kegyét közölje velem, nem pedig, hogy azt másoktól megtagadja.“ Máskor ezt mondá: „En birom Laíst, ő nem bir engem.“ (L. LAIS.) Nem hihető, a' mit Diogenes Laertius beszél, hogy ő Athenébe visszatérte után oskolát nyitott volna, holott egyellenegy tanítványát sem tudjuk. Az ő tudománya csupán csak leánya Arete és nuokája, az ifjabb Aristippus, által terjesztetett el. Más Cyrenaicusok az éleletnek tulajdonképi tudományával változtaták azt, a' honnan Hedonicusoknak is neveztettek. Halála ideje nincs tudva. Munkáji elvesztek. Wielandnak historiai 's philosophiai románja: „Aristipp und einige seiner Zeitgenossen,“ eleven és igen vonzó rajzát adja e' szeretetre méltó testi philosoph. életének és gyakorlatba vett okfójinek.

ARISTOCRATIA, görög eredetű szó (ἀριστος, a' legjobb, és κραταιν, uralkodni, igazgatni) 's a' legjobbak nraikodását vagy igazgatását teszi. A' legjobbak alatt azonban nem kell itten a' legképzettebbeket vagy legerényesebbeket érteni, hanem a' legelőbbkelőket, leggazdagabbakat, leghatalmasabbakat az országban, a' kik a' Romaiaknál optimasoknak is neveztettek (optimus a' legjobb). Ha t. i. a' polgári társaságban egyes személyek annyira megkülönböztetik magokat, hogy az azokból származó országpolgárok mintegy nemesebb emberfajnak tekintetnek, hogy ezért épen e' nemesebbek bizonyos felsőbbiséget, telintetet, nagyobb birtokot 's hatalmat nyernek a' többi polgárok felett, 's hogy épen ezért a' legelső, legnevezetesebb országhivatalokat viselik, 's ekképen magán az országon is uralkodnak 's azt igazgatják: akkor az országban aristocratiá vágyon. E' szerent tehát az aristocratiát magyarul nemesséгурalkodásnak is lehetne mondani. De ha aristocratiái országsszerkezetről vágyon szó, 's ez a' monarchiainak 's republicainak ellene tétetik, akkor e' szólás hibás; mert aristocratiá, valamint monarchiában, ugy republicában is lehet. Ha t. i. a' monarchiában a' fő ország-, hadi 's udvari tisztségekre csak nemes születésű, vagy a' mint mondatik, jó nemzetségű férfiak emeltetnek, akkor abban aristocratiá vágyon, 's könnyen történetik, hogy az ilyen aristocratiá magán az

uralkodón is uralkodik, úgy hogy ennek sem szolgálói választásában, sem egyéb végzéseiben 's rendelkezéseiben szabad keze nincsen. A' monarchia ekkor oligarchiává változik által, azaz, oly országgá, melyly egynek a' előkelő nemzetség által, egyedül azok javára igazgattatik. Az uralkodónak tehát már csak saját javának 's a' fejedelmi méltóság fenntartásának tekintetéből országtörvényé kellene tenni, hogy minden országpolgárnak egyenlő jusa legyen minden nyilvános tisztségekre, egyenlő terheket viseljen a' többiekkel 's egyáltaljában előtte és a' törvény előtt egyenlő legyen. Akkor azon aristocratia mellett, melyly egyedül a' nemes születésen épül, egy másik képződik, melynek alapja az érdem-nemesség 's a' kettő egymás iránt oly ellensúlyt tart, hogy az ország java többé az első által veszedelembé nem hozathatik. De ha a' születéstől függő aristocratiai respublicában, vagy az úgy nevezett szabad köztársaságban helyt foglal, akkor a' polgári társaság szabadsága okvetlenül elvesz, minthogy az aristocraták a' népen annál könnyebben hatalmaskodhatnak önkényesen, mivel nincsen fejedelem, a' ki méltósága által uralkodásra vágyásokat megzabolázhassa. Mert, ha az aristocraták netalán magok közül valakit ország fejedelmének választanak is, mint a' néhai lengyel respublicában 's Magyarországon Robert Károly ideje olta I. Ferdinándig kiralyt, vagy a' néhai velencei 's genuai respublicában dogét, úgy még is azon által választott fejedelem egyáltaljában önkényektől függ, 's az ország itt is csupa oligarchiává válik, melyly Lengyelországot, Velenczét 's Genuát a' független országok sorából kitörölte, 's Magyarországot is a' végveszedelem 's romlás örvényébe döntötte, míg az austriai ház által valamennyire el nem nyomtatott. Egyébiránt e' szó aristocratia néha más értelemben is vétetik, melyly az eredetivel kisebb 's nagyobb rokonságban áll, p. o. ész-, papi, tudós, kereskedői aristocratia. Az aristocratismus pedig azon lelket vagy gondolkozás módot jelenti, melyly az aristocraták tulajdonja, tehát az uralkodásra vágyás és önhaszonkeresés lelkét. Gyakran az aristocratismus, azaz, a' nemesség a' democratissussal, azaz, a' néppel ellentétben vétetik (L. DEMOCRATIA).

ARISTOMENES, ifju, bátorlelkű hős és a' Messeniaiak vezére a' Spartabeliek ellen, 682 K. e. Nevezetes, de mesés egyszersmind az ő megszabadittatása egy mély barlangból, hova a' Spartabeliek vetették vala, egy róka által, melyly után kimászott annak üregéből. Bátor lelke 's merészsége Messeniát még sem szabadithatá meg.

ARISTOPHANES, az egyetlenegy görög vig-játékköltő, kítől egész darabokat birunk, egy bizonyos Philippusnak fija 's egy régi biographiának bizonyosága szerént athenei születés volt. Mint költő a' peloponnesusi háborunak negyedik esztendejében (K. e. 427 körül) lépett fel. Cleontól, ki akkor igen hatalmas demagogus volt 's kit tréfájval megbántott, a' törvényszék előtt azzal vádoltatott, hogy az athenei polgári just igazságtalanul tulajdonította magának. Ő menségére csak Homerusnak ezen esmeretes verseit mondotta: „Anyám mondja, hogy ez atyám, de magam nem tudom; mert senki sem tudja, ki nemzette őt.“ 'S ezen menséggel a' vád alól, melyly kétszer megújitatott, mindenkor felmentette magát. Cleonon utóbb „A' lovas katonák“ czimű vig-játékával állott boszut, melylyben Cleon szerepét, minthogy senki sem merte felvállalni, maga játszotta el. Többet csaknem semmit sem tudunk Aristophanes életéről, kit a' régiek megbülböbztetve comicusnak hittak, valamint Homerusnak megkülönböztető neve költő volt. 54 vig-játéka közül még 11 megvan, melylyekben a' régi vig-játék virágzását látjuk; de ha azt akarjuk, hogy a' benne bőven találtató feslettségek meg ne botránkoztassanak, a' régiek erkölceit 's erkölcsi tekintetbeli gondolkozását nagy mértékben kell esmernünk. A' ki ezeket esmeri, annak lehetetlen ezen munkában a' legtisztább atticismust, az elrendelés- és kidolgozásbeli nagy ügyességet és gondosságot, melyly Aristophanest a' főmivészek

közé emeli, észre nem venni. Elméssége és szeszélye szintolly kimeríthetetlen, valamint merészsege határtalan. A' Görögöket darabjainak kelleme és szépsége megbájolta, 's Plato azt mondja, hogy lelkét a' Gratiák lakhelyül választották. A' szerint, mint mi az' illendőségről ítélünk, így szól egy újabb tudós, mi inkább a' legcsintalanabb Satyrus vagy legalább Göthével a' Gratiák valamely rossz nevelésű kedvenczének lakjával tartanók Aristophanes lelkét. Ezen költő, midőn politikai tárgyakat, vétkeket és észtelenségeket akart megtámadni, allegoriával élt p. o. a' „Darázsokban“ 's a' mellett a' legtisztesebb embereket p. o. a' Thes-mophorizásokban Euripidest, a' „Felhókben“ Socratest, sőt még a' „Békákban“ és „Békében“ az isteneket sem kémélte meg. Magok az Athenebeliek sem kerülték el csufolóó tréfáit, ha szintén tőlök mind a' dicséret és a' gyalázás iránt felettebb érzékenyekből méltán félhetett volna is. Minduntalan szemekre veti nekik állhatatlanságokat, könnyelműségeket, észtelen könnyenhivőségeket, alaptalan reményeiket 's hízkeledés-szonjuzásokat; azok még is, a' helyett hogy reá megharagudtak volna, inkább őt a' szent olajfából készített koszorúval jutalmazták meg, mely akkor rendkívüli megtiszteltetés volt. Ez a' zabolátlan szabadság, mely a' democrátia gyámolának tartatott, a' régi vig játék megkülönböztető természete volt, de a' peloponnesusi háboru után keskenyebb korlátok közé szorított 's végre Krisztus születése előtt 388 valakit a' játékszínen megnevezni egészen megtiltatott. Aristophanes munkáit legjobban kiadták Küster (Amst. 1710 fol.) Bergler (Amst. 1760 4.) Brunck (Strasburg 1783 8.) és Beck (Lipsia 1794 8.)

K. J.

ARISTOTELES, egy a' görögországi leghiresb philosophusok közül és a' peripateticus oskolának felállítója, szül. Stagyrában Macedoniában a' 99-d. olympiasnak első évében (384 K. e.). Atyja Nicomachus azzal dicsekvék, hogy Machaontól, Aesculapius fjától, származott; anyja Phaestis hasonlóul nemes eredetű volt. Az orvostudomány örökös vala az Asclepiadesek familiájában, 's A. atyja, Amyntas királynak belső orvosa, különös foganattal szentelé arra magát. Ugyan ezen pályára száná fját 's alkalmasint maga oktató az az orvostudományban 's az azzal egybekötöttet philosophiában. Kétség kívül első nevelésének köszöné ő a' természethistoriára való hajlandóságot, melynek ő alkotója gyanánt tekintethetik, mivel ő tett legelőször szoros vizsgálatokat. Szülejinék holta után Atarneába méne A. mint 18 évi ifjonez familiájának egy barátjához Proxenushez, a' ki sokat tett az ő képzésére. Itt keves ideig mulatott, azután Athenébe ment. Ez első ízben A. mintegy 20 esztendeig mulatott Athenében 's e' hosszú idő alatt nem érte be azzal, hogy Platót halgassa, kinek oskolája akkor leghiresbnek tartatott, hanem maga is egy ékesszólási oskolát nyitott és ekképen Isocratesnek vetélkedő társává leve. Készített hihetőleg némelly philosophiai munkákat is, melyeknek hire Macedoniai Filephez is eljutott. Legalább csak hamar N. Sándor születése után, 356 K. e., e' következő nevezetes levelet írta ez ő hozzá: „Filep Macedonia királya Aristotelesnek idvezletét. Tudjad, hogy nekem egy fiam született, hálát adok az isteneknek nem annyira azért, hogy őt nekem adták, mint azért, hogy őt Aristoteles idkorában hagyták születni. Reménylem olly királyt fogsz ő belőle nevelni, a' ki méltó leend engem követni és a' Macedókon uralkodni.“ Több írók emlitik, hogy kevesse Platónak halála előtt özvegháborodott A. ő vele, sőt egy oskolát is állított fel, hogy a' Platóéval vetekedjék. Valami hasonlóság bizonytal volt közöttök, de nyilvános szakadásra soha sem került a' dolog. A. folyvást a' legnagyobb tisztelettel viseltetett tanítójához és a' maga munkájában mindent nagy becsüléssel szól felőle, habár mint critica is. Midőn az Athenebeliek kevesse Plato halála után Filepnek hadat izentek, elhagyá A. Athenét és Atarneába ment, a' hol az ő barátja Hermias vala igazgató. Csak hamar azután árulás által Artaxerxes hatalmába esett Hermias,

ki is azt életétől a' leggyalázatosb módon megfosztotta. A. mélyen megilletődvén barátjának szerencsétlen sorsán, egy himnussal igyekezék annak emlékezetét megörökíteni, melly bővelkedik poétai szépségekkel, és házastársul vevé annak unokaleányát. Ugy látszik, hogy A. Hermias halála után egy darabig Mitylenében élt, de 343 tájban K. e. udvarába hivatá őt Filep, hogy a' már akkor 13 eszt. Sándort az ő nevelésére bizza. Ezen nevelésnek egyes környülményeit nem tudjuk; de midőn látjuk, hogy N. Sándor a' maga uralkodásának első éveiben magát valóban nagynak mutatá, hogy valamig őt a' hízelkedés meg nem vesztegette, megzabolázta indulatait, 's hogy a' tudományokat és művészségeket mindenkor becsben tartotta, azt kell hinnünk, hogy ez a' nevelés nem vala haszontalan. Lehetne talán A.nok szemére vetni, hogy nem tudta Sándort a' dicsőség- és hódoltatásvágy ellen megőni; de A. Görög vala és így természetes ellensége a' persa királynak, gyűlölsége Hermias megöletése által még inkább nevededett; egy szóval Persia meghódoltatása már régtől fogva egész Görögországnak kívánsága vala. A.nek tehát minden talentumait reá kelle fordítani, hogy királyi nevendékét ezen planumnak kivitelére hajlandóvá és alkalmatossá tegye. Atya 's fia megjutalmazák egy illy tanítónak fáradozásait. Filep helyre állította az elpusztult Stagyra városát és egy Nymphaeumnak neveztetett iskolát állíttatott, mellyben A. tanítson. A' Stagyrabeliek háládatosságból minden esztendőben innepet tartottak, mellyet Aristoteliának neveztek. Bizonyosnak látszik, hogy A. legalább esztendej N. Sándornak thronusra lépte után ő nála maradt, 's a' mint állítják, azután Athenébe ment. Mindazáltal az Eclecticus Ammonius azt mondja, hogy követé nevendékét utjainak egy részén, és ez valóban nem hihetetlen, mert alig lehet megfogni, miként küldöttek volna különben Athenébe annyi sok állatot, mellyeknek ő olly pontos anatomiai leírását adja, hogy azokat magának kellett felbontszolnia. Gyanitani lehet, hogy N. Sándort egészen Egyiptomig kísérte és csak 331 tért vissza Athenébe, felgazdagíttatva a' szükséges materialékkal az ő jeles, állatokról irt historiájához. Itt philosophiai iskolát nyitott a' Lyceumban, egy a' városhoz közel lévő gymnasiumban, a' hova kétszer méne naponként. A' délelőtti idő megbízottabb tanítványinak vala szentelve, a' midőn azoknak a' tudomány legnehezebb részeit magyarázta. Délest mind azokat magához bocsátá, valakik őt hallani kívánták, a' midőn kinekinek érthetően olly tárgyakról beszélt, mellyek inkább magát az életet illetik. Ahhoz képest az ő munkái is esotericusokra (tudósokra) és acroamaticusokra (közérthetőkre) osztatnak. N. Sándor még Asiából is gyámolítá az ő szélesen kiterjedő tudományos igyekezeteit és érdemei jutalmául 800 talentumot ajándékozta neki; mindazáltal később ő is ellenséges indulattal viseltetett tanítója iránt. Midőn azután 334 K. e. N. Sándor megholt, olly hir szárnyalt, hogy ő is részes volt Sándornak ugy hirtelt megöletésében. Az Athenebeliek, kik még egyszer reménylék magokat Görögországon fölké tenni, igyekeztek a' népet a' Macedonok ellen felfegyverkeztetni, és mivel A. a' maga Filephez, Sándorhoz és Antipaterhez való ragaszkodása miatt gyanus volt, megtámadák őt a' demagogusok és abban az ő számos ellenségeitől gyámolítottak. Istentagadással vádoltatván, elhagyá Athenét, azon Socrates halálos megítéltetésére ezelő kinyilatkoztatással, hogy meg akarja kimélni az Athenebelieket egy második gonosz tettek elkövetésétől a' philosophia ellen. Tanítványinak nagyobb részével Chalcisba futott Euboeába 's nem sokkal azután 322 K. e. mérget vett be, mivel, a' mint mondják, bevádoltatása végett az Areopagustól Athené ideztetett. Characterét a' dicsőségkívánástól és jámbortalanságtól nem lehet felmenteni. Oskolájára 's tanításaira nézve I. PERIPATETICA PHILOSOPHIA. Munkáit életében nem tette köze; csak akkor kezdének azok neminemüképen esmeretesekké lenni, mikor a' Romaiak a' philosophiára adták magokat. Az Apellicon könyvtárával A. és Theophrastus

munkájának eredeti kéziratjai is Romába jutának (Sulla által). Itten Rhodusi Andronicus rendbe szedé és foglalatsummákkal felkészíté azokat. Azolta sokféleképen dolgoztak körülök. Mi reánk nézve több igen fontos darabok elrésztek; a' még meglévök Sylburg Friedr. kiadása szerint (5. Tom. 4 Frankfurt. 1587), melly legjobbnak tartatik, e' következendök: *Organon; Rhetorica et poëtica; Ethica ad Nicomachum; Ethica magna; Politica et oeconomica; Animalium historia; De animalium partibus; Physicae auscultationis lib. XIII. et alia opera; De Coelo; De generatione et conceptione; De meteoris lib. IV.; De mundo* (ez mások szerint nem az övé); *De anima; Parva naturalia; Varia opuscula; Aristotelis, Alexandri et Cascii problemata; Aristotelis et Theophrasti metaphysica.* Ezenkívül becsültetnek Casaubonus és Duval kiadásai; a' legújabb 's legjobb, Buhle által, nincs bevégezve (5 köt.). Korais a' scioi lakosok költségén A. moralját és politicáját kiadá Parisban; Thürot pedig a' szerencsétlen Scióták javára francziára ford. 1823. A. B. S.

ARITHMETICA (számtudomány), az egész mathesisnek alapczikelye, mellyben a' számoknak mind szó-, mind írásbeli kifejezése és egymásból különbféle feltételek alatt való származtatásoknak törvényei, módjai és tulajdonságiadatnak elő (I. MATHESIS, SZÁMOLÁS, SZÁMVERÉS). Köz értelemben véve, az arithmetica csak annyit foglal magában, a' mennyi az életben gyakortább előforduló számmenüi kérdések megfejtésére szükséges, a' mennyi t. i. az iskolai ifjuság részére készült könyvekben, rendszerént honi nyelven (különben csaknem minden haszon nélkül) tanítatik. A' historia szerint: II. Sylvester romai pápa (ugyan az, kinek kezéből hazánk szent koronája származott) esmertette meg legelőbb Francz-, Német-, Olaszországgal az arithmetiát, mellyet ő Spanyolországban a' Maurusoktól tanult. Azonban ezt nem ugy kell érteni, mint ha a' Maurusok lettek volna az arithmetica első dajkái; virágozott az már Euclides idejében is, mint ennek munkái bizonyítják; hanem egészen más formában, mint a' Maurusoknál. Flavius Jósef szerint Chaldaeából Egyiptomba Abraham vitte volna az arithmetiát, nem különben mint az astronomiát.

Tittel.

ARIUS, I. ARIANUSOK.

ARKONA, Németországnak legéjszakibb csuca, Rügen szigetének (l. e.) éjszakketleire eső foka, az altenkircheni megyében Witow félszigetén. Krétából, kovakőből és kővéált testekből áll. Itt állott hajdan a' Vendusok vára, a' minden éjszaki Németországban lévő Slavusoktól különösen tiszteltetett Swantewit istennek, a' kinek imádását I. Waldemar daniai király törölte el a' várnak 1168 történt elfoglalása által, főtemplomával. A' tujék épen olly kies, mint termékeny. Partjai meredekek, Nyugoti oldalán egy magasra felhányt földbástya van, 's éjszaki oldalán eveznek hozzá a' hajósok. A' most említett földbástya oltalmazta Arkon várát. Egy Putgard nevű falu volt a' vár alja. Szép bikaerdejét a' Francziák Stralsundban lévő biztossága Franciaországnak Svécziával való háborujában igen megritkitotta. Hertha szent. berkében, a' hajdani Hertha vára szomszédságában, még most is megvan az a' mély tó, melly mosódásokra és titkos áldozásokra szolgált.

L—ú.

ARKWRIGHT (Richard), híres angol kézműves, a' kit ugyan nem lehet ugy tekinteni, mint feltalálóját a' fonó műszereknek, de legalább ugy, mint tökéletesítőjét, mellyeknek használatát ő tanította legelőször valódi foganattal 's haszonnal. Szegény szüleitől származván, elejente Manchesterben egy borbélynál dolgozott, 's öszvegyűjtögetett keresményéből egy pinczét bérelt ki, mellyben borbélymühelyt állított fel. A' kifüggesztett tábláján ezen felírás volt: „A' pinczében lévő borbélynál egy pennyért borotváltatik le a' szakál” (egy penny = $1\frac{1}{8}$ kr. peng. p.). Olly erősen tódult hozzá minden, hogy a' többi borbélyok is kénytelenek voltak a' taxát lejjebb szállítani, a' mire ő a' magáét fél

pennyre szálította le. Azt mondják, hogy egykor egy igen kemény 's hosszú szakálu csizmafoltzó jött hozzá, hogy szakálát leborotvátsassa. Arkwright igyekezett őt arról meggyőzni, hogy e' munkán elromlik egy kése 's hogy ebbeli kárát egy fél pennyvel ki nem pótolja. Mivel azonban az a' taxa mellett erősködött, reáállott Arkwright. Ezen erkölcsi vonás csudálkozásra indítá a' csizmafoltzót, a' ki megkedvelvén Arkwrightot, olly emberrel esmerkedteté meg, a' ki egy fonó műszert talált fel. Ez volt kezdete Arkwright szerencsésének, a' ki találos eszével öszveköté az új planumok végrehajtásában olly igen szükségesség állhatatosságot. Ezen tulajdonságainál fogva vihette csak több hasznontalanul tett próbatételei után a' gyapotszöveteket a' tökéletességnek azon lépcsőjére, mellynél fogva az angol fabrikák olly felette előre haladtak. Erdemei megjutalmazásául a' király 1786 a' wickworthi előkelők kérésére nemességre emelte. Crumfordban Derbyshireben munkásai között holt meg 1792, 's familiájának 500,000 font sterlinget hagyott.

A****.

ARLAY, báróság a' hajdani Burgund grófságban (Franche Comtében), most a' Jura departamentben; régenten a' Chalon familiáé volt, mellyből származnak az oraniai herczegek. (L. ORANIA és NASSAU.) Ez a' csekély birtok tette egy részét III. Vilmos angol király halálával kiholt Oraniai familia örökségének, melly idő olta a' prussiai uralkodó familiának ezen örökséghez való justartásáért a' prussiai királyok titulusokba felvették azt. Az 1817 közönségessé tétetett új prussiai királyi titulusban Orania és Valengin megtartattak, Arlay ellenben kihagyott.

L—ú.

ARMADA, spanyolul hadi hajókból álló flotta; onnan kifejezőleg ama' nagy tengeri erő (az úgy nevezett meggyőzhetetlen flotta), mellyet II. Filep készítetté ki Ersébet angol királyné ellen 1588.

ARMADIA, I. HADI SEREG.

ARMALISTÁK, I. NEMESÉK.

ARMATOLIA (az Armatoliontól, melly görög szó fegyvertájé-
kot tesszen), Ponqueville szerint 13 kerület, mellyeket egy kapitány igazgat és védelmez. Ezek a' régi görög szabadságnak és függetlenségnek utolsó menedékhelyei és a' görög nemzetnek még ellenség kezére soha sem került középpontja. A' macedoniai, epirusi és thessaliai hegyek közt fekszenek, és a' Mainották, Agraphok, Sulioták, Montenegroiak és Meriditák, kiktől a' Törökök mindég tartottak, szabadságának hazáji. Midőn t. i. II. Mohammed Görögországot hatalma alá hódította, megelégedett azzal, hogy a' tér tartomány, a' várak és tenger-melléki helyeknek birtokába juthatott. A' hegyek által alkotott természetű várakra sem ő, sem Magyar- és Lengyelországra rohanó követőji nem ügyeltek; a' honnan a' görög hegyközők meghódítatlanul maradtak. A' lakosok független része annakokáért ide szaladt, hogy rész vezéreik alatt, kiket kapitányoknak neveztek, a' háborut kicsinyben folytassák. A' kapitány rendszerent 50—200 izmos ifjúból és férjfiből, a' kik neki mind életében, mind halálában hűséget esküdtek, sereget gyűjtött, mellyel az ellenséget nem csak az országotakon, hanem a' városban is megtámadta. E' szerint a' hódítókkal végzetetlen csatázásba keveredvén, szaguldozásai gyakran haramiáskodásokká fajultak el; mindazáltal többnyire minden kapitányok szorosan megkülönböztették a' Keresztényeket és Törököket. A' basák nem védelmezhetvén magokat a' kapitány vitézsége és fortélyai ellen, rendszerent alkudozások által vásárolták meg tőlök a' békeséget; midőn csendes magok viseletéért zsoldot vagy élelmet és azon kerületre, mellyet fegyverekkel védelmeztek, főügyezői just kaptak. Egy illyen kerület nevezetett Armatolionnak. Az újabb időben a' kapitányok (nevezetesen Odissens, Andrusso fija, a' ki 1826 holt meg, Perrhaeos, Tzonko, Tasios, Pisko) mind előbb Ali basa, mind később az ez ellen kül-

detett basák előtt rettenetesekeké tették magokat és a Görögöknek a' per-
ta ellen szabadságokért indított háborujokban nyomos részt vettek 's
nevezetes személyeket játszottak. L—ú.

ARMENIA, I. ÖRMÉNYORSZÁG.

ARMENIAI LITERATURA, I. ÖRMÉNY LITERATURA.

ARMFELT (Gustáv Möricz, gróf), előkelő Svéd, kinek nyilván-
nos élete a' szerencse különös változása által jeles, titkosb viszonyai-
ban pedig a' svéd udvar historiájáé, 's ennél fogva nincs teljesen fel-
világosítva. Gusztáv Möricz, generalmajor és országkapitány báró A.
legidősb fija, Apr. I. 1757 szül., a' hadi iskolában Karlskronában ne-
veltetik 's későbbben Stockholmban a' testőrnél zászlótartó lón. Deli alak-
ja 's kellemes társalkodási formáji, melyeket idegen poétai virágok-
kal tudá ékesgetni, megnyerék III. Gusztáv kegyelmét. Hirtelen mozd-
dittatván elő 's megkülönböztetésekkel halmoztatván, az 1788—90-iki
háboruban a' Muszkák ellen szintugy kitündöklék bátorsága, mint jeles-
ségei a' magasb társasági életben, a' miért királya kegyelmét vele
mind inkább-inkább érezteté. Mint generallientenant köté meg Werelae-
ben a' békét, az orosz császárné több renddel megajándékozá, 's folyvást,
még fejedelme halottágyánál is, a' királyi kegyelem legbizelkedőbb bi-
zonságait vevé. Stockholmu főhelytartójárá neveztetvén 's III. Gusztáv
közbenjárása által a' de la Gardie grófok régi népmzetséggel házasság
által egyesítettvén, mondják, hogy IV. Gusztáv kiskorúsága alatt a' kor-
mánytanács előlülőjévé volt rendelve, noha, egy korábbi végintézet ren-
delésénél fogva, a' gyámság Südermanland hgét illette. Hihető, hogy
ez vala oka a' gyűlölségnek, melly immost A.t üldözni kezdé. Sept. 7.
1792 valóban meg is fosztaték minden hivatalaitól és méltóságaitól 's
mint követ Nápolyba küldeték. Gyanították azt is nem lehetetlenül, hogy
ezen gyűlölséget a' herczeg viszonzatlan hajlandósága egy udvari Ru-
denskjold nevű kisasszony iránt emelte legfelsőbb fokára. Annyi bizo-
nyos, hogy A. és Rudenskjold kisasszonyról leggyalazatosb hírek ter-
jengének, hogy a' kisasszony a' legbecstelenebb módon fenytő házba
záraték, 's A. Olaszországban a' bérlett gyilkosok 's a' svéd uralkodás
formális requisitója elől csak szökés által menekedheték meg, de mint
honáruló in contumaciam büntetették 's minden jószágaitól, méltóságaitól,
sőt nemességétől is megfosztaték. Minekutána A. 1799-ig Németor-
szágban mulatott, III. Gusztáv megsemmisité ezen ítéletet 's őt vissza-
helyezteté előbbi állapotjába. Bécsbe követül nevezé 's 1807 a' gya-
logság generalisává. Ezen tulajdonságban vezérlé A. a' svéd seregeket
Pomeraniában 's 1808 a' nyugoti armadiát Norvegia ellen. Azon évben
összel a' hadi collegium előlülőjévé Stockholmba hivaték meg 's az or-
szág urává nevezeték. 1810 megnyeré elbocsáttatását 's mint privát em-
ber éle Stockholmban. Öszveköttetése a' híres Piper grófnéval ujra po-
litiai üldözéseket vona reá 's ezek miatt az orosz követ oltalmába méne
's orosz szolgálatba lépek. Fogadtatása kedvező vala, gróffá téteték, 's
az aboi universitas cancellarius, a' finniai dolgok előlülője 's az orosz
tanács tagja lón. Immost egészen haláláig, melly Aug. 19. 1814 Zars-
koje-Selóban történt, köz tiszteletben részesüle, kiváltkép a' Finlan-
diaktól becsültetve.

ARMINIANUSOK, I. REMONSTRANSOK,

ARMINIUS, I. HERMANN.

ARMORICA. Ezen celta-gallus névvel neveztetett napnyugoti Fran-
cziország, kiváltképen a' későbbi Bretagne, Galliának a' Romaiak ál-
tal lett elfoglaltatása előtt. (L. AQUITANIA.) L—ú.

ARNAUD (François Thomas Baculard d'), termékeny francia író,
Parish. szül 1719 's ott is tanult a' Jesuitáknál. Egyéb munkálkodásai
közt már ifjú korában 3 szomorú játékot irt, melyek közül ez: *Co-
ligny ou la St. Barthélémi*, 1740 jelent meg nyomtatásban. Voltaire meg-
szerette 's pénzzel tanáccsal segíté. II. Fridrik levelezésbe ereszkedett

vele, később magához hitta Berlinbe, ott igen jó akarattal fogadta, sőt Ovidiusának nevezé 's hozzá verset irt, melynek végére még ezt is vetette:

*Déja l'Apollon de la France
S'achemine à sa décadence
Venez briller à votre tour.
Elevez-vous, s'il baisse encore;
Ainsi le couchant d'un beau jour
Promet une plus belle aurore.*

Arnaudhoz valóban II. Fridrikkel ezt csak Voltaire iránt már elsavanyult 's ingerlett elméje iratta, mert a' szép hajnalból soha sem leve olly nap, melly Voltaireret, a' mindég tündöklöt, hátra toltá volna. Arnaud nyilván II. Fridriknek Voltairénél alázatosabbja volt, mint annál kisebb talentumu. Lángészt csak lángész tart korlát közt, 's nem engedvén egymásnak, hamar öszveörrennek. Innen az éjszak Salamonja 's Franciaország Apollója versenésége. Ez függetlenségében már 's mint nem olly szelidszivü, melly apró csipkedéseket eltír, vissza is adogatá II. Fridriknek a' dicséret füstjével reápatantott villámot, annak Ovidiusa verseit és személyét csufola le ugy, a' hogy effélehez ő jól értett. Esztendő mulva elhagyta Arnaud Berlint, Dresdába ment, hol követségi tanácsosnak neveztetett, azután hazájába tért. Itt a' rémitő időben bezárták, 's igen nyomorogva élt azután II. Fridrik Ovidiusa; mert nagyobb pénzköltő lévén, mint versköltő, az a' keves, a' mivel a' kormányzék segítette, az a' csekélység, a' mit tolla nyert, nem enyhítheté eléggé szükségét. 1805 holt meg Parisban, mint 86 esztendő szegény öreg író. Kitünőbb munkái: *Les épreuves du sentiment.* — *Les délasséments de l'homme sensible.* — *Les loisirs utiles.* — Játékszini munkájának becse lejárt, csak: *Comte de Comminges* nyert 1790 keves ideig egykét tapsot. Számos verseinek egy része 1751 jelent meg 3 kötetben. Magyarra néhány prosai darabjait Harsányi Sámuel k. testőr fordította, I. „Érzékeny mesék,“ Sopron, 1797. *Döbrentei Gábor.*

ARNAULD. Ezen régi auvergnei nemzetségből, melly a' *Noblesse de la robe et de l'épée*-hez tartozik, megkülönböztetést érdemelnek: I. Antal, Parisban ügyvéd 1580 olta, buzgó védője IV. Henrik ügyének, több political repülő irások és a' parisi universitas velős és alapos védelméről a' Jesuiták ellen nevezetes. Ez által gyűlöletbe esék a' Jesuitáknál, de haláláig (1618) részesüle az abbeli tiszteletben, hogy korának leghiresb ügyvédje. Az ő gyermekei, számszerént 20, tették a' Jansenismus követőjének törzsökét Franciaországban. (L. JANSEN.) — II. Robert, Antal legidősb fija, szül. 1588, mh. Portroyalban 1674, vallásos költeményeiben, épületes könyveiben 's némely fordításaiban a' legcorrectebbek közé tartozik stylusára nézve. — III. Antal, az e-lébbinek legifjabb testvére, szül. 1612, a' theológiára adta magát 's 1643 a' Sorbonne doctorainak számába felvétetett. Ugyan azon évben két munkájában támadá meg a' Jesuitákat: „*De la fréquente communion*“ és „*La théologie morale des Jésuites.*“ mellyek sok vitairásokra szolgáltak alkalomul. Mint a' Jansenisták szószólója, kik őt fejekül tekinték, sok vitákba keveredett. 1656 kizáraték a' Sorbonneból 's kénytelen vala rejtekbe vonulni üldözőji elől. Ezen magányában irta egy logicát Cartesius principiumai szerént 's egy „*Grammaire resonnée*“ -i, mellyek az oskolákban sokáig becses könyvek valának. Megbékélvén IX. Kelemen pápa a' Jansenistákkal, 1668 ismét megjelenték A., 's hogy vitárgyát kielégíthesse, a' Reformatusokat támadta meg, Uj üldöztetések miatt 1679 Német-Alföldön kerese menedéket 's egy faluban Lütlich mellett 1694 szegényül holt meg.

ARNAULT (Antoine Vincent), becsült frauczia játékszini költő 1766 szül. Parisban. Híret, „*Marius à Minturne*“ címü szomorú játéka kezdette meg 1791 a' színen. Nem sokára „*Lucrece*“ következett. A' királyi szék megrokkánása (Aug. 10. 1792) és a' gyilkolások (Sept. 2.)

után Angliába, onnan Brüsselbe ment. Visszatértekor elfogták mint emigranst, de a' választottságok azt itélték, hogy Marius tudós szerzőjét a' törvény nem bánthatja. Most néhány énekes és szomorú játékot irt, mint: „*Cincinnatus*“ és „*Oscar*.“ 1797 Olaszországba utazott, hol general Bonaparte neki a' ioniai szigetek kormánya egybealkotását adta által. Akkor irta, részszerént Velenczében: „*Blanche et Mont Cassin ou les Venitiens*“ szomorú játékát. 1798 hajóra ült Egyiptomba, de Regnaud de Saint Jean d'Angely beteg sogoránál kellett hátra maradnia Maltán. Azon fregattát, mellyen innen Franciaországba akart térni, az Angolok elfogták, Arnault azonban szabadon bocsáttatott 's Parisban „*Les Venitiens*“ darabját játszatta 1799. Ugyan ezen esztendőben a' nemzeti intézet tagja, 1805 pedig másodelőülője lett, Septemberb. 1808 az universitas székülő tanácsnoka és secretaire general 1814-ig. Mint ilyen a' *Dictionnaire de l'academie* előmunkájában vett részt, ő irta az általános jelentést is a' tizesztendei dijakról Napoleónhoz. Ennek lemondása után Compiègneig ment a' király elejébe, de Januariusban 1815 még is minden hivatalát elvesztette, mellyet azonban Napoleon a' 100 napi uralkodás alatt neki visszaadott. Tagja volt ekkor a' követek kamarájától a' szövetségesek táborába küldött biztosságnak. A' király rendelése Jul. 24. Paristól 20 órányira távoztatta, a' Jan. 17. 1816 költ rendelés pedig futásra kinszerítette, 's majd Belgium, majd Hollandia volt lappangó helye. Ezen négy esztendei számüzöttsége 's a' nemzeti intézetből kirekesztetése azon tévedt gyanuból folyt, mintha ő is egyik szerkesztője 's munkás társa lett volna a' „*Le nain jaune*“ időszaki írásnak, pedig soha csak egy sort sem irt belé. Szomorú játékát „*Germanicus*“ (németül Helltól, olaszul kétszer) 1817 a' Theatre français temérdek nézőség előtt adta, de mivel a' darabban magában lévő két ellenséges párt maga okot lelt valahogy egymás ellen lázadásra, nagy zaj indult a' színben, 's így azon czél, hogy játszhatása a' szerzőt haza hivatassa, egészen máskép ütött ki, a' darab eddig többé színre sem ment. Munkái öszvegyűjtve 1818 jelentek meg Brüsselben 6 darabban, új gyűjtemények pedig Parisban 1824. Visszatérésre Novemb. 1819 kapott engedelmet, fizetése új huzásáról is volt szó. De az intézetbe felvéve még nincs. Írásaiban sok mondása, értekezése 1804 a' nyilvános tanítás rendszerét érdekl. Irt meséket is (1812, 's új kiadás 1815) és egy vig játékot: „*La rançon de Duguesclin* 1813. Ujabb szomorú játékai: „*Les Guelfes et les Gibelins*“, „*Ayergue*“ és „*Guillaume I.*“ 1826, mellyben II. Filiep characterfestése nagyon tetszett. Ezekon kívül a' „*Veillées des Muses*“, 1797, „*Mercur*“ 1815, „*Libéral*“ 1816—20 időszaki írásokban delgozott. Az utolsó csikkjei a' literaturáról, philosophiáról többnyire övéi. Szerkesztőtárs vala ehhez is: „*Miroir des spectacles, des lettres, des mœurs et des arts*.“ Némelly czikkelye ennek a' politicára csigáztatván, a' fenyítő szék elejébe kelle állania, de társaival együtt szabadon bocsáttatott. Jouy, Jay 's Norvins társaságában ezt: „*Biographie nouvelle des contemporains*“, igen jó planum szerént kezdette. Tőle van ez is: „*Vie politique et militaire de Napoléon*“, képekkel, fol. Napoleon 100,000 frankkal emlékezett meg róla végrendelésében. Idősb fija Lucien Emile, az Ardeche departament előbbi praefectusa, hasonlóképen mint szomorú-játékköltő lett, nevezetesebben „*Regulus*“ által, esmeretessé 1819. Az előbb megjelent „*Pertinax*“ is hibásan tarták ezének, az atyjáé.

D. G.

ARNAUTAK, I. ARNÓTOK.

ARNDT (Ernest Móríc), német könyvszerző, ki szabadlelkű hazafini írásai által serénykedett elősegíteni hazájának kiszabadulását a' francia hatalmaskodás alól. Pomeraniában született, és 1806 philosophiát tanított Greifswaldban. Svéd-, Olasz-, Francia-, Német- és Magyarországhban 1797—99 tett utazásai szemes és felvilágosodott vizsgálónak

bizonyítják. Ekkor Napoleonnak egyik, ámbár igen mérzsékelt magasztalója volt; hanem átlátván hódoltatni törekedő rendszerént, nyíltan ellenkezőjévé lön. Ezt mutatja „*Geist der Zeit*“ nevű 's (1807) köz figyelmet gerjesztett munkája, mely kellemetes történeti 's political rövid rajzokkal és Napoleon háborujának kimeneteléről meglepő gondolatokkal díszeskedik. Merész szabadlelkűséggel kimondja, hogy ezen világduló egyedül önfegyvere által győzethetik meg. Napoleon kinszeríté őt Svédországba futni, honnan csak hazájának felszabadultakor térhetett vissza. A' francia hódítók ellen mind nagyobb 's nagyobb bosszankodást gerjeszteti, a' haza és függetlenség iránt buzgóságot éleszteti és a' német ifjúságot fegyverbe öltöztetni törekedett. Sok, tüzzel és lélekkel teljes mű folyt ekkor fáradhatatlan író tollából, mellyek eme' czéljára nézvé nem maradtak sikertelenek. Napoleon megbukta után sem vonta meg tanácsadásait, mint lehetne hazája javát állandóan megalapítani, és némely tőle elhíntett magtalan még idővel terem hasznos gyümölcsöket. Arndt végre a' Rajna mellett lakott és 1818 az ujjlag állított bonni universitasban történet tanítójának nevezetett. Itt 1819, a' népámitó alattmos törekedések miatt rendelt nyomozásba keveredék 's 1820 hivatalából elbocsáttatott. B. I.

ARNE (Tamás Ágoston), az Angolok legnagyobb muzikaszervezőjöknek tartják. Szül. Londonban 1704; atya nevezetes kárpitkészítő volt; első nevelését az Eton collegiumban vette. A' törvénytudományra volt ugyan szánva, de ő inkább követvén muzsikára való hajlandóságát, atya háza padlására egy régi spinettet (négy octavás kis klavir) vitétt, mellyen magát sok ideig csak titokban gyakorolhatta, míg végre atya, szembetűnő előmenetelét látván, kívánságának engedett. A' hegedűben való ügyességét Corelli concertjein 's Händel ouverturjein mívelte ki; utóbb pedig testvér hugát is arra vette, hogy magát énekesnének formálná, kinek számára írt is egy darabot az Adisson után készített *Rosamond* című legelső daljátékában, melly először 1733 Lincolns Innfoldsban nagy tetszéssel fogadtatott. Későbbben írta Filding után a' „*Tom Thumb, or the opera of operas*“ tréfás daljátékot; de eredeti gondolatjai még inkább kitüntek a' „*Comus*“ nevű darabban, mellynek természetes dalai igaz és egyszerű kifejezések miatt a' népnek felette megtetszettek. 1740 körül feleségül vette Young Caeciliát, egy olasz iskolában formált derék énekesnét, kivel 1742 Irlandiába ment, hol őket megkülönböztetéssel fogadták. Innen két esztendő múlva maga ugyan mint hangszervező, felesége pedig mint énekesné, Londonban a' Drurylane játékszinhez állott. 1745 a' Vauxhall kerti concertekhez több énekdarabokat szerzett, 's minékutána még 2 oratoriumot 's néhány énekes játékot, p. o. „*Elisát*“ írta 's Oxfordban muzika-doctori rangot nyert volna, megpróbálta Metastasio Artaserséjét olasz izkolája muzsikára tenni, 's ez is kedvet talált. Azonban több tehetséggel bírt az egyszerű és pásztori, mint a' nagy és felemelkedett tárgyakra. Végre szerzett még muzsikát a' Shakspear dramájiban előforduló énekekre, 's muzikaszerszámokra is nevezetes darabokat készített. Megholt 1778. Huga későbbben mad. Cibber név alatt híres énekesné lett.

ARNHEIM, fővárosa Német-Alföld Geldern nevű provinciájának, 1500 ház- és 9700 lakossal. A' kormányozó lakó- és a' provincia rendjei gyűlésének, mellybe a' város 3 követet küld, helye, a' Rhensnál fekvő veluwi hegyek tövében, egy hajókon álló hiddal; nevezetes portékákat küldő kereskedést üz Németországgal; van egy kereskedői törvényszéke, deák iskolája, művész iskolája, éneklő collegiuma, rajzoló, építő 's egy physicali-literaturai társasága. Környéke igen kies, 10 órányira 32 papirosmalma van szomszédságában. 1813 a' Prüssusoktól, nevezetesen Bülow osztályától, reárohanással megvétetett, 's ez által Hollandiának elfoglalására ut nyitattott. L—ú.

ARNIM (Lajos Achim), a' leggazdagabb phantasiája 's legeredetibb elbeszélők egyike, kik jelenleg Németországban élnek, szül. 1781. Előbb

a' természettudományokra adta magát 's több physical értekezéseket írt; de később egészen a' költésnek látszik szentelni életét. Több románjai közül említést érdemelnek: „*Armuth, Reichthum, Schuld und Busse der Gräfin Dolores*“ (2 r. Berlin 1810) és „*Die Kränenwächter*“ (1 köt. Berlin 1817), még mind eddig folytatása meg nem jelent. Brentano Kelemennel „*Des Knaben Wunderhorn*“t adta, melly régi népdalokat foglal magában (Heidelb. 1806, 3 k. legújabb kiad. 1819). Most Berlin mellett Dahme nevű jószágában él.

ARNOBIUS (az idősbik), ki Afrikainak is neveztetik, 300 esztendő körül Numidiában az ékesszólás tanítója volt 's 303 Kereszténnyé lett. Még catechumenus korában ilyen czimű könyvet írt: „*Disputationes adversus gentes*“, mellyben a' Pogányoknak a' keresztény vallás ellen előhordott ellenvetéseit nagy olvasottsággal és lelkesen czáfolta. A' munka a' keresztény vallás esmeretében ugyan hijányosságot mutat, de a' görög és római mythológiára nézve igen fontos; ugyan azért ez is, valamint tanítványának Lactantiusnak munkáji, a' deák egyházi atyáknak olyan írásai közé tartozik, mellyeket a' philologusok igen becsülnek.

ARNOLD (Bresciai), Abelard tanítványa 1136 a' vallás és egyház iránt új ideákkal meggazdagodva tért vissza születése helyére Bresciába. Magas, merész lelke, a' keresztény régiségről szerzett esmerete, pap és tanító korában gyakorlott elragadó ékesszólása által, a' papi uralkodás ellen intézett feddő beszédjeivel közös kedvelés és csudálkozás tárgyává lett. A' népet a' papság ellen felingerlette 's Franciaországban is, hova 1139 el kellett futnia, sok követőket talált, mert az akkori papi rendnek feslett erkölcsüség 's fenhéjazása mindenütt utat keszített neki. A' pártütésnek hirtelen fellobbanó tüzét az az átok, mellyet II. Innocentius pápa ellene 's követőji, az Arnoldisták, ellen kimondott, nem olthatták el. Arnold Zürichben vagy Tigurumban bántás nélkül hirdette tudományát 1444-ig, midőn Romában ugy lépet fel mint a' nép vezére, 's az ott uralkodó papi fejedelem ellen igen vérengző pártütést támasztott. A' dühösködő sokaság, mellynek zabolátlanságát már maga sem tudta mértékelni, atyja gyanánt tisztelte, sőt még a' senatus is védelmezte őt mind eddig, míg Adrian pápa az egész várost egyházi átok alá nem rekesztette. Ez az addig nem hallott gyaláztatás megalázta a' Romaiakat, kegyelemért könyörögtek 's Arnoldnak el kellett futni. Campaniában elfogatott, mint eretnek és pártütő Romában megegettetett, hamvai a' Tiberis vizébe szórattak 's követőji elnyomattak. De tudományának lelke örökségül általment azon szakadásokra, mellyek a' 12-ik és 13-ik században mutatkoztak. K. J.

ARNOLD (Sámuel), dr., jeles muzikaszerző, szül. Németországban 1739 vagy 1740, 's jókor a' londoni királyi kápolnába felvételén, ott tanulta a' muzikát. Már 23 esztendő korában egy dramai szerzeménnyel állott elő, 's azután a' Coventgarden játékszínél muzikaszerző volt. Itt írta a' „*The maid of the mill*“ czimű darab muzsikáját; de még jobban kimutatta magát a' Brown után készített „*The cure of Saul*“ és „*Abimelech*“ nevű oratoriumokban. Ezeket követték „*The prodigal Son*“ és „*The resurrection*“ oratoriumai, mellyek közül kivált az első nagyon elhíresedett. Szerzett továbbá sok ének- és muzikai eszközökre való darabokat is. Ezután Oxfordban muzsika doctorává, 1783 pedig az udvari kápolnában orgonistává lett, hol Händelnek minden munkáit 36 folio kötetben kiadta. Továbbá 1789 a' régi muzsika academiájának igazgatója, négy esztendő mulva pedig a' westminsteri apátságban orgonista, 's 1796 a' papok fiai részére Sz. Pál templomában esztendőnként tartatni szokott előadásoknak kormányozója lett. 1798 előadta „*Elijah, or the woman of Shunam*“ czimű oratoriumát, mellyben Marané asszony énekelt. Megholt 1802 's a' westminsteri apátság karjának éjszaki külső oldalába temettetett. Szerzeményei, bár melly sokféleek valának is, közönségesen még is keves költői lelket tulajdonítanak neki. J.

ARNOLDISTÁK, I. ARNOLD (Bresciani).

ARNÓTOK (Arnauták) vagy Albaniaiak, egy elegyes eredetű nép, hihetőképen Illyriának és Macedoniának a Gothusokkal, Hunnusokkal és Slavusokkal öszveelegyített törzsöknepe, mely Rumilinek napnyugoti részében az adriai és ioniai tengerek partjainak mentében terjedt el és a nápolyi 's sicilliai partokon új lakókat telepített meg. Nyelvek még nem emelkedett fel azon pontra, hogy írói nyelv volna. Ők magokat Skypetaroknak, a Törökök pedig Arnautáknak nevezik. Több nemzetségekre oszlanak el, mellyek közt a SULIOTÁK (l. e.) részszerént hellen eredetűek. Már a természettől erősök és hadakozók lévén, az Arnótok voltak a török seregben legjobb katonák. Barátjaik és előljárójik iránt nyiltszívűek, ellenben ellenségeik ellen, mint minden durva népek, fortélyosok és hűségtelenek. Az a nyomatás, mely alatt éltek, élesztette fel bennük a szabadság érzését. A szép és kézi mesterségekre semmi hajlandóságok sincs. A szántás vetés nem látszik olly becsületes foglalatosságnak előttök, mint a fegyverforgatás. A földmívelés igen unalmas és alkalmatlan munkának látszik előttök, a honnan élelmeiket inkább vérről, mint izzadsággal keresik. Nyughatatlan lelkek gyűlöli a békeség egyformaságát. A hadi mesterséget és tudományt nem esmerik, hadi rendet soha sem formálnak és az erős állás hasznait nem értik, a honnan nem is tehetnek annyit az európai seregek ellen, a mennyit személyes bátorságoktól várni lehetne. Fegyvereik legváltozatottabbak, melyeken egy ezüst pléhet viselnek 's lábaik szárait pánccsal övezik; hajokat, mely elől le van nyírva, egy szemöldökökig lenyúló veres posztóból készült sipka fedi. Az Arnótok tulajdonképen való hazája Albania, mely egy része az Arnaut Vilajeti nevű török provinciának; hegyes völgyes, de bor, pamut és dohánytermesztésre alkalmas tartomány, az adriai és ioniai tengerek mellett. Igen rossz hírek van közöttök a MONTENEGROIAKNAK (l. e.) a montenegroi hegyek közt, kiket a Törökök meg nem hódíthattak. JANINÁN (l. e.) és Scutarin (ezt nem kell egy Anadoliban, Konstantinápolyal szemben lévő hasonló nevű várossal felcserélni) kívül (12,000 lak.), mellyek közül mindenikben egy basa lakik, megjegyzésre méltó még Durazzo, a hajdani Dyrrhachium. L—ú.

ARNOULD (Sophie) a francia galanterie és elmesség évkönyveiben híres parisi színjatszóné, szül. Parisb. Febr. 14. 1747. Atyja, egy *hótel garni* ura volt 's fényesen nevelteté. Paris közönsége ezen kedveltjének a természet igen fogékony észet, érzékeny szívet, ingerlő hangot és szép szemet adott. Játékszinre egy véletlenség vitte, mellyen a közönséget Dec. 15. 1757—1778 gyönyörködteté. A modenai hercegné a *Vale de grace* nevű klostromban lakott. Módiiban volt akkor elébbkelő asszonyságoknál, hogy a ki miféle bünére emlékezek, mellyet a nagy bűjtben vitt volna véghez, azt meggyónja. A hercegné véletlenül igen szép hangot hall, melly az esti misét éneklé. Ez Sophie Arnouldé volt. A hercegné tudára adta ezt a királyi kápolna felvigyázójának, 's az Sophiet, anyja akarátja ellen is, énekesei közé vette fel. Madame de Pompadour is ott hallotta későbbben 's egész érzékenykedéssel kiáltá: „Illy talentumból hercegné lehet.“ Sophiet ez a parisi operához vivé, mellynek hamar királynéja is lett 's főképen mint Thealire, Castor és Polluxban; mint Ephise Dardanusban; mint Iphigenia Aulisban, különösen fénylett. Szépsége, természetes játzsása 's csupa lelkes volta mindent magához hódított, 's e nagy élénksége ifjúságát, néha igen is kicsapongó elmességét 's tisztelőjinek gazdag ajándékait szeretetre méltó el nem fogódottsággal pazaroltatta el vele. Minden jobbkarbeli, minden tudós járta társaságikörét, mint ezek közül D'alembert, Diderot, Helvetius, Mably, Duclós e Rousseau. Ninon de l'Encloszhoz, Aspasziához hasonlították, Dorat, Bernard, Rhulieres, Marmontel és Favart megéneklék. Több illy kellemes asszonyszeméllyel társalkodás nem engedé a

francia irót betyár pedantságba penészesedni. Sophie Arnould elméssége a maga idejében annyira tetszett, hogy szájából hallott epigrammáit össze is gyűjték, marva csipte azt, a' kin felül kívánt kerekedni, 's ellensége még sem volt. A' mint Sully és Choiseul melyképét a' revolutio idejében egy p-xisen együtt megpillantá, hirtelen repüle ajkáról ezen véletlenségre e' metsző guny: *C'est la recette et la dépense*. Egy szélcsapónak, ki vele együttlétében nagyon szépet akara ezzel mondani: *A présent l'esprit court les rues*, Sophie sebtéhen ezt ejté: *C'est un bruit que les sots font courir*. Uly éleskedése jól öszveszedette imádóival eszeket. Gyóntató papjának 1802, midőn ez neki az utolsó kenetet feladá, ezt reppenté csak egyszerre: *Je suis comme Madéleine, beaucoup de péchés me seront remis, car j'ai beaucoup aimé*. Azon szobában hala meg akkor, melyben Coligny, az admiralt, meggyilkolák, 's vele azon esztendőben Clairon és Dumensil színjátészónék is kihalának. Harmadik fija, Constant Dioville de Brancas, mint vasas ezerebeli oberster esett el a' wagrami csatában. D. G.

ÁRNYÉK és VILÁGOSSÁG teszik a' rajzolás és képirás lelkét, mert a' környülrajz inkább a' testet 's az ábrázolt formát határozza meg. Árnyék nélkül a' rajzoló művészségben műdarabot nem képzelhetni. A' legegyszerűbb környülrajznak is van árnyékoldala, hol a' vonal homályosabb és szélesebb. Árnyék emeli ki a' világosságot. Erősítő az 's jöltévo a' szemre és lélekre nézve, mint az élet komolysága, mint az éj hüse. A' napkeleten, Persia rózsavirányin, Indiának ambrabokrai közt, hol nem adnak a' nap függőleges sugári árnyékot, nem tud ott az örökké gyermekkorában maradó művészség árnyékot hozni ábrázolásiba. Csak ragyogó színek jelelik a' napkeleti festésekben a' világosság helyeit. Szintollyanak a' hévebb földöv képei az újabb világban; árnyéktalanok 's tarkák a' Mexico- és Perubeliek festései. Legtisztább világosságban tűnnek szemünk elejébe a' görög művészség ábrázolásai, de mivel inkább a' plasticához hajlik, csendes fényben áll 's a' változó árnyékokat maga felett ellebegteti, mint évezredek leheletét. A' mi mérseklett climajink az árnyékváltozás bájait és a' világhomály ingerét teljes mértékben mutatják. Mennél tovább megyünk délszak felé, annál szembetűnőbb a' hajlandóság ragyogó színekhez, 's a' haj és szemek mélyebb homalya, melylet a' természet vegyite közbe, az árnyékot pótolja ki 's utánazza hatásait. Az árnyék három főnemét vesszük észre a' festésekben: főárnyékot, verő árnyékot és félárnyékot. A' főárnyék elterjed a' festés mind azon részein, melyek a' beható világosságnak ellenállnak, szükségeskép minden egyes tárgynak főárnyékának kell lenni, de az egyes részek ezen árnyékai lépcsőzött homálnak, mint a' fővilágossághoz közelebb- vagy távolabbra esnek. Verő árnyékok azok, melyeket egy a' festésen találtató tárgy vet, 's annak kitüntetésére a' megette álló tárgyak közül szolgálnek. A' félárnyékok kétfélék: így nevezik részént a' világosság és főárnyék közt lévő középszint, részént néha az ellenfényeket. A' gömbölyü tárgynak árnyékoldalán t. i. a' főárnyék soha sem terjed egészen a' környülrajzig, mivel a' megtört világsugár, melly hátulról körülesillámlja a' tárgyat, valamint a' legközelebb álló tárgy ellenfénye az árnyék homalyosságát a' környülrajz mellett megvilágosítja. Ezen ellenfények második nemeik a' félárnyékoknak. A' természetben 's a' festésen nem annyira a' világosság teljes nemlétéből (ez setétség volna, 's következőleg a' művészség tárgya nem lehetne), hanem a' világosság sugárainak megtörése- és beszivatásából támad. Ki a' fekete szint tartja szükségesnek az árnyék előhozására, ezéjját sohasem éri el, ez maga testté lesz 's a' világosságot visszasugározza. Csak áltlátszó, megtört szinhangok szíják be a' világosságot 's hoznak elő mély homályt. Alkonyulva kell tulajdon színeiknek 's a' szomszéd tárgyak ellenfényének azokba olvadni. Az olasz oskola mesterei között Correggio marad első művész az árnyék és világosság ezen fenséges alkalmaztatásában, mind a' kettő segítségével költ 's lelket

tud adni azoknak, de nincs fekete árnyék festéseiben, minden tiszta, minden átlátszó. Jusson csak eszünkbe szent éjjele, mi az árnyék elosztásában és alkalmaztatásában legmagasabb. Valóban szent éj ez. Isteni fény özönlik a' legmélyebb homályból 's a' világnak világosságává lesz. Nem az éles ellentét-, hanem a' világosság és árnyék legmagasb összeolvadásában fekszik a' legszembetűnőbb hatás. — Csudálatra legméltoőbbak ebben a' lombardiai és velencei oskolának mesteri; mondhatni rólok, hogy a' világosságnak hangot, az árnyéknak szókat tudtak adni. Gherardo della Notte, ki efféle világosításokról nevezteték így, kiváltkép érdemli a' megemlést. — A' romai és florenczi oskola főkép a' formával foglalatoskodik 's közelebb rokonja a' mindent alakító plasticának, holott amazok inkább a' bájos hatásu muzsikához hajlanak. — Emlitenünk kell még a' német-alföldi oskolát is, mellynek mesterei ezen bájtt jelesen mutaták. Mivel a' színekkel különösen gyengéden 's átlátszólag bántak, kisebb rangu művészeik is e' nemben nagyhatásu műveket teremtettek. Rembrandt legnevezetesebb marad ezen árnyékművészek közt. Mindent meleg, barnás-zöld színekkel tudott bealkonyolni 's a' világosságot szűk helyen-összeszorítani úgy, hogy lángthatásurá lón. Ezen csudálatos világosítás által a' legközebb tárgyakba és formákba magasb jelentést 's valódi pöesist tud önteni. E' mesterek közül sokan a' kicsiny, gyengédséggel készített cabinetdarabok nemében arra nézve hasonlóképen csudálatot érdemelnek, kivált van der Werff, Dow Gerard, Schalken és Mieris. — A' német oskolát sokkal felülmulta az olasz és a' német-alföldi; árnyékaik többnyire soványok, szürkék és átlátszatlanok. Már az aranyfenek, mellyet olly igen szeretének 's használnak, világosság után való törekvésekre mutat. A' szentet olly ragyogónak nézték 's az érzés és élet nálok olly tiszta, olly egyhangu volt, hogy phantasiájok a' bájos árnyékhatásokra nem vezéreltetett. Ebben ismét a' régi görög és byzantiumi művészekkel érintkeztek. A' napkeleti nyugalmas szemlélés éle még bennek, valamint gyermeki örömök tarka szinpompán, mellyet nem örömet homályosítanak 's alkonyolának el. — Másként gondolkoznak a' szigoru buskomoly Spanyolok, de képirójik (kivált Murillos és Spagnoletto) sokszor inkább setétül, mint homályosan festének. — A' régibb francia oskola árnyékhatás által nem jéleskedik; festéseikben azért ollyas valami lapos és hideg vagyon, 's ugy látszik, hogy főképen az árnyék mély jelentését nem érzék; csak gyakorlati szükség gyanánt vevék 's alkalmaztaták azt. Mi véghetetlenül érdekelnének Pousin és Lesueur, ha ecseteik mélyebb 's melegebb árnyékvonalakat bájoltatnának elő. Az nj francia oskola e' részben jéles. Teremtője David két legnevezeteseb festéseiben, a' Horatiusok kardjában és Brutusban, az árnyéket és világosságot igen nagyelműleg alkalmaztatá. Igen mesterileg bánnak Gérard és Richard az árnyékkal és világhomállyal. Az újabb német oskolának is vannak e' részben jéles mesterei. — Valamint más művészségekre, ugy a' muszikára is átvivék ezen kifejezést árnyék és világosság, 's azzal a' kellemes különbféleség előteremtésére szolgáló ellentételek aesthetikai alkalmaztatását jelentik, kiváltkép a' fő tárgy kiemelését az ábrázolásban értik az alatt 's a' mellékdolgok készakaratos elhomályosítását, p. o. forte és piano. I.

ÁRNYÉKÓRA, I. NAPÓRA.

ÁRNYÉKOZAT, a' festésben azon változás, melly ugyan azon egy színben a' reásó világosság különbféle lépcsőji 's ereje által szokott előállani. Ez által támadnak a' középszínek, mellyek a' színváltás (colorit) elevenségéhez tartoznak. A' világosítás vagy világosság hatása nem önkényes. Mihelyt alkalmaztatva van, a' világosítás módja, akár egyenesen, akár az ellenfény által történjék, szükségesképen az első állásból következik. Honnan a' teremtő művésznek, kivált ha színek által akarja eleveniteni rajzolatjait, vizsgálódásokat kell vala tenni a'

világosság mindenféle hatásairól, mellyek őt a' természet utánazására képessé teszik. Némelylek az árnyékozat helyett nuancirozást mondanak; ide számílják azon színeket, mellyek valamely tárgynak tulajdonképi színét a' világosság legmagasb fokán kezdve lassanként fogyasztják; ha ezen szín egész vagy félárnyékokban elenyészik, vagy legalább más kevesebb ragyogó színbe megy által, igazok legyen. Vannak fejek van Dyktól, mellyeken árnyékokat nem veszünk észre, 's még is tökéletesen gömbölyödnek. Itt az u. n. középszínektől ered a' hatás, vagy a' világosság és árnyék által való hasonló hatástól. — Közönséges értelemben is élnek ezen kifejezéssel nuancirozni a' szép művészségekben 's azzal finom különbségek 's átmenetek alkalmaztatását jelentik, mellyek által kellemesen öszveköttetnek 's individualisálatnak a' tárgyak és ezek részei.

ÁROK, a' vár fala körül, védelmezi azt az ellenség rohanásaitól, a' belőle kihányt föld pedig a' várat oltalmazó harcztájak felépítésére, a' vár felé nyuló az ellenségnek menedékhelyül szolgálható mélységek betöltésére is használható. Az ilyen árok kétfélék, u. m. vizesek és szárazok. A' viz mélysége mennél nagyobb, annál több bátorságot ad a' várnak, legalább is 6 lábnyi legyen és alkotása olyan, hogy azt az ellenség le ne csapolhassa; valamely folyóból a' vár árkába vizet bocsátani legtanácsosabb; csatornákon a' viz lebocsátható legyen, mert a' vizes árok nyárban a' mennyi hasznót hajt, télben annál károsabb, mivel befagyván, utat ad az ellenségnek. Az árok szélessége akkora legyen, hogy azon a' leghosszabb gerendát se lehessen által tenni, a' szélességnek legkisebb mértéke 72, a' legnagyobb pedig 144 láb. Mennél keskenyebb az árok, annál mélyebb legyen, mivel azt betölteni nagyobb munkájába kerül az ellenségnek és nehezebb is lecsapolni. A' száraz árkokat is mélyre ásni tanácsos, mivel így a' várt vinni rohanó ellenségnek annál mélyebbre kell leszálni és belőle annál magasbra mászni. A' tábori erősségek, mezővárak és harcztájak előtt vagy körülöttek is vannak árok, ezek által azok is bátorságosabbak, és az ellenség rohanását is akadályoztatják. Az ilyen árkoknak is olly mélyeknek kell lenni, hogy azokat senki életveszély nélkül által ne ugorhassa. Jobbára mélységét 9, felső szélességét 8, az alsót pedig, ha károztatot akarunk belé állítani, 2 lábnyira vesszük. Az árkokat már rég használják az erősségek körül, mi több még a' hegyekre legmagasabban épült régi várakat is igyekeztek árkokkal bátorságosakká tenni. — Főhadvezéri helytartó báró Zach az ő igen tudós munkájában: „*Uiber die Feldbefestigung*,” (Wien 1807) igen jó tanításokat ad az árkok tulajdonságairól.

K. K.

ÁRPÁD, Álmos fija, hét magyar nemzetség fejedelme. Uralkodásának kezdetéről, viselt dolgainak idejéről és rendjéről nem egy a' történetkutatók értelme. Legnevezetesebb és legfontosabb viselt dolga kététség kívül a' mostani Magyarország elfoglalása. Minekutána apjától az uralkodást általvette (l. Álmos), legottan a' Tisza 's Bodrog között tette magáévá, 's mintegy 895-ig ott vesztegele. Az említett idő tájban pedig követek érkeztek hozzá Szalántól, a' ki a' Tisza, Duna, Garam 's Karpát közt fekvő földet bírá, Simeonnak, a' Bolgárok főkhanjának, felsősége alatt, és Szalánkemenben lakozék; alattvalóji a' Karpát hegyei között 's azoknak szomszédságában Tótok, alább tulajdonképen való Bolgárok valának. Ez azt kívánta Árpádtól, hogy birtokának azon részéből, a' mellyet elfoglalt vala, takarodjék ki, különben bolgár és görög segítő seregekkel rajta megy. Árpád Szalán követéinek azt a' választ adta 's tulajdon emberei Ound és Retel által is azt izente az Alpáron tartózkodó fejedelemnek, hogy neki, mint Attila maradékának, jusa van ennek egész hajdani birtokához, és hogy ő sem Szalántól, sem szövetségeseitől nem fél; egyébiránt békeséget és jó szomszédságot kíván vele tartani, a' mi meg lesz, ha neki a'

Sajóig terjedő földet általengedi, egy csomó alpári füvet és két korsó Dunavizet küld, azon 12 tiszta fehér paripából álló ajándéknak viszonzására, a' melyet neki Árpád követei hoztak vala. Simeon hadjai távol, a' görög segítség pedig bizonytalan lévén, teljesítette Szalán e' kívánságot; és Árpád, a' Sajóig terjeszkedvén, Szerencsnél szállott táborba. Innen Mén Maróthoz küldött követeket, a' ki a' Szamos, Tisza és Maros közét bír a' Meszesig, a' keleti romai császártól függé és Bihar várában lakék, népe pedig Kazár eredetű vala. Ettől a' Szamos és Nyir között fekvő földet kérte; de mivel Marót megtagadó választ adott, Tosu, Szabolts és Tuhutum erővel elfoglalák azt; Tuhutum pedig Árpád engedelmével Erdélybe is benyomult, annak fejedelmét Gelout (talán Gyalu) az Almás vizénél megverte 's futtában megölette, a' tartományt pedig a' Magyarokévá tette. Már most Szalántól a' Zagyvaig terjedő földet kérte 's meg is nyerte Árpád; Zuard, Kadusa és Huba vezéreit pedig Nagy-Morvaország ellen küldötte, a' mely Magyarországon a' Duna bal partján a' Garamig terjede, 's a' mellynek királya Swatoplug, egy honi monda szerént, már azelőtt oda ígérte volt a' Garam és Morva közét a' Magyaroknak egy dőlczeg fehér paripáért, de azután megbánván ígérteét, azt teljesíteni nem akará. A' nevezett vezérek utjokban megvették a' gömöri 's nógrádi addig még Szalán birtokához tartozó várakat, és a' Nyitra vizén általkelvén, győzedelmesen megverekedtek a' Zobor vezérlése alatt ellenálló morva hadakkal; Nyitrát, Galgóczot, Trencsént megvették; 's a' Vág vizen túl egészen a' Morváig előhatottak. Szalán pedig az alatt segítő sereget kapott volt Simeontól, 's addig való engedésének, mellynek csak káros következtét látta, véget vetvén, visszakivánta Árpádtól mind azt, a' mit ez tőle elvett vala. Árpád ellenben nem csak addig való foglalásait ki nem akará adni, hanem még azt is kívánta Szalántól, hogy a' Duna s' Tisza egész közét, mint Attiláról való örökségét, neki általadja. Fegyverre kelt tehát a' dolog. Árpád a' Zagyva mellől a' Tisza partján lefelé vezette hadjait, Szalán is felkerelkedett Titulnál ütött táborából és Alpárnál öszvetalálkozott a' Magyarokkal. A' csata rövid ideig tartá, 's a' Bolgárok meggyőzetésével végződött; következtése pedig a' lett, hogy Szalán egész birtoka Árpád hatalma alá került, a' kinek három vezére Lehel, Bulsu és Botond, általkelvén a' Dunán, a' bolgár khánt Simeont békeségre kinszerítette, innen pedig nyugotra fordulván, Tót- és Horvátországot elfoglalta. Maga Árpád az alpári győzedelem után a' Tisza mellett táborba szállott, és főembereivel tanácskozván, az elfoglalt tartományok birásának és használásának szerét megállapította, a' honnan az a' hely Szernek (ma Pusztaszer) neveztetett. Azután egy darabig Titulnál táborozék; innen pedig a' Duna mellett felfelé indulván, általkelt a' folyamom Csepel szigetére, a' melyet lakó helyül választott magának, Zuard és Kadusa pedig Glad ellen küldetvén, a' ki a' Maros, Tisza és Duna közét bír és Oláhoknak parancsola, meggyőzték azt, és birtokát tőle elvették. Swatoplug 's Arnulf romai német császár halála után, a' kik között peres vala addig Pannonia birtoka, midőn az elsőnek három fija visszállkodék egymással, az utolsóinak fija Lajos pedig még gyermek volna, kedvező időpont állott be Pannonia elfoglalására. Általkelvén tehát a' Duna jobb partjára, Etzelburgot (a' mai Ó-Budát) ellenállás nélkül megvette Árpád, innen pedig Ete és Boyta vezéreit délre, Usibut és Euseet nyugotra küldötte; a' kik Baranya, Veszprém, Tihany, Vas várait megvették, és Pannonia déli részét rövid idő alatt elfoglalván, győzedelmesen tértek vissza a' torbágyi erdőben vadászó Árpádhoz; a' ki már most személyesen vezérelvén hadjait Pannonia éjszaki vidékére, minekutána Sz. Márton hegyéről körültekintette volna a' tájekot, csak hamar elfoglalta a' Rába, Rábca és Fertő mellékeit. Maga visszatért Csepel szigetére, hadjai pedig egyrésztől kicsaptak a' nyugoti tartományokra, bejárták Carintniát, Baviariát 's Olaszország éjszaki részét, Kurzan, Dursak és Bugát vezércik a-

latt, sok vért ontottak 's gazdag zsákmányra tettek szert, de közülök is sokan odavesztek; más részről Usbui és Velek Mén Marót ellen küldettek, z Erdély és Moldva széleiről hozzájuk járuló Székelyek segítségével Bihar várát megvették, 's az erdőkben lappangó fejedelmet annyira megrettentették, hogy Árpádhoz követekef küldene alkudozás végett. Meglett az egyezés olly kötéssel, hogy Marót egyetlen leányát Árpád fijának Zoltánnak adja feleségül, haláláig megtartsa birtokát, azután pedig vejére szálljon az. Marót nem sokára azután megholt 's utána kevessele Árpád is 907, minekutána népét fija hűségére feleskette. *Fabri Pál.*

ARPENT, a' hajdani holdföld Franciaországban, melly kétféle volt, nagyobb és kisebb. Az első valami 1419, a' második pedig valami 945 bécsi nsz. ölből állott. A' mostani francia holdat hektárnak (hectare) hívják, 's ez valami 2775 bécsi nsz. ölből áll.

ARRAS, fővárosa Franciaország Pas de Calais nevű departementjának, az itt hajókázható Scarpe mellett, 20,000 lak., egy mivészi academiával és sok szőnyeg-, patyolat-, csipke-'sat. fabrikákkal. Püspök lakja. Megerősített hely, mellyet Vauban újított meg, részszerént pedig épített. A' sánczoknak egy része nedves, mellyek, valamint a' Scarpetől nedvesített rétek, igen hasznosak a' vár védelmezésére. Az ő várost az új várostól bastiák és sánczok választják el. 1640 foglalták el a' Francziák Chaune, Chatillan és Melleray vezéreik alatt. A' Spanyolok 1654 reáütöttek a' várra; de Turenne megtámadván a' spanyol sereget, megverte azt és a' várat az ostrom alól felszabadította. *L—ú.*

ARRHIDAEUS, Macedoniai Filep 's Philina tánczosné fija, következőleg mostoha öccse Sándornak, kinek az országlásban utánja is volt; de méreg által, mellyet Olympias adata neki, elméje eltompulván, helyette Perdicas vitte a' kormányt, későbbben Antipater. Hat-'s félévi szines országlás után őt 's hitvesét Euridicét Olympias kivégeztette.

ARRIA, hőselkü neje Caecina Paetusnak, ki, mint a' Claudius császár ellen való összeesküvésnek elkarhozottatott indítója, semmi más utat módot nem lele a' kimenekedésre, mint öngyilkolásában. Most Arria, ki őt futtában követé, tört ragada, ezt melyébe dőfé 's férjének nyujtá, mondván: „Paetus, nem fáj.“

ARRIÈREGARDE, I. HÁT VÉDŐR.

ARRIGHI, paduai herceg, egy azok közül, kik a' Jul. 24. 1815 költ kir. végezés által Franciaországból számkivették. Corsicai születés és atyjafija a' Bonaparte családnak, megkülönbözteté magát mint oberster Austerlitznél és Wagramnál, 1812-től fogva pedig mint osztályos generalis több ütközetekben, nevezetesen Lipsianál 1813 és a' noventi passus védelmezésénél 1814. Visszatérte után 1815 Corsicába küldé őt Napoleon mint rend kívül való commissariust, hogy ott ismét a' régi lábra állitson mindent, és páirrú tevé őt. Egy vala ő Napoleonnak legvakabb követőji közül, és az ő kemény parancsait még kegyetlenebb keménységgel és a' legkeserűbb formában hajtá végre. Az 1813-iki táborozás első felében ostromlasi állapotban lenni mondá Lipsiát és egy felettebb terhes 's szintolly haszontalan pölgári felfegyverkezést eszközölt. Lützow corpusának véletlen megtámadása is Fournier által Kitzennél (Jun. 17. 1813) A. munkája vala. Most Lombardiában él.

ARROSIROZÁS, Austriában erőltetett reáfizetés az ország adósságleveleire, hogy az adósságlevelvel birtokosa azon tul is adósságleveleinek egész kamatját huzhassa 's eredeti tőkéjét is idővel visszakaphassa. *Th.*

ARROW-ROOT (indiai salep), egy a' krumpli liszthez hasonló, de drágább tápláló és nyálkás szer, mellyet jó ize és könnyen emészthetősége ajánl. Egy nyugotindiai sagittaria fajából vagy, a' mi még hihetőbb, a' maranta arundinaceából készül, ugy mint a' keményítőt szokták készíteni. Csokoládéval vegyítve kellemetes italt ad; szokták vízzel, tejjel, húslelvel is vékony péppé főzni, melly a' vér- és nedvesz-

tésekből eredt elszáradásokban, különösen gyermekeknél és gyenge alkati személyeknél igen ajánlatik. Az Angoloknál igen kedvelt táplálék.

A. Batogh Pál.

ARS HERMETICA, I. ALCHEMIA.

ARSENÁL, fegyvertár, az, a' miben mindenféle mostan használatban lévő vagy már abból kimult régi fegyverek, amazok a' hadi sereg szükségeire, emezek pedig a' régiség fentartására legcsinosabb renddel berakosgatva vannak. — Vannak ugyan tengeri arsenálok is, ezekben a' hajókázásra vagy a' hadi hajók felfegyverkeztesére szükséges készültek és eszközök lerakva állanak.

K. K.

ARSENICUM, I. EGÉRKŐ.

ARSIN (törökül), hosszú mérték az orosz birodalomban. Egy arsin 315 ²/₅ francia lineát és 100 arsin 91 ⁵/₁₆ bécsi réfet tézzen. 1500 arsin = 1 wersttel vagy orosz m. földdel. Az arsinnak 4 része van, melyek fertályoknak nevezetnek. Egy fertályban 4 wersek van.

ARSINOË, I. ALCMAEON.

ARSIS, I. RHYTHMUS.

ARSZABÁS (limitatio), Magyarországnban a' vármegyék és szabad kerületek azon jusa, melly szerint az élelemre 's mindennapi szükségre tartozók árát megszabhatják. Ide tartoznak a' mai időben főképen a' hus, faggyu, gyertya, liszt és zsemlye.

Th.

ÁRTATLANSÁG ÁLLAPOTJÁNAK a' keresztény vallás tudományában azon állapot nevezetik, mellyben az első emberek az eset előtt voltak. Ezen értelemben ártatlanságnak az emberi természetnek azon eredeti tisztasága és romlatlansága mondatik, mellyben az magán az Isten képét meg nem mooskolva viselte, 's tökéletesen az volt, a' mi nek az Isten célja szerint lennie kellene. Némelly theologusok vélekedése szerint az első emberek ezen állapotban nagy esmeretekkel 's mély belátással bírtak 's jeles virtusokkal ékeskedtek; de a' bibliai előadásból csak azt lehet kihozni, a' mit a' dolog természete is tanít, hogy őket értelmeknek tevélyésektől 's sziveknek vétkes hajlandóságoktól mentléte mind az igazságnak megismerésére, mind a' jónak gyakorlására alkalmasakká tette. E' mellett a' testnek és léleknek minden nyavalyajitól szabadok lévén, olyan boldogságban részesültek, mellyet az emberek mostani bünös állapotjukban tökéletesen nem is képzelhetnek, minthogy az ártatlanság tiszta örömei egészen romlottság nélkül való szívet tesznek fel. A' mi pedig azt illeti, hogy az első emberek az ártatlanság állapotjában testekre nézve is halhatatlanság tulajdonítottak, erre nézve annyi bizonyos, hogy ők a' halált nem esmerték 's következképpen attól nem is félhettek. (I. PARADICSOM.)

K. J.

ARTAXERXES, több persa király neve. 1) A. Longimanus (egyik hosszabb kezéről neveztetett így), Xerxes második fija, Artaban's a' többi öszveesküdtől, kik meggyilkolák atyját és Darius nevü btyját, megmenekedvén, 464 K. e. jutott a' királyi székre. A' fellázadt Egyiptombelieket engedelmességre kinszerítette, 's felszabadítván a' görög asiabeli városokat, békére léphetett Athenével, nyugton uralkodott 's megholt 425 K. e. A' Zsid. knak kedvezett 's a' sz. írásban előforduló Ahasverusnak tartatik. 2) A. Mnemon (éles emlékről) atyját H. Dariust 405 követte az uralkodásban. Meggyőzván CYRUST (I. e.), a' Spartabeliekkal, kik amannak segítségül voltak, hadakozott 's őket a' görög asiabeli városok és szigetek általengedésére kinszerítette. Az Athenebelieket ellenben pártolta 's általjában az egyetlenséget fen tudta tartani a' Görögök között. 361 K. e. fija Ochus megölte 's A. Ochus neve alatt lépett a' thronusra. Minekutána a' Phoenicia- és Egyiptombelieket engedelmességre hozta 's mind a' két tartományban iszonyu kegyetlenséget követett el (Egyiptomban Apist levágatta 's husával magát megvendégeltette), vezére Bagoas méreggel megétette, testét a' macskának hányatta 's csontjaiból kardmarkolatokat csináltatott.

ARTEMIDORUS, anyjának, egy Lydiai nőnek, születéshelyéről Daldianus nevezettel, görög író Ephesusból a 2-ik száz. K. u. Álommagyarázással foglalatokodék, 's erről szóló két írását birjuk, mellyek azokra nézve fontosak, kik e' tárgyról pontosabb tanítást venni kívánnak, nevezetesen a' philologusra nézve is némelly közbeegyített eszrevételek miatt. Legujabb critic. kiad. a' Reiffé (Leipz. 1805.)

ARTEMIS, I. DIANA.

ARTEMISIA, Caria királynéja, testvére és neje Mausolusnak, kinek elhunytát a' leggyengédebben gyászolá; 's a' kinek a' maga fővárosa Halicarnassusban emléket emeltete, melly a' világ hét csudája közé számittaték. Görögország első képfaragóji dolgozának azon. Briaxis, Scopas, Leochares és Timotheus csinálták az épület 4 oldalának czifrázatjait. Azon négylovas kocsit, melly kupforma tetejét ékesíté, Pythes készítette. Viturvius azt hiszi, hogy Praxiteles is dolgozott azon. Artemisia halála után ingyen végezték el a' mivészek, hogy legalább becület legyen szorgalmok gyümölcse. Hosszudalt négysszeg vala az, körülete 411, magassága 130 lábnyi. A' földalt 36 oszlop ékesíté, a' bejáráshoz 24 lépcső vezeté. A. nem sokára férje után hala meg ezen emlék mellett, 351 K. e. — Egy más Artemisia, Halicarnassus királynéja, Xerxest kíséré, midőn Görögország ellen vezérlé hadjait, 's a' Salamis melletti csatában elszántság és okosság által különbözteté meg magát.

ARTEMON, a' 3-ik száz. elején élt, a' Krisztus istenségét tagadta 's azt állította, hogy a' Krisztus csupán ember, de rendkívüli tökéletekkel bíró ember volt. Roma vidékén élt, de követőji az Artemoniták Syriában is elterjedtek. Nevek még a' 3-ik század utolsó felében a' Szent Háromságnak egyéb tagadóji között elenyészett. Crell Sámuel 1728 Artemonius név alatt kikelt ellenek. K. J.

ARTERIÁK, I. ÉREK.

ARTHRITIS, I. KÖSZVÉNY.

ARTHUR v. ARTUS, a' Silurok fejedelme a' 6-ik száz., egy régi britanniai nemzeti hős, kinek történetét a' lovagköltés felczifrázá, Monmouthi Gottfrid tudósítása szerint, ki hibetóképen Wistace „*Brut d'Angleterre*“ czimű rimes krónikájából merített, cornwalesi Ingarna fejedelmének Utherrel, a' Britek pëndragonjával vagy főhadvezérével, való házasságtöréséből nemzett fija vala, és született 453 tájon K. u. 516 követé atyját a' hadvezéri méltóságban 's ekkor követé el a' Szászok, Skótok és Píktek ellen azon ragyogó vitézetteket, mellyek őt híressé tették. Öszveházasodott a' sokszor megéneklett Gunnievrével vagy Ginevrával (Guanhewara), a' cornwalesi herczeg Cadur házából, felállítá a' híres kerek asztal vitézrendet, és 12 évig békében uralkodott, fényes udvartól körülvétve. Azután a' költők mondájá szerint. Daniát, Norvégiát és Francziáországot foglalta el, agyon veré a' spanyol-országi oriasokat és Romába méné, de onnan unokaöccsének Modresnek, és hitvesének hűségtelensége miatt visszasieté, a' pártosokat meggyőzé, de seibein meghala 542 Camlan szigetén, hol, a' mint mondják, II. Henrik király alatt sirját feltalálták. Hume e' mondát historián alapultnak tartja.

ARTICSÓKA (cynara), plántanem Linné 19-ik classisából. Formájára nézve hasonlít a' bogácskóróhoz, a' hasas kehely husos, kivágott, hegybe kimenő 's egymáson cserepzsindelyként fekvő pikkelyekből áll; a' virágocskák hasonlítanak egymáshoz, 's a' magvak hosszas négyszegűk, száratlan hajkoszorúval. Asiát tartják hazájának. Legesmereteseb neme a' kerti articsóka (c. scolymus) részént ép, részént szárnyas, jóformán tövises levelekkel, tojáskerek kelyhpikkelyekkel 's kék vagy fejér virággal. Három játékfaját ismerik: a' nagy angol, a' tuskés és a' sima articsókát, mellyek mind, de kivált az utolsó, tenyésztetnek kertekben, mint egészséges jóízű főzelék. A' tulajdonkép ehető rész a' vastag, husos vaczok vagy virágfenek. Legjobban lehet bujtó ágak

vagy gyökérsarjadékok által szaporítani Martiusban. Sok tojásfejér 's czukortárgy nagyon táplálóvá teszük ezen plántát, kivált a' betegekre nézve. A' bennelévő repülő principium elősegíti emészthetőségét. *A. B. P.*

ARTICULUS, az a' szó, melly némelly nyelvekben a' substantivumnak (magábanérthetőnek) elejébe tétetni szokott, és a' melly által ez a' maga neve vagy faja szerint önállóan jelentetik. A' honnan megkülönböztetik a' határozott és határozatlan, helyesebben: határozó és nem határozó articulus. (Magyarban határozó articulus a' z, vagy a', melly egyszerűs mind névmás is, de akkor más értelemben, a' nemhatározó egy és va la m elly pedig nálunk inkább egészen számszó és névmás, mintsem articulus). A' latin és több más nyelvekben nincs articulus, de habár ezen okból nem tartozik is az a' beszédnek állatosan szükséges részei közé, mindazáltal a' mivel nyelvek nagyobb részében mulhatatlan 's annál fogva azoknak tanító könyveiben a' valódi úgy nevezett beszédrészek (partes orationis) közt helyet nyert. A' némelly puristáktól próbált fordítás: nemszócska (nálunk a' magyar-deák grammaticákban), vagy nemjegyző (Szaller magyar-francia grammaticájában) nem helybenhagyható, mert azon nyelvekben is, a' mellyekben külön szónemek vannak, a' nemnek semmi köze az articullal, 's habár az articulusok a' nemek szerint változnak is, ez az olly nyelvekben nem az articulusoknak sajátjuk, hanem a' névmásokra és mássalérthetőkre is kiterjed. A' magyar nyelvben pedig semmi nemi különbség nem lévén, annál világosabban láthatjuk, hogy az articulus, melly nálunk is megvan, a' nem jegyzője épen nem lehet. Például szolgálhat az angol articulus (the) is, melly mindenemű szavakra egyiránt kiterjed.

ARTIGAS (José d'), insurgensek vezére a' Plata folyónál, szül. Monte-Videóban 1755 körül, spanyol kapitány vala, de öszvezeződván a' portugali gouverneurrel S. Sacramentóban, 1811 az épen akkor támadt buenos-ayresi junta szolgálatjába lépék; ez egy seregtest vezérévé nevezte ki, mellyel a' királyi sereget Las Piedras mellett teljesen megverte. Ezután Monte-Video ostromát segíté, a' Plata keleti partjának (Banda oriental) lakosait, a' Gauchokat, egy vad pásztornépet, a' függetlenség ügyében felfegyverkeztetvén. Ez által egyezséget eszközle ki a' rio-janeiroi cabinet és a' buenos-ayeresi kormány között. De kevélysége nem sokára gyanuba ejté őt igazgató Puyarredon előtt, 's az új republicával ellenkezésbe jöve. Elhagyá tehát Monte-Videoót seregeivel. Ezen elpártolás miatt a' buenos-ayeresi kormány beestellenek nyilatkozttatá, 's 3000 franknyi díjt tón fejére. Immost miat a' republica ellensége vezeté pásztornépeit 's elfoglalá Banda orientalt. A' Portugaliak azonban Dec. 1816 Lecor alatt megszállák Maldonnadót 's Monte-Videoót nem sokára elfoglalák. A. a' Portugaliakkal és a' buenos-ayeresi seregekkel Guerillahaborút visele, mellyben elejénte több izben szerencsésen harczolt. De 1818 megveretett; igazgató Puyarredon mindazáltal hajlandó vala megegyezni vele. De midőn Puyarredon az europai hatalmasságokkal alkudozásba lépni 's Buenos-Ayresben örökös kormányformát szándékozik megállapítani, a' republicanusok, kik A. sal egyesültenek, semmivé tették ezen planumot. Azon sereg, mellyet Puyarredon A. ellen küldött vala, a' republicanusok részére álla, 's maga az igazgató a' megszökésben lelé menedékét (1820). A. azonban Buenos-Ayresben meg nem alaphatá hatalmát, mert Rodriguez, ki a' kormány fejévé lón, kitüzé pártosait. A. visszavonult Paraguayba. Itt igazgató Francia, ha'dan barátja, megkülönböztetéssel fogadá őt. Azolta Sz. Ferencz klostromában lakék Artigas, 's itt végzé el viharos életét Nov. 1825. Mint vezért bátorság, hirtelen látás és munkásság jelesítette ezen pásztorkirályt. A' Gauchokon, kik közül mintegy 8000 álla fegyverében, határtalanul uralkodott, mert teljesen felvegy vad életmódjukat 's megveté a' civilisált életnek kényelmeit. Független, kóborgó élethez való hajlandóság vala azon kötelek, melly seregeit egyesité.

Bizonyos lakhelye nem vala, nem is kormányozza forma szerént. Főszálása közönségesen a' kis Purificasion nevű falu vala a' Rio-Negro mellett, melly földkunyhókból vagy ökörbőrökből készült sátorokból áll.

ARTILLERIA nevezete alatt értjük: I. azon tudományt, mellyben a' taraczkot lehetséges célirányossággal az ellenség kárára használni tanuljuk, a' mit is ezen latán szó „ars tollere“ magyarázatja is mutat. Az artilleria-tudományhoz tartoznak mind azon tárgyak, mellyek ezen művészségnek mind tudományi elmességét, mind technicai készülését, mind pedig physical erejének tehetőségét egyáltalában érdeklik. Ezen nagy tudomány magában foglal más több tudományokat, n. m. a' mathematicist, természet esmerését, chemiát és a' váráépítés művészségét, ide járul még tulajdonkép a' tüz- és más hadi szerek készítésének, használásának és hathatóságának esmerete is. Az artilleriához tartoznak II. a' TARACZKOK (I. e.). Ezeknek három főnemek vagon, n. m. táboriak, várvivók és hajóbeliek. A' táboriakhoz tartoznak: a' 3, 6, 12 és 18 font. gyalog vagy lovas ágyuk; 1 és 2 font. hegyi ágyuk; 7 font. gyalog vagy lovas hubiczák. A' várvivókhöz: a' 12, 18 és 24 font. nehéz ércz; a' 6, 12 és 18 font. vas ágyuk; 10 font. hubiczák; 10, 30, 60 és 100 font. ércz bombamozsarak és más egyéb nagy taraczk-nemek. A' hajóbeliek a' hajók többféleségéhez képest igen sokfélék (L. TENGERI ARTILLERIA). Az artilleria nevezet alatt értjük III. magát a' pattantyus sereget. Ez minden hatalmaságnál más-máskép vagon öszveszerkeztetve. Az austriai hadseregnél p. o. vagon tábori és otthoni artilleria, amazokhoz tartoznak: 5 pattantyus ezerec, 1 bombárkar, 1 tüzművészi test, a' tábori szertizsztéség és a' tengeri pattantyusok; az otthoniakhoz pedig: a' várak- és kikötő helyek pattantyusai, csőöntők, tüzfegyver-, puska- és salétromcsinálok. Végre IV. az artilleriához számláljuk a' hadi tárt. Ehhez tartoznak mind azon tárgyak, mellyek ezen nagy művészséget távolabb vagy közelebb érdeklik, tehát nem csak a' tökéletesen elkészült taraczkot, hozzátartozó sereget, vonó lovakat, társzekereket, hanem mind azt, a' mi a' lovas és gyalog sereg felfegyverkezését, szükségét, a' tüzszer és az árkoló eszközök készítését, továbbá a' kovács-, lakatos- és szekergyártó-mestereket illeti. Habár az artilleria belső szerkeztetése a' különböző hatalmasságok seregénél nem egyenlő is, de hogy azoknál a' tudományos tehetőségben a' különbséget észre ne vehessük, méltán kívánhatjuk, mert azt fel lehet tennünk, hogy a' taraczkok a' költség lehető megkiméltése mellett is célirányos készülétek, azaz, jól és messze hordozók, el nem repedhető keménységűek, könnyen mozoghatók, csinos alkotásuak legyenek, a' hámozat tökéletes, a' szerzőszám jó, tartós, a' legénység nagyobb kimiveltetési, mint más fegyvernemből lévő legyen; a' tisztektől pedig egyáltalában megkivánhatjuk, hogy ők okvetetlenül megkülönböztetett tudományuak legyenek, kik nem csak magok értsék ezen nagyra terjedő művészséget, hanem alattvalójikat is arra oktadni tudhassák. De ha még is az europai artilleriát megbirálva vizsgálat alá vesszük, tapasztalni fogjuk, hogy a' orosz artilleria a' taraczkok alkotását, a' legénység tanultságát, a' tisztek pallérozottságát illetve, megkülönböztetett karban vagon, habár némelly tekintetben, n. m. a' hámozatban, a' társzekerekben a' megkivántató célirányosságot hiányosnak tapasztaljuk is. Az austriai artilleriában, megvallhatjuk, az egész test mind theoriai, mind practicali gyakorlottságban a' legnagyobb lépesőre jutott; habár némellyek a' csövek rövidségét, a' hámozat gyengeségét hibának tulajdonítják is. Az újabb időben Augustin ezereces utmutatása szerént felállott a' tüzművészi test, a' melly több tekintetben nem csak elérte az Angolokét, hanem azt jóval felül is haladta. Az orosz artilleria jelessé teszi magát 1811 újra öntött csinos taraczkaival; a' mi a' testet illeti, habár az egyáltalában el nem érte is a' tudományos

kimiveltetést, de még is az akermelnyik tábori szolgálatban haszonvehető. A' franczia artilleria már rég óta igen jó karban vagyon, a' tudomány is nálók igen gazdag tapasztaltsággal megbővült, de azon rendtartás, melly szerént a' tüzelés után a' taraczkokat a' pattantyusoktól egy különös katonaság veszi által, amazok pedig, magokat companiákba állítva, marsolnak, a' gyors mozgathatóságban akadályul szolgál; az utolsó háborukban a' franczia ágyuzó sereg nem annyira tudományával, mint hadi tapasztaltságával és a' tájékokt használni értésével tette nevezetessé. Az angol artilleriának legszebb készülétei vannak, de az ágyuzószolgálat nem a' legjobb, az artilleriaoskolák csekélyebbek, mint más országokban. Tudjuk azt azonban, hogy a' CONGREVEI RAKETÁK (l. e.) feltalálását az Angoloknak köszönhetjük. Ezen raketáknak nagy hasznokat vesznek az Angolok az indiai háborukban, azokkal az ellenség elefántjait és lovait megvadítják; a' tengeri csatákban is, azokat az ellenséges hajók kötelei közé hanyván, felegetik; a' tengerparti városok lövöldözésére pedig a' mozsarakat, a' mellek egy is a' hajó hringálása végett igen hibázhatók, szükségtelenekké teszik. A' száz artilleria készüléteben nagyon is csinos és tudományában is már igen sokra ment. Az artilleriai literatúráról l. HADI LITERATURA. K. K.

ÁRUBIZTOSÍTÁS, azon egyezés, melly szerént magát a' biztosító (Asscurant, Assureur) a' biztosított iránt lekötelezi, hogy árújiban valamely szerenségtlenség által történt kárát helyre hozza, 's ezen biztosításért előre a' környüállásokhoz képest kisebb vagy nagyobb fizetést felveszen, l. KÁRMENTÉS. Th.

ARUNDEL MÁRVÁNYA, l. MÁRVÁNYKRÓNKA.

ARUSPEX (haruspex, a' többesben haruspices, ab haruga i. e. hostia, Donat. in Terent. Phorm. IV. 4. 28. vagy inkább a victimis aut extis victimarum in ara inspiciendis, honnan extispiceseknek is hivattak. Cic. Div. II. 11.), olly papok voltak Romában, kik a) az áldozott állatok belső részeiből 's az áldozat körülállásaiból, mint a' lángból, füstből 's az áldozatra szánt állat önviseletéből jövendőlgettek, b) a' prodigiumokat vagy a' természet rend kívül való tüneményeit, p. o. a' föld-rengést magyarázhatták és tanácsot adtak, mint lehetne a' felbosszantott isteneket megengesztelni, c) a' villám sujtotta 's ezért az istenek előtt gyűlölteknél vélt helyeket ezek kegyébe ismét visszahelyeztették; d) a' korcsszüleményeket és almokat fejtegették. Hetruriából származtak, Romulustól vitettek Romába, és tekinteteket szinte Constantinus császárig (337 év. K. u.) fentarták, ki minden jóslást halálos büntetés alatt eltiltott. Végre 70 voltak, előljárójokat Sumnus aruspex-nek, vagy Magister publicus-nak hitták. A' köztársaság későbbi idejében a' miveltebb Romaiak miként gondolkodtak ezeknek jövendőléseiről, kitészik Cato szavaiból, ki csudálkozók, hogy a' haruspexek nem nevetnek, midőn egymásra pillantanak, Cic. de Nat. De. I. 26. B. L.

ÁRVAHÁZAK, a' legaldottabb intézeteknek egyike, melly szegény elhagyatott, ügyefogyott, gyakran már romláshoz közelítő gyermekekből hasznos polgárokat formál. Az árváknak köz segédre 's oltalomra nagyobb szükségek lévén, mint a' még életben lévő szülék gyermekeinek, azoknak ezé irányos jó neveléséről gondoskodni leginkább illeti a' kormányt; ennek könyörületességét segéd nélkül szükségkötő helyezettések ugyan önkényt is felszólítja, de önhaszna is úgy hozza magával, hogy belőlök hasznos polgárokat és jó anyákat neveltessen. Homályos az árvaházak első felállításának története. Hihető, hogy némely régi nemzeteknél felállítva volt közönséges nevelő intézetekben az árvák is részt vettek. A' mit a' Romaiak „pueris“ és „puellis alimentariis“ nevezet alatt értettek, mostani árvaházainkhoz hasonlítani alig lehet. Csak a' keresztény vallás bővebb kiterjedésével említettnek gyakrabban az illetén intézetek, belső elrendeltetésekről azonban bizonyost nem tudunk. Később a' fővárosok, kereskedelem és művészt-

ség által gazdagságra és virágzásra emelkedvén, valamint sok egyéb hasznos intézetekre, ugy erre való nézve is dicséretes, követésre méltó például szolgáltak. Ez leginkább Belgiumnak főkereskedő városairól szól. Németországban az illy intézeteknek legrégebb nyoma a 16-dik száz. tul nem terjed. Addig az egészen elhagyott, mind két szülejek nélkül maradt árvák külön polgárok házaiban tartattak; de ezen mód idővel hibásnak és a' czállal meg nem egyezőnek tartatván, olly házak állittattak fel, mellyekben a' gyermekek köz felügyelés alatt nevelődhettek. Illy árvaház 1572 Angsburgban állittatott fel. A' hallei 1698-ikával Franke Ágostonnak köszöni lételét, ezen Németországnak legnevezeteseb árvaházában kezdetétől fova 4500 árva ingyen neveltetett, egy negyedrésze leány-, a' többi férjgyermekből állott. Csaknem mindenütt sokkal előbb kezdődtek olly — ezekkel ugyan sokban hasonló — intézetek, mellyekben talált és szülejektől elhagyott kisdedek vétettek fel. Olly külön nevelő intézetek, mellyekben bizonyos renden lévő polgároknak árváji meghatározott külön czélra vagy is életre neveltetnek p. o. katonának, mesterembernek és jelesen Bécsben a' katonatiszteknek leányai nevelőeknek, a' legujabb időnek szüleményei. Minthogy azonban illy közönséges intézetekben való nevelést utóbb ismét sokan a' czállal meg nem egyezőnek és ellenben az ennekelőtte sokaktól helyben nem hagyott külön házaknál való tartást sokkal jobbnak tartanak: a' hamburgi hasznos mesterségeket és műveket előmozdító egyesület 1779 azon kérdésnek megfijtésére: hogy mellyik a' feljebb érintett két nevelésmódok közül tökéletesebb és czélirányosabb? jutalmat tévén, Hamm és Stark Hamburgban 1780 megjelent munkájit méltatta a' díjra. 1781 jelent meg ugyan ottan Goldbecknek e' tárgyról irt jeles munkája. Felettébb külön és egyes okokra kiterjedő felszámolásnál fogva ismét megállapittatott azon vélekedés, hogy mind a' kormányra, mind pedig magokra az intézetekre való nézve sokkal jobb az árvákat külön polgároknak gyámtyaságára vagy is gondviselésére bizni, mint-hogy így egyrészt a' gyakran nagyobb kiterjedésű épületekre, felvigyázókra vagy tanítókra rendesen megkívántató tetemes költség önkényt megszűnik; másrészt pedig az árva nevendék illy közönséges házakban gyakorolni szokott egyszerű foglalatosságok helyett megemervén idején korán a' polgári köz élet szükségait, ügyességhez szokhatik. És bátor illy köz intézetekben a' lélek kimivelésére több mód volna, mivel azonban a' reájok való felügyelés felettébb nehéz, sőt nagyobb számmal lévén, csaknem lehetetlen; mind testi épségekre 's kifejlődésekre, mind pedig erkölcsiségekre ezen utóbbi módot bizonyval sokkal czélirányosabbnak tarthatjuk, kivált ha a' gyámtyáknak megválasztásaira és a' reájok szünet nélkül való felvigyázásra, a' mi nem épen olly felettébb nehéz, különös figyelem fordittatik. Szükséges továbbá, hogy ezek nevendékeiket időről időre a' kormánynak bemutassák és viseletekről bizonyos lajstromokat szorgalmatos pontossággal vigyenek. Különösen dicsértetnek némelly árvaintézetek annál fogva, hogy már száryaikra bocsátott nevendékeiket is segítik bizonyos summákkal. Illyen p. o. a' frankfurti árvaház, mellytől a' tanulni vagy mint mesterember vándorolni szándékozó árva fiak, vagy leányok, míg jó viselet mellett elérvén 20-ik esztendejeket, férjhezmenetelre alkalmatosságok vagyon, bizonyos segedelmet várhatnak. Ezen és más efféle dicséretes intézetek azonban ugy is fenállhatnak, ha az árvák nem egy közönséges árvaházban, hanem külön polgároknál laknak és neveltetnek. Mellynél fogva a' legujabb időben már több illy közönséges árvaházak megszűnvén, az árvák külön személyeknek gondviselésére bizattak. Tagadhatatlan ugyan, hogy illy köz intézetnek egy okos belátásu, emberszerető kormányozója, gondviselésére bizottaknak javát foganattal eszközölheti és a' belső elrendeltetésekben találtató hibákon és fogyatkozásain segíthet; de már magában is szomorú környüállás, hogy számos ifjuság szerencsésének esz-

közlése vagy szerencsétlenségének elhárítása egyes, talán még azon kívül egyéb foglalatosságokkal terhelt embernek belátásától vagy jó akaratjától függjön. Ha a' közönséges árvaházak továbbá is fentartanak, különösen szükséges, hogy az árvák testi ápolgatására több gond legyen, mintsem eddig közönségesen lenni szokott; hogy továbbá a' nevendékek száma mód nélkül ne szaporítsassék, mivel szerfelett nagy számú gyermekek között a' ragadó mind testi, mind lelki nyavalya a' legjobb akarat mellett sem mindég elhárítható. Feddésre méltó hiba az, a' hol az árva nevendékek nyomorék szegényekkel és fenyíték alatt lévőekkel ugyan azon egy intézetben együtt tartatnak, a' mint ez jelesen 1811 a' torgaui árvaházban tapasztalni lehetett. (L. következő munkákat: *Rulf: Wie sind Waisenhäuser einzurichten? Göttingen 1783.* — *Riecke: Soll man Waisenhäuser beybelialten? Stuttgart 1806.* — *Pflaum: Über Einrichtung der Waisenhäuser. Stuttgart 1815.*)

Magyarországban jelenvalólag, kivéren az egy pár esztendő óta fenálló pécsi árvaházat, mellyben öszveségesen 15 árva neveltetik köz felügyelés alatt, és mellynek esztendei jövedelme 3568 pengő ft., valóságos közönséges árvaházak nem találtnak, hanem valamint azelőtt Pécsen is, ugy az országnak egyéb fővárosaiban, a' külön személyeknek gondviselése és az illető törvényhatóság felügyelése alá tartozó árvák bizonyos, ezen czélra szentelt tőkepénznek kamatjából esztendei meghatározott summából álló segedelmet kapnak: így Győrött esztendei 5600 peng. for. kamatból részesül 67 árva; Nagy-Váradon 6389 ft. 42; — Temesvárt 132 ft. 3; — Sopronyban 1116 ft. 12. — Zagrábban 4565 peng. for. 5 nemes árva. — Posonyban 6151 ft.; — Eszéken 1464 ft. — Kőszegen 4003 ft. — Ezeken kívül vannak még Debreczenben, Selmeczen és Veszprémben inyeten fundatiók, mellyekről öszveségesen a' kir. helytartó tanács esztendőnként számot kér.

ÁRVA VÁRA, tótul Orava, éj. sz. 49° 17'; k. h. 37° 2'. Magyarország napnyugoti-éjszaki részén régi időben épült sok várak közül egy a' legnevezetesebbik mind építményére nézve, mind történeti és polgári tekintetben. Az alatta folyó Árva vize 1546 lábnyira emelkedik a' középtenger színe felett, Árva vára pedig ezen a' folyón felül 50 l., egy meredek kőszikla tetején, hajdan különbféle magasságu erősségekkel kerítve, mellyeknek egyike a' másiknak oltalmára szolgált. I. Ferdinand idejéig szüntelen királyaink hatalmában vala, azután csehországi urak kezeire került, kiktől későbben Thurzó Ferencz birtokába jutván, főképen belső háborukban sokszor elpusztult's meg-megujtattott; még is ezen nemzetségnek leányágaira szállott közös örökségében maradt, melly a' familiának különös statutuimai szerént kormányoztatik. S—s.

ÁRVA VÁRMEGYE, tótul Oravska stolicza, németül Arwer Gespanschaft. Magyarországnak leginkább éjszakra nyuló része, a' Dunán ineni kerületben, éj. sz. 49° 8' -től kezdve 49° 38' -ig, és k. h. 36° 44' -től fogva, 37° 33' -ig terjed. A' Karpát hegyektől mindenütt környékezve, napkeletre és éjszakra határos Galitiával, napnyugotra is részént Galitiával, részént Trencsén vármegyével, délre Thnrócczal és Liptóval. Nagysága 37 $\frac{1}{10}$ nsz. mfd., hosszabb, mint széles. Az egész vármegye tele van magas hegyekkel, bércekkel, kivéren a' fejez Árva mentében Nemesztó körül három mértföldnyire terjedő szép termékeny rónásagot. De mind hegyei, mind földszíne még is alacsonyabbak a' szepesi magas tér helyeknél és a' tátrai havasok csúcsánál. Egy a' legmagasb sziklái közül a' Chots, a' honnan Krakóra szép kilátás nyilik, 4013 lábnyira emelkedik a' középtenger felett. — Sok folyóji és pataki között a' Vág és Árva legnagyobbak, de csak talphajókkal járhatni rajtok. A. levegője hideg, de egészséges; földje kovacos és sovány, de a' lakosoknak fáradszatlan munkássága haszonvetetővé teszi ugy annyira, hogy még a' kősziklákon is azt termesztik, a' mit lehet, t. i. kapális után zabot. Ezenkívül árpát, kukoriczát, krumplii bőren, lent so-

kat és jót természetek; juhokat nagy számmal, szarvas marhát gondosan tartanak, sok vásznat készítenek. Es így ezen a' szük haszonvehető határon még is 90,682 ember élélhet, 6 mezővárosban, 93 faluban, 44 pusztákon elszórva, melly szerént 1 nsz. mfd. 2450 lakos esik. Nyelvekre nézve Cseh- és Lengyel-Tótok; vallásokra nézve $\frac{4}{10}$ része Catholicus, a' többi Evangelicus, kivévén 1355 Zsidót. Négy járásra osztatik fel a' vármegye, mellyek ezek: 1) Kubinyi, 2) Árvai, 3) Tersztenei; 4) Namesztói. —Keves vármegye dicsekedhetik ilyen szépen készített utakkal és kőhidakkal, mint Árva vármegye. S—s.

As, muzsikában jelentí a' diatonico-chromaticus hanglajtorjának 9-ik lépcsőjét c-től számlálva, ha t. i. f-hez kis tertiát formál; ha pedig e-hez nagy tertia vagy cis-hez quinta, ugy gis-nek nevezetik. Lehet az As kemény és lágy hangnem (Dur és Moll) is, ha a' lajtorjában alaplépcsőül vétetik. Továbbá teszen As 1) egy PATIKAI MÉRTÉKET (l. e.) 2) egy aranynek $\frac{1}{70}$ részét; 3) egy esmeretes kártyát; 4) egy régi római pénzt, mellynek becse különböző időkben igen változó volt. J.

ASBEST (ezen görög szóból *ασβεστος* — kioltthatatlan, mivel, mint mondják, a' Görögök ezzel éltek örökös lámpásaiknál a' sírboltokban), egy zöldes és szürkés színű ércz, mellynek rostjai csak durva szálkákban pattognak el egymástól. Néha a' fához hasonló alaku, 's akkor hegyi fának nevezik. Az asbestnek négy faja van 's eredetire nézve nem egyéb, mint kisebb nagyobb mértékben rostos csepegő kő, melly a' kigyókövek meneteleit és nyílásait tölti be. Legnevezetesebb faja az AMIANTUS (l. e.), melly mindég együtt fordul elő a' közönséges asbesttel, honnan azelőtt azt hitték, hogy ez még éretlen amiant, de ezen alváltozás, mint Kirwan megjegyzi, inkább az elmállás resultatuma. A' finom asbestet 1—10 hüvelyknyi hosszaságu, a' fejez selyemhez vagy az asclepias syriaca himszálaihoz hasonló, töredékény, de kevéssé hajtható szálfakra lehet fosztani, mellyekből már a' Görögök és Romaiak vászon neműt szoktak készíteni. Mikép hajtották ezt végre, nem tudatik. Az amiantot így szokták elkészíteni. Először vízbe teszik, hogy ez áltjarja 's töredékenysége elvegye; azután egy táblán sulyokkal megtörik 's az elvált rostokat egymástól elhuzgálják, végre forró vízbe teszik, mellyben szorgalmasan keverik, melly által a' rostok elporlott kötő szere elválik 's a' vizet tejszínűre festi. Ez a' mosás mind addig folytattatik, míg a' viz tisztán marad. Az így épen megmaradt 's hosszú szálfakat kiteszik a' napra száradni. A' tökéletesen megszáradt rostokat sürü gyapjagyáráttal gyengyén simogatják, elosztják, feltépik, 's végre két asbestfonalat egy lenfonallal öszvefonnak. A' fonó faolajba mártja ujait, részént hogy ezeket az asbestrostok szurkálásától megója, részént hogy az asbestrostokat jobban öszveragassza. Ezt a' fonadékot végre a' szövő széken oly sürűen 's merően megszövik, mint csak lehet, 's a' már kész szövetet utóljára parázs tűzre teszik, hogy a' len 's olaj belőle kiégjenek. Ez a' kiégetés legnehezebb az egész munkánál. Azonban ha az asbestrostokat mind addig dörgölik és áztatják, míg nagyon finomak 's puhák lesznek, meg lehet azokat minden pótolék nélkül is szőni. Az így elkészült asbestből asztalkendőket, köteleket, főcékségeket, hálót, később kesztyűket, sípkákat, pántlikákat, öveket, érszényeket, a' mosásnál elvált apró rostokból pedig papirozt is csináltak. A' régieknél legfőbb haszna az asbestnek a' királyi temetségeknél volt (l. AMIANTUS), 's azt mondják, hogy a' tatár princzek mai napig is illy móddal égetik meg holtjaikat. Ezt a' szokást erősíti egy hamveder feltalálása Romában (1702), mellyben egy amiantkendőben, néhány megégetett csontokon 's keves hamun kívül, egy kaponya volt, 's melly XI. Clemens pápa parancsolatjára a' Vaticanum könyvtárába tétetett. Azonban mi nagy ritkaság lehetett ez a' régieknél, kitetszik abból, mit Plinius mond; hogy azt csak India kigyókkal 's vad állatokkal teljes sivatag pusztáin 's igen szükén lehetett találni, megkészíteni pedig a' fonalak rövidsége

miatt igen nehéz volt, innen a' legdrágább gyöngyökkel egyenlő becslé volt az. Az újabb időkben nagyobb kiterjedésű volt az amiantszöves. Nerwianskban Sibiriában 1710 óta nem csak vásznat, hanem sipkát, kesztyűt 's t. efféléket készítenek asbestből, valamint a' Pyrenaeusokon is. Porta azt írja, hogy az ő idejében minden ember tudta Velenczében az asbestfonást, 's Castagnatta nagy tökéletességre vitte az asbestkészítést. Az első dauphinnek V. Károlynak asbest asztali készülete volt, melyet a' vendégek mulatságára sokszor a' tűzbe vetett. A' londoni kir. társaság egy egy-lábnyi hosszú és fél lábnyi széles amiantkendővel próbát tévén, az ellenállott az izzó tűznek, de mind a' két izben körül-belől 3 nehezéket vesztett el súlyából, hihetőleg valami idegen anyag kiégésénél fogva. Amiantból készült papirosra nyomtattak könyveket is, 's a' parisi institutum könyvtárában van ilyen egy. Lámpásbelekre mai napig is használják az asbestet. Dr. Faxe kőcsiriznek, prof. Koch pedig St. Petersburgban pénzek lenyomására használta; lehet belőle nagy basreliefeket és stukturmunkákat is csinálni, 's Dolomieu szerint Corsicában a' fazokasággal együtt őszvegyurják, mely által az edények könnyebbek 's kevesebb töredékeknek lesznek. Az asbest találtatik különösen Savojában, Piemontban, Tirolisban (*Zillertal*), Salzburgban (*Gasteinthal*), Slesiában (*Reichenstein*), Saxoniában (*Zöblitz, Waldheim*) a' Harz bérczekben; Magyarországon, (Gömör vben és a' Bánátban), Scotiában, Svetiában, Norvegiában, Corsica, Cyprus, Candia szigetein, az Ural hegyekben, Japóniában, Chinában, Amerikában 'sat. *A. Balogh Pál.*

ÁSBÓTH (János), több tudós társaságok tagja, született Dec. 13. 1768 Nemes-Csó nevű helységben, Vas vármegyében, a' hol atyja evang. predikátor vala. Az alsó oskolákat születése helyén végezte, innen pedig Május 20. 1782 Sopronyba ment. Elvégezvén itt mindent dicséretesen, Octob. 1788 Göttingába ment, hogy ott magát még tökéletesebben kimivelje. Itt olly sikeres előlépéseket tett az odaváló híres tanitók vezérése alatt, hogy egy feladott tudományos viaskodásban (Jun. 4. 1791) „*De interpretatione librorum sacrorum ad communia alios quoque scriptores interpretandi principia revocata*“ ő volt a' nyertes, -kinek is értekezése, mely azután nyomtatásban is megjelent, egy huszonöt aranyat nyomó és a' nagy-britanniai király képével diszkeskedő emlékpénzzel jutalmaztatott meg. Ugyan ezen 1791-dik esztendőben visszatért onnan a' hazába. 1796-ban Késmárkra hivatott az odaváló lyceum professorának, a' hol is négy egész esztendeig mindenféle tudományokat dicséretesen tanított, míg végre 1801 tavasszal gróf Festetics György, a' keszthelyi georgiconnak alkotója, magához hitta a' gazdasági és mesterségi tudományok rendes professorának és a' georgiconi gazdaság igazgatójának. Itt ugyan ő volt az, a' ki az egész intézetet akar a' tanítás formájára, akar a' vele őszveköttött gazdaság kormányozására nézve, jobb és czélirányosabb lábra állította, a' miért is őt a' boldogult gróf 1806-ban öszves jószágai praefectusának és a' keszthelyi minden uradalmi directiója tagjának kinevezte, de ugy még is; hogy a' gazdasági intézetnek (az esmeretes georgiconnak) főigazgatását is directori név alatt ő reá bizta, melyet, míg Keszthelyen volt, mindég dicséretesen 's nagy haszonnal egész hazánkra nézve viselt. Ugyan ezen nagy érdemeinek híre mindenfelé elterjedvén, az Ó Felsőge nevével csatornának hajózó társasága Mart. 10. 1818-ban a' kir. kamarától kiarendált minden jószágai administratiójánál rendes első assessornak, két esztendő mulva pedig administratornak nevezte Zombor városában Bács vármegyében, a' hol is Jun. 20. 1822 meghalálozott.

ASCANIUS, Aeneas és Creüsa fija, atyja kezén fogva vezette ki az égő Trojából (I. AENEAS) 's magával vitte Olaszországba. Itt vigyázatlanságból egy szarvast öle meg A., mely Tyrrheus fiaié volt; ez által atyja háboruba keveredék, mely életébe került. A. általvette az uralkodást, Lavinia, Aeneas második neje, nem sokára fijasát szüle 's

Ascaniustól való félelemből az erdőkben bujdosék, A.s visszahívá, önkényt általadá atyai birtokát 's maga övével tovább méne az ország belsejébe, hol felépítvén Albalongát, tulajdon birodalmat alkota, mely halála után a' Sylviuséval, Lavinia fijaéval, egyesült.

ASCENDENTES, felmenő linea, I. I. EMENŐ LINEA.

ASCENSIO (emelkedés), az astronomusok nyelvén minden aequatori pont *ascensio*-ja valamennyi csillagoknak vagy akárminemű pontoknak, mellyekkel az a' közönséges mozgás által bizonyos helynek láthatára keleti felébe egyszerre jut. Ugyan ezen nevet viseli az említett aequatori pont és a' tavaszi pont között fekvő ív is, ettől amaddig a' 12 égi jegyek sora irányában számolván a' grádicsokat. Az aequator alatt lakókra való nézve, minden aequatori pont egyszerre 's egyenesen emelkedik fel valamennyi csillagok-vagy pontokkal, mellyek vele egyetemben egy fél meridianusba esnek; mert az aequatori lakosoknak láthatára maga is meridianus; ez okból egyenes emelkedésnek (*ascensio recta*) nevezetik általjában minden aequatori pont azokra a' csillagokra vagy egyéb pontokra való nézve, mellyekkel az ugyan azon fél meridianusba esik, ellenkező okból származott az *ascensio obliqua* (résunt emelkedés) nevezete, t. i. minden emelkedés az aequatori lakosok láthatárán kívül. *Ascensio recta medii coeli* annyit tesz, mint valamely földi lakos zenithje egyenes emelkedése, *ascensionalis differentia* pedig annyit, mint az egyenes és résunt emelkedés különbsége. A' német astronomusok *ascensio recta* helyett rövidségnek okáért gyakran *rectascensio* szóval élnek.

Titel.

ASCENSIO, Mennybemenetel szigete, egy lakatlan, kopasz, kősziklás sziget 's 6 nélföldnyi területű széttöredezett vulkán vagy tűzokádó hegy az atlasi tengeren, a' ny. h. 4° 's a' d. sz. $7^{\circ} 50'$ közt, a' hol egy igen jó kikötő várakozik a' kel. indiai hajósokra és czéthalhalászokra. Hala, tengeri madarai és gerliczéji bőven vannak; forrásvize ellenben egy csepp sücs. Csak némely sovány plánták találtaknak délkeleti dombjain, mellyek alig elégségesek egynehány kecskének. Egy kőszikla hasadáshban van egy ugy nevezett tengeri postatisztség, a' hol szoktak a' palaczkokba pecsételt levelek az itt kikötő és ellenkező irányban tovább évező hajók számára letéetni. Hajdan ez a' sziget a' Portugaloké volt, a' kiktől fedeztetett fel is; hanem 1816 egynehány angol familiák telepedtek meg ezen Szent Ilona szigetétől 90 német mf. lévő helyen, mivel ezeknek Bonaparte ötléte sok alkalmatlanságokat okozott. Ez alkalmatlansággal a' britanniai országló szék Ascensióba katonai őrsereget is rendelt, mely 200 emberből áll 's mellynek az élelmet 60 hajó szállítja oda a' jó reménység fokától. Egy országot csináltatott és egy sáncz építtetett benne, 1821 meghatározta az országló szék, hogy ezt a' katonai álláspontot tovább is fentartsa.

L—ú.

ASCETÁK. Így nevezettek hajdan a' keresztény egyházban azon személyek, kik a' kegyességben magokat keményebb gyakorlások alávetették 's a' világi örömek kerülése és sanyaru poenitentiázás által egyebektől megkülönböztették. Már Krisztus előtt 's a' kereszténység első esztendejében is voltak hasonló értelemben Asceták mind a' Zsidók, mind a' görög bölcselkedők, kivált a' Platonikusok között (I. ESSAUSOK). Ez a' kifejezés Asceta ezen görög szótól askesis van kölcsönözve, mely a' régi Görögöknél az Athleták kemény életmódjáról gyakoroltatott, kik hogy a' harcjátékokra annál ügyesebbek lehessenek, magokat sok festsí örömeiktől megtartóztatták. A' keresztény Asceták mivolta 's vallásbeli gondolkozása iránt vö. ezen czikkelyeket: GNOSIS, SZENTEK, SZERZETSEK. Az olly munkák is asceticus írásoknak neveztetnek, mellyek a' keresztények lelki épületére vagy a' kegyesség 's isteni félelem gyakoroltatása végett vannak készítve.

K. J.

ASCII, I. AMPHISCII.

ASCLEPIADES-eknek nevezettek eredetikép a' gyógyistennek Aesculapiusnak leghiresb maradéki, kik annak fíjaitól Fodalirinstól és Machaontól származtak 's az isten szolgálatjával egész Görögországban és Kis-Ásiában elterjeszkedtek. Egy olly papi rendet formáltak ők, melyben örökség gyanánt mentek által a' templomokban gyűjtött tapasztalatjai a' gyógymivészségnek, kik ennél fogva orvosok, látók és papok voltak egyszersmind, honnan Plato így szól: Aesculapius úgy hagyá familiája tagjait hátra, mint a' gyógymivészség tanulóit. Az isten templomában laktak ők, elkészítették a' beteget a' gyógyító almokra 's isten jelenésire, olly móddal, mely a' képzelődő erőt felingerlette, gondosan figyelmeztek a' nyavalyák menetelére, 's mint nagy hihetőséggel hiszik, a' régi időkben szokásban volt ráolvasások- és lélekidézéseken kívül a' tulajdonképi magneticus gyógyszerekkel is éltek, 's öszvegyűjtötték a' tapasztalatokat, melyeket tettek. Nem csak az tehát, hogy ők voltak az első előttünk esmeretes orvosok, hanem valójában ők voltak a' tudományos orvosi tudomány fundálói is, mely az ők köréből fejlett ki. Ezen orvosi nemzetség rendalkotmánya kétség kívül Egyiptomból származik, honnan jött az isten fő ülő helyébe Epidaurusba is a' Phoeniciaiak által az Egyiptomban otthonlévő Aesculapius kígyója (*coluber Aesculapii*, Linn.) is, melyet gyógyító és jósoló kígyóként használtak. E' körül a' kígyóisten körül gyűlt egy papi sereg öszve 's onnan terjeszté ki szolgálatját (így küldöttek későbbben a' Tiberis szigetébe Romába is egy illy gyógykígyót) 's az annál szerzett tapasztalásokat és esmereteket, melyekbe csak innepély esküvel lehetett beavattni. Elejénte ez a' paprend familiarend maradt, 's az Asclepiadesek nagy gondal vitték nemzet-ségi lajstromokat. Aristides ezt az isteni nemzetséget dicsőró beszédekkel dicsőítette Smyrnában. Ebből származott a' tudományos orvosi tudomány fundálója Cosi Hippocrates (I. ORVOSI TUDOMÁNY), kinek írásiban megvan azon esküvés is, melyet letenni tartoztak ezen rendnek tanítványi (innen a' *jusjurandum Hippocratis*), valamint egy Prusából Bithyniából való Asclepiades (20 eszt. K. e.) úgy nevezeték mint első practicus orvos Romában 's a' methodicus oskolának fundálója. Későbbben, mint Galenus is mondja, idegeneket is avattak ezen titkokba 's a' rendbe be. Egyébiránt az Asclepiadesek nevét a' Görögök literatúrájában is találjuk. (Lásd az Asclepiadesek töredékeiről való értekezést Tragiusból, in „*Actis philologor. Monacensium*,” melyeket Thiersch adott ki. I-ó dar. IV-dik füzet l. 491 's k.)

A. B. P.

ASCLEPIADESI VERS, 2 vagy 3 choriambusból áll 's ennél fogva nagyra 's kicsinyre oszlik. Kezdi mindég spondaeus, végzi jambus:

K. — — | — o o — || — o o — | | o — — | o —
 N. — — | — o o — || — o o — | | — o o — | o —

Charactere lyrai, kellemet 's erőt egyesít. Horatiusnál 5 különbéfé, asclepiadesi versekből alkotott versmérték fordul elő. Ó vagy a' kis vagy a' nagy asclepiadesi verset magában használja, vagy a' kicsinyt glyconicus váltja fel, vagy 3 kis asclepiadesire egy glyconicus, vagy 2 kis asclepiadesire egy pherecraticus és egy glyconicus vers következik.

ASCLEPIOS, I. AESCULAPIUS.

ASHANTEEK. Ashanti nevet visel egy hadakozó Neger nép az Aranypartokon, nem messze Guineától, a' Sierra Leonén lévő Cape-Coast-Castle nevű britanniai colonia szomszédságában, 75 mfl. Georg de la Minától, melyet Bowdichnak „*Mission from Cape-Coast-Castle to Ashantee*”-ja (Lond. 1819), továbbá Dupuisnek „*Journ. of a residence in Ashantee*”-je (Lond. 1824) által és az Angolokkal (1824) való véres esatázásról, melyben az említett britanniai coloniának kormányozója general Maccarthy elesett, lett előttünk esmeretes. Az Ashantik országa mint-

egy 100 eszt. alkottatott ezelőtt egy szerencsés hódoltató által, midőn a' szél. 6—9° és a' hossz. 20° közt a' Volta vizéig terjedt ki. A' király lakó helye Kumassi. Törvény szerént 3333 feleséget tarthat, mivel ezen a' titkos számon áll a' nemzet boldogsága. Sirhalmán komornokjai és inasai, 100-nál többen megöletnek, hogy rangjához illő módon mehessen le az alvilágba. Több tulajdon fejedelmek alatt lévő Neger statusok függenek tőle. Ashantee maga (600 nsz. m.f.d. 1 mil. lak.) egy része Wangarának, mely azonkívül még két statust foglal magában, u. m. Dahomé és a' hatalmas Benint, melynek királya 200,000 embert állíthat ki a' csatamezőre. A' termékeny földü Benin a' pallérozódásban elébb van, mint Ashantee. L—ú.

ASIA, — az emberi nemzet, a' népek, vallások, statusok, nyelvek, mesterségek és tudományok bölcsője; a' természetnek és historiának legrégibb és leggazdagabb leveltára — a' régi világnak napkeleti és éjszaki részében fekszik; Australiától India szigete és az Atlas tengere (a' bengaliai, siami és tunkini öblökkel), Amerikától észak-kel. Cook vagy Bering (l. BERING) 14 mf. széles tengerszorosra és keleten a' roppant kiterjedésű kel. Oceán vagy csendes tenger (a' koreani öböllel, a' japani kösziklás és a' tungusi vagy ochotzki tengerrel), Afrikától az arabiai tenger (a' persiai öböllel) és az arabiai öböl vagy a' vörös tenger; Európától az asovi öböl a' kaffai tengerszorosral, a' fekete tenger a' Bosporussal, a' Márványtenger 's a' Dardanellák és a' görögországi Archipelagus választják el. Ellenben Afrikával a' suez-i földszoros és Európával (a' keleti tengerig) a' Wolga vize, mely az Urallal együtt a' Caspium tengerbe ömlik, és az Ural 's a' Werschoturok kösziklás láncza (a' mint ezt a' Tatárok nevezik) által — mely az éj. sz. 77° alatt emelkedik fel Novaja Semlján, a' Wolga mellékén lévő térséget Siberiának magasabban fekvő lapos földjétől elválasztja és egy ágánál, az érczel gazdag kis Altainál, fogva magas Asiával öszvekapcsoltatik — köttetik öszve. Asiának 768,000 nsz. mf. kiterjedése, mely a' k. h. 43° 33' — 207° 40' közt, és a' d. sz. 9°-tól az éj. sz. 78°-ig fekszik, 's a' melynek legnagyobb szélessége 900 's legnagyobb hosszúsága 1750 mf. az Európáét négyszer mulja felül. Elosztatik a) Délszaki Asiára (melly Natoliát, Armeniat v. Örményországot, Kurdistant, Syriát, Arabiát, Persiát, Indiát, Keletindiát, Siamot, Malaccát, Annamot, Tunkint, Cochinchinát, Laost, Camboját, Chinát, Japant foglalja magában); b) Középső v. magas Asiára (mellyben Kankasia, Tatárország, Bucharia, a' Mongolok országa, Tungusia van); és c) Éjszaki vagy orosz Asiára (az éj. sz. 44°-tól kezdve, melynek alkotó részei: Kasan, Astrachan, Orenburg, Kuban, Kabarda, Georgia, Imirete, Siberia Dauriával és Kamtsatkával). — A' világ ezen részének közepe, mely hihetőképen legrégibb földhát, magas Asiának neveztetik. Itt formálja a' Bagdo (azaz, az Altainak méltóságos csucsja) minden hegyek középpontját. A' föld ezen legmagasabb és legnagyobb száraz tartományának (mellyben van a' 400 órányi husszu és 100 ór. széles, kopasz, száraz és pusztá, 's majd égető szelektől, majd téli szélvészektől nyáron is meglátogatattani szokott Kobi vagy Samo nevű hegymelléki térség, Chinának éjszaki határain) éjsz. 's déli hegyes széleitől, melyben csak pusztai folyók és tavak (u. m. a' Caspium tenger, Aral, Baikal tavai és több havasi tavak) vannak, költöztek a' népek első törzsökei, a' folyók négyféle, u. m. éjszaki, keleti, déli és nyugoti Asia felé való folyásait követvén, a' világnak minden tájékaira. Legalább az indiai, mediai, persiai, slavus, görög és német törzsöknyelveknek egymáshoz való gyökeres atyafisága nyugoti magas Asiára vagy Iranra mutat. Azon magasságokat, melyeknek legmagasabb csucsja a' HIMALAYÁBAN (l. e.) (az éj. sz. 35° alatt) 27,677 angol láb. emelkedik fel, a' vizek ama' dühös árjai nem érték, melyek dél felől, a' hol Comoriñ és Romania fokaiiban hatalmas gátra

találtak, éjszakra, a' hol keleten a' keleti fok, éjsz. keleten a' Tsukotskoi Nosz és a' jeges tengerenél lévő Jégfok lettek a' száraz földnek legszélsőbb csucsai, a' keleti tenger felé rohantak. Ellenben a' keleten lévő szigetek (Japan, a' Kurilok, Aleutok, Formosa, Haynan és Liqueos szigetek) és a' délnyug. (Sokatorah, Ormus 'sat.), kiváltképen az aequatornak mind a' két oldalán lévő szigetsoportok (I. INDIA) és félszigetek (Kamtsatka, Korea, külső és belső India, Arabia) kétségen kívül valóvá teszik a' régi világ száraz földjének tűz és víz által történt elpusztítását. Innen vannak mind belől, mind a' partokon, mind a' szigetekeken annyi kiegészítő és még most is füstölő tűzokádó hegyek. Belső része véghetetlen mezőt nyit fel egy Humboldt tudományos felfedezésekre való vágyódása előtt. Mert még Marco Polo olta senki sem vette szoros vizsgálat alá minden nagy folyó vizeknek, melyek magas Asiának hegyes tartományaiban találtak, forrásait; következképen a' Mussart, Mustag (Imaus) és az indiai 30,000 néz. mf. nagyságu hegyes tartomány (Tibet, Butan, Nepal, Asam 'sat.) déli oriai partjai, a' Hindukus (Paropamisus), Belurtag, Kentaisse és Himalaya havas tetőjikkal együtt; az Altainak éjszaki magas láncza, mely éjsz. kel. a' hegyek királyába Kangaiba (a' Dsingis Khán és a' Mancsuk szent 's a' chinai császár Kien-Long által versekkel magasztalt hazája) ütődik, ez a' bérce pedig Koreába és Japanba húzódik; továbbá az a' hely, a' hol a' havasoknak ama' déli lánczától a' Hindus, Buramputer, Ganges és Indus szent vizei, valamint napkeleten az Iravati, Menam, Lukiam és Menam-Kom (vagy Comboda), 's napnyugoton az EUPHRATES és TIGRIS (l. e.), mindnyájan dél felé az indiai tenger nagy keblébe folynak; végre az a' hely, a' hol a' havasok éjszaki lánczától az Ob, Jenisei, Lena és más folyó vizek éjszakra felé a' jeges tengerbe ömlenek; mind a' két hegylánczról pedig napkelet felé az Amur, Hoangho és Jantsekian a' csendes tengerbe szakadnak 's napnyugot felé a' Gihon (vagy Amu, a' hajdani Oxus) és a' Sir-Darja (vagy Sihun, a' régi Jaxartes) az Aral tavába öntik vizeiket, mind ezek, mondom, még mind eddig vizsgálatlanul maradtak. Csak nem épen olly kevéssé esmeretesek a' napnyugoti hegylánczok is. Natoliában a' Taurus és Armeniában az Ararat, melyekből veszik lételeket az Euphrates és Tigris, a' Romaiak győzedelmének hajdani határai. Esmeretesebbek nem rég olta ama' kösziklakapuk, melyeken népesítette meg Európát Asia, és a' Kaukasus hegyének völgyei, melyeknek kebléből ömlik a' Kuban a' fekete, és az Aras (Araxes) a' Kural együtt a' Caspium tengerbe.

A' természet Asiát a' földnek minden javaival megáldotta, kiváltképen pedig Indiát, és minthogy Asia a' földnek 3 öve alatt fekszik, ennél fogva mind azon kincsekkel, melyek azoknak tulajdonjaik, bir. A' forró földöv alatt t. i., mely hévsége által a' fűszerszármokot, halzsamot, czukrot és kávét, melyekkel Asia gazdagította meg napnyugoti Indiát, megérleli, a' palmafák különbféle nemei 200 láb. emelkednek fel, és a' fejér elefánt dicsekszik minden emlős állatotat felülmúló nagyságával. Indiából jött a' selyembogár is Európába. Ezen föld keblében a' legszebb gyémántok, a' legtisztább gyöngyök, a' legfinomabb arany, a' legjobb czin 'sat. vannak elrejtve. A' mérsékelt földöv alatt, mely adta a' mi Európánknak ama' szívvidámító nedvességgel bíró plántát a' szőlőt és a' megfrisztó gyümölcsökkel ékeskedő fákat, valamint a' maggal leggazdagabb füveket, a' legjobb ízű kerti veteményeket (mákot, retket, tököket, dinnyét 'sat.) és a' legbájosabb szépségű virágok (tulipán 'sat.) magvait, kiváltképen a' napnyugoti tartományokban, a' természet javaival való gazdagság és szépség párosodva vannak egymással. Itt volt a' Moses által leírt Paradicsom. Itt fekszenek a' hájoló szépségű Kasemir és a' kerthez hasonló Damascus; itt virágozik a' jerichoai róza (anastatica) a' Libanon hegyén lévő czedrusok szomszédságában. Napkeleti tartományai gazdagok theaplán-

tával és igazi rhabarbarával 'sat. Ez a' földöv hazájok a' tevéknek, angorai kecskéknak, tibeti juhoknak, a' fácánoknak és lovaknak. Éjszakra Dauriának havasi virágai és a' jeges földön lévő törpe siberiai czedrusok diszlenek, míg végre a' 60° tul minden plántai élet kihal. Itt él a' legkisebb négylábú állat, a' jenisei cziczikány. Vannak továbbá: czobolya, hölgymenyéte, rókáji, vidráji 'sat., legszebb prémbőröket adó állatai. Az ásványok országa gazdag érczekkel, ritka fényes kövekkel és több nevezetes ásványokkal, p. o. éjszakra mammutthal. (L. ORGANICUS MARADVÁNYOK.) — Az emberek Asiában, kiknek száma 300, némelyek szerint 580,000,000, három főtörzsökre oszlanak: u. m. a' kaukasiai Tatárokéra napnyugoti Asiában, melly az egész föld kerekéségén lévő emberi nemzet közt legszebb Circassiában; a' mongoli törzökre napkeleti Asiában; és a' malaira délszaki Asiában 's a' szigeteken. Éjszakra belső részét a' földszarki Samojedek, 'Tsuktsek' 's más népek lakják. Nyelvekre 's eredetekre vagy származásokra nézve az asiai lakosok 24 törzöknemzetségre osztatnak, mellyek részszerént némely szétszórt népcsoportoknak maradványai: az említett 24 törzöknemzetséget a' Kamtsadálók, Ostjákok, Samojedek, Korjákok, Kurilok, Aleutiaik, Koreaiak, Mongolok és Kalmüccok, Mandsnrok (Tungusok, Dauriaiak és Mandsuk), Finnusok, Cserkászok vagy Circassiaiak, Georgiaiak, Görögök, Syriaiak és Örmények, Tatárok és Törökök, Persák és Afghanok, Tibetiek, Indusok, Siamok, Malajok, Anamitak (Cochinchinában, Tunkinban), Birmánok, Chinaiak és Japániaik, ezeken kívül a' keletindiai szigetek ősi lakosai, Zsidók és Európaiak teszik. Főnyelveik az arab, persiai, örmény, török, tatár, indiai, malai, mongol, mandsu és chinai. Az Igurok (Üigurok, egy pallérozott, de elenyészett és elpusztult nép magas Asiában) írása még megvan Tibetben, valamint a' Braminok sanscrit nyelveken az indiai havasi tartományokban és a' régi Pehlwin a' persiai határszéleken még most is beszélnék. Csak a' hajdani Zend vagy az a' nyelv, mellyen a' persiai szent könyvek íratnak, holt ki egészen; valamint a' hajdani Iberusok 's Colchisiaik, kik a' Kurnál és Phasisnál (Georgiában és Imiretében) laktak, mivelődése is tökéletesen elenyészett annyira, hogy legkisebb nyoma sem maradt fen. Asiának mostani népei közt a' polgári állapotnak minden formáji feltaláltatnak, a' pásztornépek palléroztatlanságától kezdve a' napkeleti ember legasszonyosabb elpuhulásáig; hibáznak ellenben a' törvényes szabadság és az ember főbb társaságos életre való kipalléroződása. Elejétől fogva ugyan is csak papok és hódítók adtak napkeletnek polgári alkotmányokat és pedig az uralkodóknak a' polgári zendüléseket követő gyakori megváltozásai alkalmatosságával (a' mint ez az Assyriaiak, Mediaiak, Chaldaeciaik, Persák, Görögök, Syriaiak, Parthiaiak, Arabok, Mongolok, Tatárok, Seldsukok, Törökök, Afghanok 'sat. közt történt), midőn mindég a' vak engedelmesség tétetett a' polgári alkotmány talpkövévé. Leginkább kiholt a' lelki élet Chinában és Japanban. A' rabszolgaság még most is szokásban van; az asszony még most is a' férfi eszközevé van lealacsonyítva. Az uralkodás formája közönségesen az Asiában származott önkényű uralkodás vagy despotismus. Innen származnak a' tisztelet megadásnak ama' lépcsőnként való és kinzásig kemény rendszabásai minden nyilvános üszveköttetésekben, valamint a' népek a' sors iránt való hidegvérű érzéketlensége is, egy csak nem közönséges charactervonása az egyébiránt igen tüzes asiai embernek. Azonközben némely nemzetségeknek köztársasági üszveköttetések mellett a' nemzetségek és háznépek fejének patriarchiai hatalma is fenmaradt. Csak ott van még kicsirázó félben a' napnyugoti keresztény világnak polgári palléroződása, a' hol az Európaiak déli és éjszaki Asiában megtelepedtek. Már a' kereszténység is, melly részszerént több régi felekezetekben (L. MARONITÁK, MONOPHYSITÁK ÉS FELEKEZETEK) igen el-

távozott eredeti formájától, egész Ásiában sok követőket talált, főképen az angol és orosz birodalomból elterjedt fordításai által a' szent írásnak. Az „*Asiatic journal*“ szerént t. i. Bengáliában szakadatlanul foglalatokodnak a' szent írásnak sanscrit, hindostani, mohralli, afghani, telingai, asami, wouthi, persiai, kasemiri, arabiai, balonghyi, sikhi és chinai nyelveken való nyomtatásával. Hasonlót cselekesznek az Oroszok is St. Petersburgban a' mongol-tatár nyelvekre nézve. Sőt Chinában is vannak ismét Keresztények, csak Japanban nincsenek 1637 oltá. — Az asiai népek tudományos mivelődése (az astronomia és astrologia, poësis, erkölcsstudomány, theologia és törvénytudomány 's valami csekély tapasztaláson épült orvosi tudomány) még nagyobb részént öszve van kötve a' papoknak való vak engedelmességgel és az életbe nagy befolyással lévő, a' gyermekek meggyilkolásáig és a' lángok közt való áldozat haláláig ment vallásbeli vak buzgósággal. Napnyugoti Ásiában a' mohammedán vallás, mellynek főoskolája Samarkand uralkodik (vö. WAHABI). Egész Középassiában és az éjszakinak kel. részében a' lamai vagy sigemuni' vallás van elterjedve. Külső Indiában a' Bramanok vallása, mellynek főoskolája Benares, és az éjszaki Ásiában 's az orosz Archipelaguson lakó népeknél a' samani vallás a' fővallás. Zoroaster régi vallásbeli tudományát most már csak egyes familiák követik Indiában és Persiában; ellenben Mosesnek számos követője vannak egész Ásiában, kivéven ennek az orosz birodalom alatt lévő részeit. A' lelki 's erkölcsi pallérozódásnál tökéletesebb a' physica-mechanical. Csak tekintük meg az indiai alakosokat! Csaknem hihetetlen tökéletességre vitték az Indusoknak némely néposztályai a' selyem- és pamutzövést. Híresek a' kasemiri nagy keszkenők, a' persiai és syriai bőrmivek (szattyán, kordovány és kásás bőr); a' chinai és japani cserépedények, a' török Ásiában készült aczélmivek, 's a' Chinaiak és Japaniak fény-mázos mivei 's más asiai mesterségmivek. Hanem a' belső kereskedés még most is, mint hajdan, midőn az Ormus és Bahrain kettős szigeteik kötötték öszve (Abraham és Moses előtt) a' napkelet és napnyugot közt lévő legrégebb tengeri kereskedő országutat, és a' nagy portékavivő ut Indiából Bactrián keresztül ment Colchisba, kereskedő utazó társaságok (Makariewbe, Moszkauba és Konstantinápolyba) 's csak partok mellett való hajókázás által üzetik. A' Chinával és Keletindióval való nagy kereskedés tehát egészen az Európaiak (nevezetesen az Angolok, Hollandiak és Oroszok) és Éjszakamerikaiak kezében van. Igy bizonyítja meg a' napkeletiek egész közönséges élete, vallásbeli, polgári és társaságos állapotja azt, hogy ott, a' hol az ember nemesebb tehetségeinek szabad kifejtődése, a' nép osztályainak bizonyos mesterségekre és életmódokra (nem tekintvén azoknak lelki erejére) való kinszerítése, a' felette hatalmas papi rend és az uralkodók önkényes uralkodása által megakadályoztattatik, és a' hol a' régi szokásokhoz 's hithez való ragaszkodás törvénné tétetett, hogy ott, mondom, minden pallérozódás, mint nevezetesen Chinában és Japanban, csak árnyéka a' valóságos pallérozódásnak és holt forma, 's a' lelki erőnek szintugy el kell fojtatnia, mint a' nap életét melegétől megfosztatt virágoknak végre el kell hervadniuk. Ezért nem tudott a' napkeleti ember felemelkedni, fenjáró és gazdag képzelődő tehetsége mellett is, azon felséges gondolatokra, mellyeket a' görög lélek szült; és épen azért győzedelmeskedett az Európai, a' ki mind lelkének pallérozásában, mind társaságos munkásságában akadály nélkül ment elő napkeletnek napnyugoton elkövetett nyomásán 's jutott el régi urának és mesterének partjain és pusztáin való uraságra. Görögország először a' papok és oraculumok lelki bilincseit szaggatta szét; azután pedig azon polgári láncokat is lehányta magáról, mellyeket a' persiai király Darius készített Athene és Sparta számára; sőt 50 esztendei küzdés után Europa szabott törvényeket Cimon győzedelmei (K. e. 449) után

a' napkeletnek. Azután a' görög pallérozódás napnyugoti Asiában egészen Indiáig elterjedt, és ezen munkásabb életnek csiráját a' katonák későbbi despotismusa még mind ekkorig sem fojthatta el. Idővel a' Rómaiak és Parthusok csatáztak az Euphrates birtoka felett; sőt egy ideig a' Persák is próbálták szerencsét a' Sasanidák vagy Sassand familiájából lévő uralkodók alatt a' világon való uralkodásnak a' Rómaiak kezéből való kiragadására. Ez idő óta Asia négyszer kelt fel Europa' ellen. Először a' magas asiai népek kerekedtek fel, China határaitól az Irtsi vízéhez nyomatván, hogy napnyugotot elborítsák. Egymást követték a' Hunnások, Avarok, Bolgárok és Magyarok, — a' nélkül hogy azon későbbi népesoportokat, melyek déli Oroszországban 's a' Dunánál öszvekeveredtek és elenyésztek, említsem, — a' Kaukasus hegyének szorosaitól és az Uralnak vad tájékairól, hogy Európát meghódítsák; hanem Attila roppant birodalma az ő halálával eltűnt, és Árpád maradékai hódításainak Madarász Henrik 's I. Otto végét szakasztották. Azután az Arabok támadták meg Konstantinápolyt, Olasz- és Franciaországot, de ezeket is megzabolázta K. u. 732. Martel Károly, és a' gothus-keresztény vitézi bátorság megfosztotta őket a' pyrenaemi félszigettől. Mintha vissza akarta volna a' kölcsönt fizetni, majd napnyugot fogott fegyvert napkelet ellen, hogy a' Seldsukok sultánjától a' Megváltó sirboltját, azaz, a' szent földet foglalja el, és csak akkor kezdte először Europa szorosabban esmerni Asiát; de még csupán fegyverrel nem lehet egy világgrészt meghódítani (I. KERESZTES HÁBORÚK). Sőt Középsia ismét elküldötte a' Mongol Temudsin (I. DSINGISKHAN) alatt sáska sokaságu seregeit a' világnak minden részei és így Europa felé is; de ismét gátat vetettek a' Németek ezen végső veszedelemmel fenyegetőző árvíznek holt testeikkel Liegnitznél. Végre a' Tatárok és Osman Törökei rohantak Európára, mely utolsók 1453 el is foglalták az elfajult napkeleti Rómaiaktól a' Bosporust és Görögországot. Azóta Europa' az Asiából ezen oldalról fenyegető veszedelem ellen Magyarországot védelmezte. Ugyan ez idő tájban emelkedett felül napnyugot, a' lelki mivelődésben való előmenetele által, a' napkeleti legrégebbi népeken, a' Persákon, Arabokon, Indusokon 's Chinaikon. A' puskapor, éjszakmutató és nyomtató betűk, melyeket azok esmertek, de nem tudtak használni, az Európaiak fáradhatatlan tökéletességre törekedések által ellene állhatatlan fegyverekké változtattattak. Így történt az, hogy Oroszország a' Wolgiát Európának megszerelte, Siberiát felfedezte, a' hajdani és új scythiai kóborló csoportok fészket, az Altait, szemmel tartotta és végre a' Kaukasust meghódította, az általt, míg — Vasco da Gama 1498 (I. GAMA) a' Keletindia'ba vivő tengeri utat feltalálván — a' Portugaliak, azután a' Hollandiak és Francia'k, mindenek felett pedig az Angolok, kereskedések által a' gazdag délszaki Asiát az európai törvényekkel, Európát pedig azon tartományoknak csudálatos tulajdonságával megismerítették. Már Persiába be is vitették az európai népek öszveköttetése, kiváltképen Harford János, Gore Ouseley, James Morier és Yermoloff orosz vezér által; ellenáll pedig még annak a' chinai udvar 1000 esztendőnél régebbi politicája, jöllehet a' világnak ezen mennyei birodalma az Éjszakamerikaiakat jobban szenvedheti, mint a' Nagy-Britanniaikat és Oroszokat. Legnagyobb mértékben tart Európától Japan, hasonló lévén a' földszarkijéghez, mely még eddig a' már gyakran próbált éjszak-keleti keresztülevezést az éjszaki fok körül sikeretlenné tette. Mindazáltal az európai hajókázók vizsgálódó lelke mindég heljebb hat a' legelzárta'rt tartományokba is, Marco Polo egy velenzei fi. 1272 óta egészen a' mi időnkig, midőn a' Britusok és Oroszok Asiának már közepéig benyomulván, az itt lakó népekkel kezert vagy ellenek fegyvert fognak. — Asia leírására nézve I. „*Ritter's Erdkunde*“, Kis-Asiára nézve pedig M. Leakenek „*Journal of a tour in Asia minor*“ (London 1824).

ASIAI TÁRSASÁGOK ÉS MUSEUMOK, olyan tudós egyesületek, melyeknek céljok, minden Asia historiáját, természete-, tartományai- és népei tudományát illető tudósításoknak megvizsgálása és öszveszedése. Asia vizsgálásának 3 nagy egyesülő pontja London, Paris és Petersburg. A' *Royal asiatic society of Great-Britain and Ireland*-nak 300 tagja van. Elölülője Wynn, kormányozója 's igazgatója Colebrooke, a' ki alkotta Mart. 19. 1823. Munkáját „*Transactions*“ néven adja ki, melyekből már 4 kötet jött ki Londonban 1824. Hasonló társaságok állottak fel magában Asiában is Calcuttában (mellynek *Asiatic Researches*-éből 1825 a' 15-ik kötet jött ki Serampurban), Bombayban és Bencoolenben. Miolta Jones Will. 1784 Calcuttában tudós társaságot alkotott, az asiai literatura vizsgáltatása oriai lépéseket tett. A' Bramanok kezéből kiragadtatott az ók sanscrit literatúrájának titka, és ennek a' göröggel való öszveköttetése kétségen kívül valóvá tétetett. Az arab és persiai nyelv 's írók szorosabb esmerésére nézve legjelesebb segéd-eszközök nyomtatás által esmeretesekké tétettek, az asiai nyelvek tudománya szélesebb kiterjedésű lett; sőt maga a' chinai literatura is kilépett titkos fátyola alól. — A' *Société asiatique* Parisban 1822 alkotott némelly tudósoktól. Becsilésbeli elölülője az orleansi herczeg volt. Legelső ülését April. 21. 1823 tartotta, minekutána már Jul. 1822 a' „*Journal asiatique ou recueil de mémoires, d'extraits et de notices relatifs à l'histoire, à la philosophie, aux sciences, à la littérature et aux langues des peuples orientaux*“-nak kiadását elkezdette. A' 2-ik kötet 1823 jelent meg. Az azzal öszveköttetett museum 1823 állított fel. Nevezetesebb tagjai az említett jegyzőkönyvnek: Chézy, Cocquebert, de Montbret, Degérando, Fauviel, Grangeret, de Lagrange, Hase, Klaproth, Abel Rémusat, Saint-Martin, Silvestre de Sacy. A' kisebb gyűlésben az utól említett Sacy az elölülő. Sem a' parisi, sem a' londoni asiai társaságban nincs napkeleti nyelveket tanító szék, mely Petersburgban öszve van a' társasággal köttetve. Londonban általában nincsenek ilyen tanítószékek, hanem Oxfordban és Cambridgeben vannak. A' Hayleburyban újonnan felállított tanítószékek másokat kirekesztőleg csak az Indiába küldendő tiszték tanítására valók, a' kiken kívül sem a' hazafiaknak, sem az idegeneknek nem szabad a' tanulásban részt venni. Parisban a' *Collège royal* és a' királyi könyvtár mellett vannak arab, török, persiai, chinai, tatár és sanscrit nyelveket tanító székek is.

L—ú.

ASIOLI (Bonifacio), énekmeister, hangmivész és muzikaszerező, szül. modenai Correggióban 1769. Már 8 esztendő s korában minden előre való oktatás nélkül szerzett némelly darabokat, 10 esztendő s korában Morigiótól tanulta a' muzikaszerezést Parmában, 12-ik esztendejében pedig már Vicenzában két közönséges academiát adott. Velenczében négy hónapig mulatván, visszatért Correggióba, hol karigazgató lett 's mindenféle muzikai darabokat írt. 18 esztendő s korában márkgróf Gherardini császári ministerhez ment Turinba, kinél mintegy 9 esztendeig mulatván, mind itt, mind pedig ugyan ezen ministernek hitvesével 1796 Velenczébe, 1799 pedig Majlandba menvén 's ott az elébbi vickirálynál mint muzikaigazgató 1813-ig maradván, igen sok darabokat szerzett, mint a' majlandi conservatorium censora pedig jeles tanítói könyveket írt, p. o. „*Trattato d' armonia, — Principj elementari, — Dialogo sul trattato etc. — Preparazione al bel canto, contenenti molti solfeggi*“ 'sat. 1813-tól fogva ismét hazájában tartózkodik, hol több egyházi és világi muzikákon kívül írt 12 gyakorlást egy énekhangra, továbbá egy klaviroskolát 3 részben „*L' allievo al cembalo*“ czím alatt, úgy szinte a' muzikai szerek mérsékletéről való észrevételeket és számos gyakorló darabokat. Nagyobb munkái Olaszországon kívül kevéssé esmeretesek, de igen alaposaknak tartatnak. Munkájának feljegyzése a' lipsiai muzs. njs. 1820. 40 lap. foglaltatik.

J.

ASMODI, a' zsidó mythologia szerint gonosz lélek 's a' Sátán Daemonja, ki Ragesben Sárának, Raguel leányának, 7 férjét ölte meg egymás után. Az ifju Tobias Rafael angyal tanácsára imádság, mátkájától való háromnapig tartóztása 's izzó tüzre vetett halmáj által távoztatta el magától. De Rafael fogságra vetette 's számküizte Egyiptom pusztájába. Ezen költeményről neveztetik A. a' házasság ördögének, ki minduntalan azon törekszik, hogy czivakodást gerjessen a' házások között. A. annyit teszen mint pusztító, vészely angyala, öldöklő angyal. Neveztetik A b a d o n n a k is.

ASOPUS, több folyó neve Görögországban, mellyek között az achaiak és boeotiabeliek legnevezetesebbek. (L. AEGINA).

ASOW, város és erősség egy Jekaterinow nevű orosz helytartóságban, egy szigeten, a' Don vizének az asowi (melly hajdan Palus Maerotis) néven említettett, az újabb időkben néha zabachei tengernek is neveztetik) tengerbe való szakadásánál. Lakosai 3000-nél többen vannak. 1774 engedték által örökre a' Törökök az Oroszoknak. L—ú.

ASPASIA, szül. Miletusban Ioniában, atyját Axiochusnak hitták. Előtte egy más Thargelia nevű miletusbeli asszony mivelte elméje 's kezei által nagy tekintetre jutta; úgy látszik, hogy A. ezt választotta magának például. Athenében mánthegy számkivetetten élének idegen asszonyok, mert gyermekeik, ámbár törvényes ágyból származtak, nem esmertettek törvényeseknek, 's ez volt egyik oka, hogy azokat szerelemhölgyek, ágyások sorába számlálták. A. politikával 's ékesszólással, a' szabad köztársaság ama' hatalmas fegyvereivel, foglalatoskodék. Plato egy igen szép beszédjét említi, mellyel a' Lechaem mellett elesett Athenebelieket dicsőítette, 's azt állítják, hogy Pericles tőle vett oktatást az ékesszólásban. Házánál Görögország legfőbb, legnagyobb elméjű 's legerkölcsebb férjfijai gyülekezének egybe; gyakran meglátogatá Socrates is, sőt azzal vádolják, hogy szenvedélyes szerelmben ége iránta. Periclest, ama' nagy férjfiut, ki polgára 's királya tudott lenni egy republicának, a' legtisztább, legtartósb széfelemre gyujtá. Őt olympusi Zevsnek, Aspasiát Herének nevezék. Pericles elválék nejétől, hogy őt vehesse el; Plutarchus beszéli, hogy mindenkor legnagyobb házassági gyengédséggel viseltetik iránta, 's illy érzetet alávaló 's romlott erkölcsű asszony bizonyosan nem gerjeszthete. — A. t azzal vádolják, hogy két háborúnak volt oka; az első Miletus miatt, a' hol született, az Athenebeliek és Samiosok, a' második Megara miatt az Athene- 's Lacedaemonbeliek között folyt. Plutarchus menti Aspasiát, 's Thucydides nem említi nevét, ámbár a' hosszú peloponnesusi háborúnak okait a' legkisebb mellékes környúlásokkal beszéli el. Ezen vádat csupán a' dévaj, de historice nem hű Aristophanesnél olvashatni. Az athenei nép, melly fel vala indulva Pericles ellen, de megtámadni nem meré, azokat vette üldözöbe, kik iránt ő különös jó indulattal, tisztelettel 's szeretettel viseltetik, 's a' többek közt A. t is az istenek megvetetésével vádolta. Könnyek hullának Pericles szeméből az Areopagushan, midőn Aspasiát védelmezé, 's meglágyitá a' birák sziveit. Mondják, hogy Pericles halála után egy alacsony származású, Lysicles nevű emberhez adta magát A., ki, tőle vezéreltetvén, nem sokára Athene legfőbb férjfijai közé emelkedett fel. Bizvást állíthatni, hogy Aspasiának az egész nemzetbe nagy befolyása volt, mert az ő társaságában miveltek azok, kik az ország kormányánál ültek. Nevének hire el vala mindenütt terjedve, 's Cyrus annak jeleül, hogy ezen asszony érdekelte ifju szívét, Aspasiának nevezte Milto kedvesét; mert az Aspasia név az asszonyok között szintugy jelentette a' szeretetre legméltóbbat, mint Sándor a' legnagyobb vitézt.

ASPECTUS (szegfény), az astrologiában bizonyos helyezettése a' napnak, holdnak és planetáknak egymázhoz képest; melly helyezettésben az említett égi testeknek kiváltképen nagy vagy csekély befolyás tulajdonított az idő járásába, az orvoslásba, egy szóval az embernek

mindennemű ügyébe, sorsába. Jelei 's deák nevei rövid magyarázatjokkal egyetemben im következnek:

♋	<i>Conjunctio</i> (összvejövetel), midőn két planeta (általjában egy planeta és a nap, hold vagy más akarmelley csillag) hossza különbsége (l. LONGITUDO).	0°
*	<i>Sextilis</i> (hatszégfény), midőn 'sat.	60°
□	<i>Quartilis</i> (négyszégfény), midőn 'sat.	90°
△	<i>Trinus</i> (háromszégfény), midőn 'sat.	120°
♌	<i>Oppositio</i> (állaellenfény), midőn 'sat.	180°

Befolyásokra való nézve két aspectus (□ és ♀) kártekönyöknak (*maligni*), más kettő (△ és *) jóltévőknek (*propitii*) nevezetett. Az ötödiknek, azaz, a' conjunctiónak *indifferens* (közömbös) név jutott. Minden aspectus *partilis*-nek mondatott, ha tökéletesen kiütötte a' mértéket; különben, ha néhány grádics hijával volt, *platicus*-nak. A' régi kalendáriomok és orvosi könyvek értelme végett ennyit elég tudni az aspectusok felől; egyébiránt, a' mi azoknak régenten jámbor atyjaink által olly nagy figyelemben 's tiszteletben tartott erejüket illeti, e' felől most egy józan értelmű ember sem tart legkisebbit is. Kepler és némelley orvos-astrologusok még más ötféle aspectusokat akartak behozni a' kalendáriomokba, de keves követőkre találtak. Ellenben valami fél század olta az astronomusok könyveiben a' régiek sem találatnak fel mindössze, nevezetesen a' három- és hatszegű fény kimaradt belőlök; a' többi háromnak pedig mind jelei, mind nevei meghagyattak 's ezután is fel fognak maradni, mint a' legtetemesebb égi tüneményeké. Rendszerént az aspectus jele a' hozzá tartozó csillagok jegyei közé szokott iratni: p. o. (♋ ♀ annyit tesz a' kalendáriomban, hogy azon a' napon, a' melly mellett áll, a' hold és *Venus conjunctio*-ban vannak egymással, azaz, egyenlő hossza van mind a' kettőnek: ezen a' napon elejink sem cselédet nem fogadtak, sem nem házasodtak volna a' viláért is.

Tittel.

ASPERN legkisebb ezüstpénn a' Törököknél. A' közönséges asper öt grannyi nehézségű 's 1764 olta egy tiszta ezüst drachmának 35-ödrésze 's értéke 1/3 krajczár. 3 egy parát, 120 egy piastert vagy oroszlyánytalért teszen 'sat. A' nagy vagy nehéz asper nehézsége 's értéke egyannyi.

ASPERN (csata), Maj. 21. és 22. 1809. a' Francziák Bédsből vagy is inkább a' lobani szigetből a' Duna bal partjára áltszalottak. Károly főherczeg, az austriai hadak generalissimusa, a' Francziákat megtámadá elébb, mintsem seregeik egészen kifejtődtek. A' Francziák bal szárnya Aspernben, a' jobb Esslingenben volt; ezen két falu a' Dunához közel fekvén, a' generalissimus hadjának szárnyait a' folyóra támasztotta, és így félívben a' Francziákat körül foglalván, azoknak concentricus tüze által szörnyű kárt okozott. Az austriai hadi sereg közel 80,000 katonából és 300 ágyuból állott, a' Francziák épen annyi ágyut és közel 100,000 fegyverest számláltak. A' legkeményebb viaskodás Aspern faluban történt, mellyet Austria a' csata első napján 10-szer és talán többször is megvett es elvesztett. Estve Benyovszky ezerede megtartotta a' helység omiadékait. Napoleon, a' generalissimus concentrikus megtámadását megrottani kívánván, az austriai centrumot általtörni iparkodott, azért tizenkét vasas lovas regementtel a' centrumnak neki rohand; az austriai gyalogság massákban állott, husz lépésre tőlök megállott a' Francia és az Austriaiakat megkiáltotta: adnák meg magokat. Ezek kemény tüzzel felelték, a' Francziák bár mint iparkodtak, egy massát sem dönthettek fel, és iszonyu veszteséggel verettek vissza. Ezenközben Magdeburg nevé genie-kapitány intézése alatt hajók kövekkel megterhelve a' francia hidnak eresztettek, 's azt ált is rontották, ugy a' Francziák a' Duna jobb partján lévő segédjektől egészen elzárattak. Ez mind a' csata első napján történt. Másodnap a' Francziák csak azon iparkodtak, hogy

szerencsésen a Duna jobb partjára visszakerülhessenek, a' mit nagy veszteséggel véghez is vittek. Az austriai had többet számlált 20,000 holt- és sebesítettnél, a' Francziák vesztesége többre ment 40,000 embernél. Két magyar insurrectionalis ezered, az esztergami és nyitrai, jelen voltak a' csatában. Mind a' két ellenrészről nagy volt a' veszteség, számos a' jeles tett. Károly főherczeg egyik tette külön említést érdemel. A' gyalog ezered Zach egyik bataillonja zavarodásba jött, a' főherczeg épen oda jöven, a' zászlót kikapta a' zászlótartó kezéből, maga vezette a' sereget az ellenre és visszaveré a' Francziát. Az asperni csata az első volt, melyet Napoleon vezetett. (L. KÁROLY FŐHERCZEG). *Gr. Majláth Ján.*

ASPHYXIA (tulajdonképen érverésnélkülvalóság, a' görög *ἀσφύξια* privativumból és *σφύξις*-ből, mely érverést tesz), az ugy tetsző halálnak egy neme, mely a' tüdők munkátlanságán kezdődik, de onnan a' szivre és agyvelőre terjed el. Az abba esett ember ugy látszik, mintha halva volna, lehelés, ér- és szivverés 's érzés nélkül. A' lehelés félbeszakadása vagy teljes megszűnése különbözőféle alkalomadásokra állhat elő, vagy mivel a' ki's belehelésnél lévő mechanikai mozgás meg van akadályoztatva, vagy mivel a' tüdők tulajdonképen való chemicus és életmives functiója félbe van szakadva. Az első megtörténhetik a' melynek kívülről való öszvenyomása, a' levegőnek sebek által való hemenetele által a' mely üregébe, a' vértnek a' tüdőkben való igen nagy öszvetődulása által, ugy hogy azok magokat öszve nem huzhatják; az utolsó akkor eshetik meg, ha vagy egy csepp levegő sem megy a' tüdőbbe, mint a' megfojtottaknál, vízbefutaknál vagy felakasztottaknál; vagy ha a' belehelett levegő az élet fentartására nem alkalmas, p. o. a' széntárgyöz vagy a' pinczékben lévő szorult levegő, hol forrásban lévő italok fekszenek, a' savany tárgyatól már sok emberek lehelése által megfosztott atmosphaerai levegő'sat; továbbá általqas gőz nemek és szeszek, mint kén-gőz, sósavanyu gőzök nagy mértékben 'sat.

A. B. P.

ASSALINI (Péter), az orvostudományt Olaszországban tanulta 's egy duellum végett a' francia armadiával állott szolgálatba mint chirurgica-major, és Napoleont is követé Egyiptomba, de csak Jaffáig ment. Itt a' francia őrsereget meglepte a' pestis, 's 40 nap alatt $\frac{1}{3}$ részét a' fegyverfogható katonáknak elpusztította. Munkájában „*Observations sur la Peste*“ (1803) azt állítja, hogy a' pestis nem olly mértékben veszedelmes a' vigyázó orvosok és beteggelbánókra nézve, mint rendszerent himni szokták, mivel ő maga orvosi szolgálatjában csak addig tartózkodott a' betegek mellett, meddig szüksége volt, 's azzal mindjárt friss levegőre menvén, mindég elkerülte a' nyavalyát. Azt beszéli a' főchirurgusról báró Larreyről, hogy az pestisben megholt betegeket bontott fel 's a' pestiskelevényeket igen szorosán megvizsgálta; továbbá főchirurgus Desgenettesről, hogy magán lanzettával két mérges sebet ejtett egy pestiskelevény mérgével és még is a' pestistől óra maradt. Az említett munkához a' pestisről más észrevételeket is toldott a' cadixi sárga hidegről, a' seregeknél olly gyakori vérhasról 's a' tengerpartnak az általlebenben lévő fellegekben észrevehető gyakori lerajzolásáról (mirage) a' siciliai és calabriai tengerszorosban. (Ugyan ezen jelenetet Afrika és Arabia homokpusztájin is vehetni észre.) Napoleon őt az olasz királyi udvarnál első chirurgusnak, a' becsületlegio és a' vas korona lovagjának, a' vicekirály pedig udvari chirurgusának nevezték ki. Ezenkívül Majlandban a' szülészeti és árvák intézetének directorává lett, annakutána az ott lévő u. n. Ambrosius katonai kórházának főchirurgusa. 1811-ben egy munkát irt a' szemnyavalyákról, olasz nyelven, mely nevelé híret, megvizsgálá Beer mesterséges pupilláját 's néhány új operálásmódokat közölt a' publicummal a' szemnyavalyákban. Továbbá ugyan azon esztendőben adta ki „*Novi stromenti di ostetricia e loro uso*“ munkáját, 's tökéletesebbitett fogót ajánlott a' szüléssegédségnél, ezenkívül a' csaszármetszésnél is megjobbított instrumentumokat, melyeknek hasz-

nálását, egy a' nemzeti intézet dologhoz értő tagjaiból álló commissio az eddig való mód megjobbításának nevezte. A' muszka háboruban is részt vett ő 1812-ben és 1813-ben 's olly szerencsétlen volt, hogy néhány tagjai elfágytak. Most Majlandban él, mint igen tisztelt practicus orvos 's tanító a' sebroyosi clinicumban. Olasz nyelven irt chirurgiai kézi könyve nagy tetszést nyert.

A. B. P.

ASSAS (Niklas), Viganban Franciaországban született, az Auvergne nevű francia gyalog ezerebben kapitány volt, magát a' későbbi kor tiszteletére azzal tette érdemessé, hogy fiatal életét hazájáért önkényt feláldozta. Octob. 15. 1760-ik év éjjelén tudni illik Klosterkampnál Geldernről nem messze tábori őrn volt companiájával. Ő mint szorgalmas előljáró korán hajnalban szétálló őreit midőn vizsgálná, egy a' franciaikat a' ködre borult setétségben véletlenül meglepni akaró ellenséges csoport közé keveredett. Halállal fenyegette az ellenség Assast, ha csak egyet mukkan. Ezen szempillantattól függött a' francia sereg sorsa; de Assas nem sokat tördődött az életen és a' tartozó kötelességen, ez előtte mindenkor drágább volt amannál, egész erejéből elkiáltja magát „Erre Auvergne, itt az ellenség!” A' mivel az ellenség őt fenyegette, teljesítette, általdöfve holt el a' hős, de a' tábori őr hallotta a' kapitány kiáltását, riadalt veretett, fegyverben lépve, készen várta az ellenséget és azt vissza is tolta. Assas nőtelen volt, még is rokonsága évenként az országlástól 1000 livr. fizetést huzott.

K. K.

ASSASINEK, I. ISMAÉLITÁK.

ASSECURANTIA, I. KÁRMENTÉS.

ASSEMANNI (Simon), szül. Febr. 20. 1752 Tripolis di Soriában, az újabb időbeli legtudósabb Maroniták egyike. Romában, hol nemzetisége polgári jussal 's patriciai méltósággal bír, neveltetvén, 1785 Paduába meghívás éré, hol mint a' keleti nyelvek oktatója a' seminariumnál, azután az universitásnál maradt April. 8. 1821 történt haláláig. Velenczében a' Nani házában lévő kufi-arab régiségek magyarázásával („*Museo Cufico-Nantano*,” Velencze 1788, 2 köt. fol.) kezdé írásait, mellyek mind a' keleti literaturát érdeklik. Nagy becsben tartatnak „A' sicilia-beli arab emlékek magyarázatja” s egy „Globo coelestis leirása” arab írással, melly cardinalis Borgia museumában volt. Munkás volt mint tanító, haláláig szüntelenül szorgalmaskodott ezen férjfi. A' tudományok cs. k. intézete Olaszországban 's több tudós társaság tagjai közé felvette.

ASSESSOR, I. TÁBLABIRÓ.

ASSIENTO, spanyol szó, melly egyezséget, kötetést jelent, a' spanyol uralkodásnak azt az engedelmet tette, melly szerént valamely idegen nemzetnek kirekesztőleg szabad volt, bizonyos esztendőök elforgása alatt szerezesen rabszolgákat a' spanyol gyarmatokba, a' spanyol uralkodásnak fizetendő bizonyos adózás mellett, bevinni 's azokkal kereskedni. Már IV. Filep és II. Károly spanyol királyok kötötték ilyen kereskedési alkut az Angolokkal és Hollandússokkal; azután egész 1701 az Angolok voltak az assiento egyedül való birtokában. Ezt elveszték, midőn Anjoui Filep spanyol királlyá lett, mivel ez (1702) e' kereskedést a' francia guineai companiának 10 esztendőre áltengedte, melly idő alatt ennek jusa legyen esztendőnként 4800 mind kétnemű Negereket az amerikai spanyol száraz földre 's szigetekre bevinni, melly idő olta az assiento-compania nevét is felvette. 1713 Utrechtben az esmeretes assiento-tractatus köttetett Angliával 30 esztendőre (Nagy-Britannia későbbben e' kereskedést a' déltengeri companiának engedte által), mellyhez azonban egyebek közt egy ragasztékczikkely is adatott, hogy az Angoloknak esztendőnként, a' tractatus ideje alatt, szabad legyen egy 500 tonnából álló ugy nevezett permissio-vagy assientohajót mindenféle portékákkal azon gyarmatokba küldeni. De ez sok visszaéléseket 's alkereskedést huzott maga után, 's V. Filep alatt ebből a' panaszok 's zürzavarak annyira nevelkedtek, hogy végre 1739 a' két hatalmasság Spanyol-

és Angolország közt nyilvános háboru ütött ki, melyre 1748 az aacheni béke által az angol companiának még 4 esztendő engedtetett ugyan, de a két esztendővel utána következett madridi conventióban annak egyáltalában 's a' még hátralévő assiento esztendőkre 100,000 ft. sterling ígértetett 's így a' tractatusnak vége lett. 77.

ASSIGNATÁK, nemzeti papirospénz a' francia revolutio idejében, mellynek elejénte olyan becse vála, mint a' pengő pénznek. Neve onnan származott, hogy ezen papirospénz első 400 milliója, mellyet a' constituáló gyülekezet a' király helybenhagyásával csináltatott, biztossága végett a' behuzott papi jóságok árára assignáltatott, azaz, kijegyezett. Későbbben így neveztetett mindennemű forgásba tett papirospénz. A' királyi helybenhagyás és proclamatio az első 400 millio assignaták iránt Apr. 19. 1790 költ. Már azon esztendei Augustus 27. Mirabeau 2000 millio uj assignatát kívánt készíttetni 's e' felett heves versenygés támadt a' nemzeti conventben. Különösen megkülönböztették magokat Bergasse és Dupont mint Mirabeau ellenjei; ők átlátták, hogy az assignaták planuma Claviérenak találmánya, magát 's czimborájit meggazdagítani; hogy ezen planum által a' gazdag uzsorások a' nemzeti jóságok birtokához jutnának, 's hogy a' nemzeti jóságok éppen nem elegendők az assignatákat, főképen ha sokasíttatnának, fedezni. Mirabeau okaiknak főképen azon nagy political hasznót vetette ellen, hogy az assignaták planuma az assignaták minden birtokosát kinszeríti az uj constitutio védelmezésére, melly az assignaták felváltását nemzeti jóságok iránt garantirozta. Pethion elősegíté, 's ujra 800 millio assignata decretáltaték. Lassan lassan az assignaták egész 40 milliandra szaporítottak, 's végre semmivé száltak alá. (L. bővebben MANDAT.) 78.

ASSIGNATIO, I. KIJEGYZÉS.

ASSIGNATIO, orosz papirospénz, mellyből 1769 40 millio rubel adatott ki. Alászállása 1787 fogva okozta a' rubel alanti cursusát. Az uj országos kölcsönöző bank felállításával uj assignatiók adattak ki. Vannak 5, 10, 25, 50, 75, és 100 rubeles assignatiók. 1809 egy rubel ezüstpénzért négy rubel assignatiót adtak. Ezen állapot ingadozott 1818, midőn az ezüstrubel 375 kopeken állott. 1826 állása 372 kopek volt.

ASSIMILATIO, hasonlóságtétel, orvosi tekintetben a' táplálásnak azon actusa, mellynél fogva az emésztés által a' tápláló szerekből készített 's a' belekből beszivott tejnedv az élő állati test anyagjaihöz mindég hasonlóbba tétetik 's étellel felruháztatik. Ezt a' processust annyiban állatosításnak (animalisatió) is nevezhetni. Ez a' processus már a' mirigyekben kezdődik, mellyekben az azokban lakó életmunkásságnál 's önalkatjoknál fogva tovább mlatozik a' tejnedv 's az előtti közömbös természetéből az animalisatio magasabb fokára vitetik. A' legmagas fokát annak éri el, midőn a' melycsatorna (*ductus thoracicus*) száján által a' bal torokvérérbe kiömlik, annak vérével vegyülve a' jobb szívkamarába, onnan a' tüdőbe megy, 's az életadó savanytárgyszesszel szellemesítve, mint valóságos vér a' bal szívkamarába tér vissza, mellyből az egész testben elterjesztetik. Ezt az utolsó processust a' tüdőkben vérkészítésnek (sangvificatió) is nevezik. A' növényvi orszáokban is van assimilatio, a' mennyiben a' plánták mint életmives önmagukat fentartó testek a' földből 's vízből veszik táplálátjokat, a' beszivott nedvek a' plánta nedvcsövein a' plántában elterjeszkednek, a' levelek által a' levegőből felvett részekkel öszvevegyülnek 's a' nevededésre szolgálnak. A. B. P.

ASSISEK, I. ESKÜDTEK SZÉKE.

ASSOCIATIO IDEARUM. Ideák vagy helyesebben, előterjesztések társasításának nevezük előterjesztéseinknek azon egybeköttetését, mellynél fogva azok önkénytelenül felgerjesztik egymást és egymásra vezetnek. Minthogy a' mi előterjesztéseink közönségesen két viszonyra vitethetnek vissza, u. m. külsőre (idő, hely) és belsőre, melly az előter-

jesztések rokonságától, hasonló 's hasonlatlan voltoktól függ, tehát minden ugy nevezett idearum associatio is két közönséges törvénytől függ, mellyeket associatio törvényeinek is neveznek, t. i. 1) az időkövetkezés és egyidejűség törvénye. Azok az előterjesztések, mellyek gyakran öszve valának köttetve vagy egymás után következtek, kölcsönösen felgerjesztik egymást ezen következési rendben. Innen van, hogy bizonyos történetekre emlékeztetnek bennünket, a' mellyek ottan történtek; az egy időben tapasztalt esetek egymásra emlékeztetnek; valamint a' közvetlenül egymás után következők is, még pedig legkönnyebben felébresztik egymást a' meghatározott következési rendben, p. o. valamely könyv nélkül megtanult mondásnak szavai, mennél többször öszveköttöttük azt bizonyos meghatározott módon. Ez határozza meg a' mi ügyességeinket is, midőn az előterjesztéseknek valamely szabott rendje szokás által könnyűvé válik, a' mi az azok szerént való mivelésben is kimutatja magát. Így p. o. egy gyakorlott klavirjátzó helyesen játszik setében vagy a' nélkül, hogy a' tasztákra nézne, mivel a' tasztákat a' meghatározott helyzetben már sokszor előterjesztette 's kezei alatt érzette. 2) Az előterjesztések rokonságának, hasonlóságának és ellenbetételének törvénye. Ezen törvény szerént könnyen felébresztik és megvilágosítják egymást azon előterjesztések, mellyeknek foglalatja atyafias. Egyik individuum a' másokra emlékeztet, ha azzal némelly vonásai közösök, a' portrait az originálra, az igenező állítás épen az ellenkezőre, onnan lehet az ironia hathatóságát is kimagyarázni. Illy viszonyban áll továbbá a' subjectum és praedicatum, ok és munkálat, egész és rész, nem, faj és individuum (egymi), mellékkörnyülmény és fődolog, mindazáltal könnyebben mehetni a' különösről a' közönségesre, mint megfordítva. Ezen törvénytől fogva könnyű észre venni azt, a' mi bizonyos belső öszvefüggésben van. A' mi előterjesztéseinknek ezen önkénytelen egybeköttetése már mindenkor kitetszőkép uralkodik éltünk első korában és a' miveletlen emberekben. Az értelmi képzésnek beállításával a' feltétel és cél szerént vezérlett gondolkozás lesz uralkodóvá. Mindazáltal folyvást munkálkodik, belé elegyül beszélgetéseinkbe, 's csaknem általmán fogva kormányozza álmainkat. Minden magányos embernek saját idearum associatiója is van, azaz, bizonyos előterjesztések egyik individuumnál könnyebben öszveköttethetnek, mint a' másiknál, gyakran uralkodókká válnak és szülik a' különbféle sajátságokat, véleményeket, előítéleteket, hajlandóságokat és idegenkedéseket 's többek közt gyakran az ugy nevezett nádlovakat (*Steckenpferd*) is. Ez az oka, miért ajánltatik az emberesmerőnek az ideák associatiójanak esmerete mint igen fontos tárgy, és hogy némelly emberek, kik ezt másokban kinyomozták 's hasznokra fordítják, miért nyernek azokon gyakran igen nagy hatalmat; mert ez ahhoz tartozik, a' mit az emberben a' szokás megállapított. *A. B. S.*

ASSONANTIA, muzsikai szófigura és mintegy az ALLITERATIONÁK (l. e.) testvére, mert valamint ez egy tétel több szavaiban előforduló mássalhangzóknak hasonlatosságában, ugy amaz a' magánhangzóknak egységében áll; leginkább a' spanyol és portugali poësisben használtatik, 's minthogy ezen nyelvek teljeshangu magánhangzókkal bővelkednek, azoknak characterével igen megegyezik. A' német költők ebbeli próbáji sikeretlenek voltak, 's csak azt mutatják, hogy az illyen versezetekre a' nyelv alkalmatlan, mert kéttagu assonantiát csaknem lehetetlen rajta a' nélkül készíteni, hogy az utolsó szótág néma e-en ne végződnék, az egy tagosakat pedig a' mássalhangzók elnyomják. Legdicseretesebbek e' részben Schlegelnek „*Alarcos*“ és Apelnak „*Gespenserbuch*“ czimű munkájikban tett próbájik, 's főkép ez utolsó néma vagy siket e nélkül igen mesterséges kéttagu assonantiákat csinált. Anyai nyelvünk erre sokkal alkalmasabb!

ASSUMPTIO, fővárosa PARAGUAYNAK (l. e.), dr. Francia lakhelye, 8000 lak.

ASSYRIA, az ó világban nevezetes asiai tartomány, mellynek határai nem voltak ugyan azok mindenkor. Az eredeti Assyria éjsz. Niphates hegytől Nagy-Armeniában, ny. Mesopotamiától, d. Susiana 's k. Mediától vétetek körül. Assurt mondják alapítójának. Ezen ország uralkodói közül főkép NINUS (I. e.) és özvegye 's utánja Semiramis híresek. Ninus meghódítá Bablyont, Mediát 's több tartományokat. Sardanapal alatt (mintegy 900, Volney szerint 717 K. e.) Arbaces, mediai helytartó, Assyria urává lön. Herodotus, kinek hitelességét Volney bizonyítja, a' felső Asiában való assyriai uralkodásnak tartósságát 520 évre határozta meg. Későbbben 3 országra oszlék, mellyek főállató részeit levék, 's abból a' mediai tartomány Assyriával, és a' (új) bablyonniai levének. Azonban ujra felemelkedett Assyria fővárossal Ninivével Salmanassar alatt, Media Bablyonnal annak hatalma alatt lévén; de Media 700 körül kiszabadula, 's a' mediai király Cyaxares Nabopolasarral, Bablyon helytartójával, öszveszővetkezék, 606 K. e. elfoglalák 's elpusztiták Ninivét. Assyria most mediai provinciává, Bablyon pedig Nebucadnezar meghódításai által 600 olta hatalmas ország lön. Végre egyesíté mind ezen tartományokat 650 K. e. körül a' persa hódító Cyrus (I. e.).

ASSZONY, ASSZONYOK. Az asszonyok a' szerelem, valamint a' férjfiak a' jus képviselőji legszeleesebb értelemben. Szerelem tükrözik az asszonyok formájában és lényében, 's a' szerelem megfertőztetése az ók gyalázatja, mint a' férjfiaké a' jus megsértése. A' mint az asszonyok szeretnek 's férjekhez ragaszkodnak, az határozza meg az ók becsét és javát egyenként és általján véve, a' familiákban és a' népnél, 's az határozta azt meg az emberi nem kezdetétől fogva. Az asszonyi nem nyilvános és házi iránylatja szolgált mindenkor 's szolgál ma is leghelyesebb sinórmértékül a' statusok, familiák 's egyes emberek miveltségének. Még is az a' sors érte a' szép nemet, hogy majd szerfelett magasztalták, majd a' legnagyobb észtelenséggel alázták. Hosszasan vizsgálták meg e' kérdést, ha az emberi nemhez tartozzanak e; majd angyaloknak, majd ördögöknek nevezettek. Az utóbbi nevezettel még azok sem átalottak élni, kik különben istenitek őket, p. o. Boccaccio az ő „Asszonyok diadalmában.“ Ezen ellenmondásokat könnyű megmagyarázni, ha meggondoljuk, hogy a' legszebbek közülök bizony elég fájdalmat árasztának imádójikra. Mindenek előtt meg kell vallanunk, hogy az asszonyok lényében egy főerény van alapitva, hogy t. i. illendő, tisztességes és szép legyen minden. Nem ok nélkül beszélünk szép nemről; mert a' férfi erejét az asszonyi kellem lágyítja, 's csak ezen ellenkező természetek nyugodt egybekötéséből ered minden szépség. (L. SZERELEM.) Valóban tiszteletre méltó ngyan, ha az asszonyok első rendeltetésekről megemlékeznek, ha nőknek, anyáknak 's házi asszonyoknak formálják magokat; mindazáltal az a' kívánság is helyes, hogy ók, félre tévén a' csupa gazdasági célokat, az élet szabadabb szemléletére, belső életre emelkedjenek. Hanem gyakran találnak epallérozást és pallérozódási tulságot, kivált a' mivészég és tudományok körében, hol az asszonyoknak, az ók természetéhez képest, inkább a' közel, mint a' távollévő javak után kellene nyulniok. Igaz ugyan, hogy vannak jeleseszű 's pallérozott szerzők az asszonyok között; azonban az is szintolly igaz, hogy nekik nem épen szorosán tudományos nemekben van írásra hivatalok. Az érzetek kincsét, ezen szent tüzet, mellyet nekik a' természet ajándékozott, csak színekben, hangokban, költéssel és muzsikával, vagy a' társalkodásban fenntartani és nevelni, legyen főkötelességek. Bizonyosan így is haszonnal fognak ók a' férjvilágra mivelnü. Az asszonyok ezen szép és szépítő természetének nem mindég adták meg az igazságot. Ók az ó világban a' tisztelett sokkal alacsonyabb fokán állottak, mint az njobban, 's nem lesz érdeketlen ennek okait egy kevéssé megvizsgálni. Az asszonyi természet bizonyosan mindég egyenlő maradt; hanem a' nevelésben és az

ó világ polgári szerkezetében valának azon okok, melyek az asszonyi természet kecsét és hatalmát kevésbé engedék kitűnni. A' Görögöknél ugyan szép példái találatnak a' testvér- és férjszeretnek; de semmit sem találunk az asszony azon lelkes és romános érzetéből, melly a' középkorban uralkodott, sőt még csak a' deliség (galanteria) azon lelkéből sem, melly az újabb idöket különbözteti. Az asszonynak, mint az élet nyájas szöpitőjének és formálójának, mint a' férj kellemes társalkodójának, keves vagy semmi tekintete nem volt. Ezt nem tudák a' férfiak az asszonyokban becsülni, vagy pedig nem akarák; ez inkább fiatal rabszolgálók vagy közönséges szerelemleányok foglatosságára volt. Homerus egyzerü, nemes és méltóságos tekintetben allítja elő asszonyait, Sophocles egynéhány hösalkatot mutat, 's Euripidesben az asszonyi ártatlanság és nemeslelkü ragaszkodás néhány példányira találunk, de az asszonyi szépség azon imadására sehol sem, 's legfeljebb a' termet tisztelésére, sőt inkább mint legártalmasabb indulatot állítják elő a' szerelmet. Mind e' mellett nem szabad állitanunk, hogy a' legrégebb Görögök asszonyaikkal durván bántak volna, sőt inkább csupán mint házi asszonyokat tulajdon értelemben véve tisztelték őket. Rabszolgálójik körében éltek ök 's azokkal együtt dolgoztak a' ház felső emeletében, mellyet férfiak közé elegyedés végett csak ritkán hagytak el. Minden nyilvános foglatosságokból ki voltak zárva, 's csak az az öszveköttetések volt a' statussal, hogy annak gyermekeket szültek 's a' leányokat kötelességeik szoros köre számára nevelték. E' mellett meg volt a' férjnek engedve, az érzékiség durva kívánatit neje társalkodásán kívül rabszolgálókkal is kielégíteni. Még Görögország későbbi korában sem volt ez máskép, 's csak a' spartai asszonyok különböztetének meg tisztelettel, ámbár késöbben itt is nagy féketlenség hatalmazott el. A' Doriaiaknál a' sicyoni asszonyok különböztetének meg, miveltsegek miatt az athenei asszonyok helyzete szük korlátok közé volt szorítva, a' ház leginkább félrefekvő részében (*gynaikion*, *gynaikonitis*) asszonyi munkájikkal tölték idejeket rabszolgálójik között, a' játékszinben sohasem vagy csak szomorú darabok előadásán volt szabad megjelenniük. Asszonyok és leányok processiójára ugyan akadunk, 's a' vallásos innepekben is részt vettek ök; hanem illyenkor sokat is kellett szemeiknek eltűrni. A' pallérozott asszonyok hijányát a' hetairek, azaz, közönséges szerelemleányok tölték bé, kik főképen kedveltetö talentumaikat mivelték ki. Így Aspasia hire, a' ki Pericles által egész Athenén uralkodott 's kinek tanitványai közé még Socrates is számlálta magát, azon kor pallérozódásából származott, 's Laïs, Phryne 's egyéb hetairek gyözedelmet vettek kecsaik által több jeles férfiakon, ha nem is a' köz véleményen. A' romai asszonyok fontosabb rollét játszottak, ök jelen voltak a' néző játékokon és vendégségeken, egyáltalján többet jártak társaságba. Mindazáltal még is igen takarékosan éltek, míg Roma hódításai a' romai asszonyok pompavágyát nevelé. Azonban egy nemzetnél sem találunk a' valódi asszonyi nagyság annyi példányira. Ki ne esmerné Vesta szüzeit? A' romai matronák is a' férjnek gyakran kemény hatalma alatt állottak; tulajdonjuk nem volt, 's férjhezadás alkalmával csak az atyák kérdeztettek meg. Ezenkívül néhány szabados éledelek, például a' boré, egészen meg volt nekik tiltva. A' népek erkölcsi történetei szerint a' kereszténység világával az asszonyoknak is, kik addig a' férfiaknak csak rabnéji és szolgálóji, hetairek vagy heplezett matronák voltak, szép hajnalok hasadt. A' kereszténység volt az, melly az újabb világnak más alkatot adott. A' jusok két nem közti egyenlőségéről, az asszonyi kecsék és erök szabad nyilatkoztatásáról nem volt a' régieknek ideájok, 's valamint még a' mivelt nemzeteknél, a' Görögöknél és Romaiaknál is, az erény középpontja a' haza, ugy a' familiáé a' ház atyja volt. A' kereszténységgel kezdödött a' szeretetnek 's egyszersmind a' hazafüségön gyözedelmeskedö jusnak hite, Megesmertetének az emberi

jusok 's világpolgári érzet kezdte terjedezni. Az asszonyok is megnyerek jusaikat, 's ezen vallás lelkével, mely az érzékiséget elfojtja az emberben 's szüntelen a' végetlen után vonzódik, magasabb lelki becsülés ment által reájok. Sőt azt lehet állítani, hogy földi boldogságot csak keresztény statusokban, tisztos familiákban 's erkölcsös férj szívében találnak az asszonyok. Hanem még egyéb környüállások is miveltek az asszonyok lelki szeretete 's némesített szemlélete a' kereszténységben szunnyadozó csirájának érlelésére. A' Germanok voltak első, kik az asszonyi méltóságot megesmerni kezdték, mert a' szüzesség, őntartóztatás 's házi hűség, az asszonyok valódi becsülésével öszvekötvé, már Tacitus előtt is olly méltóságot ada a' Németeknek, melyet az tisztelve esmer meg. A' Németek ezen caractere az akkori kereszténység lelkében hatalmas gyámolt talált, midőn az indulatok igen örömet engedék magokat csuda rajoskodásra lelkesíttetni. Azután a' lovagság következett a' középkorban, 's az asszonyok ezen lelki nézetét, mely gyakran bájos szemfényvesztéssé fajult, legfőbb pontra üzé. Ezen időt méltán nevezhetnök az asszonyok virágzó idejének. Mint az erősebb fiu a' vele együtt nevelődő gyengébb leánnyal bánik, szintugy bántak asszonyaikkal hajdan a' népek is; mint az ifju szeretőjét isteníti 's ennek legkisebb kívánatjáért legterhebb áldozatokra kész, szintugy gondolkozott a' lovaglélék az asszonyi nemről. Nem csak lovagok, hanem énekesek is hódoltak az asszonyi szépségnek, a' menny és föld mintegy örök szerelemben vegyültek öszve, 's azzá lettek az asszonyok, mire őket a' természet tulajdonkép rendelte volt, a' daczos férjfinem tartóztatójává és térítőjivé. Nemes ifjak már korán választottak szízeknek parancsoló asszonyt, 's ezen kellemes szolgaságban sokáig megmaradtak. Ezen valódi lovagidőkben virágoztak a' *Cours d'amour*, szerelemtörvényszékek is, melyek előtt a' zavaros peres kérdések a' szerelem könyvéből gyengéden 's elmésen határozattak el. A' Provençalok poésise, mely Olasz-, Spanyol-, és déli Németországban, 's a' Normannok által Angliában elterjedt, szinte előmozdította az asszonyok ezen vallási tisztelésének magasztalását. Ezen lovaglélék megszűnésével majdnem együtt jelent meg a' tudományok világa a' 14-ik században. Plato philosophiája tett kiváltképen nagy szerencsét; ámbár nem olly phantasticus, mint a' lovagság, a' szerelemnek 's szépségnek mélyebb értelmet adott. Itt főképen Dantét és Petrarcát kell nevezni. Az ók halhatatlan énekei égig magasztalák Beatricét és Laurát. Abelard és Heloise is hasonló szerelmet éreztek, azonban elreppent a' mámor, a' népek öregebbek és hidegebbek lettek, 's a' nemzetek észrevehetőleg váltanak el egymástól társasági előmenetek folyamában. Franciaországban ama' lovaglélék helyébe a' galanteria lépett. A' lovagság színét örömet meg akarták tartani, de az bizonyosan nem volt olly hasznos az erkölcsiség- és igazságnak, mint a' külső tekintetnek. Az illendőre nézve bizonyos rendszabások formálódtak, még illendőség szerént szeretni is tanultak, eszes asszonyok vitték az előlülést a' tudományos körökben 's az egész élet a' finomulás legfelsőbb pontjára csigáztatott. A' csak hamar begyeskedéssé fajult galanteriának e' lelke más országokba is elhatott, 's még Németországban is fészket vert immitt amott a' főbb ranguk közt ezen alávaló lélek, mely a' legszentebbet megfertőtteni 's a' legszebb érzetekkel észtelen játékot üz. A' Ninon de l'Enclos, Sevigne, Maintenon 's későbbben a' du Deffand, Geoffrin, l'Espinasse nevek mindenek előtt esmeretesek, kik Franciaország szép literatúrai történetében valamennyire jártasak. Köreikből jobb 's egyszerűs-mind szabadabb hang ment által nem csak a' szép lelkekre, hanem más osztályokra is, noha meg kell engedni, hogy ezen lélekkel gyakran inkább csak l'gyeskedtek 's hogy inkább csak pallérozott ielső szín tűnt elő. Annyi bizonyos, hogy a' szép nem uralkodásának a' Franciaónál még a' literatúrára is tetemes befolyása volt. De végre ollyan világos lett Franciaországban, hogy még a' figelevek is átlátszottak, hogy még a'

világosodási tulság imitt amott Németország fő és kereskedő városaiba is általplántáltatott, míg a' revolutio 's a' vele összefüggésben volt háboruk az udvarok és Hanzák minden Vauxhalljait zavarodásba hozta. A' francia galanteria szerencsénkre más nemzetek középpontjáig nem hatott el. Valamint a' régiéknél, ugy itt is csak a' legnevezetesebb nemzeteket kívánjuk érinteni. Mert a' milyen kevéssé érdeklletes a' napkeleti asszonyokkal való despotica bánásról, lelki és physical korlátoztatásokról 's a' szerelem rabszolgálatjáról szólni; szintolly kellemetlen volna, ha az újabb Europa mindei kevesbbé pallérozott nemzetéről közlenők észrevételeinket. A' mint udva vágyon, az angol asszonyok asszonyi, habár egy kissé szoros szeretetre méltóságok egyéb kecsével öszvekapcsolják a' takarékoság erényét, ők tökéletes jó anyák és nők, 's a' valóságban bizonyosan legközelebb vannak a' nemes házi asszonyok ideáljához. Innét van, hogy az ők költői és romániróji jeles példányt állították elő az asszonyi sanyaruságnak és erkölcsiségnek. Angolországban díszlik az asszonyok menyje, ámbár néha egy kevéssé unalmas az. Ezekkel a' német asszonyoknak nagy familiái hasonlóságok van, csak hogy ezek jobban előereszkednek a' külső életbe, 's így jótékony viszonyban mivelhetnek a' férjfi világra. Németországban a' szép literatura hajnalának hasadásával derült fel az asszonyok világosabb napja, mert csak költők teljesíthetik az asszonyok pallérozását, mivel ők érzetek által mivelnek az észre 's mivel asszonyoknál a' classicus studiumok nem szükségesek. Az olasz asszonyok kellemesek, bájolók és könnyen felindulók; de minthogy az Olaszok pallérozódása általjában inkább a' phantasián épül, 's az éghajlat is csábítóbban mivel nálok az érzékiségre, azért bizonyosan nem kell az erkölcsiség diadalmát itt keresnünk. A' lengyelországi nemes és nem igen számos középrendbeli pallérozott asszonyok külsőképen a' francia asszonyokhoz látszanak közeledni, hanem belsejekben több hűség és igazság, mélyebb indulatosság 's az érzetnek szebb lángja találtatik. A' pallérozott magyar asszonyok, a' mint neveltetések francia vagy német példány után volt intézve, e' vagy ama' nemzet asszonyaihoz hasonlítanak, annyira, hogy csak itt ott találunk közöttök egyet, kiben nemzetiségének első bélyege megvolna, értjük, ki honunk nyelvét tudná. Vajha igazságtalan lenne ezen jegyzet a' most serdlőkre nézve!

Z. Gy.

ASSZONYI EGYESÜLETEK. Az emberiség erkölcsös életének történetéről keveset találunk írva, és ez is kiváltképen csak az asszonyokat illeti. Minden időben, melly a' népek nyugalmát megrendíté, a' férjfiu bajnokerőnek főbb buzdítója volt az asszonyok bátorsága 's a' szerelemnek lelkesedése. Így a' régi népek között az asszonyi nem lealacsonyitása idejében, midőn mintegy rabszolgaságban éltek. A' görög, romai, spanyol és carthagoi 's a' vad népek közül szittya, teutoni és normanni hős asszonyok tettei ama' feláldozó szerelem kihaló erejének míve volt, melly szerelem az asszonyi szívet öröktől fogva honjának választá: Midőn később a' keresztény vallás az asszonyoknak bilincset feloldá, tulajdon erejével emelkedett fel ezen nem az erkölcsös életnek polczaira. Házi erényeik által a' középkorban magokat megkülönböztetvén, nekik hódolt a' hős bajnok. És épen ezen nem, mellyet a' középkor, csendes klastrom- vagy magányos várfalak között, vagy pedig az ügyes polgárnak szűk házában isteni félelemmel hűséges nőnek, példás anyáknak nevelt, a' mi korunkban ugyan azon keresztény indulattal lelkesítve, magát egyszersmind a' legnemesebb felekaráti szeretetnek gyakorlására különösen meghíva lenni érezvén, a' házi béke köréből fellépik az inséges köz élet színére 's jótévé egyesületeket formál. Im a' jelenkor nemesb kifejlődésének gyümölcse! Leg-is Jegelső vala a' bécsi asszonyi egyesület, mellynek kormányát 1816 meghalálozott herczeg Lobkovitz, született herczeg Schwarzenberg Karolina asszony viselte. Hogy később a' burkus nép nemzeti szabadságáért felvett szent

fegyverkezésekor hazafiai érzelmét hathatósan bebizonyítá, ekkor a' burkus asszonyok, anyák is, szüzek is, egybeforrnt szívvvel és lélekkel, mintha elhunyt Luise királynéjoknak felélemedett képe ragyogna szemek előtt, bátorságban, nemes érzésben, hűséges feláldozásban a' világ asszonyainak példát adtak. Legelső vala egy kir. herczegasszony, ki a' hadi költségek pótlására minden drága ékességeit a' kincstárnak áltadá. A' többi asszony is, ezen dicsó példát követve, letette arany jegygyűrűjét a' haza oltárára, és ezekért a' kormánytól vasból készületeket kapott e' felírással: „Aranyt vasért cseréltem.“ Vagyon nélkül szükölködő szüzek eladták szép hajokat kész pénzért, hogy azt köz jóra szentelhessék. Öntött vasból készített ékességekkel kívántak ők tetszeni. A' férfiak harczoltak, az asszonyok pedig a' sebes vitézeket ápolták. 1813 támadott Wilhelmina prussiai, született Hessen-Homburg herczegasszonynak kormánya alatt egy leányokból álló egyesület, 1814 azután egy különös jótévő, 1815 pedig egy hazafiai asszonyi egyesület, mellynek Marianne prussiai herczegasszony kormánya alatt főbb czélja vala: olly ügyefogyott vitézeknek, kik 1813 oltá hazájokért harczoltak, ápolása. Csak hamar követé egész Europa példájokat. Jelesen Lipsiában az igazságos ügyért harczolók és szenvedők felségítésére, Saxoniában pedig a' diadal mezején maradt vitézek árváinak gyámolítására állottak fel külön asszonyi egyesületek. Ezeknek sorába tartozik a' télnek idején rumfordi levest osztogató dresdai intézet, és a' düsseldorfi egyesület, mellynek főbb munkája, hogy közbenjárásával a' háboruból visszatért, szolgálatra többé nem alkalmas jeles vitézeknek nyugalmas és vidám lakó helyeket készít. A' kopenhageni, legfőbb oltalom alatt álló egyesület egy külön, egyes asszonyi cselédek formálására való intézetet állita fel. Napnyugoti és déli Európának minden fő-, Németországnak pedig számos kisebb városaiban is találtatnak már illetén jótévő asszonyi egyesületek. Midőn 1817 a' mi különben termékeny hazánkban is az irtóztató drágaság és keresetbeli fogyatkozás a' két szomszéd-fővárosnak napszám után eldegélő legszegényebb sorsu lakosait majdán a' kétségessébe döntené, felszólitá Hermina, nádorunk Ó cs. k. Herczegségének áldott édes emlékezetű hitrese, Pest és Buda városainak lakosait, kik is Ó cs. k. Herczegségének dicsó példáját követvén, egész készséggel ajánlák segedelmeket. Így szerződék e' két városban egymástól ugyan külön és független, de egészen egyforma a' felsőség által helyben hagyott alapok szerint munkálódó jótévő asszonyi egyesület, melly most Maria Dorottya Ó cs. k. Herczegségének hathatós oltalma alatt e' következőkre terjeszti ki leginkább gondoskodását: 1) a' helybeli valóságos szegényeket pénzbeli alamizsnával, természetmennyekkel, ruhával, a' betegeteket pedig orvosi szerekkal segíti és ingyen gyógyittatja; 2) a' munkára ugyan alkalmas, de kereset nélkül szükölködő mint két nembeli személyekkel, külön tehetségek szerint, készpénzbeli fizetésért dolgoztat; és kész mindennemű munkájikat mérsékelt áron a' község javára külön boltokban árura bocsátja; 3) egy olly állandó intézetnek fenntartása, mellyben a' vakok és szemfájosak ingyen gyógyittatnak; 4) a' budai egyesület szülők leányait a' nekik elkerülhetetlenül szükséges kézi munkákra 5 e' végre a' városnak minden részeiben általa felállított oskolákban ingyen tanitattja, és egy külön házban 24 híven viselt szolgálathban elaggott gyámoltalan asszonyszemélyt mindennel tart. Bővebb esmereteket nyujtanak ezekről azon felszámolások, mellyeket mind a' két egyesület időről időre köz hírré tenni szokott. Hálaadó szívvvel áldják e' két főváros számos szegényei e' jótévő intézeteknek szeretettel munkálódó tagjait, és jelesen édes emlékezetben maradnak fen Keseleőkői Majthényi Maria, gr. Brunsvick József ország bírāja özvegyének mint a' budai, és báró Mészáros Johanna, gr. Teleki László özvegyének mint a' pesti asszonyi egyesületek nagylelkű előlülőjinek nevei.

ASSZONYI JÓSZÁGOK, olyan jószágok neveztetnek, melyek vagy asszonyoknak adományoztattak, vagy melyekben asszonyok is örökösödhetnek; nálunk mind kétágu jószágok. Tiszta asszonyi jószágok, melyekben csak asszonyok örökösödének, nincsenek. Szintugy nincsen nálunk asszonyi nemesség, azaz, olyan nemesség, melly, midőn az atya nemtelen, a' nemes anyától származnék, noha a' volt szépeességi tiz lándsások székében (*sedes decem lanceatorum*), melly az 1802 eszt. 10-ik törvényzikkely által Szepes vármegyével egyesítettett, ennek is fenállott valami nyoma, ha csak a' FIUSITÁST ide nem akarjuk érteni. (l. e.)

ASSZONYJÉG és **ASSZONYÜVEG**, a' spathos gipszhez, egy a' földön nagyon elterjedt ásványhoz, tartoznak, mellynek uralkodó színe fejér, egyébként csaknem minden főszínekkel előfordul. A' főállat- részek mész és kénsvány. Mind a' két nemet gyengéd, átlátszó és fénylő levelekre lehet hasogatni. Az asszonyiveget nyugoti Muszkaországban sokszor ablaküvegek gyanánt használják. Az asszonyjég elveszti a' tűz által átlátszóságát. Elolvasztva 's hozzáálló agyaggal vegyítve, végre egy erős tejszinű massává olvad, mellyet edényekre, boudirok és háló szobákba való lámpásokra 'sat. dolgoznak fel. *A. B. P.*

ASSZU-SZŐLŐBOR. Ez a' bor, mellyről Magyarország különösen híres, ugy készül, hogy külön szedvén az éréstől megtöperedett ugy nevezett asszu szőlőt és elébb mintegy péppé tapostatván, megkeverik azt szinmusttal, mellyel együtt felforni hagyják, azután kítapossák, kisajtoltják és hordóba töltik. Leghíresebb minálunk ezen borcsinálásról a' Hegyalja vagy Tokaj vidéke Zemplén vármegyében és Ménés vidéke Arad vármegyében.

ASTARTE, syriai istenné, hihetőleg az, a' mi Semele a' Görögöknél, 's Astaroth a' Zsidóknál. Lucianus szerint Phoeniciában nagy, igen régi temploma volt. Némellyek Herének, mások Aphroditének tartják.

ASTERISCUS, csillagocska (*), mellyel írás közben a' lap alján álló észrevételekre utasításul élnek. Azon szó mellé tétetik, mellyre legközelebb czéloz az észrevétel. Sőt hijányok is jelettetnek vele. A' régi criticusok asteriscussal v. keresztzel (*obelus*) élének a' textus helytelenségének megjelölésére a' kéziratokban, mások csillaggal az igaz és helyes textust mutaták.

ASTERISMUS, CSILLAGZAT (l. e.).

ASTEROIDES (csillagfajta). Ezen görög nevezetet kívánta Herschel Ceresnek és Pallasnak adatni, nem akarván ezen két apró égi testeknek planetarangjokat megismerni, vagy is inkább az Uranus feltalálása által szerzett dicsőségében Piazzival és Olberssel megosztolni. Herschel szava, melly különben az égbeli dolgokban nagyhangu, itt gyengének találatott 's elmellőztetett. Lásd *Berliner Jahrb.* 1805. S. 213 u. S. 233. T.

ASTHENIA, erőtlenség, (a' görög *α* privativumból és *σθένος* szóból, melly erőt tesz). Ezt a' szót Brown theoriája hozta divatba, 's ő nála általjában az *ingerl és gyengeség* ét jelenti. Ez vagy ugy áll elő, hogy az élő test ingerlékenységé a' reá igen gyengén ható ingerek által nagyon keves munkásságba tétetik, 's ez az egyenes *asthenia*; vagy az által, hogy a' megelőző igen erős ingerek által az ingerlhetőség megkisebbittetett 's a' rendszerént való ingerekre nem eléggé munkás, nem egyenes *asthenia*. Az *asthenicus* tulajdonságot Brown szerint következő befolyások nemzik: igen sokáig tartó hideg, erős és sokáig tartó meleg, plántaeledek, víz és vizes italok, a' különböző megszokott ingerek, p. o. léles italok, fűszerszámok szűke, vér szűke, nagyon erős vagy nagyon gyenge mozgás, szenedelmek, ragadványanyagok 'sat. Az *asthenicus* tulajdonság legnevezetesebb jelei ezek: hideg és borzongatás, gyenge, lágy, kicsiny és igen sebes érverés, vérszűkeből eredő főfájás, félrebeszélés, étel nem kívánás, émelység és hányás, hó-

dultság, álomkórság, rángatózások, rothadt torokgyék, vérfolyások, mirigydagánatok 'sat. Az asthenicus nyavalyafarmákhoz tartoznak szerén-
te sok másokon kívül különösen ezek: soványság, álmatlanság, rüh, an-
gol nyavalya, vérfolyások, a' havi tisztulás elnyomása, hasmenés, a'
gyermeknyavalyák legnagyobb része, scorbutus, köszvény, szűkmelyü-
ség, vízkórság, nyavalyatörés, szellítés, gutaités, váltó hideglelés, ty-
phus, pestis. (L. INGERLÉS THEORIÁJA.)

A. B. P.

ASTRACHAN, egy orosz királyság, mely az é. sz. 46—52° közt
14,635 nsz. mföldön fekszik, 2,600,000 lak. 3 helytartósággal, u. m.
az astrachanival (3,142 nsz. mf., 300,000 lak.), a' saratowival, orenbur-
gival és kaukasiai provinciával. Határai: éjsz. a' Bolgárok és Baskirok
földje, dél. a' Caspium tenger, nyug. a' Wolga, mely által a' nogai
Tataróktól és a' doni Kozákoktól választatik el, és kel. egy nagy hegy-
láncz, mely közre is Nagy-Tatárország közt határt csinál. Nyara hosszú
és igen hev, tele csak 3 hónapig tart és felette kemény. Gazdag és ter-
mékeny földje a' Tataróktól nem miveltetik. A' Wolganak nyug. és déli
oldalain nagy puszták vannak, mellyek sok szép és finom söt adnak. As-
trachan nevű fővárosa (k. h. 65° 42' és éj. sz. 46° 21' közt) a' Wolgá-
nak egy Seitzu nevű szigetén fekszik; 6 mf. távolságra a' Wolgának a'
Caspium tengerbe való folyásától. Egy görög érsek és egy örmény püs-
pök laknak benne; 25 görög, 1 lutheranus, 2 örmény templomok, 26 tat-
ár mecset, 1 indus templom, gymnasium, papokat nevelő intézet,
fűvészkert és sok fabrikák vannak benne. Külső városaival a' kerülete
1 mf. és lakosainak száma az Örményekkel, Tatarókkal, Persákkal és
Indusokkal együtt 38,000, az idegeneken és azon 20,000 lakoson kívül,
kik halászat kedvéért tartózkodnak benne; a' házak száma pedig 3,800.
A' házak fából épültek, rosszak és alkalmatlanok. Környékét kertek és
szőlőhegyek ékesítik, A' Wolgában itt fogott lazacok beszóva és télen
frisen csaknem mindenüvé elvitetnek az orosz birodalomba. Jövedelmes
kaviár-készítése is. Sok tengeri borjukat, vizákat, 'sat. fognak itt a'
Wolgában. Juliustól Octoberig a' sáskák megjelenése sem rjság. Hajdan
Astrachan Khiwával és Buchariával kereskedett; mostani kereskedése pe-
dig csak Persiára és az orosz birodalom belső részére terjed ki; mindaz-
által nem csekély. Esztendőnként több érkezik meg ide 60 hajónál és 7 ka-
ravannál. Kivitetnek belőle bőr, vászon, gyapjumivek 's más enro-
pai portékák; bevitetnek ellenben Persiából arannyal kivart selyem övek
a' Lengyelek számára, selyem mivek és pamuttal elegyített materiák,
riskása, pamut, rhabarbara 's más patikai és fűszerszám-portékák, ki-
váltképen készíttetlen selyem. Fővárosa Uralskoi (4,000 fa h. z. 's 15,000
lak.) is ebbe a' hely- tartóságra tartozik.

L—ü.

ASTRAEA vagy Dyce (a' Romaiaknál Justitia) Zevs és Themis le-
ánya, az igazság istennéje. A' világ arany korában a' jámbor emberek
között lakék, az elfajulni kezdődő ezüst korban ritkán jöve le a' hegyek-
ről, 's midőn bekövetkezék a' vas kor, és az emberek fegyvereket ké-
szítettek és a' szántó marhát levágták, az égbe repüle 's mint csillag-
szűz ragyog az állatok körében. Mert későbbben szárnyakat nyere. (Vö.
HORÁK.) Egy más mythus szerint a' szűz csillagzatja Erigonét jeleli, a'
ki atyja Icarus halálán kétségbe esve, magát felakasztá 's Jupitertől,
hogy megjuttalmazza gyermeki szeretetét, a' csillagok sorába emelték.

ASTRALIS-LELKEK. Már a' magusok is lehetők tartottak egy
az anyagtalán és anyagos lények közt való öszveköttetéset, sőt maga az
uj testamentom is szól időkorra lelkében a' rossz lelkekről az ég alatt 's
egy fejedelemről, ki a' levegőben uralkodik. Az ecclesiái atyák kereszté-
nyi módon módosították a' lelkekről való tudományt. Origenes a' min-
denséget úgy tekintette mint egy étellel bíró megmérhetetlen lényt, 's
mi több, azt is állította, hogy a' Krisztus más világtestek bűnös lényei-
ért is szenvedett. Az illy állításokon nem kell megütköznünk, ha az idő-
korra tekintünk; elég volt, hogy a' Keresztény az astrologiai babonáság-

tól megóvakodhatott. Az alexandriai philosophia szerint a' tűz az anyagban lévő idea és lélek. Tisztelet gerjed bennünk idókorunk értelmessége iránt, midőn a' hajdanidő illynemű észtelenségeit olvassuk, mely magát egy fejér asszony kísértéseitől némelly udvaroknál nem próbálta még felszabadítani. Voltak theologusok, kik azt állították, hogy Sámuelnek astralis lelke az endorbeli boszorkánynak megjelent, 's kik még oktanabbul azt hirdették, hogy Krisztus születése előtt egy propheta sem jutott a' boldogság azon fokára, melyre mostan a' hívők jutni szerencsések. Elég egy osztályáról az emberi lélek tévedéseinek, mely még arról akar gondolkozni, hova értelme nem hathat. A' csillagok által való sympatheticai gyógyírás az újabb időkben ismét kezdett előítélettel teljes hívőkre találni, hogy az által a' tudományok tiszta világa ismét meghomályosodjék. Láthatni fanaticus alakosokat természetneli alaptételeik magasságáról megvetve nézni le az igaz physical okok szerény keresőjére, 's a' másodrendű okok és munkálatok rendsorát áltugorva, a' természet bennéktelen mechanismusának, mint azt ők nevezik, egy magas isteni életet tenni ellenébe, melyet ők, mint mondják, gyökerekben felfogtak. Stutterheimné sideromagnetismusa Hollsteinban, 's Le Normand kisasszony necromantiája előkelő 's olly személyeknél találtak hitelt, kik magokat a' felvilágosodás magas fokán lenni hirdetik, a' mi 30 esztendővel ezelőtt valóban nem volt ugy.

A. B. P.

ASTROGNOSIA, az astronomiának legegységűbb szakasza, melynek tárgya az álló csillagoknak mind hely-, mind névszerenti leírása és az ég színén felkeresése módja; egy szóval a' csillagzatok ismerete, a' mint a' szónak görög értelme is világosan mutatja (*ἀστὴρ* csillagot vagy csillagzatot, *γνώσις* ismeretet jelentvén). Tökéletes megtanulására, ha valaki csak néhány csillagokat név szerint ismer, egy jól készült égi golyóbisnál vagy abrosznál egyéb nem kell, mely egyszerű segéd tárgyak közül az utolsót kell inkább választani a' kezdőnek, legalább meddig hozzá nem szokott a' golyóbis hátán úgy tekinteni a' képeket, a' mint azok annak középpontjából látszanának. Bodénak egy igen elterjedett munkájában (*Anleitung zur Kenntniss des gestirnten Himmels*, Berlin 9-te Ausgabe 1822) ki van merítve az egész astrognosia, oda tudván még azon meséket is, melyekkel a' görög-képzlődés tele fecsegte az eget. Ezen kívül célirányosak a' következő könyvek is: *Aegydii Strauchii Astrognosia*. Viteb. 1684. *Wilhelmi Schickardi astroscopium*. Lipsiae 1698. *Westphals Astrognosie*. Berlin 1823.

Tittel.

ASTROLABIUM, a' régi csillagvizsgálók írásiban gyakor emlékeztető neve különböző szegletmérő eszközöknek. Jelentett 1) egy hat perczből öszveszerkeztett machinát, mellyel Hipparchus és Ptolemaeus éltek a' csillagok helyzetetése meghatározásában, a' mint olvashatni mind magánál Ptolemaeusnál, mind Copernicusnál (*Revolutionum libro II. Cap. XII.*); 2) egy magányos perczet a' nap magassága mérésére alkalmaztatva; 3) leggyakrabban pedig annyit tett, mint ANALEMMA (l. e.) vagy PLANISPHAERIUM (l. e.); érczre metszett lapos képfórmában az égi golyóbis helyett sokféle astronomiai célokra használtatt, főképen ut közben, holott golyóbist czipelni alkalmatlan volt. Clavius egy nagy könyvet írt ez értelemben az astrolabiumról, melyet, a' mint Taquet András (a' szerző Jesuita társa) mondja, a' világon talán soha egy ember sem olvasott végig. Illyétén formájában sok nemei voltak az astrolabiumnak: a' legnevezetesebbeket értelmesen leírta Bion (*L'usage des astrolabes tant universels, que particuliers*. Paris 1701.) A' 18-dik század eleje oltá az astrolabium minden itt leirt formájában félre tétetett; a' csillagórtornyokban imitt amott (mert n'hol nyoma sincs többé) mint astronomiai régiség mutogatattik. Ellenben a' földmérőknél ezen név alatt egy szegletmérő eszköz mai napig ismeretes és néha kézben is forog; leírását lásd Nettónál (*Netto's Vermessungskunde I. 156*). Az Arabok ezen eszközt (a' 3-ik értelemben) a' t a h r l a b n a k nevezték, mi értelmesebben c s i l l a g l á b n a k nevezhetők.

ASTROLOGIA és ASTRONOMIA. Régenten ugyan azon egy értelembe vett görög igék, t. i. betű szerint való magyarázatjokhoz képest, (mivel *αστήρ* csillagot, *λόγος* szót vagy beszédet, *νόμος* törvényt tesz) általában a csillagokat illető tudományokat jelentették; melyek két főszakaszra oszthatván, az első szakasznak neve volt *astrologia* vagy *astronomia mathematica*, a másodiké *astrologia* vagy *astronomia judiciaria* (másképp *divinatrix* vagy *mantica*); később (lásd Vitruv. I. I. Rode német fordít.) az első szakasznak egyedül *astronomia*, a második szak. pedig szinte egyedül *astrologia* nevezet jutott. Mind a két igéről ime sorban különös czikkelyekben lesz szó.

ASTROLOGIA, a régi astrologiának és astronomiának második szakasza, mely a csillagokból a földre 's minden ehhez tartozandókra való nézve jövődőt mondani tanított. Csábító és veszedelmes tudomány vagy inkább mesterség, mely a csillagos eget úgy adja elő, mint egy nagy könyvet, mellye a teremtő, ön-végzetlen hatalma, bölcsesége 's egyéb számtalan erkölce jelein felül, nem csak az egész föld természeti történetét, hanem különös nemzetek, sőt egyes emberek történetét is elejétől fogva végig, változhatatlan renddel 's az astrologusok által olvasható betűkkel beírta. Különösen, a mi az embert illeti, ezen tudomány szerint rövid vagy hosszú életünk, boldog vagy boldogtalan sorsunk és halálunk, egy szóval minden tettünk léptünk, sőt személyes természetünk is nem egyéb, hanem azon csillagzatnak, melly alatt születünk, szükséges 's azért kikerülhetetlen okozatja, és mind ezt az astrologus néhány táblák és leczkék vezetékén sorban előrelátja 's jó fizetésért akar magunknak, akar másoknak ki is nyilatkoztatja, csak születésünk idejét tudja. Ha a hely szűk volna engedné, sok mulatságos példák által meg lehetne mutatni ezen tudománynak hiúságát; de könnyen ált fogja ezt az olvasó látni ezen egy észrevételből is: egy dőghalál, háboru, vizözön 'stef, veszélyes történetek által ezer meg ezer mindennemű, -koru, -rangu emberek elvesznek egyszerre, holott talán szint-annyiféle csillagzatok alatt jöttek a világra; midőn ellenben több ugyan azon helyben és pillantathán, következképen ugyan azon égi jegy alatt születtek egészen különböző sorsot érnek. Ez a mesterség most a tudós világban méltán meg van vetve, sőt (a mi talán inkább restségből, semmint megvetésből történt) el is van felejtve: méltó mindazonáltal, mivel az emberi elme egy igen nevezetes botlását érdekli, annak eredete módjáról néhány szóval értekezni. Közönségesen úgy vélekednek a mostani tudósok, mintha az astrologia a ravaszsággal páros ostobaság leánya és az astronomiának anyja volna. Ezen czikkely szerzőjének ellenben úgy tetszik, hogy a dolog részszerént ártatlanul, részszerént visszajáról megforditva kezdődött. Ugy tetszik! Mert tudni való, hogy az astrologia azon homályos századokból került ki, mellyeket a historia meg nem világosított, hanem egészen az okoskodás prédájává tett. Induljunk tehát el ez uton. Tagadhatatlan, hogy a nap hatalmát érzi a földön minden: vele együtt kerülnek vissza állandó sorban az esztendő négy részei, 's ezekkel változik az idő járása és a föld színe, úgy hogy egy köz mondás szerint az esztendő terem, nem a föld; sugarának világa festi a virágot; melege érelteti a kalászt, czukrozza a gyümölcsöt; egyik is, másik is éleszt, gyógyít és vidit. A hold ereje kétszer emeli 's tolja ide 's tova naponként a tenger vizeit; emeli 's tolja, bár még nem tudjuk mérték szerint mikép, bizonyosan a föld gözkörét is. Egyéb csillagok erejét nem érzük, az igaz, de a hold sem költ fel mindnyájunkat, a vas pedig érzi a magnes szomszédságát. Hány fűben, fában, érczben találunk orvosságot vagy mérget, ki hitte valaha ezt? Hányban fogunk még találni, ki tagadja ezt? A gólya, fecske, fűj 'sat. madárfajták télre jókor elköltöznek tőlünk, alkalmas időben ismét itt teremnek nálunk; ki hajtja, hija, vezeti ezeket? Ne kérdezősködjünk tovább; hanem az itt mondottakat eszünkben tartván, tegyük magunkat az emberi nemzet fiatal

korába, melly, mint a' miénk, ezeryi évek tanuságában nem volt örökös, virasszunk egy éjjel a' kiderült ég csendes alatta, és vessünk, ha merünk, követ az első astrologusra; mondjuk, hogy ravaszlelkű ember volt! Ó, a' ki erősen hitte, valamint Copernicus előtt a' világon minden ember erősen hitte, mert szemével látta, hogy az ég minden pompájával a' föld körül forog! Ó, a' világ ura, a' teremtés remeke, a' gondviselés közép-pontja, czéliránya, nem gyanithatta volna ártatlanul szoros rokonságát az éggel? Kevély volt, az igaz, hogy magát annyira feltartotta, de papjától sem hallott jobb leczkét; itéletében megcsalódott, az is igaz, de másokat csalni nem akart. Alább fogjuk látni, hogy az astrologia tekintete az idő olta hanyatlott, midőn a' Copernicus nagy neve alatt esmeretes együgyű világ alkotmánya felállott; holott t. i. a' nap ül a' királyi székben, és a' körülötte forgó planeták familiájában a' föld csak köz ember. Copernicus előtt egy Regiomontanus, egy Ptolemaeus az astrologusok sorába állottak; azért, hogy az első astrologus itélete józanságával Copernicust fel nem érte, a' többit meg nem haladta, ostobának tartani őt nehéz. Végre legtermészetesebb, azért leg is hihetőbb, hogy az első ember, a' ki a' csillagokból jövendőlni nyilván merészlett, már elébb astronomus volt; a' ki t. i. már tudománya során különben is, pedig csalhatatlannal, szokott jövendőlni (nap-, holdfogyatkozásokat, egyéb égi tüneményeket), és a' ki táblájával elzárkozván, új mesterségét mind ön-, mind esmerősei történeteiben elébb, semmint a' játékszinre fellépett volna, tekintete veszedelme nélkül titokban próbálgathatta. Ama' számtalan leczkék, mellyekkel az astrologia tele van, többnyire alkalmasint úgy támadtak, hogy az astronomus minden előtte tudja lévő történet idejére táblájából az akkori ég állapotját kikereste, valamely talált aspectust azon történet okának ítelt 's egy két szerencsésen elsült próba után örökös leczkét szabott. Kétség kívül ezen szabáshoz jó portio hitre volt szükség; de ez akkor időben mindenütt bőségben találtatott. A' későbbi astrologusok kevesebbé méltók a' mentségre, kik t. i. pénzért jövendöltek a' csillagokból, holott mesterségeknél csalárságáról mind ön-, mind mások tapasztalása által meggyőződhetek volna; azonban őket némelly írók szokása szerint általjában impostoroknak ítélni nem szabad, legalább nem általjában, sőt több okok állanak elő védelmekre. Először is az első astrologusok nagy neve, hire, tekintete, melly az idők homályából vakító fényel került ki 's szent irtózást okozott minden kései astrologusban. Másodszor egy első atyánktól származott örökség, mindent tudni vágyódás, a' könnyen hívóséggel párosodva. *Quam multa ego Pompejo, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta meminī, neminem eorum nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum, ut mihi permirum videatur, quemquam extare, qui etiam nunc credat iis, quorum praedicta quotidie videat re et eventibus refelli.* Szavai Cicerónak (*De divinat. lib. 2.*), mellyekből kitetszik, hogy ő kevesed magával állott a' Chaldaeusok (astrologusok) hivei ellenébe. Harmadszor gondoljunk meg, hányszor teljesednek be az idő járását illető kalendáriumi jövendölések? És hány ember ad hitelt azoknak most, a' 19-ik század második fertályában? Negyedszer és kiváltképen tudni kell, hogy sok (Egyiptomban valamennyi) astrologusok egyszersmind orvosok voltak, következésképpen egyik tudományok fogyatkozását a' másikéival mentegethették, és ezen oknál fogva, a' nélkül hogy hamis lelkűek lettek volna, fáradságok fejében astrologiai jövendölésekért szinte olly szemmel elvehették a' fizetést, mint a' betegektől vagy ezeknek örökösítőitől az orvoslásért. A' historia azt sem tudja bizonyosan meghatározni, hol támadt legyen az astrologia? Némelly írók Chaldaeából, mások Egyiptomból származtatják. Amazok Zoaroastert, ezek Chamot tartják az astrologusok patriarchájának. Mivel a' régi írók az astrologusokat váltva Chaldaeusoknak és Babylonbelieknek nevezik (Plin. VI., 28. Cic. Div. II., 47. Lucret. V., 746.), úgy látszik, hogy az említett két nemzet közt ezeké az elsőség, azonban bizonyos, hogy

az Egyiptombeliek is igen jókor üzték az astrologiát nem csak, hanem, a' mint Ptolemaeus mondja, az orvosi tudomány is öszvekapcsolták; sőt a' szerént, a' mit Alexandriai Kelemen (Sír. VI.) a' beliolopolisi káptalan szerintéről ír, szinte az oltárra helyeztették. Indiában a' Braminok soha sem eresztették ki kezeiből ezen mesterséget; mai napig esztendőnként megjelenik egy közülök a' jövendőre szóló kalendáriommal (panjammammal) a' fejedelem előtt: annak, a' ki jövendöléseiben háromszor libáz, félre kell állani és hallgatni, annyival nagyobb becsre kap az, a' kinek a' szerencse kedvez. Chinában hasonlóképen megmondhatatlan idő óta divatban van az astrologia, ottani tekintetét abból eléggé meg lehet itélni, hogy Tsin-chi-hoang császár minden egyéb könyveket tüzre kárhoztatván, az astrologiát illetőket kivette; melly kegyelemben ezeken kívül csak a' földmívelés és orvoslás tudományáról irtak részesültek; jele, hogy mind a' három tudományt egyenlőképen ítélte légyen népére nézve hasznosnak vagy szükségesnek. Innentul legtöbb astrologusok találkoztak az Arabok és Zsidók közt. Név szerént esmeretesek: Messalah (Ricciolinál Arab, Huttonnál Zsidó), Alkindi (Zsidó), Ali-ben-Rodoam, Alcabit, Alfarab, Albumasar, Aboacen, Aliaben-Ragel, Alubator, Almansor (Arabok). Alkindi vagy Alchindi Jakabról és Albumasarról következő mesét ír le Hutton (*Philos. and Mathem. Dict. Art. Astrology*): Jakab és egy muszلمان doctor közt vetekedés támadt, ki nagyobb mester közülök, próbára kerülván a' dolog, mind a' kettő kereket huz maga körül; a' muszلمان doctor egy darab papirosra két szót ír, lepecsételve a' khalifának átadja 's int Jakabnak, hogy találná ki az általa épen lepecsételt két szót, ha mester. Jakabnak erre melege lehetett, azonban a' helyett, hogy háborodását legkevesbbé mutatná, előveszi szerszámain, 's keves idő múlva mondja, hogy a' rejtkezavaknak egyike plántát, másika állatot jelent, a' khalifa felszakítván a' pecsétet, valamennyi jelenvalókkal, kik közé bizonyosan Jakabot is számolni kell, álmélkodva látja, hogy az egyik szó *assa*, a' másik *mousa*, a' mint Jakab megmondta. Albumasar, a' megszégyenült muszلمان doctor tanítványa, mestere gyalázatját szívére vévén, egy palástja alá dugott törrel Alkindi házába megy, hogy őt megölje, de melly nagy lón álmélkodása, midőn tőle így szólíttatik meg: „Te engem megölni jöttél; tégy le szándékodról, vedd el a' törődöt, és én téged astronomiára foglak tanítani.“ Ettől a' pillantattól fogva Albumasar legbuzgóbb tanítványa lett Alkindinek és idővel híres astrologus vált belőle, azaz, irt egy könyvet (deák czime: *Tractatus VIII. de magnis conjunctionibus et annorum revolutionibus*), mellyben a' többi között a' keresztény vallás végét 1460, a' Muhamedét pedig 544-ik esztendőre jövendölte, melly jövendölés csak arra szolgált, hogy Riccioli körül-belől ez uton megtudta, mi koru volt legyen a' jövendőmondó, ezen történet hosszaeska elbeszélése pedig az olvasónak arra szolgálhat, hogy lássa, micsoda alávaló dolgokra vetemedtek némelly arab astrologusok. A' görög astrologusok jövendölései, a' mennyire azokat Eudoxus, Calippus, Aratus és a' nagy Hipparchus hagyományiból megíthetjük, leginkább az idő járását illették. Későbbben őket is elragadta a' napkeleti szél, mint Ptolemaeus tisztes nevét (igazán e' vagy kölcsön, mind egy) viselő *Quadripartitum* (Τετρα βιβλος) bizonyítja. Általában valami száz esztendővel Kr. szül. előtt az astrologia egyedül napkeleti bölcsesség volt, ellenben az említett idő tájban az egész romai birodalmát özönmódra előntötte, kiváltképen pedig Roma fővárosát, a' hol a' polgárságnak feje lába egyiránt neki adta magát. Nem sokára honi astrologusok is váltak, kik az idegen Chaldaeus nevet megvetvén, tisztesebben mathematicusoknak kívántak hivatni. Némellyek közülök mai napig név szerént esmeretesek; ugy mint NIGIDIUS FIGULUS (l. e.), Tarucius, Varro és Cicero barátja, kinek astrologiai vakmerőségéről méltó olvasni Plutarchust Romulus életében, és MANILIUS (l. e.). Hutton még valami Trassylust említ 's ez alkalmatossággal beszéli, melly irtóztató módon visszaélti Ti-

berius az astrologiával. T. i. rendre készítettet magá előtt HOROSCOPIST (l. e.) a' fő romai polgárokról, és mindeniket, kiról abban azt látta, hogy nagyra vágy, alattomban kivégeztette a' világból. Ennél hangosabb bizonyosság nem kell az astrologia veszedelmes voltáról. Tacitus (Annal. I.) ugy festi a' romai astrologusokat, mint *genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod semper in Vrbe vitabitur, semperque retinebitur*. Romából és egyéb olasz városokból, a' hova a' 14-ik század végével Európának minden részéről teméntelen tanulók tódultak, mindenfelé elterjedett ezen mesterség. A' nem sokára azután feltalált sajtó nem győzte a' sok arabból, zsidóból deákra fordított astrologus-könyveket nyomtatni, mellyek többnyire valamely cardinalisnak, érseknek, püspöknek, apátnak voltak ajánlva, és pedig, a' mint az ajánló levelekből kitetszik, nem csupa hízelkedésből. Az akkori ember semmihez hozzá nem fogott elébb, semmint vagy egy ilyen könyvből, vagy valamely astrologustól tanácsot kért volna. Ennekokáért a' fejedelmek és főpapok különös astrologust tartottak magok mellett. A' nép részére kalendáriumok készültek astrologiai leczkéekkel, mellyek, ha valamely híres astronomustól kerültek ki, alig lehet hinni, melly kapások voltak. Gassendi *Regiomontanus* kalendáriumáról azt írja, hogy példányonként 12 magyar aranyon ment el, im tulajdon szavai: *Opus ab omnibus tanto applausu exceptum, ut singula exempla aureis itidem hungaricis duodecim venierint, idque, ut ille ait* (Regiomontanus), *Germanis, Hungaris, Galis et Britannis certatim coementibus*. Hobbes az astrologiáról azt mondja, hogy a' nem egyéb, hanem fortély a' bolondok-költségén meg nem halni éhen. Ha a' 15-ik vagy 16-ik században élt volna, bizonyosan mást mondott volna róla. Ekkor koronás fejedelmek társalkodtak az astrologusokkal, és egy nagy-britanniai királyné nem állott egyet közülök meflátogatni, mást magánál elfogadni (l. DEE és NOSTRADAMUS): olly megtiszteltetés, melly akkoron egészen rendkívül vala, és a' mellyben a' mennyei szüz (Urania) szemtelen rokonja tekintete nélkül talán soha sem részesült. Azonban, hogy ez alkalmatossággal az astrologia egy nagy érdemét is kinyilatkoztassuk, meg kell vallani, hogy Uranianak ellene keves panasza lehet, sőt a' mi több, szeplőtelen testvérel (a' mathesissal) egyetemben különös háládatossággal köteles iránta; mert annak köszönheti egyedül, hogy ama' vadon időkben, mellyek annyi szép mesterségeket elnyeltek, nem csak életét megtartotta, hanem kincseiben is gyarapodott, olly esmerősökre téven szert, mint REGIOMONTANUS (l. e.), TYCHO (l. BRAHE) és KEPLER (l. e.), ugy hogy ezen tetemes okoknál fogva könnyen elfelejtheti azt is, hogy rokonsága miatt több ízben nevettségessé lett 's eredeti méltóságban kisebbittetett. A' 16-ik század közepe felé (1543), azaz, Medicis Katalin idejében, a' midőn báró Zach szerint Parisban magában 30 ezer astrologus volt, a' midőn tehát az astrologia pályájának legmagasabb pontján állott, jött ki Nürnbergben Copernicus örök dicsőségű munkája (*Libri VI. De revolutionibus corp. coel.*). Ezentul naponként vesztett tekintete. CARDAN (l. e.), a' ki a' fen említett esztendőben élete 42-ikét számlálta, még egész dühösséggel üzte azt (ő volt egyik azok közül, kik Idvezítónkról *genethliacont* készítették); Tycho ellenben, ki akkoron 3 esztendő lévén, Copernicus munkáját fiatal erővel tanulhatta, még ugyan teljes hittel, de sokkal szemérmetesebben; Kepler pedig (mh. 1630) már tántorogva, és kedvből inkább, semmint meggyőződésből, *ne mater vetula* (Kepler szavai) *se destitutum et despectam a filia ingrata et superba queratur*. Találkoztak ugyan még későbbi astrologusok is. És pedig nem valahol a' Törökök közt, kik valamint nem kétkednek a' felől, hogy az Angolok, Francziák csak kincset ásni utazhatnak olly gyakran a' görög régiségek omladékaihoz; ugy mai napig erősen hiszik azt is, hogy az eget egyedül astrologiai czélból lehet szorgalmatosan vizsgálni, hanem épen ama' Francziák és Angolok közt. Igy p. o. báró Zach bizonyossága szerint (Corr. astr. III., 549.) 1748 Parisban készült

azon thema genethliacum (I. GENETHLIACON), mely a' gothai csillagóratorony építésére alkalmatosságot adott; a' honnan az is kitetszik, hogy a' ki azt Németországba hozatta, még hív volt az astrologiához. De csak ugyan Kepler ideje óta igen megtrikultak az astrologiai jövendölések; miglen a' kalendáriomokból is, melyekben részenként legtovább lappangottak, végtére egészen kikoptak (I. KALENDÁRIOM). Most egyéb jövendöléseket nem esmerünk az astronomusokénál az égi tüneményekről, melyek esalhatatlanok, a' többi felől azzal tartunk, a' mit Horatius mond (III. Ode 29.)

Prudens futuri temporis exitum

Caliginosa nocte premit Deus.

Ezen czikkelyhez még következő két emlékezetre méltó jegyzést ragasztunk: 1) Az astrologia vesztét noha nem okozták, igen sietteték a' papok és orvosok, ezek is, amazok is megszűnván annak tanulásától és hirdetésétől; a' papok azért, mert a' reformatio másfelé fordította figyelmeket, az orvosok azért, mert házasodni kezdtek (V. Miklós pápa bullája, melyben erre engedelem adatik, 1452 költ), mely utolsó ok a' protestans papokat kétszeresen elvonta annak a' tudománynak folytatásától, melyet Melanchthon annyira szeretett, annyiszor ajánlott. 2) Kästner (*Gesch. der Math. IV.*, 126.) azt mondja, hogy a' Jesuiták közül egyre sem emlékezik, a' ki astrologus lett volna. Bizonyos tekintetben, azaz, szerencsevarázsló, igaz, egy sem volt. De nehogy ezt valaki mint csudadolgot tekintse, el nem kell felejtezni, hogy a' Jesuiták 1533 (10 esztendővel előbb, semmint Copernicus megholt), állottak fel; 's el lehet gondolni, hogy az astrologiáról könyveket írni nem volt első, legsürgetősb dolgok. Egyébiránt pedig, a' midőn idővel ők is kalendáriomot 's másféle astronomiai könyvet irtak, azt annyi astrologiai pöszlékekkel rakták tele, a' mennyire csak szabadnak gondolhatta egy szerzetes astrologus. Bizonyoságul legyen egy magyar Jesuita Szentiványi Márton által több esztendeig folyva kiadott nagy-szombati kalendáriom, melyből világosan kitetszik, hogy a' szerző minden módon használta nem csak a' tridenti gyülekezet engedelmét (*Permittuntur autem judicia et naturales observationes, quae navigationis, agriculturæ, sive medicæ artis gratia conscripta sunt. Reg. 9. de lib. prohib.*), hanem azt is, a' mit e' tekintetben S. Aquinas Tamás opusc. 6. bővebben kimondott; hogy t. i. semmiképen nem vétek, *si aliquis judiciis astrorum utatur, ad prænoscendum corporales effectus, puta tempestatem et serenitatem aëris, sanitatem et infirmitatem corporis, vel ubertatem et sterilitatem frugum, et similia, quæ ex naturalibus et corporalibus causis dependent* (Szentiványi Miscel. Dec. I. 107.).

ASTRONOMIA, a' természeti tudományoknak azon osztálya, mely a' csillagok helyes vizsgálására, ez uton a' világ alkotmánya józan esmeretére és ezen esmeret haszonvételére tanit bennünket. Ezen tudománynak fő 's legtokéletesebben kimivelt része, mely a' csillagok mozgásáról szól, többnyire három különös szakaszban ugyan annyi különös nevezet alatt adatik elő. Az első, astronomia sphaerica, a' látszatós vagy szinlett mozgásokról, a' második, astronomia theoretica (régenten theorica), a' valóságos mozgásokról; a' harmadik, astrologia physica, a' valóságos mozgások okairól, azaz, a' mozgató erőkről értekezik. Magyarul az elsőt szinlett vagy tündér, a' másodikat eszméletes, az utolsót erényes csillagtudománynak lehetne keresztelni. Schubert Theodor (*Popul. astron. I. 152.*) a' világ alkotmányát óramiv-formában állítván elő, mutatóját a' tündér, kerekeit az eszméletes, nehezékét vagy rugóját pedig az erényes astronomiával hasonlítja öszve. Az erényes astronomia csak Newton ideje óta ragasztatott a' két első szakaszhoz, melyeken kívül a' régiek, minekutána az astrologiát külön vették, egyéb nemét az astronomiának nem esmerték.

Valamennyi természeti tudományok között kiváltképen megkülönbözteti magát az astronomia: 1) szembájoló, szivvidámitó, lé-

leképbresztő tárgya által. Valóban minemű tárgy bájолhatná szemünket, vidámíthatná szíveinket, ébreszthetné lelkünket az egész természet rendjében el annyira, mint a' csillagos ég roppant boltozatja, tündér pompája? Holott a' nap élesztő, festő, gyógyító sugárral, a' hold édes, buba szenderítő fényével, több planeták csendes lámpavilágokkal, számtalan vendég tünemények csudálatos formájokkal, a' ragyogó csillagok teméntelen seregével, egyenként 's egyetemben, váltva veteknek tündöklő bizonyosságot tenni egy mindenható Teremtőnek örökös létéről, egyszersmind annak határtalan bizodalmaról, bölcseségéről és jóságáról!

2) Megczáfолhatatlan hitelessége által. Az astronomiának ezen tulajdonságát minden ember megismeri; mivel a' nap- és holdfogyatkozásokra 's egyéb égi tüneményekre való nézve hitelt ad az astronomusok jóvondóléseinek. De azt ritka gyanítja, még ritkább, a' ki tudja, mennyire terjedhessen az astronomia hitelessége? Ennekokáért, vagy is inkább dicsőítésére az emberi elmének, melly kiváltképen az astronomiában nyilatkoztatta ki álmélkodásra méltó tehetségét, im egy kised rajzolat az astronomia tagadhatatlan birtokáról. Az égen minden (forma, nagyság, távolság, mozgás) másképen jelenik meg a' szem előtt, semmint voltaképen, sőt igen ritka eseteket kivéven, bizonyosak lehetünk a' felől is, hogy a' csillagok azon czélirányban sincsenek valóságosan, a' mellyben azokat látjuk; egy szóval, valamennyi szemámitásokat öszveréven, igazán azt mondhatjuk, hogy az eget csak nézzük, de nem látjuk. Mindazáltal az astronomia egy a' föld színén mért linea hosszából, és némelly csillagirányzatok öszveszegeletéből, egy nagyobb részént ön teremtette csudamir (mathesis) segedelmével, oly erős és magas lajtorját tudott készíteni magának, mellynek felső fogáról — nem csak a' nap, hold 's majdnem valamennyi planeták valóságos formáját, nagyságát, kölcsönös távolságokat és mozgásokat pontosan kinyomozta; nem csak sok századok után történendő égi tüneményeket csalhatatlan bátorsággal minden környülállások szerént megjövendöl, és a' szintannyi századok előtt történeteket hasonló hitelességgel 's bátorsággal elbeszéli — hanem egyszersmind a' nap, hold 's planeták nehézségét is megmázsálja, sőt sűrűségét is meghatározza. 3) Kö z h a s z n u v o l t a által. A' CHRONOLOGIA, GEOGRAPHIA, NAUTICA és GNOMONICA (l. e.) mi egyebek, hanem az astronomiának ágazati? Más szavakkal: Historiájunk hiteles rendje, kalendáriomink tökéletessége, földképeink pontosága, a' tengeri hajókázás bátorsága 's ez által a' kereskedés kiterjedése; végre mindennemű árnyék- és kerekas órájink ugyan azon egy anyának, az astronomiának, saját magzati *). Mind e' mellett el nem kell felejtkeznünk, hogy ez a' felséges tudomány irtotta ki 'közüllünk az ASTROLOGIÁT (l. e.); e' tette ártatlanokká a' COMETÁKAT (l. e.); e' szabadította meg a' szegény együgyű embert a' garabonczás deákok zsarolásától, a' morkolább félelmétől, egy szóval ez a' tudomány váltotta meg az emberi nemzetet ezerféle szörnyetegektől; melly szörnyetegek bizonyosan ismét seregestül visszatérnek, mihelyest az astronomia fályája el fog alunni. Több mint elegendő okok a' végre, hogy ezen tudományt, mint legdrágább örökségünket szorgalmatosan őrizzük, jlendő becsben tartsuk 's maradékinknak szent ereklye gyanút ajánljuk.

Tittel.

ASTURIA, herczegség 173 nsz. mf. 365,000 lak. Spanyolország-
nak ezen éjszaki hegyes tartományában a' Maurusok soha sem üthettek

*) Nem ritkán hallunk némelly embereket így okoskodni: Mire való mostani időben az astronomia költséges folytatása; minekutána jó zseborájunk, derék mappájunk és olcsó kalendáriomink vannak? Ezeknek okoskodása szakasztott olyan, mint azé, a' ki a' napot szükség felett valónak tartotta, minekutána éjjel a' hold elégséges, nappal pedig a' nélkül is világos van. Egyébiránt olly uri emberek is találkoznak, a' kik az onlított három ezikkelyeknek árt megadták ugyan, de azoknak astronomiai eredetét még csak távolról sem gyanítják.

be különös szerencsével; itt huzzák meg magokat a' Gothusok a' 8-dik száz. a' Saracenusok fegyvere elől. Mindenik asturiai lakos ennél fogva szabad hidalgónak (spanyol nemesnek) tartja magát; eledelek inkább kukoricza, gesztenye, gyümölcs, mogyoró, vadhus, hal, méz és bab, mint gabonánemek. Annál jobb karban vannak a' legelők és a' baromtartás. Olaja és sava épen nincs. Az Asturiaiak kevesbbé dolgosak, mint a' Galíciaiak, és nem olyan barátságosak 's társaság- kedvelők, mint a' Biscayaiak. A' szabad Asturiaiak nem élhetnek el mindnyájan hegyeik közt; a' honnan az ők szemei előtt náloknál kevesbbé nemes Spanyoloknál szolgálnak mint kocsisok és inasok. Ez a' tartomány mind kormányoztatásában, mind a' vámokra nézve sok olyan szabadságokkal élt, mellyekkel a' castiliai provinciák nem bírtak. A' Spanyolországban történt zendülés valamint minden elsőégi jusokat, ugy ezeket is eltörölte, mind a' szabadságokat, mind a' terheket egyenlőképen osztván el a' Spanyolok közt; hanem 1823 végétől fogva az ország elébbeni állapotja ismét helyre állított. Oviedo (6000 lak.) nevű fővárosának van egy universitasa. Gihont, egy kikötővel bíró városót (3200 lak.), a' mathesisre, mineralogiára és hajózás mesterségére nézve alkotott „Instituto Asturiano“ teszi nevezetessé. — A' király első szülött fija 1388 olta Asturiai herczeg (vagy de las Asturias) nevet visel. Hajdan ez a' provincia Asturia de Oviedo- és de Santillanára osztatott. L—ú.

ÁSVÁNYCSONTOK, I. ÓSVILÁG.

ÁSVÁNYOK, ÁSVÁNYTUDOMÁNY, I. MINERÁK, MINERALOGIA.

ÁSVÁNYOS VIZEK. Az ásványos vizek források, mellyeknek vízében gáznemek vagy ásványos részek vannak felolvadva. Az illyen ásványos vízben foglaltatott gáznemek közt legjelesebbek: a' széntárgygáz vagy az ugy nevezett levegősavany, beszorult levegő és a' kénköves víztárgygáz vagy hydrothionsavany. Az ásványok közt, mellyek ezen vizekben felolvadva találatnak, legnevezetesebbek: a' mészföld, keserü- sóföld (magnesia), agyagföld, kénsavanyu mész (gyps), sósavanyu mész, szénsavanyu mész (közönséges mézskő), kénsavanyu keserü só, sósavanyu ásványi alkali, kénsavanyu ásványi alkali, salétromsavanyu növevényi lugsó (salétrom), vas, leginkább szénsavanyban felolvadva, 's végre kénsavanyu vas (vas galicz). Minthogy a' víz már magában olvasztó erővel bír, azért ritkán találatik olyan forrásvíz, melly az említettek-ből nem foglalna magában valami felolvasztott részeket. Ennél fogva már a' köz életben is különbséget teszünk a' kemény és lágy víz között. Az elsőben tetemes mennyiségű földanyag van, leginkább mészföld, szénsavanyban felolvadva, mellytől a' víz sós földízt kap 's melly által a' serfőzésre, pálinkaégetésre, sejtítésre kevesbbé jóvá, másá-ra pedig egészen alkalmatlanná lesz; mert a' szappant nehezen olvasztja fel, sőt résznyire feloldja, ugy hogy a' kövér részek különválnak. A' hüvelyes vetemények nem főnek benne puhára, mert a' repülekény olvasztó szer (a' levegősavany) főzés közben elrepül 's a' leeső földes részek a' benne főtt borsó 'sat. hézagocskájit bedugják. Az edények oldalaira rakodnak, 's itt az ugy nevezett vizkő lesz belőlök. Igy tehát már a' csupa főzés által is tisztul a' kemény víz, hanem lug járulván hozzá, még inkább megjavul 's főzésre alkalmasabb lesz. Lágy víznek azt nevezzük, melly keves vagy épen semmi illyen földrészt nem foglal magában, p. o. az esővizet, folyóvizet. Ha a' fen nevezett létreszekből némelylek a' vízben olly tetemes mennyiségben találatnak felolvadva, hogy az tőlök igen észrevehető izt kap, csak akkor nevezzük azt ásványos víznek; ha pedig az illyen víz helyöképen használtatván, gyógyító fogamatot mutat az emberi testben, akkor orvosi víz a' neve.

ÁSVÁNYOS VIZEK (mesterségesek). Mielta az új chemia az ásványi testek alapos megvizsgálására utat tört, 's az ásványos vizek létreszei nagyobb vagy kisebb pontossággal kikerestettek, azolta különb-

féle próbák tétettek az utóbbiak utánazásával. Azonban ezen igyekezet resultatumai kevéssé voltak kielégítők, akár a' külső esmertető jegyek hasonlatosságát tekintsük, mellyel az utánazásoknak az eredetiekkel kellene birni, akár pedig az utánazásnak a' beteg testre ható gyógyító erejét, melly a' természeti forrásokat különbözteti. Ezen tökéletlen resultátumok kicsinyenként kedvetlen véleményt szültek a' mesterséges ásványos vizek felől 's gyakran olly gondolatra birták az embereket, hogy az ásványos vizek orvosi ereje más valami és felsőbb nemű, mint a' mit a' chemia és physica mostani álláspontjánál felfogni 's megmérve előállítani lehet. Mindazáltal megérdemlette volna a' tárgy fontossága, hogy ezen állítás okai elébb szorosán megfontoltassanak, 's mindenek előtt megvizsgáltassék, ha érdemes e az, a' mit mesterséges ásványos vizeknek neveztek, a' természet készítményeivel öszvehasznílatni. De melly kevéssé voltak legyen ezen mesterségi készítmény a' természettel való mérkőzésre alkalmasok, kitetszik azon nézeteknek, mellyek a' mesterséges ásványos vizek készítésénél alapul szolgáltak, rövid előterjesztéséből. E' részben legfőbb feladás lehetett: a' vizek létrészeit ollyan mennyiségi iránylatban 's ugyan azon öszveköttetésben előállítani, mellyet a' chemiai analysis kieszközlött. Ennek resultatumát az elválasztott vízben eductumoknak tartották; ezeket vették sinőrmértékül a' víz gyógyító erejének megítélésében. Ennél fogva a' szénsavanyu meszet és talkföldet majdnem általjában hozzáteteleknek vették, mellyeknek a' testre való befolyását kevéssé kellene tekinteni; a' kavicsföld sem hasznosnak, sem károsnak nem vétetett; szinte ez volt az érczoxidulumok sorsa, ha igen csekély mennyiségben fordultak elő 's a' vizkészítők annyival hajlandóbbaknak érzék magokat ezen nézet fentartására, mennél nehezebb, sőt sok viznél lehetetlen volt, az eddigi bánásmód és segédszerek által az említett nehezen oldozható testeket a' vizekhez ugyan azon súlyiránylatban adni, millyent a' vizgálat az eredetiben meglenni tapasztalt. Azok, kik a' mészből és talkföldből tetszések szerent adtak valamin készítményeikhez, azt gondolák, hogy ez által gondosságokat felesleg bebizonyították. A' legfőbb igyekezet abban állott, hogy a' hideg ásványos vizekhez jókora mértékben adassék szénsavanyu, mert a' meleg vizek tökéletes utánazásába fogni nem is mertek, vagy ollyan volt bánásmódjuk, hogy említésre is alig érdemes. Egyébiránt azzal épen nem törődtek, ha a' vízzel öszveköttött gáznevek szorosan vagy igen gyengén vannak e azzal öszveköttve, 's az orvosok észrevételei az ásványos források különbözőzése felől e' részben az utánazásra nézve használatlan maradtak. Ezen methodus 's az alapjául szolgáló nézetek hijányai sokkal szembetűnőbbek voltak, hogy azoknak javításától nagyobb egyenlőséget ne lehetett volna reményleni a' mesterség és természet készítményeinek az életmives testre hatásában. Világos volt, hogy azon öszveköttetések, mellyek analysis által a' vízben jelen lenni tapasztaltak, csak a' chemiai bánásmód következesei voltak. A' vizgálat más módja gyakran más öszveköttetésben mutatta a' kalikat és földneemet, 's a' vizekben ugyan azon időben lehetó vagy nem lehetó savakról való vetekedés legtöbbször esetekben czéliránytalan volt. A' létrészek a' vizekben vagy egyes öszveköttetésekbe öszvelementek 's így csak egymás mellett helyeztetve gondoltathattak, vagy egy öszves egybeköttetésbe vagy több illyenekbe egyesültek. Szorosabb vizgálatok az első állítást legtöbbször ásványos vizekben helytelennek mutatták, kivált ha az egyes létrészek száma többszörös, 's ugyan azok mennyiségi iránylatja nagyobb volt a' közönségesnél. Egyenes bizonyosága ennek a' természeti vizektől annyira eltávozó ize némelly mesterséges vizeknek, mellyek a' vegyítés egyszeres utján más segédszerek hozzájárulása nélkül készítették. A' létrészeknek öszvetett egybeköttetésekbe való általmenése mellett szólnak azon illepedések, mellyek némelly természeti és híven utánazott mesterséges vizekből majd hamarabb, majd esztendőök mulva ki-

csinyenként formálódnak, noha az oldó szerek summája azoknak folyékony állapotban tartására elegendőnél is több volt. Ezen állítás analogiáját látjuk több ásványtestekben, melyeknek egyes létrészei homogéneus öszves egybeköttetéssé olvadtak öszve. De minthogy ezen folyékony egybeköttetéseket egyenesen nem lehet előállítani, 's az ók létele csak sok más jelenésekből következtethetik, azért földolog volt azon feltételeket, mellyek alatt azok formálódnak, lehetőségig kikeresni. Ezek a létrészek öszvejövele bizonyos és megmért nyomási nagyságok alatt, az atmosphaera behatásának kizárása 's meghatározott sorkövetkezés, mellyben a létrészeknek megengedtetik az egymásra hatás. Ezekről függ egyszersmind a gázemek egybeköttetésének szorossága, továbbá a mód, melly szerént a víztől különválnak, 's az általok eszközölt egybeköttetések tartóssága, a földnemek és érczek. D. Struve Dresdában azon feltételek elééré végett egynehány esztendőök olta különbféle készületeket gondolt ki 's javított meg. Ekképen lassankéat egy intézet formálódott, melly két tetemesen különböző osztályra oszlik. Az egyiknek feladása, bizonyos kiszabott tiszta viz mennyiséggel mind azon létrészeket, egyet sem zárván ki, 's szinte olly mennyiségben 's tulajdonságokkal egybekötni, mint a vizsgálat chemiai uton 's a természeti vizeknek a mesterségesekkel történt egybehasonlításal tapasztalta. E részben nem elegendő esmertető jegye a jó sikerü kimenetelnek, ha ugyan azon productumok szintolly mennyiségben és mineműségben állittatnak elő, mint azokat a chemiai vizsgálat a természeti vizekben találja; az iznek és sznagnak is szintugy meg kell egyezni; továbbá a módnak, melly szerént a gázemek lassan vagy sebesen, nagy buborékokban és hirtelen, vagy apró buborékokban és hosszabb idő alatt távoznak el, 's végre az idő- és soriránylatoknak, mellyekben a vas, mész, talk kavicsfölddel öszvekötvé, vagy e nélkül az egybeköttetésből lassanként elválnak, hasonlólag egyenlőknek kell lenni. De minthogy az ásványos viz nyilt palaczkban sajátosságától annál inkább eltávozik, mennél több létrészek, gáz- és földnemek vannak benne, 's mennél inkább ürül a palaczk, azért még második intézetre is volt szükség, melly azt, a mi a készítő intézetben nyeretett, azon szempillantatig megtartsa, midőn a beteg a vizet a poharába töltheti. Ezen feladást a második osztály, a megtartó és töltő intézet fejt meg. Ez pótolja azt, mit a természetben a források szüntelen megújulása 's az új massák állandó kifolyása eszközölt; ez által tartatik meg nevezetesen a meleg és forró vizek könnyen szétdulható caractere a használás szempillantatjaig teljes épségében. A Struve intézetében készült ásványos vizek foganatja gyakran meglepve jótékony 's általjában a természetihez hasonló. Ez az oka, hogy Struve intézete nem csak születése helyén, Dresdában, talált nagy részvetelre, hanem 1822 olta Leipzigban, Berlinben, Varsóban, Brightonban, Moskauban 'sat. is követtetett. L. Struve és dr. Kreysig: „Über den Gebrauch der natürl. und künst. Mineralwässer von Karlsbad, Ems, Eger, Marienbad, Pyrmont und Spaa“ (Lpg. 1825).

ASYMPTOTE (közelítő), a geometriában olly tulajdonságu egyenes vagy görbe linea, melly egy görbe linea valamellyik ága mellett ugy folyik, hogy ehhez szüntelen közelítsen, a nélkül hogy egymást kereszttől vágassák.

Tittel.

ASYNDETON, elhagyása a prosai stylusban egyébként megkívántató öszvefoglató szavaknak, a mennyihen az által a beszéd nagyobb hathatóságot és elevenséget nyer. Ez az eset azon helyekben, a hol a beszéd valamelly gyors cselekedetet, vagy az elmének megindult állapotját fejezi ki, és így ilyenkor az az elhagyás rhetorikai figurává lesz. A Németeknél Klopstock nagyon is bőven él vele. Honi költőjink közt Kisfaludy Sándornál lelhetni szép példáját. Illyen a többek közt Gara Maria regéjében:

Adj jelt, kedves! boldogtalan!

Fél, fázom, borzadok.

*Vérbe, fagyba, kezem, lábam,
Elbágyadok, lankadok.*

ASZTALI JÓSZÁGOK, azok, melyek az uralkodó asztalának el- tartására vannak rendelve.

ATALANTA. A' régi mythographusok két Atalantát gyakran fele- sérttek egymással. Az egyik Arcadiabeli, Jasus és Clymene leánya volt 's az ijászásban igen ügyes. Rhoecus és Hylaeus Centaurusokat, kik erőszakot akarának elkövetni rajta, kivégezte nyilaival. Az Argonau- tákkal Cholchisba ment 's jelen volt a' calydoni vad kan ellen intézett vadászatkor; ő volt az első, ki sebet ejtett a' vadon, 's a' harczijt Meleager kezéből nyerte el. (L. CALYDON ÉS MELEAGER). A' másik Schoeneus scyrusi király leánya, és sebességéről a' versenyfutásban volt nevezetes. Esmervén szépségét 's bizván ügyességében, kemény feltételekre lépett kéréjével. Mindeniknek a' futásban kellett vele próbálkoznia. A' kéréő fegyvertelenül elől futott, Atalanta lándsáival követ- te; a' kit el nem ért lándsája, azénak kell vala lennie; ellenkező eset- ben éltével adózott a' kéréő, 's feje a' czélhelyen tüzetett ki. Sokan mentek volt már így halálnak, midőn Hippomenes, Megareus fija, csel- be ejtette Venus segítségével Atalantát, az istenné t. i. néhány arany almát adott Megareusnak, melyeket ő futás közben egymás után Atalantának utjába vetett, ez az almák felszedésénél elkésett, 's Hyppomenes elébb jutott a' czélhoz. A' begyes leánya olly mértékletlen buja vágyra gyult, hogy Cybele templomát, mellynek szomszédságában tartatott va- la a' versenyfutás, sem átallotta megfertéztetni. Az istenné haragra gerjedvén orozslányokká változtatta Atalantát és Hippomenest, ezek von- ják Cybele kocsiját.

ATE, a' Görögöknél a' vétek, igaztalan- ság és sértés istenneje. Ho- merus (Ilias XIX. 90—95) ezt mondja róla:

Mindent maga végez el Ate,

Zeus nagy tiszteletű hibalánya, ki sért 's maga hódít

Mindeneket; könnyűk két lábai; mert soha földhöz

Nem közelít, mivel ő férjfiak fejéin futos úrtva

Embereket csalogat 's perlők közt megköt ez eggyet.

Zevset is Hercules jövendő nagyságával kérkedésre csábítá, mit sem- mivé tön Here ravaszsa; ezért hajánál fogva a' földre lecsapa Até az isten 's esküvé, hogy az Olympusba többé vissza nem térend. Az- olta hirtelen sebességgel járja a' földet 's az emberek művein veszélyt hozva hatalmaskodik. Hesiodus Eris leányának mondja.

ATELGANAE FABULAE (Iudi Osci, ludierum oscum), nevette- tő utó- és közjátékok (intermezzo), melyeket a' Romaiaknál tragoe- diák és comediák után nem valóságos színjátások, hanem szabad szü- letésű romai ifjak szoktak volt előadni. Atellából, az Osciak egy váro- sából Capua és Neapolis közt Campaniában, származtak.

A TEMPO, a' muzsikában azt teszi, hogyha a' darab valamely ön- kényes előadás hely vagy tétel által félbeszakasztatott, azt ismét a' kezdeten kitett időmérték szerént kell folytatni.

ATHALIA: Achar israéli király leánya, Joram judai király neje, gonosz és uralkodásra vágyó asszony, Ahasja nevű fijának halála után 2 királyi vérből származott ivadék meggyilkolása után jutott a' thronus- hoz. Uralkodott 6 évig; a' 7-ikben Joiada főpap Ahasja fiját Joast, kit Josabed, Joram testvére és Joiada neje, tartott meg 's titkon felne- velt vala, atyjáinak királyi székébe ültette. Az új király koronázására gyűlön- gő nép zajgásának hallattára a' templomba ment Athalia, hol a' szertartás történék. Thronuson látván az új királyt, körülvéttve a' fő- papoktól, Levitáktól és az ország nagyaitól, elveszté eszméletét, ruhá- ját elszakasztá 's elárultnak kiáltá magát. Joiada poroszlók által ve- zettette ki a' templomból 's meghagyá, hogy vágják le, a' ki védel- mezni merné Athaliát, ki azután palotájának aj- jában minden ellenállás

nélkül megöletett. Történt ez mintegy 877 K. e. Baal oltárai, melyeket Athalia visszaállított, lerontattak, 's az Urral való szűfetség, melyet felbontott vala a' bálványimádó asszony, megújított. Racine színjátéknak használá ezen tárgyat.

ATHAMAS, Aeolus és Enareta fija, Boeotiának egy részében uralkodott. Nephelével Hellét és Phryxust nemzette, azután elválván tőle, Inóval, második nevével, Learchust, Melicertest és Eurydicét. Ino Nephela gyermekeinek kivégeztetését tökélté el magában, 's természetlen esztendő't okozott; A. köveit pedig, kiket ez a' szerencsétlenség okának kinyomozására az oraculumhoz küldött vala, megvesztegeté 's azon válasznak hozására bírta, hogy Nephela gyermekei kívántatnak áldozatul. Ezen gondolatot Juno, ki őt mint Bacchusnak volt dajkáját nagyon gyűlölte, juttatta eszébe, hogy veszélybe ejtse. A' ravasz planum el nem sült; Nephela az arany kos segítségével megszabadította gyermekeit, 's a' követek felfedezték Ino cseleskedését, ki A. bosszuját el nem fogta volna kerülni, de Bacchus háládatosságból megszabadítá. Athamas vélvén, hogy kivégeztette Inót, Themistóval, a' Lapithák királya Hypsens leányával, kelt egybe 's vele több fiukat nemzett. De Ino újra megjelent, újra megnyeré A. szerelmét, ez által féltékenységet gerjeszte Themisto keblében, 's ez Ino gyermekeit meggyilkolni szándékozott. Ez okból meghagyá, hogy fekete takarókat tegyenek Ino gyermekeinek ágyaira. Ez gyanut gerjeszt Inóban 's felcsereéli a' takarókat, Themisto saját gyermekeit gyilkolja meg 's kétségbe esve felakasztja magát. Mások így reglik: Juno örültségbe ejtette Athamást, 's ez Inót és gyermekeit oroszlálynak és kölkeinek nézte, 's Learchust egy kővel szétzúzta, Inót pedig addig üldözte, míg Melicertessel együtt Moluris szikláról a' tengerbe nem ugrott. A. Boeotiát elhagyá, 's Phthiotisban keresse menedéket, hol Alost építette, 's Themistóval egybekebelt.

ATHANASIUS (Sz.), alexandriai patriarcha 's híres egyházi tanító, szül. Alexandriában 296 eszt. táján. Kisdedségétől keresztény hitben neveltetett, később Sz. Sándor házába került, kinél utóbb mint érseknél titoknokságot viselt. Remete Szent Antalnál több ízben megfordult, hogy példája által magát az áhitatosságra ébresztené. Mint diaconus Sándort a' niceai egyházi gyűlésbe követte, hol az Ariánusok ellen folytatott vitáji neki az igazhitűek előtt nagy tekintetet szereztek, de egyszersmind az Ariánusokat örökös ellenségeivé tették. Fél esztendővel az egyházi gyűlés után Sándor elhalt, és az igazhitűek Athanasius emelték helyébe. Elrémtűttek az Ariánusok illy hatalmas ellenek felmagasztaltatásán; annyi vádakkal terhelték tehát Constantinus előtt, hogy ez végre Tyrusban, nem sokára pedig Jerusalemben zsinatot tartatni parancsolna, Athanasius ügyének megvizsgálására. Ártatlansága és éles elméje könnyen megszegyeníték vádolóji szentelenségét; de ezek életére törtek, és ámbár a' császári biztos Athanasius ártatlanságát nyilván oltalmazná, érsekségéből mindazáltal letették. Ő azonban tovább is folytatá hivatalát, míg nem a' császár újabb vádak által ámtitván, őt mint az új főváros ellenségét Trierbe számkiveté. Egy évig 's néhány hónapig volt már távol hiveitől, a' midőn Constantinus halálával Constantius, kinek osztályul napkelet juta, székebe visszahívá, nem lehet leírni népének ezen volt örömet, és a' pompa, mellyel a' városba vezettetett, a' győzedelmihez hasonlított. De az Ariánusok dühe is tőstét feléledett, új vádakkal támadtak ellene, és 60 ariánus püspök Antiochiában ismét kárhóztatá, ellenben 100 igazhitű Alexandriában ártatlannak ítélte, kiknek végzését azután mind Julius pápa helyben hagyá, mind pedig a' sardicai gyűlekezet, mellyen közel 300 részszerént keleti, részszerént nyugoti püspök volt jelen. Ezeknek következésében Athanasius másodsor is visszatért székebe: azonban Constans, a' niceai hitvallás védője, elhalt; és az egész birodalom Constantiusra, az Ariánusok barátjára, szállott. Most ezek újra ellene támadtak, és Atha-

nasíust először Arlesben, majd ismét Majlandban ujonnan kárhoztatták; de ő végzéseikre épen nem hajtott, sőt kinyilatkoztatá, hogy egyedül a' császár parancsolatjának fogna engedelmeskedni. Könnyű volt ezt Athanasius ellen felingerleni, 's nem sokára, midőn papjaival a' templomban innepelne, 5000 katona ütött reája, és csak nehezen szabadulhatott meg az őt környékező papok 's szerzetesek segédelmével. Igy száműzetvén harmadszor is, Egyiptom vadonjaiba szaladott, de ellenségei azért az üldözéstől meg nem szüntek, sőt jutalmat tettek fejére, hogy bizonyosabban kézre kerülne. Ez kinszeríté Athanasíust, hogy távolabb keresné menedéket, elhagyá csak egy hive által kísértetve a' vadon remetéjét, nehogy ezeknek iránta tántoríthatatlan hűsége ellenségeitől nyughatatlanságot szenvedjen. — Ez idő táján számos munkákat készített, melyek valamint az igaz hit védelmére nem keveset tettek, ugy ellenségeit, kiknek álnokságit nagy ékesszólással festegeté, sokszor zavarodásba hozták. Midőn Julianus kormánya kezdetével a' székeiből elűzött igazhitű püspököket mind visszahivatná, visszatére Athanasius is hat évi bnjdosása után. Ellenségei iránt nagy szelidséget mutatott, és minthogy példáját francia-, spanyol-, olasz- és görögországi püspökök is követték, a' hékeség a' meghasonlott felek között már helyre állni látszott; de most a' Pogányok támadtak ellene, templomaik ürességét az ő tértítéseinek tulajdonítván. — Athanasius megértvén a' veszedelmet, melyet a' hitszegő Julianus haragja forral ellene, Thebaisba szaladott, hanem az üldözés, melyet ő már akkor hamar általmenő felhőcskének nevezett, nem tartott sokáig, Jovinianus alatt pedig bátran visszatérhetett, de nyolcz hónap mulva Valensé lón a' keleti birodalom, és az Arianusok ujra hatalmat vettek. Athanasiusnak négy hónapig kelle lappangani atyja sirtoltjában, míg végre Velens hiveinek kéréseire 's fenyegetőzéseire székebe visszabocsátá. Ezentul nyugodalmában nem háborgattatott; mh. 373 eszt. — Püspöksége 46 évre terjed, melyekből huszat számkivételésekben töltött el. Athanasius a' nicaei hitvallást mindenkor állhatatosan védelmezte, és az anyaszentegyház leghiresebb férjfiái közé méltán számláltatik. Mély esze, nemes szíve, rettenthetetlen bátorsága, eleven hite, határtalan emberszeretete, valódi alázatossága, nagy ékesszólása 's sanyaru életmódja köz tisztelet és szeretet tárgyává tévék őt. Írásai részszerént kora eretnekei ellen vannak intézve, 's ezekben a' Sz. Háromság titkát, az Ige megtestesülését és a' Sz. Lélek Istenségét nagy tüzzel 's bő tudománnyal védelmezi, részént pedig a' morálhoz 's historiához tartoznak. Az utóbbiak az egyházi történetekre nézve felette fontosak 's sok nevezetességeknek egyedül való kuffejét teszik. Írásmódja áljalában világos, azon munkát pedig, melyet maga védelmére Constantiushoz küldött, valóságos remeknek lehet tekinteni. Munkájának legjobb kiadása Montfaucontól vagyon Parisb. 1698 3. kötet folio formában, melyhez járul a' sz. atyák bibliothecájának második része, ugyan attól 1706.

S. M.

ATHEISMUS, Istentagadás, mint tudomány és nézet a' Theismusnak (vagy Deismusnak), mint gondolkozásmód és érzelem a' hitnek és vallásosságnak tétetik ellenébe. Ezen alapul a' theoreticus és practicus atheismus közt való megkülönböztetés; mindazáltal az utolsót alkalmassabban lehet hitetlenségnek és vallástalanságnak nevezni. Ezenkívül feloszthatni azt scepticusra; mely az Isten létének megengedi lehetőségét, és dogmaticusra, mely az Istennek nemlétét iparkodik megmutatni. Származik pedig az atheismus vagy azon scepticismusból, mely az emberi minden esmeretek valóságát ostromolja, a' gondolkozást csupa előterjesztésekkel való játéküzésnek tartja, melynek semmi tárgyak sem felefelelnek meg, és tagadja, hogy az ember valamit bizonyossággal megismerhetne; vagy továbbá az emberi esmeret különöfélé megýejének félreeméréséből 's azon bal kívánságból, mely szerént az ember látni és tudni akarna ott, a' hol neki csupán hinnie engedtetett; vagy vé-

gezetre, még pedig leggyakrabban azon magaelhíttetésből, hogy az ember semmi felséges és az érzékiségtől megkülönböztetett természetet nem hordoz magában, hogy az ő megfogásai az igazról és kötelességről nem az ő elméjének eredeti és szükségesképi idomjaiból származnak, hanem csak a' nevelésnek és a' polgári viszonyoknak történetes munkálatai, következésképen hogy az embernek semmi erkölcsi rendeltetése nincs. Minthogy az embert főképen az ő felséges természetének és erkölcsi rendeltetésének eszmélete vezérli Istenhez, és minden időkornak philosophiája 's erkölcesei között kölcsönös és könnyen megfogható összefüggés van, tehát igen természetes, hogy az atheismus kiváltképen az erkölcsök megromlásának idejében szokott származni és lábra kapni. Ez az eset állt elő a' Görögök között Pericles idejétől fogva, a' midőn sok Sophistáknak szintolly atheisticus valamint erkölcsiséggel ellenkező tudománya egy oldalról az időkör könnyelműségéből 's éldelet vágyából származott, más oldalról pedig viszont arra szolgált; hogy a' vétkeket és hitetlenséget bátorságba helyeztesse. Ilyen eset állt elő a' Rómiaiak között Augustus idejétől fogva, a' midőn semmiféle tudománynak nem vala többé kelete az Epicurusén kívül, melly az Istent és az isteni dolgokat tagadta, a' természetben csupán egy vak történet munkáját látott, 's az éldeletet az ember végső rendeltetésének állította. Ez az eset vala Franciaországban a' revolutio ideje előtt, midőn az encyclopaedisták és más írók, 's nevezetesen a' „*Système de la nature*“ szerzője, irói munkásságok céljává tevék, ostromlani a' vallásbeli megfogásokat és lerontani a' hitet az emberi elmékben. Bár mennyire kiterjedjen is pedig az olly időkben az atheismus, soha sem válhatik az közönséges nézetté; mert a' léleknek és szívnek elutasíthatatlan szükségai Istenhez vezérlik az embert, és az illy szükségeken épült hit, melly egyedül töltheti be az embert erényszeretettel, 's egyedül emelheti a' sorson felül, soha sem enyészhetik el. A' romlatlan, erényszerető szív épen azon resultatúra vezet, a' mellyben a' legbőlcsebb gondolkozók vizsgálódása Socratestól és Platótól fogva Leibnitzig és Kantig végeződött, hogy t. i. az emberi dolgok felett van egy kormányzó Isten, a' kit az ember nem láthat ugyan, de hitével felfoghat. — Azonban gyakran neveztek atheismusként azt a' nézetet is, melly az Istenből való rendes előterjesztésmóddal meg nem egyezik. (L. HITETLENSÉG). A. P. S.

ATHENAEUS, görög rhetor és grammaticus Naucratisből Egyiptomban a' 2-ik száz. vég. 's a' 3-ik elején. éle K. u. Egy encyclopaediai munkát beszélgetések formájában „A' tudósok vendégsége“ hagyott maga után, melly történeti, régiségi, philosophiai, grammaticai 'sat. esmeretek gazdag ugyan, de rendbe nem szedett kincstára. Kiadta Schweighäuser (Stutg. 1801—7, 4. köt.)

ATHENAGORAS, Athenéből. Platonicus philosophus lévén, midőn a' szent írást nagy gonddal azért olvasná, hogy a' keresztény vallást egyenesebben ostromolhassa: annak igazságát megismerte és keresztényé lett. Esmeretes, mint egyike a' legrégebb apologetáknak, egy görög apologia által, mellyet a' Keresztények mellett 177 tájban Marcus Aurelius császárhoz írt. Ez a' legatio vagy deprecatio pro Christ. a' Keresztényeket a' Pogányok közt szóban forgó vádak ellen, mineműek valának az atheismus, vérparáznaság és felmészárolt gyermekek évése, philosophiai szellemmel és világos 's nyomos előadással védelmezi. Ländner készítette 1774 Langensalzában legújabb kiadását ezen apologiának. Van egy a' philosophiai vallástudományra nézve még most is fontos értekezése is a' halottak feltámasztásáról. Megh. 180 tájban.

ATHENE (Athenae), a' Törököknél Athiniah és Setines, egy hajdani híres görög város, mellynek kebeléből terjedt el több ezer ezsten-dő alatt egészen a' mi időkig az emberi lélek igazi pallérozottságának világossága. A' hajdani atticai királyságnak 's későbbi szabad státusnak ezen fővárosa lételet, a' mint írják, Cecropsnak köszönheti K.

e. 1550' eszt. midőn Cercopiának neveztetett, mely nevet később csak a' vár viselte. A' régi város egy kőszikla tetején lévő tágas és kies térség közepén feküdt, mely, a' lakosok szaporodván, tele lett épületekkel, innen származott az Acro- és Catapolis, vagy a' felső- és alsó város közt lévő különbség. A' várnak vagy az Acropolisnak kerülete 60 stadium volt és sok nevezetes épületek által diszesített. Athene a' saroni tengeröbölnél, a' Peloponnesus napkeleti partjaival szemben feküdt. Egy félszigetre volt építve, melyet a' Cephissusnak és Ilyssusnak egymásba szakadások formált. Azon tengertől, melytől függött valósággal az ő fontossága, mint egy 4 órányi távolságra esett. Igen erős és nagy kiterjedésű kőfalaknál fogva volt a' Piraeus, Munychia és Phalerus nevű kikötőkkel öszveköttetve. Az első legalkalmasabbnak tartott és egy volt a' görögországi kereskedés főpiacjai közül; a' part köröskörül pompás épületekkel díszlett, melyeknek fénye a' város épületeivel mintegy vetélkedett. Azon kőfalak, melyek a' várost a' kikötőkkel öszveköttették, terméskőből voltak építve és olly szélesek voltak, hogy a' szekerek egymást kikerülhették rajta. Az Acropolis kebelében tartattak azon legjelesebb remek művek, melyeket tudott Athene mutatni. Főekessége a' Parthenon vagy Minerva temploma volt. Ez a' pompás épület, melyet még omladékaiban is csudál a' világ, 217 láb. hosszú, 98 széles és 65 láb. magas volt. A' Persáktól lerontatván, Periclestől K. e. 444 eszt. még pompásabban építetett fel. Itt állott Minerva 46 láb. magas álló képe, a' képfaragás remek műve, melyet Phidias készített elefántcsontból, 's mely olly gazdagon fel volt arannyal ékesítve, hogy az arany nehézsége 40—44 talentumra (2000—2200 fontra) becsültetett, és így ha Barthélémy szerint az ezüsttalentum 5700 livrejével vétetik és az arany az ezüsthöz való iránya, mint 1 a' 13-hoz, ugy számláltatik 2,964,000 vagy 3,260,400 livret érne. A' Parthenonba való bemenetelt fejér márványból épült tornácok formálták. Az épület az Acropolis éjszaki oldalán feküdt; mindjárt mellette állott az Erechtheum, mely hasonlóképen fejér márványból építetett, 2 templomból Pallas vagy Minerva és Neptunus templomából állott, egy más nevezetes épületen kívül, mely Pandrosiumnak nevezetett. Minerva temploma körül állott az ezen istenasszonynak szentelt olajfa is. Az Acropolis első oldalán és annak két végén két theatrumot lehet látni, u. m. a' Bacchusét és az Odeumot, melyek közül az elsőben néző játékok, a' másodikban pedig muzsikai multságok adattak. Ezen utolsó különösen nagy pompával volt építve. A' status kincse Minerva templomának hátulsó részében tartott. Az alsó városban hasonlóképen több jeles művei fénylettek az építés mesterségének, p. o. a' Poecile vagy a' historiai képek galériája, továbbá a' szelek tornya Andronicus Cyrrestestől és több híres férjfiak emlékoszlopai. Az építés legpompásabb művei közül kettő a' városon kívül volt, u. m. Theseus és Jupiter Olympius templomaik, egyik a' városnak éjszaki, másik déli oldalán. Az elsőbb doriai módon építetett 's hasonló volt a' Parthenonhoz; benne a' hajdani vitéznek és királynak (azaz, Theseusnak) nevezetesebb tetteit a' legpompásabb festésekben lehetett látni. Jupiter Olympius ioniai izlés szerint építetett temploma pompás voltával 's szépségével Athenának csaknem minden épületeit felülmulta. Fémérdek pénz fordítottatott annak építésére; lassanként mindég nagyobbított és szépített, 's végre Hadrianus római császártól vitetett egészen tökéletesre; külsőjét 120 oszlop ékesítette, melyeknek magassága 60 's átmérője 6 láb. volt. Belső részének kerülete fél órányi volt. Itt állott Olympius Jupiter hasonlóképen Phidiasból aranyból és elefántcsontból készített híres álló képe. Megjegyzést érdemel továbbá a' Pantheon (minden isteneknek szentelt templom) is, melynek a' Romában lévő Pantheon tökéletes mása. Ezen bámulásra méltó műveken kívül még más helyek és nevezetes dol-

gok is találtak Athenében, mellyek a' későbbi világ reájok való megemlékezésénél fogva mind örökké becsesek maradnak. A' régi philosophusok, a' mint tudva lévő dolog, nem zárkoztak szobákba, hanem tanítványaikat a' szabad ég alatt oktatták, a' mire félre lévő csendes helyeket választottak ki. Ilyen volt a' többek közt a' híres Academia, mellyben Plato tanított 's melly mintegy 3 fertály órányira feküdt éjszakra a' várostól 's egy részét tette a' Ceramicus nevű helynek. Ennek eredetikepen posványos és egészségtelen helye a' benne ültetett fak és beléárkolt viz által kellemetes mulató helyévé tétetett. Egy másik olyan hely volt a' Lyceum, Aristoteles tanító helye, melly ezen nagy böles által a' peripatetica oskolának helyévé tétetett. Ez az Ilyssuson tul, a' város másik oldalán feküdt 's egyszerűen testgyakorlásra is használtatott. Ettől nem messze esett a' kevesbbé híres Cynosarges, a' hol Antisthenes a' cynica oskola felállítója tanított. Zeno és Epicurus oskolái a' városban voltak. Zeno arra az említett Poecilét választotta; Epicurus pedig a' kőfalakon belől alkotott egy kertet, mivel a' társaságos életet és mezei csendességet egyformán szerette. De nem csak tudományos, hanem politikai gyűlések is teszik Athenének különböző tájékaik nevezetesekké. Ide tartoznak: az Areopagus dombja, niellyen hozott itéletet ez a' fényes gyűlés; a' Prytaneum vagy a' tanácsház; a' Pnyx, a' hol az athenei szabad nép tanácskozott 'sat. Jóllehet ezen világszerte híres város függetlenségének elenyészése és elébb pallérozott, azután pedig bárdolatlan uralkodó járma alá lett jutása olta már 23 század folyt le, mindazáltal omladékaik még most is álmékkodással, csudálkozással és tisztelettel töltik el a' nézőt. Az Acropolisnak még nem csekély része áll fen, mellyet a' Törökök széles rendetlen falakkal vettek körül. Ezekben a' hajdani kőfalaknak maradványait még most is lehet látni, azon oszlopok eltöredezett darabjaival együtt, mellyek az új építésre szedettek öszve a' régi omladékok közül. A' Periclestől 2012 talentumnyi költséggel építettett tornác oszlopaiknak, mellyek formáltak a' Minerva templomába való bemenetelt, jobb szárnya a' győzelem temploma volt. Ennek az épületnek fedele 1656 még fenállott, midőn a' benne lévő puskapornak meggyulása által a' levegőbe vettetett fel. A' mostani falak egy részében több igen szép faragott képek töredékeit lehet látni, mellyek az Athenebelieknek az Amazonokkal való háboruját ábrázolják. Az említett tornác szemben lévő szárnyából még 6 oszlop maradt meg, a' köztök lévő kapukkal. Ezek az oszlopok márványból vannak, fejérek mint a' hó 's igen finomul vannak csinálva. Mindenik 3—4 darabból áll, mellyek olly mesterségesen vannak öszvetéve, hogy jóllehet már 2000 eszt. olta vannak kitétetve az idő viszontagságainak, még sem lehet azoknak egymástól való elválását észre venni. A' tornáczból menjünk be a' Parthenonba. Ennek keleti oldalán még 8 oszlop 's oldalain több oszlop-folyosók és soroszlopok állanak fen. Homlokából, melly Neptunusnak és Minervának Athene birtoka felett való vetélkedését ábrázolta, nincs egyéb meg, mint egy tengeri lónak feje 's két asszonyformak fő nélkül; mindazáltal ezeknek szépsége is bámúlásra indítja az embert. A' Centaurusoknak a' Lapithákkal való viaskodása épebben megmaradt. Azon álló faragott képek közül, mellyekkel ez a' templom díszlett, csak a' Hadrianusé van még meg. Belső része most mecsetté van változtatva. Ezen olly igen elcsönkített épületnek egészéből még most is kifejezhetetlen méltóság és nagyság tündöklök ki. Az Erechtheumból (Neptunus Erechtheus templomából) is nevezetes maradványokat lehet látni, kiváltképen pedig a' Caryatidáknak neveztetett szép asszonyi álló képeket, mellyek két bolthajtásos folyosót formálnak. A' két theatrumnak külső falaiból csak annyi van még meg, hogy fekvéseket és roppaut nagyságokat lehet meghatározni. Az amphitheatrumban lévő viadalhely (arena) elsüllyedt 's most gabona vettetik belé. Magában a'

városban egy hasonló jelességű és nagyságu miv sem találhatik többé. A' templomhoz, a' Santa Maria Maggioréhez, közel három igen szép corinthusi oszlop áll, mellyek Jupiter Olympius temploma maradványinak tartatnak, a' mi nem egészen bizonyos. Hihetőképen a' hajdani Pœcile maradványai azok. Az Andronicus Cyrrestes által csinált szelek tornya még egészen fenáll. Formája 8 szegletű; mindenik oldalát felséges munka ékesíti, mely a' főszélek közül egyet ábrázol. Az épület megmaradását azon környüllásnak köszönheti, hogy egy dervis (török szerzetes) rendnek mecsetévé tétetett. A' nevezetes férjfiak emlékoszlopai közül, mellyekkel egy egész ntsza volt tele, csak egyetlenegy, Lysicrates igen jeles emlékoszlopa, maradt meg; ez egy alaplóból, egy kerek oszlopperítésből 's egy corinthusi mód szerint épült tetőből áll. Ez azon helyeken tartatott, mellyen állott Demosthenes tanuló szobája, hanem ezen vélekedés nem kétségen kívül való. A' mit lord Elgin a' hajdani görög művészség maradványainak fentartására tett, I. ELGIN ÉS ELGIN MÁRVÁNYEMLÉKEI. Azon pompás gymnasiumból, mellyet Ptolemaeus épített, csak némelly összeomlott kőfalakat lehet látni. A' városon kívül Jupiter Olympius templomának méltóságos omladékaival vonják a' néző figyelmetességét magokra. 120 oszlopa közül csak 16 van még meg; faragott kép ellenben egy sincs. Az alapok és felülírások közül imitt amott elszórva lehetett valamit találni, résszerént földdel eltemetve. Theseus temploma ellenben csaknem egészen fenmaradt, mindazáltal neminemű megváltoztatással. A' külső oldalán lévő faragott mivek csak nem egészen elromlottak, hanem azok, mellyek belső részét ékesítik, épen megmaradtak. Ezek az említett vitéznek tetteit adják elő. Különösen kitetsző egy Centaurussal való viaskodása. Azon a' dombon, mellyen tartották a' híres Areopagiták gyűléseit, még most is lehet látni a' kősziklába vágott lépcsőket, valamint a' birák és ezekkel szemben, a' panaszló és bepanaszoltatott felek ülő helyeit is. Ez a' domb most török temető hely és sírkövekkel fedetik. A' Pnyx, a' nép gyűlésének helye, nem messze az Areopagustól, csaknem egészen megvan eredeti állapotjában. Még most is lehet látni a' kősziklába vágott oratori széket, a' jegyzők ülő helyeit és két végén azon tiszték székeit, kik hallgatást parancsoltak és a' közönséges végzéseek foglalatját közönségesé tették. Azon vak ablakokat is lehet látni, a' hova azok, a' kik a' nép kegyelmét meg akarták nyerni, magokkal hozott ajándékaikat letették. Hasonlóképen meg lehet esmerni a' futó pályát is, a' hol tartattak a' testgyakorlások, 's mellyeket HERODUS ATTICUS (I. e.) márványból építtetett. A' Lyceum helyét csak a' körüle fekvő sok kővekből lehet kivenni. Az Academia helyét egy újabb ház áll, egy kerttel, körüle még most is lehet a' Peripateticusok sétáló helyeit látni és egynéhány igen vén olajfák még most is tiszteletet gerjesztenek magok iránt. A' hosszú kőfalak egészen elpusztultak, mindazáltal talátnak fundamentumkövek most is a' térségen. A' Piræusnak csaknem tökéletesen elenyészett minden hajdani fénye, csak oszlopomladékok talátnak imitt amott. Hasonló sorsra jutott Phalerus és Munchia is. Keves kereskedői hajók eveznek ezen kikötőbe; mindazáltal van egy vámház benne. — A' mai Athiniahnak Livadiában 1300 ház 's 12,000 lak. van, kik közt 2000-en Törökök; az ide való Görögökkel a' Törökök sokkal szelidebben bánnak, mint a' másutt lakókkal. A' lakosok a' Törökök alatt is megtartották hajdani szokásaiknak nyomait és esztendőnként 4 archont választottak. Az itt lévő érsek nagy jövedelemmel birt. Acropolis 1822 hosszas ostromlás után a' szabad Hellenek birtokába jött. 1825 szépen virágzott Athenében a' hellen iskola, ama' jó hazafiúi lélekkel bíró tanító Gennadios alatt. Hanem a' Helleneknek Athene falai alól való elfutása után az éhség által utolsó szükségére jutott a' vár 's kénytelenítettett magát Jun. 7. 1827 Resid basának feladni. Ezen még omladékaiban is tiszteletre méltó helynek fundamentumos meg-

vizsgálatására nézve I. Leake „*Topography of Athens with some remarks on its antiquities*“ (London 1821 egy földabrosszal); továbbá Stuartnak és Revettnek pompás munkáját: „*Die Alterthümer zu Athen*“, melyet Eberhard (egy építőmester) szépen lerajzolt és czíntáblákra lenyomatva kiadott Darmstadtban 1824. Leake igen hitelesen megmutatja azt, hogy Pausanias idejében még megvoltak némely emlékoszlopok, Görögországnak a persiai háborúk előtt lévő időszakaszából, mivel egy olly hamar elrepülő bírása Görögországnak, melyet Xerxes kezére kerített, alig adott neki arra időt, hogy az oltalombástyákat és a legfőbb közönséges épületeket lerontsa. Midőn Themistocles a város viszon- felépítésében inkább a haszonra nézett, Cimon pedig tulajdon gazdagságánál és nagy kinézésénél fogva már a fényre is ügyelt, Pericles számára maradt fen az a dicsőség, hogy mind a kettőt felülmulja az általa előállított épületekkel. Mindazáltal azt, a mi ő neki a más statusok adozása által lehetséges volt, később nem lehetett folytatni. Valahányszor bölcs kezekre került a status jövedelmeinek kormányzása, mind annyiszor láttatott ugyan Athenének hajdani fénye visszatérni; de majd lehetett a pallérozottságnak, mely innen terjedt el, befolyását még azon népeknél is látni, mellyek az elébbeni időszakaszokban a görög statusok közé soha sem számláltattak. Fájdalom, Attica nem volt sziget, következésképen, mihelyt kifejtődtek a termékeny és nagy Macedoniának természeti segédkutfejei egy hatalmas és világos lelkű uralkodó alatt, azonnal nem állhattak ellen a sok apró statusok egy hadakozó nép jól gyakorlott seregeinek, mellyek egy munkás, erős és uralkodásra vágyó fejedelemtől vezéreltettek. Miolta Sylla a Piraenst lerontotta, Athene tengeri erejének s azzal együtt az egész városnak elpusztulása is bizonyos volt. A triumvirok hízkelkedőleg bántak vele; a művészséget kedvelő Hadrianustól becsültetett; az Antoninusok alatt pedig olly fényben volt Athene, a millyennel soha sem dicsekedhetett. A hajdani remek művek még fénylettek benne, Pericles munkái fentartatván, vetélkedtek a legújabb épületekkel, és Plutarchus maga bámulja, hogy Ictinus, Menesicles és Phideas épületei, mellyek olly meglepő hirtelenséggel állottak elő, miképen tarthatták meg ezen minden időnek ellenálló új voltokat? Senki sem adja azt olly méltóképen elő, mint Leake, hogy mennyiben kell nekünk becsülnünk Pausaniasnak és Strabónak Görögországról való tudóságait. Pausanias hihetőképén még el nem pusztított állapotjában látta Görögországot. A Rómaiak tisztelvén azon hitet, melly az övékkel atyafias volt, s a lévén czéjlok, hogy egy ollyan népet, melly a pallérozódásnak magasabb lépésőjén állott, mint ők, magok iránt megnyerjenek, irtóztak azon templomokat kirabolni, mellyek a legpompásabb mesterségművekkel díszlettek, mint szent ajándékokkal, és megelőgédektek a Görögökre vetett adókkal, midőn Sičiliából, Carthagónak és Phoeniciának elébbi befolyása miatt, még a templom kincsei is elvitettek. Hanem a képeknek a mesterségművek kedvelőji által való öszveszedetése, Konstantinápolynak egy olly időben való szépítése, midőn az új művek készítése az építőmesterek előtt lehetetlennek látszott, a Keresztényeknek a képek ellen való buzgokodása s a Barbarnok beütései lassan-lassan mindent elpusztítottak Athenében, a mit a császárok sértetlenül hagytak. Még Alarich ideje után mindazáltal, ha hitelt lehet adni, fenállott Athene Promachos roppant oszlopa. Mintegy 420 nyomatott el tökéletesen Athenében a pogányság, és a miolta Justinianus még a philosophusok oskoláját is bezáratta, a mythusokra való emlékezés is elenyészett. A Parthenon a Panagia templomává tétetett s Theseus helyére Sz. György állíttatott. A mesterségek üzésén, mellyek még virágoztak, a siciliali Rogér ejtett tetemes sebet, midőn a selyemmivéseket magával elvitte; s 1456 Athene Omar kezére került. Hogy megaláztatása tökéletes legyen, Minerva városa azon napkeleten irigy-

létre méltó elsőségi jussal ajándékozott meg, hogy mint a' harem élelmére 's tartására rendelt birtok egy fekete herélt által igazgattott. A' Parthenon mecsetté lett, és az Acropolis nyugoti oldalát az ágyuzás újabb találmányaihoz képest megváltoztatták. Ugy látszik, hogy a' szárnyatlan Nicénak temploma, mellynek igen szép maradványait most is lehet a' britanniai museumban látni, 1687 vonatott le, Athenének a' velencei vezér Morosini által való ostromoltatásakor. Ugyan ezen eszt. Sept. 28. hánya széllel egy golyóbis a' puskaportárt, mellyet a' Törökök a' Parthenonba építettek, 's ezzel együtt a' Phidias mivészi lelkének utolsó pompás maradványát is. A' Velenceiek Athenéből, mellyből a' Törökök Sept. 29. kitakarodtak, Nice (győzedelmi istenasszonya) négy lovas szekerét, melly a' Parthenonnak nyugoti homlokán állott, hajójikon Velenczébe akartak vinni, de midőn levették volna, leesett és porrá tört. Azonban már April. 8. 1688 ismét a' Törököknek engedték a' Velenceiek Athenét, a' lakosoknak, kik új uraiknak kegyetlen bosszuállásától féltek, minden esdeklése 's kérése ellenére is. Azolta több tudós utazók látogatták meg Athenét, 's ezek tudósításainak és rajzolatjainak köszönhetjük mi némelly emlékoszlopok értelmét, mellyeknek maradványai most esmeretlenek lettek. Melly keveset értik a' most ott lakó Görögök ezen épületek célját 's jelentését, bizonyítja Crusiusnak „*Turco-Graeciája*.” Tőlök származnak ezek a' nevek: Az esmeretlen isten temploma, Demosthenes lámpása 'sat. — Nagy igazságtalanság volna, ha annyi tiszteletre méltó mivek elpusztítását csupán a' Törököknek tulajdonítanók. Régi materialéval építeni, századokig szokások volt a' Görögöknek. Továbbá az olyan helyek, mellyekben lagnak, mindenek felett pedig a' tengeri városok szomszédságában lévő omladékok, a' pusztulásnak mindég ki vannak tétetve 's a' tengeri városokhoz közel lévők annyival inkább, mivel a' szállítás sokkal könnyebb, mint a' szárazon. Azonközben Athenének leg-hozzájárulhatóbb részeiben is bőven található még most is a' figyelmetes kereső ritkaságokat, mellyek az Atheneiek rendkívül nagy és fenjáró mivészi tehetségéről és finom izléséről nyilvános tanubizonyságot tesznek. Nagy szerencse, hogy azokat a' helyeket, a' hol még most a' görög mivészségnek bizonyosan sok kincsei hevernek elrejtve, a' Törökök épületei mind addig fedezték, míg 1828 az orosz-török háborúnak végét szakasztó békeség, valamint Görögországnak, ugy Athenének is jobb sorsát és függetlenségét eldöntvén, a' régiségekben gyönyörködőknek szabadságot adott 's utat nyitott azoknak kikeresésére. L. Thürmer „*Ansichten von Athen und s. Denkmalen, nach d. Natur von ihm gez. und rad.*“ (Rom. 1823). L—ú.

ATHENE, I. MINERVA.

ATHLETÁK, küzdők, a' versenyküzdésben részvevők 's így azon ifjak is, kik a' gymnasiumokban testeket gyakorolták, hogy megerősödjenek 's magokat a' fegyverviselésre alkalmatosítsák. Szorosb értelemben athletáknak azok nevezettek, kik athleticát 's gymnasticát üztenek, kiváltképen a' birkózók 's ököllezők. Innepek alkalmával nyilvánosan kelle küzdeniek, 's életék módja rendeltetésekhez való alkalmaztatva. Jól tartattak, 's szerelemtől is tartózkodni kénytelenek voltak. Minekelőtte megengedetett nekik a' nyilvános küzdésben való részvétel, kinekkinék születése, erkölcsé, állapotja 's magaviselete megvizsgáltaték; egy herold kikiáltá nevét 's mindenkit felkére, hogy mondaná meg, ha valami rosszat tud felőle. Az athleta csak megvizsgáltatása 's az általa letett abbéli hit után, hogy mindennek, a' ni kívánatik, eleget tett 's a' küzdés törvényeit pontosan meg akarja tartani, nyere engedelmet a' küzdésre. Kik fognak egymással küzdeni, sors választá el. A' győzedelmest nem csak a' sokaság javalatja jutalmazá meg, hanem koszoruk 's álló képek is. Diadalmasan kiáltak ki nevét, 's azt nyilvános jegyzeményekbe írák, az olympias ióla nyéré nevét és költők magasztalák dala-

ikban. Engedtek neki szabadságokat, esztendei fizetést 's az innepi játékokban első helyet. Különös megtiszteltetéssel vala iránta szülő városa, mert polgártársai-mindnyáján részesülének hírben.

ATHLETICA, I. GYMNASICA.

ATHOS, most Agion Oros és Monte Santo, egy magas hegy vagy is inkább egy europai törökországi Salonik nevű provinciában lévő hosszú hegysornak előhegye, melly egy 7 mf. hosszú és 3 mf. széles félszigeten által nyulik be az Archipelagusba. Xerxes azt a félórányi széles földszorost, melly a' félszigetet a' szárazzal öszveköti, keresztül ásatta, hogy hajösseregével a' thessalini partokhoz evezhessen. 5900 lábnyira emelkedik fel a' tenger szine felett, és Görögök lakják. Az előhegyen mintegy 20 klastrom és igen sok remeteség fekszenek, mellyekben öszve-séggel 6000-nél több szerzetesek (kiváltképen Sz. Basilius rendjéből való orosz barátok) lagnak. Ezek itt a' világtól egészen különválva élnek és nem csak az asszonyokat, hanem még a' nyüstény állatokat sem szenvedik meg magok körül; e' mellett felette munkások, sok szent képeket, Agnus deit és Paternostert metszenek, mellyeket részszerént egy a' hegyen fekvő Karidis vagy Karens nevű mezővárosban, a' hol heti vásárok tartatnak, részszerént Európának többi részeiben, főképen az orosz birodalomban adnak el. Alamizsnát gyűjtögetnek, hogy a' basának és portának fizettetni szokott nem csekély adójokat lefizethessék. Egyéb-iránt több oskolákat tartanak; a' szent hegy egynek tartatik a' Görögök leghiresebb tanító intézetei közül és a' szerzetesek könyvtárai gazdagok literaturai kincsekkel, kiváltképen becses kéziratokkal, mellyek részszerént Konstantinápolynak a' Törökök által lett elfoglaltatása előtt takarítottak oda, részszerént ajándékoztattak, részszerént pedig a' szorgalmatos szerzetesektől irattak le. Némelly része mindazáltal azoknak már a' parisi, bécsi 's más nagy könyvtárakba vándorlott. Csupán az ók klastromainak és templomainak vannak harangjaik az egész török birodalomban. L—ú.

ATLANTICA, I. RUDBECK (Olaus).

ATLANTIS, a' régieknél egy az atlasi nagy tengeren lévő szigetnek neve, mellyről nekik csak igen csekély esmereteket hoztak azon egyes hajósok, a' kik a' nagy tengerre merészlettek evezni; a' honnan igen bizonytalanok az annak fekvéséről szóló rajzolatok, sőt mivel ők azt egy olly tájékon lenni irták, a' hol későbbben épen semmi sziget sem találtatott, innen az a' vélekedés származott, hogy ez a' sziget elsüllyedt. Mindazáltal ugy gyanyítják, hogy a' phoeniciai és carthagói hajósok a' szelek és vízfolyások által utjoktól eltérítettvén, talán az amerikai partokhoz hanyattak 's az itt lévő száraz földet értették az Atlantison, következképen hogy Plato Atlantis nevű szigetén, valamint azon nevezetlen nagy szigeten is, mellyről Diodorus, Plinius és Arnobius beszélnek, nem mást, hanem a' mai Amerikát kell érteni.

ATLAS, egy hegyláncz, melly éjszaki Afrikának nagyobb részét elborítja. A' nagy Atlas Maroccoországban egészen Saharáig terjed ki és magassága 100,000 lábnyinál több; a' kis Atlas Marocóból éjszakra felé az éjszaki partokig nyulik el. A' Görögök mythológiája ezt a' hegyet egy Titanná, Japetus és Clymene fíjává tette. Jupiter a' Titanokon győzedelmeskedvén, arra büntette Atlast, hogy az ég boltozatját tartja, melly költemény az ő felhőkkel vetélkedő magasságából származott. Atlas bölcseséggel volt megajándékozva és különféle esmeretek tulajdonittatnak neki, kiváltképen az astronomiában. Plejonével, Oceanus leányával, 7 leányt nemzett, kik Plejades (atyjokról Atlantides) névvel az égen ragyognak. Némellyek szerént ő volt a' Hyadesek atja is.

ATLAS, az astronomiában ég-, a' geographiában pedig föld- és vízszinti aبرزok (mappák) gyűjteménye, ezen értelemben MERCATOR GELLERT (l. e.) élt legelőször az Atlas névvel, melly azelőtt majd egy afrikai hegyet, majd pedig egy mesés személyt jelentett. Tittel.

ATLASI vagy *Atlanticum* tengernek nevezetik az Atlas hegyétől az a' tenger, melly Európának és Afrikának nyugoti partjai és Amerikának keleti partjai közt a' jeges tengerig fekszik. L—ú.

ATLASOK, I. **RABKÉPEK**.

ATOMETRUM, I. **PÁRAMÉRŐ**.

ATMOSPHAERA, I. **LEVEGŐKÖR**.

ATMOSPHAERAI LEVEGŐ, I. **GÁZNEMEK**.

ATMOSPHAEROLOGIA, az atmosphaeráról, minemiségéről, változásairól és tünetényeiről szóló tanítás.

ATOMUSOK, testperczek, a' testeknek eredeti, utolsó eloszthatatlan részecskéji, sok természetvizsgálóknak állítása szerint. Azt mondják, hogy a' még a' trojai had előtt élt Sidoni Moschus tanította, hogy az eredeti materia eloszthatatlan testecskékből rakatott össze. De tudományos renddel felállítva (a' Kr. szül. el. 500 eszt. élt) Leucippusnak 's később 490 Kr. el. született Democritusnak köszönhetjük, kiket ismét az elébbeni pusztá okoskodó és idealis oldalú eleai iskola élesztett fel (mert az emberi gondolkodás, az egyik végsarktól a' másik ellensarkra menni, természet szerint igen szeret). I' szerint az egész érzéki világ atomusokból áll, mellyek történetképen gömbölygöttek össze. A' lélek is atomusokból áll, gömbölyü, meleg, mozogható atomusokból. Democritust követék Nessus és Metrodoros Chiosból (kinek némelly gnomaji fenmaradtak) majd Epicurus. Ennek tudományát Lucretius és az ujak között Gassendi vette fel. Cartesius az ő örvénysystemáját ebből rakta össze. Newton és Boerhave is felveszik, hogy a' fenekmateria kemény, nehéz, átláthatatlan, rest és mozdulhatatlan részecskékből rakatott össze, mellyeknek külön-különbféle összerakása rendjétől függ a' testeknek különbözőése. Az ilyen atomi tudományok után felállított természettudomány atomisticainak testperczphilosophiának (*corpuncular*) nevezetik; és az erői, hathatósági philosophiának vagy a' dynamicának tétetik ellenébe. Mert az atomistica, a' dynamicára ugy van, mint a' sok - istenhivés (*polytheismus*) az egy Istenség hívésére; az atomistica végtelen sok öröklétüt, a' *dynamic*a az egy erőt tartván örökké valónak. (L. *DYNAMIC*.)

N. I.

ATONIA (z' priv. *τῶνος* erő, feszülés) erőtlenség, az állati test azon merő részeinek, mellyeknek az ingerlékenység, (*irritabilitas*) vagy összevonulékonyság (*contractibilitas*) külön nagy együtt vére tulajdonjok, erőtlenségét jeleli. Minthogy pedig a' most említett két tulajdonság a' sejtiszövet-, edény-, ideg-, bőr-, porczogó-, kanaf-, (fiba) izom-, sarvós hártya-, mirigyrendszerben fentalálatik, mind ezen rendszerek általában vagy helybelileg (*topice*) az atoniában, mint betegségben, szenvedhetnek. Hajdan Themison az atoniából és ennek ellenfeléből az összevonulásból szerkeztette össze az egész gyógytudomány alapjait; az újabb időkben Cullen azt (általában, a' véredények végpontjainál különösen) a' betegségek fenebb okainak kifejtetése alkalmával különös figyelmére méltatta. Az atonia mint betegség vagy az egyes rendszereken, vagy az egyes tagokon, szemhéjon, a' könny utjain, a' nyálcsón vagy bázsingon, húgyhólyagon, végbelen, méhen, szalagokon. bőrön 'sat. Atyafias véle, de különböző a' szélütés vagy szélhűdés és a' gyengeség (*asthenia*).

Dr. Pólya.

ATREUS, Pelopsnak és Hippodamiának fija. Testvére segítségével Chrisyppust, kit atyjok Axiochéval nemzett, megölvén, mind a' ketten Euristheusnál keresének menedéket. Atreus ennek Aërope nevű leányával egybekele 's ipja halála után Mycene királya lön. Aërope szerelmenre gyújtá Thyestest 's két gyermeket nemze vele. Kisülvén ezen összeváltetés, A. Thyestest 's fijait kiütte országából. De ez, bosszút forralva, magához csalá Atreus egyik fiját, 's reávette atyja megölésére. A. felfedezé a' gonosz 'szándékot 's az ifjut, kit Thyestes fijának tart vala, kivégezteté. Tévedését későn vette észre a' boldogtalan atya, 's legiszonyubb

bosszulatban kereső vigasztalását. Megengesztelést tettetvén, vendéglé hitta meg Thyestest 's fíjait, 's leöletvén ezeket, husokkal vendéglé meg atyjokat. A' vendéglét utoljával Thyestes elejébe veté a' fiuk tetemeit 's gunykazzájjal fedezé fel szörnyű bosszuállását, mellyre, mint a' költők mondják, elfordult a' nap, hogy illy szörnyű tette ne világoljék. —z—

ATRIDÁK, I. AGAMEMNON.

ATROPHIA (à priv. *τροφή* táplálni), aszalvány, az állati test részei kerületének egyenként vagy egyszersmind való, a' táplálódás elhajlásán alapult csökkenése. Az állati életmives gyurma (massa organica) az egymást szüntelen felváltó változásnak tárgya. Egyes valóji, mellyekből öszveáll, a' tökéletesedés karikáján (bizonyos lépcsőkön bizonyos alakot vévén magokra) fel- 's aláfordulnak; kívülről jutván be a' testbe, abból ismét, hosszabb vagy rövidebb ideig való ott mulatások után, kivitetnek. Ezen a' testbe való jutás, mulatás, tökéletesedés és kivitetés között, hogy irány legyen, szükséges; különben egyfelől a' vastagodás és magasodás iszonyúvá, másfelől a' vékonyodás és tőpörödés parányivá tenné a' testet. Ezen öszvehangzó irány hibázik az aszalványban, mellyben ámbátor az öszvehangzó irány tévedéseire könnyen ráesmerhetünk, de másuj öszvehangzó irány is tűnhetik szemünkbe, t. i. elejéte az életműség (organisatio) legalsóbb lépcsőjén álló testrészek állanak helyt az emésztéstől az áthasonlásig (assimilatio) történt hibáhelel vesztéséig helyett. Illyen testrészt a' kövérség, melly legelőször (már ismét) azon részekről tűnik el (felszűröszöttetve 's elváltoztatva vitetik a' test táplálására), mellyeken reá szükség nincs, mint a' hason, arcokon, nyakon, karokon, czombokon; tovább megmarad a' has belsejében, a' szíven. Utána következik mint bölcsője a' kövérségnek a' sejtszövet (text. cell.), mellynek elfogytával az izmok egyenként kijelelve látszanak. Ezeknek elaszása a' vétagokon elébbi, mint a' hason, melyer, hol a' lélekzést, a' vérképződést támogatni kell; legtovább mutogatja vaskosságát a' rágizom (m. masseter) a' halántéktől a' fül előtt az alsó állkapcza szogletéig lenyulva, mint az evésre szükséges eszköz. A' bőr, az inak (tendines) a' kötőkkel (ligam.) és csontokkal ijesztő formán megmaradnak még akkor is, midőn a' véredények a' csekély és nem elégé ingerlő vérfolyam szűkében öblöket (lumen) valamivel szűkebbítik; hanem amazoknak is lágyabb részeikből (melly mint productum (chemicum) kocsonya képében áll elő) már elébb is, minelőtte az egyimi élete az egyetemébe folya 's vegyülne által, a' táplálódás tárházába többet vagy kevesebbet áltengedniek kelletik. A' hasban lévő kisebb nagyobb mirigyek a' többi nevezett tagok rovására a' betegség elején mindjárt duzzadni kezdenek, végével pedig annyira megnöttek, hogy az egészséges állapotban alig vagy nem láthatók, annak polczán (acme) lencse-, borsó-, dió-, tojásnyi nagyságnak. Ekkor a' has már potrohvá, a' mirigyek alkotása sárgás, szalonnás gyurmává vált. Ezen betegség vagy egyetemes (universalis), vagy helybeli szokott lenni. Az egyetemes aszalvány többnyire a' csecsemő- és gyermekkorban szokott előfordulni (atroph. infantum); de a' felnőtt kornak (atroph. adultorum) sem kedvez. Ezen utolsóról kifürkészni valót még sokat talál a' maradék is. A' helybeli aszalvány egyes tagokra határozódik: kézre, lábra, körmökre, szemgolyóra, herékre, gerénczagyra 'sat. Ezen bajnak főoka: a' táplálódásnak a' rendtől való elhajlása. A' görvélyben (scrophula) gyökerező reá való hajlandóság örökös, melly betegséggé fejlik ki a' terhesség alatti ártalmas befolyások, később pedig a' rossz vagy felettébbi vagy rosszul alkalmaztatott tápszerek, tisztátalan levegő, piszkosság, mozgás nem léte, anyatej megtagadása, véredények, idegek betegségei, mérgek, nedrek kiürítései és ingerlés által. Atyafiasok vele: a' genyedezések (phthises), a' foanyadások (tabes), az élemedettség (marasmus senilis), a' száradás (hectica), mellyekkel az aszalvány, miut fajokkal (species) az aszkórság (emaciatio, nema (genus) alá tartozik.

Dr. Pólya.

ATROPOS, a' PARCÁK egyike (l. e.)

ATTACCA, a' muzsikában azt jelenti, hogy egy darabot a' másik után tüstént kezdeni kell, p. o. adagio után, attacca allegro. J.

ATTENTATUM, latán szó, a' törvényben valamely gonosz tetvégbevitelének megpróbálását 's elkezdését jelenti. Az attentatum bűntetése a' gonoszság nagyságához 's a' végbe nem vitel okaihoz képest mértékeltetik. Az attentatum, ha az ember élete ellen czéloz, abból a' gyilkosság elhatározott szándéka kitetszik 's a' végbevitel csak külső környüállások által akadályoztatott, majdnem minden törvényhozások által halállal büntetetik. Th.

ATTERBOM (Dániel Amadé), költő és 1828-tól fogva philos. prof. Upsalában; szül. Jan. 19. 1790 az asboi ecclesiái megyében keleti Gothlandban, közel a' smalandi határhoz; fija egy falusi predikátornak, egy romános magányos tájékon nevedék fel. Álmod, mesék 's regék valának legóhajtottabb multságai 's legkedvesebb játéki. Már 4-ik évében atyja kised könyvgyűjteményében nagy gondal keresé táplálatot lelkenek. De az a' gyűjtemény csak hamar el leve olvasva, 's nem marada egyéb hátra egy pár német könyynél, mellyet a' gyermek már régen égő tekintetekkel vizsgált vala; u. m. „Hübner's Geographie“ és Puffendorf's *Universalhistorie*.“ Nagy fáradsággal tanulá meg a' gyermek e' könyvekből atyja segélyével az első német szókat, szólásmódokat és formákat. Így vete A' talpkövet a' német nyelvben, mellynek esmerete olly fontos befolyást tett az ő literatori pályájára. 9-ik évében a' linköpingi gymnasiumba méne, melly városban egy atyjafija könyvekkel, még németekkel is tartotta őt. Nagy könnyűséggel olvasá ő akkor Wieland elbeszéléseit és több jó historiai könyveket. Az újságolvasás is vonzá őt, és a' francia revolutio, melly akkor Bonaparte holtig való consulságában megpihenni látszának, republicanusi enthusiasmmussal tölté be a' gyermeket. Azon utolsó évben, mellyet a' gymnasiumban töltött, kezébe akada történetből Bürger munkájinak egy exemplarja, 's ez a' költő olly erővel kapá meg, hogy attól fogva az új svéd költők nagyobb része szenvedhetetlen unalmasnak tetszék előtte, ámbár III. Gusztáv időkorát a' honi literaturának angustusi és arany ideje gyanánt magasztalták vala előtte. 1805 az upsalai egyetembe ment. Némelly fiatalabb tudósok, kik, a' mi akkor Svécziában ritka tünemény vala, a' német literaturát alaposan esmerék, barátságosan fogadák a' jövevényt, és serkengeték tanáccsal 's tettel a' serdülő talentumot. Azok segélyével meglehetősen tökéletes álténzését nyere A. a' német literaturának, és egészen a' legujabbakig sajátivá tevé azoknak kincseit. Azonban terjeszkedett A. befolyása, 's aprónként egy hasonló idejű, érzelmű 's hajlandóságu barátok köre gyült körülötte, kik 1807 egy poétai critica társaságot alkottak „Aurora szövetsége“ czim alatt. Iparkodásaik arra czéloztak, hogy a' honi literaturát 's mindeneknek előtte a' poésist megszabadítsák az academiái fezsésség és francia finnyáság bilincseitől, mellyekben III. Gusztáv idejétől fogva sinlett, és visszavezessék a' nemzeti lelkesülés eredeti forrásához. Ezen időben gerjedt fel Svécziában a' hazai történetek és régiségek tanulásának szeretete is, nevezetesen Geyer prof. fáradozásai által, 's a' történeti studiumok ezen irányzatja jóltévéleg munkálkodott azon poétai revolutiói planumba, a' nélkül hogy abban részt vett volna. Az Aurora szövetsége tagjainak különböző kőlteményeiből, studiumaiból és criticájából származott 1810 Upsalában a' Phosphorus czimű folyó irás, melly 1813-ig folytattatott. Az minden bizonnal egy poétai 's metaphysicai chaos, és látni, hogy fiatal szerzőknek (A. kívül Palmblad, Elgström, Hammersköld és Hedborn) sokat kell még a' literatura és mivészség okfőji körül forgolódniok, hogy a' kivitelben tökélyre juthassanak. Mindenütt Schlegel criticaja és Schelling naturphilosophiaja iránt való ifjai szenvedelmes hódolás uralkodik; mindazáltal egyiknek nézetei gincsenek tisztán felfogva, Ezen folyó irásról az ellenkezők Phosphoristák-

nak nevezték annak kiadójit. Szinte azon időben kezdődött Stockholmban egy újságlevel, „Polyphem“ czim alatt. A' kiadó Askelöf, philosophia doctora Lundban, először Hammerskölddel, a' kir. könyvtár második őrzőjével, állott össze; azután a' többi Phosphoristák is dolgozó társak lettek. Megszűnt ez 1812, minekutána mint literarius 's polemicus újság lázasztólag munkálkodott. Ezen újságnak gyakran metsző és sértő tonusa nem vala planumában a' szövetségnek, hanem az academiái 's franczia pártnak egy dőlőfős 's gunyos megtámadása által a' stockholmi cancellariai tanácsnok Wallmarktól redigált literaturai 's theatrumi journalban (most: „*Allmänna Journalen*“) okoztatott, azutan pedig ama' pártnak tüzes ellenharca által ébren tartatott. A. „Xenijai“ 's néhány prosai darabjai, kivált az ő ugy nevezett tungusi nézőjátéka „*Rimmarbandet*“ valamint „Az új oskolának elmékedése a' svéd academiáról és a' jó ízlésről“ hathatósan munkálkodtak az ő folyó írásának céljára, de nem keveset tettek arra is, hogy az ellenkezők mérge még most is főképen ő ellen van intézve, ámbár ő több évektől fogva minden polemicával felhagyott. 1813 a' megszűnő Polyphennek a' svéd literaturai újság (*Svensk Litteratur-Tidning*) lépék helyébe, melly Palmblad és Hammersköld ügyelése alatt adatott ki Upsalában és most is folytatatik. A. több jeles recenziókat adott ezen folyó írásba. 1812 adá ő ki először a' maga poétai almanachját (*Poetisk Kalender*), legelsőt Svédországban, 's ez a' költeményes gyűjtemény mind ez ideig sikeresen folytatatik. Legjelesb dolgozói: Geyer, Palmblad, a' kiadó könyváros és Hedborn. Legbecsesű költészei Atterbomnak e' gyűjteményben e' következendők: „A' virágok“ egy érzéssel teljes muzsikai románczok cyclusa, melyekben a' természetnek és emberiségnek leggyengédebb titkai symbolice előterjesztettek; „A' kék madár“ töredéke egy nagy romános néző játéknak, mellyet a' költő Olaszországban végzett el, és sok apróbb dalok, melyekben egy mélyen lángoló, de könnyűséggel 's csinnal kifejezett óhajtság, kivált az asszonyoknál szerencsét tett. 1817—19 egy utazást tett A. Németországban a' német poésis és philosophia studiumának különösen neki feködt, 's igyekezék a' leghíresebb költők 's tudósok személyes esmeretsége által a' német módnak és művészéségnek szellemébe mennél mélyebben behatni. Münchenben Schellinget német sonettekkel köszönté; azután gyakrabban próbát tett a' német poétai nyelvben 's nem szerencse nélkül. 1819 nyárban ismét megérkezék Svédországba. Baráti, kiknek gyámolítása tevő lehetővé ezt az utazást, hihetőképen azon polemicus örvényből akarák őt az által kiragadni, melyben egy ideig az ő egészsége 's talentuma egészen elsüllyedni láttaték. Ez a' szándék tökéletesen elsűlt. 1819 ősszel, a' koronaörökös Oskar kivánsága szerint, a' király parancsolatjára, a' német nyelv és literatura tanítójává téteték A. a' koronaörökös mellé. Upsalából, hol akkoriban ez a' derek ifju fejedelem a' tanuló ifjuság éltében 's tanulásában részt vett vala, télben Stockholmba kíséré őt A., azután pedig váltogatva a' fővárosban, meg Upsalában élt mint magister docens az egyetemi historiában. Legújabb nagyobb szerű költeménye egy dramai idylliomas rege: „A' boldog sziget“ (*Lycksaligheten* ő, Upsala, 1824). Poétai 's prosai munkájának gyűjteménye még nincs. Prosáját e'ejente nem ok nélkül mértéken túl üzött oratorij mesterkélészel vádolták. Legújabb munkájiban megtisztált 's megállapodott előadás van. Philosophiai 's aetheticai munkájiban mélyen gondolkozó főnek mutatja magát, de a' mélységek nyomozása körül való serény vizsgálódás közben néha homályba téved, úgy hogy az olvasó elunja követni. De ez a' gános is inkább korábbi munkájit érdekl. Poésise mindenütt subjectiv. Dicsérik benne az érzelmek teljességét, gondolatok gazdagságát, 's versei legkedvesebb hangzásuaknak tartatnak a' svéd nyelvben. Ellenkezőji, kiknek legtüzesebb szószólójok Wallmark, könyvtárnok és cancell. tanácsos Stockholmban, azzal vádolják, 's nem minden

alap nélkül, hogy productióji szörszálhasgatásokkal hővelkednek; és hogy a' nyelvvel, kifejezéssel 's versformákkal bánásban, mellyek közül ő sok újat behozott a' maga hazai pöésisébe (p. o. a' nyolczsoru stanczát és a' sonettet) nagyon messze eltávozik a' nemzeti ösvénytől.

ATTICA (Középgörögország v. Hellas tartománya, mellynek fővárosát Athenét a' tudományok 's műveltség, művészségek és finom erkölcsök a' világ első városává tették), félsziget, melly éjsz. Boeotiával 's Euripus tengerszorosával, ny. Megarissal határos, és Sunium fokával (*Cap Calonna*), a' hol az Athenebeliek erősséget 's Minervának szentelt felséges templomot építettek, messze az aegaeusi tengerbe nyulik. A' föld terméketlensége tartóztatá vissza az idegeneket e' tartományba költözködéstől, 's onnan az Athenebeliek igen régi 's tiszta származással dicsekvének. Fijainak nevezék magokat azon földnek, mellyet laknak vala, 's mondák, hogy a' nappal együtt eredtenek. Attica eredeti lakosai vad állapotban éltek, kenyér, házasság 's házak nélkül, szerteszórt kunyhókban, Cecropsig, ki 1550 K. e. egy saisi egyiptomi gyarmattal a' Nilus torkolatjánál kiszált Atticába, 's első valóságos királyának nevezetik. Ő szelidité erkölcséiket 's őket gyönyörűséggel teljes élet útjára vezeté, minékután olajfák ültetésére 's különbféle gabonanemek termesztetésére tanította volna; egyszersmind elrendelé az isteni tisztelétet 's föld gyümölcseiből áldozatot tenniük meghagyá; a' házasságnak törvényeket szabá 's a' halottak eltemettetését parancsolá. A' lakosokat (mintegy 20,000) 4 törzsökre osztá 's arra bírá őket, hogy lakhelyeiket egymáshoz közelebb építsék 's raboskodó herohanások ellen sóvénnyel bekerítsék, ő pedig Cecropia erősségét építette (későbbben athenei Acropolis), 's e' volt Athene eredete. A' hetedik utána való király II. Cecrops más 11 várost alkota, de mellyek későbbben, mint független státusok, egymást háborgaták. Theseus arra bírta mind ezen státusokat, hogy egymással egyesültek, az egyes törvényszékeket 's népgyűléseket eltörölték, 's magokat Cecropia, melly immár Athene nevé viselé, mint az egész tartomány fővárosa, törvényes hatalmának alája vetették. Ő állapítá a' nagy népinnepet, a' Panathenaeat. Maga akara, mint a' status feje, a' törvények megtartására vigyázni és a' hadakat vezérelni. A' népet 3 rendre osztá, u. m. nemesekre, földművesek- 's mesteremberekre. Az elsőből választattak a' felsőségek, a' bírák és papok. Athenét egyszersmind szebbé 's nagyobbá tevé, 's idegeneket hiva országába. Codrus halála után a' királyi méltóság eltöröltetett (1068 K. e.), melly Cecropstól fogva 487 évig tartott; király helyett archon uralkodék, ki holtig megmaradt ezen hivatalban. 316 év multával az archonok uralkodásának ideje 10, későbbben 70 esztendővel 1 évre határozott, az archonok száma ellenben 9-re szaporodott. Formalis törvényhozás még nem vala. Dracon archonra bizák azt, de keménysége felháborítá a' szíveket; Solon 594 K. e. szelidebb törvényeket 's jobb országszerkezetet hozott be: kormányának democratiaiinak kell vala lennie 's egy a' néptörzásokből választott 400 tagból álló senatusnak a' nép hatalmát igazgatnia. A' népet vagyonjához képest 4 rendre osztá. Az első háromból kell vala a' status tisztviselőjöt választani, a' 4-nek pedig a' népgyűlésekben meg jelenhetnie, hogy így szavánál fogva a' törvényhozásban részt vehessen. De ezen polgári szerkezet mesterségesebb vala, mintsem fenállhasson. A' talentumos, merész és hirtadászó Pisistratus, magát a' szegény classis fejének tettetvén, Athene kormányát magához ragadta. Kormányozása fényes 's jóltévé vala, de fiai nem tarthatták fen: Hipparchus megöletett, Hippias pedig kiűzetett. Clisthenes, a' nép barátja, a' Solon adta polgári szerkezet némelly változtatásai által a' visszaéléseknek elejét venni igyekezék. A' népet 10 classisra osztá, 's a' senatust 500 személyre tevé. Atticát már akkor is szorgalmasan művelék. A' szüretnek 's aratások, mint minden dolgozásai ezen vidgó népnek, tánczal, dalokkal, innepekkel 's áldozatokkal jár-

tak. Az atticai gyapju azon gondosság, melyet a juhtenyésztésre fordítanak, 's azon mesterség által, mellynél fogva neki legszebb szint adni tudtak, közönségesen híressé lön. Hymettus (l. e.) adá nekik a' legdrágább mézet; Laurium gazdag ezüstereket foglal magában, mellyek jövedelme a' flotta tartására vala határozva. Imakkor álla elő fényes ideje a' persa háborunak, melly Athenét a' nagyság legmagasabb fokára emelte. Miltiades Marathonnál, Themistocles Salamis mellett semmisíté a' Persák hatalmát, amaz a' szárazon, emez a' tengeren. Görögország szabadságát azon háboru szülé, melly elejénte annak végveszedelmét látszék okozni, 's lelket önte az egész nemzetbe. A' nép több jusokat nyere; archonok 's más felsőségek minden különbség nélkül a' nép minden classisaiból választattak. A' persa háboruktól Nagy Sándorig (500—336) terjedő időszak az athenei szerkezet kifejtődésére nézve legjelesebb 's legsajátosabb volt. Böckh „*Die Staatshauhaltung der Athenen*“ jeles munkája szerint Attica, Salamis 's Helena szigetekkel együtt, 40 nsz. mflدون 500,000 lakost (kik közül 365000 rabszolga) számlált; a' város és kikötő részére 180,000, a' báayákéra pedig 20,000 főt teszen. Cimon és Pericles (444 K. e. körül) kifejleszték Athene legragyogóbb virágzását, de az utóbbik egyszersmind alapját veté a' későbbi erkölcsi romlottságnak 's a' status lassankénti hanyatlásának. Alatta kezdődött a' peloponnesusi háboru, melly Athenének a' Lacedaemoniak által történt meghódításával végződött. A' győzötteket igen gyalázatos feltételek elfogadására kinszeríték a' győzők; a' status még is megtartá létének árnyékát. 30 felsőségi személy nevezteték ki, kiknek a' kormányt kell vala vinniük, de ezek lacedaemoni őrsereg oltalma alatt kények szerint igazgatának 's kegyetlenséget követének el. 8 iszonyu hónap multával megtöré Thrasybulus ezen tyrannusok hatalmát, 's a' régi szabadságot 's szerkezetet némelly jobbításokkal visszaállítá. Athene újra emelkedék a' görög statusok közt, 's a' Thebanusok szövetségében szerencsés vala Sparta ellen. De ezen hatalmának új időszaka nem vala tartós; veszedelmesebb ellenség támadta az éjszakon: Macedoniai Filep, kinek az Athenebeliek a' phociai háboruban ellenállottak volt, ezért különbözőféle velek szövetségben lévő gyarmatokat tőlök elragada. Erre a' Görögök fegyverhez nyulának; de a' Chaeronea melletti csata (338) temető helye vala szabadságoknak. Athene most Görögország más tartományaival Macedoniától lett függővé. Híjába törekvének az Athenebeliek Nagy Sándor halála után szabadságokat visszanyerni; macedoniai őrizet alá kelle bocsátaniok a' Munychia kikötőt. Antipater meghagyá, hogy csupán azon polgárok részesülhessenek a' status igazgatásában, kik vagyonja 2000 drachmát felül halada. Nem sokára Cassander foglalá el Athenét, mivel ez Phocion tanácsa ellenére ellenségei pártjára ment vala ált. Cassander ismét olygarchiát alapita meg 's a' status igazgatójával Demetrius Phaleriust nevezé, ki 10 évig dicséretesen kormányozott. De az Athenebeliek, kiknél, mivel magok nem választották, gyűlöletben vala, Demetrius Poliorcetest hitták segítségül, ki a' várost elfoglalá 's az ő szerkezetet visszaállítá, a' miért kicsapongó tisztelettel halmozák őt az Athenebeliek. Még is midőn háboruba méne, a' lengeteg nép hajlandósága elalvák iránta, 's visszatértek a' várost elzárák előtte. Ő azonban meghódítá Athenét, megengede a' polgároknak 's meghagyá szabadságokat, csupán Munychia- és Piraeusba tévén őrsereget. Ezt későbbben az Athenebeliek elűzték 's egy ideig szabadságokat fentartották. Antigonus Gonatas újra hatalma alá hajtá, 's ezen állapotban maradának mind addig, míg Macedónia alól meg nem szabadulának 's az achaei szövetséghez nem csatlák magokat. Azután a' Romaiakkal öszveszövetkezének Filep ellen, 's azok alatt szabadságokat megtarták. De Mithridatessel egyesülvén Roma ellen, magok ellen Romát felingerlék. Sylla elfoglalá Athenét 's szabadságának csak nevét hagyá meg, melly Vespasianusig tulajdonja maradt. Ezen császár valóságos romai provinciává tevé. A' romai birodalom felosztásakor Attica

a' keleti császársághoz esék. 396 K. e. meghódítja 's elpusztítja a' Gothusok királya Alarich. A' lefontosabb és legszebb rézmunka Atticának régiségeiről ez: „*The unedited antiquities of Attica, comprising the architectural remains of Eleusis, Rhamnus, Sunium and Thoricus, by the Society of Dilettanti*“ (London Longman- 's Murraynál 1817 fol.).

L. ATHENE.

ATTICA, a' legfelső félemelet, mely a' fedelet tartja. Mert az olyan félemeletek, mellyek nem a' fedél vagy tető alá, hanem más két emelet közé helyeztetnek, közbülső félemeleteknek (Entresole), nem atticáknak mondatnak. Néha, ámbár hibásan, a' felső emelet felibe tett balfalakat is (Geländer) atticáknak mondják.

ATTILA, magyarosan Etele, németesen Etsel, a' HUNNOK (I. e.) legjelesebb királya, a' görög írók szerint Mundzuch vagy Mundiuch, a' honiak szerint pedig Bendeguz fia; 434 K. u. követte az uralkodásban apja testvérét Roast, midőn a' keleti romai birodalom II. Theodosius, a' nyugoti pedig III. Valentinianus alatt volna. Birá a' hajdani Daciát, lakhelye pedig a' Tisza 's Erdély között, a' Marostól éjszakra, egy nagy kiterjedésű helység vala. Elejénte megosztá az uralkodást öccsével Blédával, a' kit némelylek Budának is neveznek; és ezzel együtt fenyegetés által gyalázatos békekötésre bírta a' gyáva Theodosiust, a' ki esztendőnként való adófizetésre kötelezte magát. De 444 megölette Attila Budát, úgy látszik, hogy népének helybenhagyásával; 447 pedig, talán mivel Theodosius elmulatta az alkudt adó fizetését, reáütött a' keleti romai birodalomra, és annak tartományait pusztítván 's dulván, Thermopylaeig nyomult elő, sőt a' fővárost Konstantinápolyt is fenyegette. Visszatért mindazáltal zsákmánnyal terhelve, a' nélkül hogy próbát tett volna a' főváros ellen, Theodosius pedig követséget küldött utána szinte lakó helyéig, a' melly őt akarmelylek feltételek alatt is békeségre bírná. Ezen követséghez adatott egy Priscus nevű rhetor is, a' ki, a' mit ez uttal látott 's tapasztalt, bőven megirta. De fogaratja nem volt e' követségnek, részszerént azért, mivel kicsinyelte Attila a' hozzá küldött személyek méltóságát, részszerént pedig, mivel Theodosius mindenesé, a' herélt Chrysaphius, száz font aranyat bizott volt a' követség szómagyarázójára, hogy azon gyilkost vásároljon Attilának. De Attila embere Edekon, a' ki az ocsmány cselekedetet magára vállalta volt, annyira megszeppent a' végbevitel pontjában, hogy urának lábaihoz borulván, megvallaná gonosz szándékát 's annak kútféjét. Visszaküldötte tehát Attila a' követeket és Chrysaphiusnak kiadatását kívánta. Theodosius ellenben a' consulságot viselt férjfiakat Anatoliust és Nomiust küldötte már most a' királyhoz, meghagyván ezeknek, hogy akarmibe kerüljön, azt megengesztelni igyekezzenek. Az új követek jobb szerencsével jártak el a' reájok bizott dologban, mert reá tudták birni Attilát, hogy az elébbeninél sokkal nagyobb adó fizetésének feltétele alatt békeséget ígérne maga részéről a' császár birtokának, és Chrysaphius kiadatása kívánságától is elállana. Közel megfoghatatlan volna a' szilaj bajnoknak magamértéklése, ha asszonyi kéz nem járt volna a' dologban 's irányt nem szabott volna törekedésének. A' nyugoti rom. birodalom császáranak III. Valentinianusnak huga t. i. Honoria, a' ki egy udvari emberrel való szerelmeskedése miatt bátyja udvarától eligazittatván, Konstantinápolyban egy klastromban tartózkodék, a' bátyja iránt való gyűlölségtől 's Attila vitézségének híretől indittatván, alattomban gyűrüt küldött ennek 's azzal magát 's örökségét, a' nyug. rom. birodalom felét, neki eljegyezte. Már most tehát nyugot felé volt Attilának minden vágyódása, és jóllehet Marcianus császár, a' ki a' 450 meghalálózott Theodosiust követte volt, az adófizetésről magyarán lemondott, még is ennek békét hagyván, először ugyan Gallia felé indult, a' hol a' benyomult Burgundiak, nyugoti Gothok és Frankok már igen megdöngették volt a' Romainak hatalmát. Megindította se-

regét 451 tavasszal, és a Duna mind a két partján felfelé haladván, az ezen folyó körül lakozó nemzeteket maga alá vetette és fegyvereseiket magával vitte. Illy módon, a mint mondják, 700.000 szaporodott hadjával a Rajnához érkezvén, a szomszéd erdők fájából durván faragott lélekvesztőkön által kelt a folyamon, és minekutána Metae (Metz) városát feldulta, a Liger (Loire) vizéig előnyomult, és Aurelianumot (Orleans) megzálotta. Meghalálozott volt kevel azelőtt a Galliának északi részét bíró Frankok kiralya Chlodio, a' kinek ifjabbik fija Mervig (Merovaeus) batyja Chlodio ellen kelt, és a' Galliában parancsoló romai vezérnek Aetiushnak segítségével magává akará tenni az uralkodást. Attila tehát, hogy a' föld népe között is találja segítő társakat, azt hirtelé, hogy Chlodio mellett kíván viaskodni. De Aetius a' maga részére hozá a' nyugoti Gothok kiralyát Dietrichet (Theodoricus) és Merwiggel együtt a' Frankok nagy részét, a' melly inkább hajlék az ifjabb királyfihoz, és Aurelianumnak felszabadítására siete velek. Ezeknek közelítéséről tudossittatván Attila, elhagyta Aurelianumot, és a' Matrona (Marne) vizéhez vonulván vissza, a' catalannumi (Chalons sur Marne) térségen szállott taborba. Ide érkezvén Aetius is hadi társaival, ütközetre kelt a' dolog, a' mellyben hosszas és véres viaskodás után Dietrich elesett, a' goth 's romai hadak hanyatlának, és már kezében tartá Attila a' győzedelmet, a' midőn alkonyodáskor Dietrich fija Thorismund a' szomszéd tetőkről véletlenül seregére rohant és azt zavarba hozta. Nyakra főre visszatódultak tehát hadjai a' taborba, a' mellyet szekerekkel körülrakatván, belől pedig a' nyergeket és egyéb holmit rakásra hordatván, az ellenségnek éjjeli reáütését várá Attila olly eltökéléssel, a' mint állítják, hogy szerencsétlen esetben tábort felgyújtván, kincseivel 's embereivel együtt tűz által emésztesse meg magát. De az ellenség bomlott hadjainak rendbeszedésével, Dietrich holt testének felkeresésével 's illendő eltakarításával és Thorismundnak királlyá való kiáltásával töltötte el az időt, ugy hogy Attila más nap elindulhatott seregeivel, és egyedül a' Frankoktól üldözötve a' Rajnáig, szerencsésen honjába érhetett. A' csata helyén heverő holt testek számát 100 sőt 150 ezerre is teszik. A' következő 452 eszt. kipótolt seregével Italiának tartott Attila, és már most világosan azt kívánta III. Valentinianustól, hogy neki, mint Honoria jegyesének, adja ki birtokának felét. Megtagadtatván tőle kívánsága, elsőbbben Aquilejának esett és azt többszöri rárohanás által megvette 's feldulta; azután hasonló módon bánt Verona, Mantua, Cremona, Brixia városaival is, melly dolgoknak hallattára a' többi városok, u. m. Mediolanum, Placentia, Parma 's egyebek, nyilt kapukkal várák, minthogy a' császárnak nem vala akkor olly hadi serege, a' mellynek ellenállásában bizhattak volna. Már Róma is rettege, a' midőn a' császártól követség érkezett a' Hunnok taborába, és a' követség feje 's szószólója I. Leo romai püspök reá tudta bírni Attilát, hogy nagy summa pénzért lemondana Honoriáról 's annak örökségéről. A' követségnek ezen remény felett való foganatját némelly régi krónikák annak tulajdonítják, hogy midőn Attila a' követségnek elejébe menne, a' püspök mellett egy felséges tekintetű tüneményt vett észre, a' melly kivont karddal fenyegeté őt 's a' melly Sz. Péter apostol lett volna. Hibető, hogy a' zsákmánnyal terhelt Hunnok haza-kivánczása, Aetius és a' keleti császár Marcianus hadjainak közelítése 's az itáliai hajlatnak ártalmas befolyása, a' melly szerfelett való halandóságot szült Attila taborában, valának tulajdonképen való okai a' király engedelmes voltának. Sőt az utolsó környülállás habonás félelemre való hajlandóságot is támaszthatott az ő borongó lelkében, a' melly vázakat láttathatott vele. Hazaérkezése után nőjinek számát a' szép Hildikóval vagy Hildegunddal, sajdíthatólag a' Burgundiak kiralyának leányával, nevelte Attila; de a' menyegző éjjelén eleredt és torkára folyt orrvérében megfúlt 453, mintegy 50 esztendőskorában. Vastag fejűnek, tupa orrúnak, széles vallúnak, zömök

termetűnek, büszke járásnak 's hathatós szavának írja le őt Jornandes. Durvasága, kegyetlensége 's mértékletlensége ideje korának 's neveltetésének hibái; lelkének felsőbbsege, akaratjának eltökélettsége, eszének mindent körülfogó sebessége, a' mellyek által olly sok egymástól felette különböző szilaj és zabolátlan nemzeteket függésben tartani 's mozdulatjaikba rendet és köz irányosságot hozni tudott, személyes tulajdonságai valának. Az ő elhunytával megroskadt a' Hunnok hatalma.

Fábrí Pál.

ATTITUDE, francia műszó, melly kivált a' művészségeken jelentti az élő figurák állását vagy helyzetét, leginkább a' nyugalom állapotiban. Mivel a' maga czéljánál fogva csak jelentős tárgyakat választ, tehát a' figurák ezen állásainak és helyzeteinek nem csak a' testek formáit és azok viszonyait magokban, vagy a' színvilágítás által (festői tekintetben) valamely kedvező és a' művelt szemet gyönyörködtető képen kell mutatniok, hanem mind ezek által az életnek valamely jelentős interessans állapotját is remekül ábrázolniok. Ezen állások tehát nem önmagokért jelennek meg a' művészségben és nem szabad azoknak mint ollyoknak szembe tűnniök, hanem egy felsőbb jelentést vesznek a' figurák caractere által, mellyet egyszersmind kell nekik képezniök azou formákkal és azon formákon, a' mellyekhez tétetnek, vagy pedig azon cselekedet értelme által, a' mellynek kiábrázolásába beleszővődhetnek. Mert ha önmagok által tűnének szembe mint állások, ha csak hogy nem csupa tanító 's gyakorló példák volnának, mellyek által a' tanítvány a' testi formákkal bánásban könnyűsége akar szert tenni: tehát a' művelt néző előtt, a' ki nem csupán testi viszonyokra néz, feszeseknek és unalmasoknak tetszenének, vagy, ha valamely cselekedet ábrázolásának rendeltetnének alája, az egyesnek mesterkézett jelentősége által szükségesképen lerontanák az egésznek értelmét. A' honnan a' köz életben valamely emberi testnek nem mindenik, hanem kiváltképen valamely választott, azaz, jelentős és szép állását nevezik attitude-nak, a' mennyiben ez által az emberi életnek valamely belső állapotja vagy közönségesen valamely idealis caractere jelentetik, sőt sokszor azon viszonyok is, mellyekből az az állapot származik, azzal együtt, a' mi közelebb a' testre tartozik. A' mimica is, melly méltán nevezethetik eleven plasticának, elejétől fogva mutatott attitude-eket. De hogy ezek különös művészi ábrázolás tárgyaivá, különös mimicai vagy inkább pantomimicai művészetekké magasztaltattak, az a' mi idókorunk találmánya, mellyet néhány újabb művésznek pantomimicai ügyességének köszönhetünk. Az attitude, mint különös művészség, is azért megkülönböztetve viseli e' nevet, beszéd nélkül (és így pantomimice) és mozdulat nélkül (mert különben nem volna attitude), az élő emberi testnek jelentős állásai 's helyzetei által ábrázol ki valamely idealis állapotot vagy caractert, a' honnan pantomimicai állásnak is neveztetett. Minthogy pedig, a' mint megjegyzők, nem az állás, magában véve, képi a' művészetet, hanem egyszersmind a' formák is, mellyeknek ezen állás adatik, és az ábrázatra 's a' testnek kifejezésre képes több részeire nézve a' tekintetek és gestusok: önkényt értetik, hogy attitude-ét nem lehet egy jól alkotott, képzékeny test és jelentős tekintetek 's testtartások nélkül gondolni, és hogy ezeknek, valamint az egész állásnak, mellyben az attitude határozódik, a' test által egy ideig meg kell tartatniok; mert a' művészet éldelete időt kíván. A' pantomimicusnak pedig, a' ki, mint minden mimicus, testében viseli egyszersmind a' maga művészségének ábrázoló eszközét, képességgel és képzékenységgel kell birnia, testét ugy valamint a' rajzolat vagy állvány, az életnek egy szép 's tartalommal teljes momentumát a' maga testének felületén és termetén több szempillantatokig fentarthassa. A' pantomimicai állás tehát a' többi pantomimicai ábrázolásoktól, mellyekben a' test mozgásai minden pillanatban változnak, vagy mozgás által egymás után több attitude-ek is előállíthatnak,

különbözik az által, hogy ezek nagyobb kiterjedésűek és dramai természetűek, amaz pedig abban határozódik, hogy a' character-t a' testnek megtartott állása által ábrázolja ki. Az attitude éldelete tehát a' momentumnak teljes éldelete, mellyben a' pantomimicai művészi ügyesség legfőbb virágzatjában, korlátozottabb eszközökkel, de annál nagyobb erővel mutatja ki magát. Az attitude azért hasonlítottatik a' rajzolat-hoz vagy statuához, mivel épen ezek a' művészségek azok, mellyekben mi a' legjelentősebb testi jelenteket mintegy a' valóságból kiemelve, a' múlt szem-pillantatból kiragadva, és hosszabb időre fentartva 's megőrizve szemléljük, melly által ezen művészségek olly viszonyban vannak a' mindennapi valósággal, mint a' poësis a' mindennapi élet prosájával. Mivel azonban a' rajzolat vagy statua valóban ideális mű, a' pantomimica is ismét fel-foghatja azt a' maga művészségének tükrében és a' maga módja szerint ábrázolhatja. Mindazáltal még ebben az esetben is, ugy látszik, hogy nem a' rajzolat általó utánazása az, a' miben áll az attitudenek mint művészetnek mivolta és aestheticai becsé, hanem annak ábrázolása, a' mi a' rajzolatban foglaltatik (t. i. annak szellemé), ámbár egyébként ez a' kettő szoros öszvefűgésben van. Az attitude becséről különbözők az ítéletek. Azonban mivel itt egyedül az aestheticai álláspont lehet helyes, melly a' művészségnek és szépségnek ideájából indul ki, tehát azt kellene megmutatni, hogy az előhozott művészi eszközök által lehetetlen valami szépet előábrázolni, ha az attitude-et méltó jussal akarnók a' művészség országából számkivetni, de a' mit ennek még egy ellensége sem mutathatott meg. Hogy a' pantomimicai ábrázolások, mellyekhez tartozik az attitude, foglalatokra 's kiterjedésekre nézve különböző rangnak, az bizonyos. Mert kiterjedésekre nézve, a' mint jelentetett, főbb-rangnak a' dramaikai; továbbá némelylek csak egy, mások több személyekre és csoportokra terjednek ki. Ellenben foglalatjokra nézve vagy phantasiaképek azok, mellyekben a' képzelődő tehetség szabadabban mutatkozik, vagy historiaiak, azaz, vagy saját phantasia által teremtettek azoknak tárgyai, vagy pedig a' valóságban adatott character-t ábrázolnak, mellyet a' jelenvalóság, történet, mythologia vagy poësis nyújt, ámbár a' mimica, hogy ábrázolásainak értelmét annál közönségesebben megemertethesse, csaknem mindenkor kénytelenit valami a' múlt vagy jelen idő által adatotthoz ragaszkodni. Ez a' szabadabb feltalálás még az utolsó nemben is kimutatja magát az által, hogy az ábrázolt semmi meghatározott példány után nincs másolva, hanem bizonyos időbeli jelenetek vagy művek valamely classisának characterét fejezi ki, melly által a' historiai attitude ismét phantasiai ábrázolásba megyen által. Ez a' művészség már legelőször a' csudált lady Hamiltontól gyakoroltatott a' múlt század végén, és mint minden művészség, a' már meglévőnek utánazásán kezdődött. T. i. lady Hamilton a' maga különös utánazási talentumát, mellyet ő, valamint több angol színjátékos, az élő személyek általó utánazásában is (mit az Angolok megkülönböztetve imitation-nak neveznek) kimutatott vala, olaszországi mulatásában az antikok utánazására fordítá, ugy hogy az antik statuák pantomimicai utánazásait nem sokára több jeles helyeken, még Németországban is, a' legnagyobb javalással közönségesen mutatta, és lord Hamilton róla azt mondhatta, hogy ő egy antikgyűjteményt bir hitvesében. „Köntöse e' mellett,“ a' mint beszélük, „egy hosszú, 's a' mely alatt egy pántlikával egyszerűen öszveköttöt tunikában állt, mellyen felül egy shawt vetett, mellyel minden megkivántató öltözeteket és redőzeteket könnyen előhozott.“ Ábrázolásai Rehberg által lerajzoltattak és megjelentek Londonban. Sokszerűen kiszélesítették és feljebb vitették ez a' művészi feltalálás amaz elhiresedett Hendel-Schütz asszony által, a' ki különös ügyességű 's jó alkotásu testtel megajándékozva, és szintolly finom vizsgáló 's utánazó talentummal valamint gazdag és igazi művészi feltaláló tehetséggel megáldva, a' maga pantomimicai ábrázolásaiban,

nem csak az antik (egyiptomi és görög), hanem az újabb (olasz és német) művész stylusban is pompás attitude-eket mutat. De ezek nem csupán egyes statuák és rajzolatok utánazásai valának, hanem inkább az antik plastica és modern festőművészség legfontosb változásának szellemét igyekezék több mythologiai és historiai képek tanuságos sora által láthatóképen rajzolni, a' honnan találva mondja ő róla egy műbíró, hogy: „midőn ő a' képző művészség különféle stylusainak ábrázolatjait chronologiai rendben következéti egymás után, a' néző előtt mintegy a' művészség történetének fővonásai lebegnek el mozgékony képekben, mellyek szintolly tanuságosak az elmének, mint kollemesek a' szemnek.“ E' mellett még nagyobb talentuma van poétai attitude-ek feltalálására és hozzájuk illő stylusban ábrázolására, úgy hogy a' caractereknek és alakoknak mind idealitásokra mind gazdagságokra nézve, 's a' festői munkálat esmeretében, mellyet a' köntösökkel bánásban való rendkívüli könnyüése és egy igen eltalált világitásnak elrendelése által mindenütt kitüntet, az ő megelőzőjét sokkal felülmulni láttatik. Az ő attitude-jei is lerajzoltattak 's metszettek, ámbár nem mindenkor szerencsésen, Peroux és Ritter által (Mén. Frankf. 1809). Kevesebb szerencsét teve ezen ábrázolatok utánazásában Bürger Eliza. A' férjfi művészek közt csak az Amerikában megholt Seckendorf urat (úgy nevezett Patrik Peale) esmerjük, ki a' maga mimicái állásait, leczkékkel kísérve, némelly helyeken nutogatta.

ATTRACTIO, vonzódás, egy, az egész világi testek között kölesönösen uralkodó erő, melly által azok egymáshoz huzódnak. Közönségesen elesmert erő ez, minden tapasztalások után is. Az az erő, mellyel a' nap a' mi földünket és minden planetáját maga körül tartja, csak az az erő, a' mellyel ezek a' könyvek, asztal 'sat. körülém a' földön nyugszanak. Az égi és földi vonzódás mind ugyan azon attractio munkálatja. E' szerint e' földön minden testek a' föld középpontjára vonatván, a' föld (vizszint menő) felületére függőleg esnek, 's csak az igen nagy hegyek szomszédságában (huzatván ezen hegyektől is félre) hajlanak el igen keveset ettől az iránytól. A' tenger vize huzódik a' holdtól 's innen van fel-feltolódása, a' tengerjáték. Az égen a' legkisebb mozgás változásait az attractio törvényeiből pontosan ki lehet előre számlálni. Már a' görög természettudósok említették az attractiót. Copernicus és Tycho felvevék azt. De Kepler széles és mély elméje bátorkodott legelőször állítani, hogy ez az erő minden testekben közönségesen megvan. Cartesius minden titkos erőket megvetvén, ezt is igyekezett a' természeti tudományból kiküszöbölni. De Newton vissza tette ezt az ő örökös jusaiba 's törvényeit meghatározta: *Philos. naturalis principia mathematica*. Nem különben gothai astronomus, major Zach (hazánkíja), a' függő ónnak a' hegyek miatt való eltéréséről: „*L'attraction des montagnes sur le fils a-plomb, Avignon 1814.* A' vonzó erőről Kant után az újabb metaphysicusok kezdtek okoskodni. De legmesszebb mentek ennek szemlélésében az új természetphilosophusok, Schelling öszverakásai után, a' ki ezt a' világot construáló negatíva (*idealis*) erőnek lenni mutatta meg; a' mikor az elszélesző, az expansiva erő, annak positívája. Még ezen elfejtéssekkel sem nézhetünk pedig az attractio valóságába. Mivel a' vonzódás egy pontra irányozódik mindég: természetszerént mint egy pontot úgy kell ezt legelőször is eredetikepen (*elementariter*) felvenni, és a' szoros mathesisí rendet tartván, úgy kell annak további viszonyait 's öszvetételeit elfejteni. Mi csudálatos következetei lehetnek az illy szoros elfejtésseknek, mellyek által a' természet értésébe mélyebben hathatunk, meg lehet látni: „*Prima elementa matheseos intensorum, constructa per St. Nyiry. Cassoviae 1821.*“

ATTRIBUTUM, 1) legközebb értelemben minden, kivált tisztéletes sajtáság, melly valakinek tulajdonittatik vagy tulajdonittathatik; 2) a' képző, különösen a' képfaragó (szobrász-) művészségben a' symbo-

lumaak vagy jelképnek egy neme, mi által valamely tárgy vagy megfogás jeleztetik meg, még pedig a' megfogással összefüggő jelkép, azaz, olly tárgy, melly mint valamely megfogás vagy historiai környülmény jele bizonyos figurával azért köttetik össze, hogy ezen összevontetés amazok jelentését tökéletesen kifejezze vagy értelmét könnyebbé tegye. Az attributumok használása és szüksége a' képző művészségben ennek korlátosságán alapul valamint a' lelki tulajdonságok- és megfogásokra nézve, főkép midőn azokat mint valamely önlétű valót kell ábrázolni (mint p. o. ha az erőt magát, nem pedig meghatározott személy erejét kell ábrázolni), ugy szinte különös környülmények és historiai tettek ábrázolásában és megjelezésében, mellyek magokban véve látható ábrázolásokban (valamely összetett cselekedet ábrázolása által) láthatósíthatnak. Mert az ábrázolás jelei, mellyeket a' képző művészség használ, már magokban határozottabbak, hogysem valami szellemi vagy közönséget jelezhetnének, a' honnan nem olly érthetők, mint a' poésisben a' szó, melly a' megfogásnak tétetik jeléül. Már magának az emberi alaknak, mellyet leggyakrabban használ a' képző művészség szellemi tulajdonságok és megfogások érzékitésre, határozottabb érzeki jelentése van, hogysem általa valamely szellemi tulajdonságot kifejezni vagy valamely közönséges, több egyes lényeket magában foglaló megfogást személyesíteni lehetne (az idézett példa szerént az erő által megkülönböztetett alakban csak az az erős férjfit láthatnók); más tekintetben ismét közönségesebb, azaz, nem elegendő valamely történet vagy poésis adta caractert a' felcserelés vagy félreértés veszélye nélkül kifejezni, annyival inkább, midőn az valamely holt tárgy vagy collectiv megfogás személyesítésében áll, p. o. Duna, Pest. A' honnan az ábrázolt figura jelentésének megfejtésére bizonyos külső szerek szükségesek, 's e' célra olly tárgyak választatnak, mellyek az ábrázolandó tárgyakkal és megfogásokkal bizonyos belső szükségesképi összevontetésben állnak vagy valósággal hasonlóan azokhoz, majd olyanokat, mellyekkel azok a' szokás és köz megegyezésnél fogva függenek össze. Az utóbbiak ama' tulajdonságok és környülmények jelei gyanánt használtatnak, és a' figurához azért kapcsoltatnak (onnan attributumok), hogy a' netalán valamely tekintetben még határozatlan jelentését meghatározzák, a' lehető kétértelműséget eltávolítsák 's valódi jelentésére annál könnyebben vezérlejenek. Az elsőket létalapos, a' másodrendbelieket történetes vagy önkényes attributumoknak nevezhetni. Létalapos attributumoknak vétehetőek ollyan tárgyak is, mellyek már magokban téve jelezők (jelképek), p. o. a' méh jelképe a' szorgalomnak, a' mák jelképe az álomnak, a' kigyókarika, korona, királyi pálcza. De kiváltképi értelemben 's a' műdarabbal legmegegyezőbbleg azon jelképek nevezetnek attributumoknak, a' mellyek valamely figurával való összevontetések által lesznek jelezőkké, vagy annak épen ezen különös jelentést adják, magokban téve pedig érthetők nemi volnának, 's a' honnan mintegy a' figurához tartoznak, p. o. a' geniusok szárnyai, Harpocrates száján az ujak. Mert illy módon az attributum nem mint külső pótlék jelenik meg, ha nem szinte egybeolvad a' figurával, 's a' műdarab szükséges egységébe áll. A' történetes attributumok történetes összevontetésen alapulnak, p. o. a' kigyó mint a' gyógyművészség jelképe, a' vasmacska (horgony) a' reményé, a' mérő az igazságé, a' palmaág a' békéé, a' kereszt a' hité. A' mondottakból könnyen átláthatni, miért szokott az attributum kiváltkép az allegorici és symbolicus ábrázolatokban előfordulni 's a' figurákat magokat gyakran allegoriciakká emeli; mert ezen ábrázolatok — mint általjában a' phantasiaképek a' historiciaknak ellene téve — az eleven individualitas. híjával vannak, honnan a' művész attributumokhoz folyamodni kénytelen. Az attributum célja tehát csak az, hogy valamely tárgy jelentését megfelejten segítse, nem pedig hogy magában álljon 's a' figura characteristicus kifejezését elkerülhetővé tegye, mi ál-

tal annak valódi jelentése lealáztatnék. Sőt inkább, mennyire a' tartás, arcz, testalkat, szín, főképen pedig a' képvonások és tekintetek által lehetséges, magának a' figurának kell jelentenie characterét, 's a' mivész annál nagyobb fenségben mutatkozik, mennél inkább önmagokafejtik meg figuráji, 's a' szájokat mintegy megnyitó attributumot elkerülhetik, vagy legalább annyira közel állanak attributumaik jelentéséhez, hogy azoknak characteret kívülről vagy mellékmivek által adni nem szükséges. A' honnan p. o. a' Szent Lélek eláradásában, Forster észrevétele szerént, a' lelkesülésnek már az apostolok arczain festekezni kell, nem csak lángformában lebegnie fejeik felett. Sokszor a' mivész korlátosságán is alapul az attributumok használása, a' genialis mivész ellenben mind ezen akadályokat, mellyeket amaz el nem kerülhet, természetes indítványok (motivumok) elrendelése és feltalálása (midőn nem csupán egyes figurának ábrázolása forog szóban), mindenek előtt pedig characteristicus kifejezés által meggyőzi. Egyetlenegy eset van, hol az attributum használása valamelly környülménynek vagy cselekedetnek látható ábrázolása felett, melly általa jelezthetik, elsőbbséget érdemel, ha t. i. az attributumok által való jelezés és látható kivitel között választás engedtetvén, a' látható kivitel érdeketlen volna 's a' néző diszérzését megsérténé, vagy a' látható cselekedet maga magát meg nem fejténé. De hol a' mivésznek attributumra szüksége van, ott a' létalapos elsőbbséget érdemel a' történetes felett. Mert noha az attributumnak nem kell mindennek lennie — akkor a' figura semmi volna — a' kifejezésnek mindazáltal gyámolul szolgáljon. De annál több kifejezés és elevenség van benne, mennél létalaposabb, 's annál hidegebb, mennél nagyobb önkényen alapul. Az attributumnak ezen célja világosságot és keresetlenséget is kíván. Az is a' létalapos attributum elsőbbségéhez tartozik a' történetes felett, hogy amannak értelme közönségesebb, ezt pedig csak ott értik, hol a' különös megegyezés vagy szokás, melly különféle helybeli 's gondolkozási sajátságoktól vagy más történetes környülményektől függ, uralkodik. Végre a' műdarabnak külső formája megkívánja, hogy az attributum, bár történetes legyen, a' figurának térbeli iránylatival kellemes és eleven öszvehangzásba hozassék. Az attributum választásában 's elmés öszveköttetésben figurájával mutatkozik a' mivész elméssége, leleményes ereje, izlete 's plasticai vagy képirői elrendeléstehetsége nagy mértékben, jóllehet nem tagadhatni, hogy a' mivészek e' részben többnyire nemzetek izlésétől és characterétől függenek, mert nem csekély számu jelképeket nyelvek-, vallások- és poésisektől nyernek, mellyeket közönséges érthetőségek miatt figurájik megfajtására alkalmaztatni 's azoknak saját lelemények felett elsőbbséget adni elhatározottnak. Az attributumok nagy része tehát e' szerént történetes, 's e' miatt az a' mivész szerencsés, kinek nemzete jelképei választásában a' dolgok belső öszvefüggését, névszerént a' szellemi és érzéki tárgyak belső rokonságát, könnyen 's biztosan eltalálja; attributumai sokkal több jelentéssel birandanak. E' tekintetben a' régi és újabb mivészesség ábrázolatjai között szembetűnő a' különbség. Mert az első, névszerént a' görög mivészesség, szemléletes gondolkodásmódon alapulván, melly az érzékiben a' szellemit fellelé 's ábrázoló és szorosabb öszveköttetésében a' természettel annak mélyebb jelentését jól felfogá, mi által a' görög műdarabok a' szükséges- és természetesnek színét megnyerék, attributumaiban is sokkal nagyobb jelentésű, több erővel bir és természetesebb (igy p. o. a' villám és mennykő Jupiter kifejezését rejti magában); az újabbak pedig, a' kik nézete inkább az értelmén alapul, a' szellemit szorosabban elválasztá a' testitől, ennél fogva kevesebbé költői, a' kik mivészésége tehát inkább a' szellemitől jó 's az által inkább allegoricussá lesz, minden sphaerákban keresik a' szelleminek jelezésére a' jelképet 's gyakran csupán a' történetessel megelégedni kénytelenek, melly sok jelentésű és hideg többnyire. A' görög és romai mivész, kinek figuráji már magok-

ban olyan individualisok és elevenek voltak, azoknak megfejtésére számtalan nagy jelentésű és kellemes jelképekkel bírt, melyeket vallása szentelé meg 's mythológiája szolgáltata kezébe. A' Keresztények egyszerű vallásbeli nézete e' részben a' művészek kevesebb kedve, 's attributumainak nagy része, ha csak a' régítől nem kölcsönözi, történetes 's érthetőségek nem közönséges; sőt az utóbbiak iránt antik érzés híjával vagyon a' közönség. Hasonlítsuk össze p. o. a' görög istenségeket és attribútumaikat az újabbak allegorikai személyeivel vagy az evangelisták és mátyrok ábrázolataival, kikhez majd esziptető fogót (Sz. Apollonia), majd rostélyt (Sz. Lőrincz), majd keresztet (Sz. András) vagy egyéb, a' legendából vett kinzó szert kelle mellékelni személyeségeik jelentésére. Az attribútumok használása a' képző művészségben, főképen a' történeteseké, egy iconológiát, azaz, régi és új művészek által használtatott attribútumok és jelképek gyűjteményét szükségessé teszen. Tökéletes még mind eddig nincs. Egy próbája Watelet és Levesque *aesthetica* szökönyvében az iconologia cikelyben látható. — A' mi egyébiránt a' poésist illeti, a' mondottakból kiviláglik, hogy az, mivel közvetlenül kifejezheti, mit a' képző művészség természetes korlátossága miatt csak jelezhet, lemondana elsőbbségéről a' művészségek közt 's méltóságáról megfelekedeznék, a' képző művészség hatását még sem érné el, ha valamely tárgyat vagy megfogást a' festéstől kölcsönözött érzéki attribútumok által személyesíteni, vagy épen összevetlenül halmozni akarná ezen attribútumokat. A' honnan Herder Horatius esmert odájában (1, 35) Fortuna leírását méltán nevezi fagyos compositiónak, mely a' szabadabban teremő phantasiát, mely által 's a' mellynek számára teremt a' költő, nem érdekl. Előtte ne számláltassanak fel egymás mellett megálló 's nyugvó téres formák, melyeket a' lélek, mint a' látható képben, egy tekintettel fel nem foghat; előtte inkább mintegy támadni 's elevenen kell hatni az alakoknak. Tulajdonkép tehát a' poésisben szoros értelemben vett attribútumok nincsenek, azaz, a' tárgy- vagy megfogáshoz kapcsolt jelképek, melyeket a' személyes ábrázolásra (p. o. a' szerencséjére) alkalmaztatni kellene, mivel itt, mint a' képző művészségben, megfejtésre nincs szükség. — Végre 3) a' logicában 's a' szorosabb phil. nyelv szokásban attribútumok olyan viszonylatok, melyek mint létalapos bélyegek követkekezési mindenkor valamely megfogásnak tulajdoni, p. o. a' mozoghatóság az ember megfogásáé, mint létalapos bélyegének, az állati testnek, követkekezése. I.

ATYAFI (*agnatus*), valakinek legközelebb rokonja atyai részről. Vö. ROKONSÁG.

ATYAI HATALOM (*patria potestas*), a' szülék jusa gyermekeiket nevelni 's ezek cselekedeteit és jószágait igazgatni. Az atyai hatalom természetes, mely a' szülék természeti 's a' társaság céljaival meg egyező kötelességből ered, gyermekeiket nevelni, 's magán a' nemzésen alapul, és polgári, mellynek tárgya a' jószág 's az abban való örökösödés; de a' természetes atyai hatalmat is bővebben megmagyarázta és megerősítette a' magyar törvény. E' szerént a' szülék tartoznak gyermekeiket jól nevelni, különben a' vármegye, városi vagy kerületi tanács és a' magyar királyi helytartó tanács által megfenyítettnek. A' szülék megbüntethetik gyermekeiket, ha törvényes kornak is, sőt be is zárhatják, a' csintalanokat pedig, a' kikkel a' szülék nem boldogulhatnak, a' polgári törvényhatóság fenyíti meg. A' szülék gyermekeiket magok helyett kezelni is adhatják, 's gyámtyákat rendelhetnek nekik. A' gyermekek saját jószágával főképen szükség idejében szabadon élhetnek, sőt a' gyermekek szegény szüleiket, ha módjok vagyon benne, éltek napjáig segíteni is tartoznak. Ha az egyik vagy másik házas társ meghal, a' hátramaradott annak jószágával a' gyermekek tökéletes koráig minden számadás terhe nélkül szabadon bánhatnak; de az özvegyasszony, ha ismét férjhez megyen, számot adni tartozik. A' szülék a' magok jószágait

megterhelhetik, sőt el is adhatják. Némely esetekben osztályra is kinszerithetik, valamint viszont a' gyermek is szülejiket. (L. OSZTÁLY.) A' természetes atyai hatalom mind a' két szülét egyiránt illeti; de a' polgári az atyának halála után a' nagyatyára szál. Atyai hatalom alá az unokák is tartoznak, ha szülejik meghaltak vagy az atyai hatalmat nem viselhetik. Meszünik az atyai hatalom: természetes halál által, polgári halál által, a' millyen p. o. a' fogság, becstelenség, de ez megszűnván, ismét helyre áll, a' hűtelenség zennye és ha a' szülék megtévelyodnak. Megszünteti azt továbbá a' törvényhatóság, ha a' gyermekek rosszul neveltetnek; megszünik az osztály által, mert a' kiosztott jószágra nem leszen többé jusok; a' felszabadítás által, ha a' különben törvényes koru gyermek maga magát tartja el; a' kiházasítás által, mert akkor a' nő férje nemzetségébe megyen által. Megszünteti azt végre egészen a' tökéletes kor, de a' mély által azonban a' természetes öszveköttetés el nem szaggattatik.

Th.

ATYS v. ATTYS, 1) Cybele kedveltje, megszegvén fogadalmát, mellyet a' tiszta életről tón az istennének, büntetésül önmagát megfosztotta férjfiúságától (L. CYBELE). 2) Croesusnak, Lydia királyának, fija, szivérdeklo példája a' gyermeki szeretet hatalmának. A. néma volt; de egy katonát Croesus ellen kardot rántani látván, annyira megeröltette magát, hogy nyelve azon pillanatban szabaddá lón, 's ezen szókat kiáltá: „Vitéz, ne öld meg Croesust!“

AUBAINE (droit d') azon-jusa a' fiscusnak Franciaországban, melly szerént minden az országban megholt idegennek vagyonját a végrendelesi 's végrendelesnélküli örökösök kirekesztésével elfoglalta. Hajdan ezen minden vendégszeretetet megsértő jus minden europai országokban gyakoroltatott, de csak Franciaország élt vele egész az újabb időkig. Ez azonban némely németországi tartományokkal kötött egyezségek által az újabb időben eltöröltetett, 's Aug. 6. 1790 a' nemzeti gyűlés Franciaországban eltöröltetését végképen elrendelte.

Th.

AUBER (D. F. E.), hires francia operaszerző 's a' parisi tré-fás daljátékoknak egyik főistápjja. Első szerzeménye volt „La neige“ (a' hó), melly Németországban és nálunk is kedvet talált. „Emma“ és „Leocadia“ nevű darabjai német játékszíneken még meg nem jelentek, de a' „Concert à la cour,“ és „Le maçon“ czimű darabok köz tetszést nyertek. Muzsikája csinos és helyvel igen kedves, 's társalkodási muzsika körén azonban nem igen emelkedik feljebb 's így nyilván mutatja, hogy az újabb francia hangmesterek szerzeményeikben egyedül csak ujak és szembetűnők iparkodnak lenni. Írása módjában Boyeldieut 's a' francia operai muzsikát Rossinival igyekezik egyesíteni. Legujabb szerzeménye a' „Portici“ néma, melly mindenütt nagy kedvességet nyert.

J.

AUBRY DE MONTDIDIER, francia lovag V. Károly király idejében, kit a' rege szerént hadi pajtása Richard de Macaire 1371 orozva meggyilkolt, a' mi az által tudódott ki, hogy Aubry kutyája a' gyilkosnak, valahányszor látta, neki rohant. Macaire, mondá a' király, ez a' kutya vádol, ordalium szerént kell magadat kitisztitanod. Macaire elvesztette ügyét, a' gyilkosság rásült. Ezen anecdotából Guilbert Pixerecourt dramát készített. Németre francziából Castelli fordította így: „Der Hund des Aubry de Montdidier oder der Wald bei Bondy.“ A' német játékszíneken e' kutya felett egész zaj támadt. Többnyire igen jól megtanított uszkar jöven a' színre, szörnyű nép tódult mindég a' játékra 's a' község nem csak tapsolt a' kutyának, hanem ki is hitta. Ennél fogva egész játszó személy gyanánt vevé, a' mi a' játékszíni művészséget kényesebben felfogókat sértette, 's a' zajra csufolás, guny következett. Mindenki párt tul csapott. Lehetetlen, hogy a' kutya hűsége ne érzékenyítse a' nézőt, csak kihini nem kell. Ettől tartástól udvari játékszíneken sokáig nem engedék neki a' művészi dicsőségben

való részvételt. Bécsben csak más mellékszínben jelent meg. Azonban 1816 Sept. a' berlini királyi theatrum megkezdé 's a' weimari nagyhercegi követte. Göthe, mint ennek igazgatója, kutyát épen nem akarván látni művészek között, de nem is hátráltathatván, az igazgatóságról a' játék kezdete előtt lemondott, mellyre az újságlevelek Schillernek Göthéhez irt ezen versét:

*Der Schein soll nie die Wirklichkeit erreichen
Und siegt Natur, so muss die Kunst entweichen,*

parodiázva így alkalmaztaták:

*Dem Hundestall soll nie die Bühne gleichen
Und kommt der Pudel, muss der Dichter weichen.*

Ezolta udvari játékszín csakugyan nem engede kutyát együtt kiállani emberekkel, hanem némelly más játékszínnek igazgatóji nem olly magas pontu művészkedők. Pénzt hajt be e' darab 's adatják, ha a' guny azt mondja is ellenek, hogy azzal a' játékszíni művészségben aera canina kezdődik.

D. G.

AUCARIUS, mintegy ókés, a' magyar törvényben e' magyar szótól öke, mellyel az ország némelly részeiben a' ludakat hívogatják. (L. LUDAS.)

AUCKLAND (William Eden, báró), egy statusférjfiu, ki Pitt ministeriuma alatt nagy befolyással birt és a' szárazföldi legfontosabb követségekre használtott. Pályáját 1778 nyitá meg mint közbenjáró az anyatartomány és, az insurgált coloniák között. Ambár őt e' fontos követségben lord Howe, sir Clinton, G. Johnston és lord Carlisle kísérték, mindazáltal a' foganat nem felelt meg a' várakozásnak, mellyel e' megkülönböztetett férjfiak talentumai iránt voltanak, és Angliának nem marada hátra egyéb, mint az Amerikanusok függetlenségét megesmereni. Később lord Aucklandnak mint parlamenttagnak nagy befolyása volt a' fenytő törvények reformálására, és Howarddal 's Blackstone-nal együtt egy uj politiai alkotmány organisálására 's a' tömlöczök jobb elintézésére. Azután ama' fontos hivatalt, az irlandi statutitoknokságot, 1785 pedig a' francia udvarnál való követséget nyere, hogy legközelebb valami kereskedési tractatust eszközözljön, melly 1786 véghez is ment. A' francia revolutioi háborn első éveiben egy rendkívüli követ fontos hivatalát viselé a' német-alföldi generalstatusoknál, és mint ilyennek a' legnagyobb befolyása volt a' mind inkább inkább összebonyodó történetek zajában vehető intézetregulákra. Visszatérte után a' parlament vizsgálat alá veté az ő magaviseletét és azt hibátlannak iclé. Meghala 1814.

AUCTOR, I. SZERZŐ.

AUD, OUDE, egy Bengaliához tartozó 's a' britanniai kel. indiai társaságnak adózó ország, a' Ganges két partján (a' k. sz. 25—30° között), Duabball együtt 3000 nsz. mfl. nagy, 's 5 mil. lakosa van. Némellyek Aud nagyságát 950 nsz. mfl., a' lakosok számát pedig 3 mil. teszik. Ez a' tartomány gazdag indigóval 'sat. Az audi sultán 10,000 emberből álló britanniai sereget tart és jövedelméből, melly 12 mil. tallért teszen, a' kereskedő társaságnak 4 1/2 mil. tal. fizet. Az egész ország legnevezetesebb városát és várát Allahabadot az említett kereskedői társaság birja felsőségi jussal. A' szent városban Audban a' Goggránál egy hires Industemplom és Aureng-Zeb nagy mecsete áll. Az audi shah, Saadet Aly, vagy Haider Shah, Abulmusaffir titulussal (megholt Oct. 20 1827), az ő lucknowi könyvnyomtató műhelyében 1822 egy pompás munkát: „Heft Culsum,” vagy „The seven seas, a dictionary and grammar of the persian language, by H. Maj. the king of Oude” (7 köt.) nyomtatattott és adott ki, mellyből a' kel. indiai társaságnak több darabokat küldött, hogy Európában ossza ki. A' bécsi, göttingai, rostocki, hallei, leipzigzi, jenai universitasok, valamint

a' berlini, dresdai és müncheni kir. könyvtárak is kaptak belőle exemplárokat. Ezt a' szökönyvet, mely 6 kötetben 22,862 cikkelyt 's a' 7 kötetben a' grammaticát foglalja magában, maga szedte össze és a' munkát udvarának tudósai által végeztette el a' hegirának 1237 (K. sz. után 1821) eszt. Ez tökéletesebb a' Meninskiénél; mindazáltal hibázik benné az europai módon való philosophiai kidolgoztatás, melyet napkeleti királyi szökönyvirótól nem lehet várni. A' fővárosnak Lucknownak a' Guntynál, melyben lakik az uralkodó is, 300,000 lak. van. L—ú.

AUDAEUS, AUDIANUSOK, I. ANTHROPOMORPHITÁK.

AUDEBERT (Jean Baptiste), a' képiro talentumai 's a' természetvizsgáló esmeretei a' tökéletesség nagy mértékében egyesültek benne. Szül. Rochefortban 1759; 18. eszt. korában Parisba ment a' rajz- és képiromívésztséget tanulni, 's igen ügyes miniaturfestő lett. 1789 megesmerkedett d'Orcy Gigot-al, ki, mint a' természet historiának gazdag kedvelője és előmozdítója, nagy gyűjtemény birtokában lévén, a' legkritikább darabok festését reabizta, későbben pedig Angliába és Hollandba küldötte, honnan számos rajzolatokkal tért vissza, mellyek Olivier „*Histoire des insectes*“ ében használva vannak. Illy foglalatosságok megkedveltették vele a' természethistoriát, 's nem sokára szenvedéllyel adta magát reá. Most néhány munkák kiadásához látott, mellyek hírét megalapították. Első volt „*Histoire naturelle des singes, des makis et des galéopithèques*“ (Paris 1800, fol.), mellyben mint rajzoló, rézmetsző és író egyiránt mutatta ügyességét. A' természethistoriai ábrázolmányokra olly igen fontos színes nyomtatással igen buzgóan foglalatostkodott, 's annyira ment, hogy a' réztáblára minden résznek illető színeit alkalmaztatni tudta, 's az által a' festésnek bizonyos neme állt elő a' lenyomatban. Ezt még az által tökéletesítette, hogy a' vízfesték helyett a' tartósb olajfestéket hozta használatba, 's arannyal is nyomtatott, mellynek különbféle lépcsőzetei által elérte előképeinek legragyogóbb hatásait. A' természethistoria A. munkái által sokat nyert, mellyeknek pompája bámulatra gerjeszt. Az ő „*Histoire des colobris, des oiseaux-mouches, des jacamars et des promerops*“ (Paris 1802)-ját e' nemben legtökéletesebbnek tartják. 15 példányt arannyal nyomtattak. Ez alig vala elkezdve, A. már más planumokon dolgoza, mellyek kivitelére a' leghosszabb élet is alig fogott volna elegendő lenni. Megh. 1800, alig kezdvén el „*Histoire des grimpeaux et des oiseaux de paradis*“ czimű munkáját. Mind a' két munkát Desray, a' kinek birtokában valának a' materialék 's a' bánásmódban jártas vala, dicséretesen elvégezte. A' Levillant afrikai madaraihoz szükséges rezek nyomtatását a' 13-ik füzetig A. intézé.

AUDIENCIA, hajdan vallatás 's az ügynek szóbeli 's nyilvános előadása a' felsőbb törvényszékeken, nemkülönbén idézés a' felsőbb törvényszék elejébe; most diplomaticai 's országigazgatási értelemben: hozzájárulás az uralkodóhoz vagy felsőbb országtisztekhez, hol idegen hatalmasságokért, hol a' saját országfejedelemnek hivatalból előterjesztéseket tenni. Th.

AUDITOR, hadi ügyvéd, törvénytudó az ezeredeknel. Főtisztai rangban vagyon, ő hallgatja ki a' vétkes katonákat, az ő utmutatása szerént tartatnak a' hadi közönséges vagy rövid törvényszékek, ő fejtegeti a' törvényeket, magyaráztatja azok értelmét, a' katonaság perét ő folytatja, egy szóval az ezeredeknek, a' kinél a' törvényhatóság vagyon, ő az organuma. Az ezredi ügyvédnél nagyobb rangban vagyon a' várörzeti ügyvéd, ennél feljebb való a' várnoki ügyvéd (*Stabsauditor*). Az országos fő hadi kormánynál a' törvényre ügyel a' vezéri ügyvéd. (*Generalauditor*). K. K.

AUDITOR, a' régi törvény nyelve szerént a' törvényszék bírāja vagy küldöttje a' felek meghallgatására, szorosabb értelemben számadol-tató tisztek. *Auditeur du chatelet* Franciaországban tagja volt e' tör-

vényszékek (Paris városa számára, I. CHATELÉT), a' kire a' csekélyebb személyes ügyek rövidatu elintézése 50 frankig hívva vala, a' II felsőbb számoló kamarájában Franciaországnak (*chambres des comptes*) a' tagok *conseillers maitre*kre és *conseillers auditeurs*kre. Napoleon is hasonló felosztást tett a' törvénytiszteket a' *conseillers*ek és *juge-auditeurs*ök közt, mely az udvari törvénytiszteknél most is fenáll. Angliában a' számadoltató tisztet neveztetnek így. A' fő számoló kamarának neve *office for auditing the public accounts*. A' spanyol törvénytisztekek tagjainak neve többnyire *oydores*. A' pápai hivatalnál is előfordul ezen nevezet. A' hires Rota romana tizenkét tanácsosának neve: „*Auditores sacri palatii apostolici*, vagy *Auditores Rotae*.“ A' pápa *financz-collegiumában*, a' *camera apostolicában*, mellynek előjárója a' *cardinalis-kamarás*, vagyon egy *Auditor Camerae*, a' ki a' kisebb tárgyakban a' *collegium törvényhatóságát* gyakorolja. Th.

AUERSTÄDT (melletti csata) Oct. 14. 1806, I. JENA (melletti csata.)

AUGER (Athanase), Parisb. szül. Dec. 12. 1734. nyelvtudós. Elejénte a' st. roueni collegiumban ékesszóllás professora, azután pap. De-Noé püspök fővicariusává nevezte 's néha tréfából így hitta: *Mon grandvicaire in partibus Atheniensium*, mivel az abbé ur inkább csak a' görög régiségek tanulásában élt. Benne a' tudomány igaz' becsével igézt. Paris közepében egyszerűen, szerényen 's megvonna viselte magát, ment vala a' feljebbre verekedés lázító vágyától. Mértékletes jövedelmét szükölködött nemzetségével osztotta meg. Azt mondták fölöle, soha sem beszélt másról rosszat, soha sem ő róla olyast más. Szives character. Tagjai a' felülírások academiájának, melly őt is azok közé számlálá, egyiránt szerették és becsülték, annyira hiven követte mindenkor nyílt szívű egyenességre alapított tiszta lelküségét. Pedig azon urak közt sok a' hiu, 's velek öszve férni baj. Gyakori önmegtagadás nyujthat csak némellyikével békét. A' francia revolutio kiütésének illy embert, ki csak a' szabad Görögországban élt 's magát lelkileg táplálta, forró részvételre kelle lobbantani. A' kiáltó visszaélések eltörlését reménylte 's igaz szabadságot. Ezt várását mondá ki nyíltan több írása. Azon iszonyok előtt hunyt el, mellyek ingóvá teheték volna hitét, Febr. 7. 1792. Írásai, részént régi nyelvekből fordítások, részént politicai tartalmuak, halála után maradtjaival 1794 jöttek ki Parisban, 26 kötetb. A' politicaiak közt legjelesbek: *Projet d' éducation publique, précédée de quelques reflexions sur l'assemblée nationale 1789* és *De la constitution des Romains sous les rois et au tems de la république 1792*. Ezen 30 esztendei szorgalma, halva volt már, midőn megjelent. D. G.

AUGER (Louis Simon), szül. Dec. 29. 1772, királyi censor 1820 oltá, egyszersmind tagja a' tudományok academiájának Parisban, azután az academia titoknokja, jeles criticus; censori hivatala Franciaország uraliberaliseinél kedvetlenségbe ejtette; a' külföld igazságosb vala íranta. Napoleon alatt 's a' republica idejében alsóbb hivatalokban szolgált; de nem sokára elhagyá hivatalát 's tudós honfjai és egykorúji írásainak bírálásába ereszkedik, a' mi, minthogy ítéletét szabadlelküleg nyilatkoztatá, sok ellenséget vona reá. De jegyzéseit elejétől fogva javallattal fogadák mind azok, kik az igaz okokon alapult gáncsot méltatni tudják. Az 1802—3-ki „*Décade philosophique*“ czimű folyó írásban az O-val megjelelt cikkekelyek az övéi. A' „*Journal général*“t, a' „*Spectateur*“t és „*Journal de l'empire*“t is segítette munkájival és sok régibb francia írók munkájának új kiadásait jegyzésekkel gazdagította, mellyek több homályos vagy hibás helyeket megigazítanak. Boileau- és Corneille-re irt magasztaló beszédi leghévebb ellenségeit is kielégítik. Utolsó tudományos dolgozásai magokban foglalák a' politikát a' ministeri párt szemléjében, 's habár nem javalandók is minden véleményei, előadási szép tehetsége becsülést érdemel. Janb. 1829 a. melancholia erőt vón rajta, 's A. a' Sajnában végzé életét.

AUGERAU (Péter Ferencz Károly), Castiglione hercege 's Franciaország marsallja, egy gyümölcsárosnak fija, szül. Parisban 1757, szolgált mint karabélyos a' francia armadiánál, azután nápolyi szolgálatba lépett, 1787 letevő magát Nápolyban mint fegyverforgatás (fechtirozás) mestere, 's onnan 1792 több földijeivel együtt számkivette-tett. Ezentul mint önkényes (volontair) az olaszországi armadiánál szolgált és vakmerősége 's belátása által hirtelen felment. 1794 a' pyrenei armadiánál brigadéros, 1796 pedig az olaszországi armadiánál osztályos generalissá tétetvén, katonai dicsőséget szerze magának. Bevevé a' millesimoi passusokat, elfoglalá Apr. 16. a' Piemontiak besánczolt táborát Cevánál, birtokába tevő magát Casalénak, reárohana a' lodi hidra és megvevé azt ostrommal az ellenséges sánczolatokkal együtt. Jun. 16. általméne a' Po vizén, és a' pápa truppjait a' cardinallegatussal és a' generalstabbal együtt foglyaivá tevő. Aug. első napjaiban segítségére méne Massenának, egy egész nap folytató a' legmakacsabb csatázásokat egy nagyobb számú sereg ellen 's elfoglalá Castiglione falut, melytől hercegi czimét nyéré. Aug. 25. általméne az Etschen és visszaveré az ellenséget Roveredóig. Midőn az areolai napon a' colonnák csüggendeztek, megkapá A. a' zászlót, az ellenségre rohana és elválasztá a' győzedelmet. A' törvényhozó gyűlés neki ajándékozá (Jan. 27. 1797) ezt a' zászlót. Aug. 9. generalis Hatry helyett a' 17-ik katonasztálynak (parisi divisionak) vezérévé tétetvén, végre hajtá a' 18 fructidori hatalomtetet, és a' megtizedelt törvényhozó testtől a' haza szabadítójának köszöntetett. 1799 az ötszázak tanácsában deputatusnak választatván, letevő a' commandót; azután Bonaparte consultól a' hollandi armadia fővezérségét nyéré. Ő a' francia-bataviai armadiát az Alsó Rhenushoz vezeté, hogy Moreau előfogásait segítse, előnyomula Frankfurton tul 's több ízben öszvekapott a' csász. generalisokkal változó szerencsével, míg a' hohlenlinden iütközet véget vete a' táborozásnak. Oct. 1801 generalis Victor által felváltatván, hivatal nélkül maradt 1803ig, a' midőn a' Bayonnenál öszvegyült sereget kelle vala neki Portugal ellen vezérteni. Minthogy ez a' menetel elmaradt, visszaméne Parisba, 's Maj. 19. 1804 birodalmi marsallá és a' becsületlegio nagytisztjévé nevezteték. Azon évi Juliusban a' spanyol király III. Károly rendzimerét küldé neki. 1805 év végén a' németországi nagy armadiának egy corpusát vezérlé, melyet a' Brestben az ő kormánya alatt egyesült truppok képzettek. Ő is eszközlé azon különbféle szerencsés előmeneteleket, melyek a' posonyi békét szerzették, Mart. 1806 pedig elfoglalá Wetzlart és a' körülé fekvő tájékokat, míg egy új háboru ugyan azon évben öszszel Prússiába nem hívá őt. Az EYLAUI (l. e.) iütközetben kapott sebei kinszeríték Franciaországba visszatérni. Az 1811 év első hónapjaiban egy armadiatest vezérévé tevő őt Napoleon Spanyolországban. Későbbén visszatért onnan és hivatal nélkül maradt, míg Juliusban 1813 a' Baviáriában felállított sereget Saxoniába vezérlé, a' hol részt vevé a' lipsiai iütközetben. A' szövetségeseknek Franciaországba nyomulásakor Lyon védelme vala reábizva. XVIII. Lajos párré tevő őt. Napoleon megbukása után A. egy a' maga armadiájához intézett kinyilatkoztatásban kemény kifejezésekkel élt; azért is Napoleon 1815-iki kiszálásakor árulónak declarálta. A. mind a' mellett is Napoleon részére nyilatkozatá ki magát, de az új történetekben semmi munkás rétsz nem vett. A' király visszajövele után ujra megjelenék a' pairek kamarájában, ott üle Ney biráji között, azután egy ideig hivatal nélkül élt, 's meghala Jan. 11. 1816 a' maga la houssaie-i jószágán vizkórságban.

AUGES, I. APSIS.

AUGIAS, I. HERCULES.

AUGSBURG (Augusta, Ágosta), fővárosa Bavaria felső Duna mel-léki kerületének, 1276-tól 1806-ig birodalombeli szabad város volt; fek-

szik a' Wertach és Lech közt, szorosan és rendetlenül épült, mindazáltal vannak jó épületei, szép és saőkő kutakkal diszes közönséges piaczei is; házaiknak száma 3690 's a' lakosoké 33,500, kik közt mintegy 13,000-en Evangelicsnok; helye a' főbiztosságnak, a' váltó- főtörvénytörvény-széknek és egy püspöknek. Megjegyzésre méltók benne: a' püspöki udvar, a' hol nyújtatott be 1530 az augsburgi vallástétel; a' tanácsház aranyos szálájával, mely egész Németországban legszebbnek tartatik; a' Fuggerei, mely 106 kicsiny, 1519 a' Fugger testvérektől építettett és a' város szegény lakosainak lakhelyül szolgáló házból áll, és ezen gazdag augsburgi polgárok nemes lelkének örökre emlékoszlopul szolgál; a' püspöki templom; az a' vizi machina, mely tartja az egész várost vízzel; az institutum polytechnicum; a' catholicus ifjak seminariuma, melyet a' király 1828 alkotott; a' mivek oskolája és a' képek gyűjteménye; a' fegyvertár; selyem-, arany-, ezüst-, betűöntő, óra- és muzsikai eszközöket készítő 'sat. manufacturáji és fabrikáji. Váltó és küldő kereskedése, a' mennyiben a' Béccsel és Olaszországgal való kereskedés az idevaló kereskedők kezein megyen keresztül, igen virágzó, 's egyszersmind a' déli németországi és olaszországi mivek főpiacza Augsburg. Az idevaló arany és ezüst mivek a' külföldön is becsültetnek, 's az itt lévő fabrikákban készült rézmetszések igen szép jövedelmet hoznak be a' városnak, mellyben sok tanító intézetek, könyv- és mivgyűjtemények 's ügyes mivészek találtatnak. 200-nál több kereskedő házaí portékákban és váltó czedulákban 26 mil. ftnál többet hoznak eszt. forgásba. — Hogy Augsburg a' Romaiaknak azon tájékra lett menelete előtt Damasia nevet viselt volna, nincs bizonyosan megmutatva; hanem annyi bizonyos, hogy Augustus császár K. e. mintegy 14 eszt. a' Vindeliciek meggyőzése után ott egy Augusta Vindelicorum nevű coloniát alkotott, melyet a' mai Augsburg törzsökének lehet nézni. K. u. az 5-ik száz. a' Hunnosoktól elpusztított, azután a' francia királyok felsősége alá jött és Nagy Károlynak Bavariai Thassilóval való háborujában ismét csaknem egészen lerontatott. A' francia birodalomnak felosztása után Augsburg a' sváb herczgek hatalma alá jött, kik-től, kereskedés és mesterségek által meggazdagodván, szabadságát megvette, mely azután a' császároktól is megerősítettett. Ekkor jutott a' város virágzásának legfelsőbb pontjára, 's Nürnberggel Augusta volt éjszaki Europa déli Európával való kereskedésének középpontja, míg a' 15-ik század vége felé a' Portugalok és Spanyolok felfedezései a' világ kereskedésének egészen más irányt nem adtak. 1368 a' nép alsó osztályai felzendülvén, az annaléltte aristocratiái uralkodás formája democratiává tétett, mely 160 esztendeig tartott, midőn a' patriciusok nemzetségei lettek V. Károly császár segítségével ismét hatalmasabbak. Augsburg még most is főhelye a' német mivészi szorgalmatosság-nak. Itt állott fel 1818 a' kerületi polytechnica egyesület. A' mivészi és industrialis oskolák mivei minden esztendőben ki szoktak nézés végett tétetni. Itt adatik ki a' hires „Allgemeine Zeitung“ is és itt van báró Cotta gyors könyvnyomtató sajtója. L—ú.

AUGSBURGI V. ÁGOSTAI VALLÁSTÉTEL. Igy neveztetik az a' hitvallás, melyet az 1530 Németországnak Augsburg vagy Ágosta városában tartatott országgyűlésen a' Protestánsok a' császárnak és a' gyűlésnek a' protestans karok és rendek aláírásával megerősítve beadtak. Ezen hitvallást a' saxoniai választó fejedelemnek Állhátatos Jánosnak parancsolatjára Luther maga foglalta 17 czikkelybe Torgau városában; de minthogy előadása igen heves volt, azt Melanchthon Filep ugyan a' választó fejedelem parancsolatjára és minden protestans fejedelmek 's theologusok megegyezésével újra kidolgozta. Ez a' kidolgozás Junius 25-ikén az országgyűlésen beadatott és felolvastatott. Az eredeti irás az austriai császári archivumban találtatik, 's a' szerint nyomtatott ki az az augsburgi vallástétel, mely Wittembergben 1531 megjelent. Utóbb

Melanchthon a' maga fejétől némellyeket megváltoztatott benne, 's ezen megmásolt kiadás 1540 jelent meg nyomtatásban. Ebből származott a' megmásolt és meg nem másolt augsburgi vallástétel között való különbség; az elsőt a' Lutheranosok vették be, az utolsót pedig a' németországi Reformatosok, kik ez által hasonlóképen részesültek azon jussokban, mellyek az augsburgi vallástételt követőknek a' vallásbeli békekötés alkalmával Németországban adattak.

K. J.

AUGURES, olly papok Romában, kik a' madarak reptéből és szózatjából, a' villámból 'sat. jövendöltek 's az istenek akarátját hirdették. Mind a' köz, mind a' külön ügyekben megkérdezettek, nagy tekintettel 's az ország dolgaira különös befolyással bírtak. Csupán az *alio die* (más napon) által meggátolhatták a' nép gyűléseinek folytatását és minden végzéseit elronthatták. Jósoltjaikat, valamint a' jeleket is, mellyekhez azokat szabták, *augurium*-oknak nevezték. Nyilván való auguriumok voltak: 1) az ég tűneményei, mint dörgés és villámlás. Ezeknél a' villám feltünésének és lesujtásának helyére figyelmeztek. Az augur magas minden felől szabad kilátást engedő helyre (*arx templum*) ment, áldozás és innepi könyörgés után fedett fövel, árczeal keletnek fordulva leült és botjával (*lituus*) kijegyezte az ég azon tífekait, mellyeken észrevételeit tenni akarta. Balról szerencsés, jobbról szerencsétlen jelek voltak. 2) A' madarak szózatja és repte. Az ezekből való jóslások tulajdon néven *auspicium*-oknak mondattak és már a' Görögöknél divatban valának, kik a' Chaldaeusoktól vették. Lassanként tekintetek annyira nőtt, hogy a' Romaiak béke vagy háboru idejében semmi fontos dologhoz sem fogtak a' nélkül, hogy elébb a' madaraktól tanacsot nem kértek volna, mellyek folyvást szétrepdesvén, mint ők vélték, a' legtitkosb dolgokat is tudhatják. Szerencsések vagy szerencsétlenek voltak majd természetek szerint, majd megjelenések környülfálásaira nézve. Altaljában a' jósló madarak vagy reptek, vagy szózatjuk által jövendöltek. Szózat által jövendölt a' holló, varju, bagoly, kakas 'sat.; repülés által a' sas, varju, holló, ölyv, keselyü. A' két utolsó mindég szerencsétlenséget jelentett, ellenben a' sas mindenkor szerencsét, kivált ha balról jobbra repült, a' holló és varju balról szerencsét, jobbról szerencsétlenséget hirdetett. 3) A' tyukok evése, vagy nem evése, az szerencsére, ez szerencsétlenségre mutatott. Ezen jóslás kivált háboruban volt szokásban, hanem a' sereget mindég egy pontifexnek, néhány auguroknak, aruspexeknek és a' tyukokra ügyelő pullariusnak kellett követniük. Ezeken kívül voltak még némelly négy lábú állatoktól és szokatlan esetektől kölcsönözött jóslások; p. o. ha az uton valamely állat futott keresztül, vagy szokatlan helyen láttatott, a' hirtelen szomorodás, p'rrüsszenés, a' sónak elszórása az asztalon 'sat. Az augurok ezen jeleket magyarázgták és megmondották, mikép lehet az isteneket megengesztelni. Az istenektől bizonyos jelek által a' had kimenetelét megtudakozni (*jus auspiciū*) csak a' fővezérnek volt törvényes hatalma, az alvezérek amannak *auspiciuma* alatt küzdöttek, azaz, a' fővezérnek adott jelentések ezeket is illették és a' szerencsés vagy szerencsétlen kimenetel egyedül annak tulajdonítottatott.

B. L.

AUGUSTUS, a' romai esztendőnek, melly Mart. kezdődék, hatodik hónapja; a' honnan Sextilisnek hivaték mind addig, míg Augustus császár több szerencsés kimenetelű esetek emlékére, mellyek ezen hónapban történtek, a' maga nevérol Augustusnak nem nevezte.

AUGUSTUS (Caj. Jul. Caesar Octavius), eredetikép Cajus Octavius, Cajus Octaviusnak fija Attiától Julius Caesar unokájától. Az Octaviusok nemzetsége Velitraeből származott, 's azon ága, mellyhez Augustus tartozott, gazdag és előkelő volt. Augustus atyja tanácsosságra emelkedett és praetorságot viselte után Macedoniába ment, hol a' polgári és katonai hivatalokban magát jelesen megkülönböztette. Octavius született 65-ikben K. e. Cicero consulsága alatt. Atyját korán elvesz-

tette; azonban anyjának és mostohájának, L. M. Philippusnak, szorgalma által leg gondosb nevelést vett Romában. Szép esze miatt annyira megkedvelte Julius Caesar, hogy végakarátjában főörökösének tette, fiának fogadta és a Juliusok nemzetségébe felvettette. Octavius epirusi Apolloniában a híres szónok Apollodor alatt ékesszólást tanult, mikor anyja bátyjának gyászos esete tudtára esett. Barátjainak aggodásával nem törődve, Italiába indult. Hogy Brundisiumnál kiszalott, az elejébe jött ottani őrseregtől mint vezérének fíja 's méltatlan halálának megbosszulója diadalmi pompával vezetettet a városba, hol fiúnak fogadtatását nyilván kihirdetteté, fogadott atyjának nevét felvevé 's akkor Octavianus melléknevét tölde. Ekkor 19 évében lévén, Brundisiumban az őrsereg vezérlését átvette, 's a köz kincsért elfoglalván, Campanián keresztül Romába vonult. Itt két párt vetelkedett: a köztársaság barátjai és kik Caesart megölték, azután Antoniusé és Lepidusé, kik azon szin alatt, mintha azért bosszút akarnának allani, önhatalmokat törekedtek megalapítani. Ekkor az utolsó párt győzött és consul Antonius közel határtalan hatalommal uralkodott. Octavius legelőször a Cumae mellett mezei lakásában magát megvonta, Ciceróhoz ment, hogy ezen nagy szónokot, ki Antoniuszt gyűlölte, részére megnyerje. Ezzel, Romába sietett, hol a tisztviselőknek, katonáknak és polgároknak nagyobb része elejébe jött, csak Antonius nem méltatta figyelemre megérkezését. Minekutána Octavius legpompásban megerősítette volna fiúnak fogadtatását, meglátogatta Antoniuszt, ajánlotta neki barátságát 's Caesar vagyonját kérte tőle, hogy hagyományait kifizethesse. Antonius elejénte kevélyen visszaveté ezen kívánságát, hanem később, Octavius tekintetét mindegyre nevedni, magát pedig azon mértékben fogyni tapasztalván, megváltoztatta önviselését. Azonban az egyenlően uralkodni vágyó társak közt nem leheté tartós egyesülés, szívek kölcsönös gyűlölséget és irigységet táplált, ellenkezések is olly keveset volt titok, hogy Octavius vádoltaték, mintha Antoniuszt meg akarta volna öletni. Antonius ezután mikép ment innenső Galliába és mikép táborlotta körül Mutinát, míg Romában haza ellenségének kiáltatott ki; Octavius a tanácsnak ekkoron hatalmas pártjára állván, mikép követte az Antonius ellen küldött consulokat és ezek elhulta után mikép jutott a fővezérségre; hanem később, midőn vágytársa Lepidusnak társaságában remítő sereggel tért vissza Italiába, miként békélt meg azzal; mint kötött triumviratust a három fővezér 's Romában és Italiában történt vérengző esetek után mint győzték meg Macedoniában a Brutus és Cassius vezérelt sereget, Antonius című ezikk. elbeszélte. Antonius tiszteletben tartá az elesett Brutusnak tetemeit, Octavius ellenben kigunyolta, fejét elvágatta 's Caesar szobrához vetni parancsolta. Romába érkezte után a katonák telhetetlenségét kielégíté a nyert szántóföld kiosztásával; de ezen felosztás nagy nyughatatlanságot okozott. Az Italiát reszkeztető esetek közepette Fulviával, kinek leányát Clodiát magától elhajtá, és Luciussal, Antonius sógorával, kellett küzdenie. Néhány ütközet után Lucius Perusiába zárkozott, hol nem sokára magát feladni kinszerítettett. A várost feldúlták, 's Julius Caesar lelkének áldozatul 300 tanácsost hurczoltak halálra. Antonius visszatérte után megszűnt a száműzés, Octavius a haláltól megmenekedhetett száműzetteknek, kiktől már többé nem félt, a hazajövetelt megengedte. Voltak még némelly lázadások Galliában és S. Pompejussal több esztendeig folyt a tengeri háboru. Galliából visszajöven Octavius, házasságra lépett a híres Liviával, Claudius Nerónak nejével, kit hölgyétől elválni kinszerített, hogy maga is harmadik nejét Scriboniát elűzte. Lepidus, ki eddig még urnak látszott, hatalmából kivekzetett és mint magányos ember halt el 13-ik évben K. e. Ezzel Antonius és Octavius ujjal eloszták a birodalmat. Hanem míg Antonius napkeleten a szerelem és fényűzés életményében merengett, az ifju Octavius folyvást azon dolgozott, hogy

egyedül uralkodásra kaphasson, és e' végett uralkodó társának hibáját ügyesen hasznára fordítá. Mindenek előtt a' nép kedvét törekedett megnyerni. Nagylelkűséget és gyengédséget mutatott, a' nélkül hogy a' főhatalomra törekedését sejtetné; sőt inkább nyilván késznek állította magát az uralkodás letételére, mihelyt Antonius a' pártos háboruból visszatér. Inkább megengedni, mintsem kívánni látszott, hogy örökös tribunusnak nevezessék, mi által a' legfőbb hatalomra jutott. Mennél inkább leereszkedett a' néphez, annál világosban nyilatkoztatta ki magát Antonius ellen. Kivált azon végakaratra köz hírré tétele által, mellynél fogva Antonius Cleopatrával nemzett fiaiit tette örököséivé, sikerült neki a' Rómiaiak bosszankodásának felingerelhetése. Ezt hasznára fordítván Octavianus, Egyiptom királynéjának hadat izent és nevezetes hadi erőt vezetett szárazon és vizen az ambraciai tengeröbölbe, hol Actiumnál Agrippa megnyerte azon tengeri csatát, melly őt a' világ urává tette 31ben K. e. Vágytársát üldözve követte Egyiptomba, hol visszavetvén annak javalatját, hogy villongásokat bajvívás által döntsék el, a' háborut elvégezte. Antonius és Cleopatra önmagokat megölték. Octavius pompásan temetteté el őket. Antoniusnak Fulviától lett fíját önbátorságának feláldozta. Hasonló sors érte Caesariót, Caesarnak Cleopatrával nemzett fíját, Antonius egyéb rokonjainak megkegyelmezett és hatalmát átáljában mérsékelve gyakorolta. Két évig mulatott napkeleten Egyiptom, Görögország, Syria és Kis-Asia dolgainak rendbeszedése végett, és Romába visszatértével három napi diadalmi pompát tartott. Vágytársaitól 's ellenségeitől megmenekedvén 's ura lévén a' világnak, egy keves ideig habzott, miként gyakorolja nyert hatalmát. Agrippa, ki győzedelmei által neki az uralkodást szerezte, tanácslá, hogy mondjon le róla; Maecenas ellenkező értelemben volt; és Octavius ennek javalatját vagy is inkább tulajdon hajlandóságát követte. Hogy a' határtalan uralkodás ohajtását beoltsa a' néphe, eltörölte a' triumviratus törvényeit, a' várost megszépítette és a' polgári háboruk alatt becsusztott visszaéléseket orvoslani törekedett. Hetedszeri consulságának végével a' tanácsházba menvén, nyilván kimondá, hogy a' kormányt le kívánja tenni. A' tanács elbámulván ezen nem várt mérséklésen, kéré, tartsa meg tovább is a' főhatalmat. Octavius engedett a' sürgető kérésnek, és a' tanács által tovább is uralkodott. Most Augustus (felséges) melléknévvel tiszteltetett meg, melly személyének és rangjának nagyságát jelentette, és kicsinyenként egyesíté személyében az imperatornak vagy a' szárazai és tengeri hadak fővezérének, ki békéről és háboruról végzett; minden tartományok helytartójának; az örökös tribunusnak, mi által személye sérthetetlen lón és törvényes szabadságot nyert minden nyilvános végzése felfüggesztésére; végre a' censornak és pontifex maximusnak vagy minden vallásos dolgok fejének méltóságát. Mind ezekhez járult még a' hazaatyának czíme. Azonban a' milly nagy volt ezen reáruházott hatalom, szinte olly mérsékelve gyakorolta azt. Politicája okosan megtartá e' régi szokásokat és nevezeteket, azért állhatatosan kerülté a' Sulla és Caesar által gyűlölté lett dictatori nevezetet. — Augustus sok háborut viselt Afrikában, Asiában, különösen Galliában és Hispaniában, hol nagy erőködés után a' Cantebereket meggyőzte. Fegyverei meghódíták Aquitaniát, Pannoniát, Dalmatiát; a' Dacusokat, Numidákat, Aethiopiaiakat megzabolázták. A' Parthusokkal frígyet kötött, kik ennél fogva Örményországot áldatták és a' Crassustól 's Antoniustól elvett sasokat visszaküldék. Az Alpesek tövében a' hegy lakosain vett győzedelmének emléket állított, mellynek büszke maradványai Susában és Aostában ma is látszanak. Minekutána a' világnak szárazon és vizen nyugtot szerzett, bezárta (Roma épít. olta harmadszor) 10. évben K. e. Janus templomat. Hanem ezen csend 9-ben K. u. Varus megveretése által felbomlott, ki a' HERMANN (l. e.) vezérelte Németek ellen három legiót vesztett 's kétségbe esve önmagát megölte. A' szerencsétlen eset mélyen meghatá Au-

gustust. Szakálát és haját meghagyá nőni, 's emészto fájdalomában gyakran felkiáltá: „Oh Varus! add vissza legiómat.“ Azonban Tiberius a Némeket korlát közt tartá. Béke idejében sok hasznos rendelkezést tett Augustus, és a' kormányzásba csuszott hibákat eltörlötte. A' tanácsot újra alkotta, az erkölcsöket jobbitgatni serénykedett, kivált a' házasság iránt való kedvezései által; a' fényüzésnek törvényt szabott, seregeinél a' fenyítéket, a' circusi játékokban a' rendet helyre hozta, felékesítette Romát 's azt, mint méltán dicsekvék, téglából épülve találván, márványossá tette. Utazott is, hogy, Vellejus mondásaként, a' béke áldását mindenfelé kiáraszsa; meglátogatta Siciliát, Görögországot, Kis-Asiát, Syriát, Galliát 'sat., sok vidékeken gyarmatokat és városokat állított. Népei oltárokat emeltek tiszteletére és tanácsvégvész által a' *Sexilis* hónap nevét Augustus-ra változtatták. Eltét fenyegető kétféle özveesküvés ment füstbe. Caepiot, Murenát és Egnatiust halálra kárhoztatá. Szerencsésb volt Cinna, kinek megkegyelmezett. Ezen nagy-lelküése gyarapítá a' hozzá hajlók szeretetét 's a' békételenkedők számát megkevesíté, úgy hogy Roma uralkodójának nem volt egyéb, mit kívánna, minthogy nemzetsége is épen úgy járjon akarattján, mint a' világ járt. Julia leányának kicsapongásai sok aggodást szereztek neki, 's keményebb volt azok ellen, kik nemzetségének becsületét sérték, mint kik életét fenyegették. A' történetírás azt vallja felöle, hogy agg korában Livia uralkodott rajta, azon talán egyetlen személy, kit valóban kedvelt. Fijai nem voltak, 's mind hugának fija Marcellus, mind leányának fiai Cajus és Lucius elhaltanak, kiket pedig következőjinek szant. Szeretett mostoha fija Drusus is korán elhalt, és csak Tiberius, ennek testvére, maradt életben, kit azonban rossz tulajdonjai miatt nem szenvedhetett. Ezen sok halálos eset, öregsége 's folyvást hanyatló egészsége felgerjeszté benne a' nyugalomra vágyást. Campaniába utazott, mellynek levegőjétől kedvező változást reménylett; azonban betegsége nőttön nőtt és Nolában meghalt (Aug. 19. K. u. 14-ben) életének 76, uralkodásának 45-ik évében. Midőn halálát közelgetni érzé, mint mondják, tükröt kért, haját rendbe szedte és a' körülállóktól kérdezte: „Jól játszottam e szerepeimet?“ Az „igen“ feleletre folytató: „tapsoljatok tehát, elvégeztem.“ Ha éltének ezen vonása bizonyos volna, characterét, politicáját és szerencsésjét helyesen rajzolna. Való, hogy önviselete mindég czélimányos és algtondolt volt és hogy az uralkodás viharai közt is mozdulatlanul tudott maradni. Céljait ügyesen eltitkolván, mások szenvedelmét és elméjét használta azok elérhetésére. Brutust meggyőzte Antonius, ezt Agrippa által. Pártját sokszor változtatta, planumait soha sem, és ügyesen tudta az uralkodást magának ajánlatni, sőt magára tolatni, holott pedig törekedéseinek az volt egyetlen célja. Azonban dicséretreke el nem hallgathatni, hogy hatalmát okosan gyakorolta, birodalmát béke áldásaival szerencsésítette, minekutána a' polgári háboru veszélyein keresztül verette. Minden nagy és jó, mi által uralkodása nevezetessé lön, tőle származott. Elevenitette a' földmívelést 's pártfogolta a' művészetet. Finom izlésű 's ügyes elméjü lévén, szerette és becsülte a' tudományokat, sőt a' költést gyakorolta is, úgy hogy nem volt méltatlan azon időkornak nevet kölcsönözni, melly az emberi nem történetében lelki műveltség által jeleskedik. Halála mély gyászba borítá népét, ez kedvelt emberét az istenek közé számlálta és tiszteletére templomokat 's oltárokat emelt.

B. L.

AUGUSZT II. (Fridrik), Saxonia választó fejedelme és Lengyelország királya; III. János Györgynek, Saxonia választó fejedelmének, második fija, szül. 1670 Dresdában, rendkívül való testi erővel és ügyességgel birt. A' legszorgosb nevelés kifejté benne az érzést minden szép és a' szellemi foglalatosság iránt. Franciaországban való mulatásának köszönő ama' finom tonust 's a' szép művészségek- 's fényüzéshez vonzó izlését, melly a' szász udvart XIV. Lajosé után, későbbben az europai udvarok közt

legfényeslibé tette. Atyjának halála után 1691 Bécsbe ment, a' hol József főherczeggel (későbbben I. József) szoros barátságot kötött, melly-öt sokáig vonzotta Austriához. Bátyjának IV. Györgynek elhunytával 1694 választó fejedelem lett. Mint ilyen 1695 az austriai sereget vezérlé a' Törökök ellen, kik berohanással fenyegeték Erdélyországot. 1696 őszszel elhagyá a' sereget, 's a' Sobieski János halálával megüresült lengyel thronus kérésársainak sorába álla. Abbé Polignac, franciaia követ Varsóban, Conti hget törekvék a' lengyel thronusra emelni. Mind ennek látszék ké dvezni, midőn Przependowski János a' szász választó fejedelmet váratlanul arra bírta, hogy ő is a' kérésársak egyike legyen. Az ország fejei Contit gyámolíták ugyan, de A. egy sereggel álla a' határon. Német statusaiban több jusait és justartásait (igényeit) eladá, 's pénz szerezze magának, hogy azon szavakat vásárolhasson, 's Badenben Austriában (Maj. 23. 1697) Catholicussá lett. Az ország rendjei Jul. 25. 1697 gyűlének össze. 27-kén kettős választás történt. A. a' magát az által erősítette meg, hogy 10,000 Szásszal Lengyelországba jött. Megveszteget és és félelem győzék meg Polignac finomságát. — Sept. 12. Krakóban megkoronáztatott, Conti kénytelen vala Danzigból eltávozni 's visszatérni Franciaországba. Thronusra léptekor megígéré A., hogy az áltengedé tt tartományokat ismét egyesítendi az országgal; öszveszővetkezék annakokáért Daniával és I. Péter czárral XII. Károly svéd király ellen Liefland elfoglalása végett. (Vö. OLIVA). De Riga ostroma, melly várost gróf Dalberg védelmezte, sokára haladt; most a' generalstatusok a' Hollandiak Rigában lévő sok áruji miatt Anál a' város mellett fogtak, A. háznál ezen ürügyet 's Rigát az ostrom alól felszabadította. XII. Károly t. i. a' dán királyt Kopenhagen falai alól megverte és (Aug. 18. 1700) a' travendali békét Daniával megkötötte, azután a' Muszliákat Narva mellett megverte 's Lengyelországba akart nyomulni; Anak tehát önvédelméről kellett gondoskodnia. Péterrel Birsenben (Mart. 8. 1701) új szoros szövetséget kötött. Így támadt ama' nevezetes 20 eszt. éjszaki háboru, mellyben A. annyit tón, mennyit státusának erejével tennie leheté. Hiv Szászai valamint a' lengyel ellenszegezedéssel, ugy a' svéd vitézséggel küzdeni kénytelenítették. Károly, ministere gróf Piper tanácsából, A-t thronusrablónak nevezé 's a' republica ügyét a' királyétól mindenkor megkülönbözteté. A' honnan A. a' Lengyelektől nyomos segítséget nem nyere. Serege, melly 20,000 Szászból álla, fmsl. Steinau alatt (Jul. 19. 1701) a' Duna mellett megverett. A' győző, Kür- és Liefland birtokában lévén, A-t a' Lengyelek által királyi székétől megfosztatni eltökélé. Hijába küldé A. ágyasát, Königsbruk grófnét, még csak meg sem hallgatták; 's midőn a' lengyel primas maga ment a' táborba alkudozások megnyitása végett, Károly kinyilatkoztatá, hogy mind addig nem fog békére lépni Lengyelországgal, míg; más királyt nem választand. Így a' harc ujra kezdődék. A' két sereg Klissow mellett Varsó és Krakó között találkozáék össze; A. nak 24,000, Károlynak félfannyi volt. De mindjárt a' csata kezdetével félre vonulának a' Lengyelek; 's Károly a' Szások vitézségének 's A. rettenhetetlen bátorságának daczára (Jul. 20. 1702) teljes győzedelmet vón, Krakót elfoglalta; de leesett a' lóról 's kificzamította lábát. Az alatt A. időt nyere, új barátokat hódítani részére Lengyelországban. A' minister, kit Leopold császár az országgyűlésre küldött vala, hasonlólag gyámolítá őt, 's így 50 ezernyi hadat nyere A., 's a' békételeneknek 6 heti idő engedtetett a' hódolásra. De ezek öszveállottak Varsóban 's Károlyt segíteni vala szándékok. Károly meggyógyula 's Pultusk mellett Maj. 1. 1702 megveré a' szász sereg maradványait. Erre Thornt foglalák el a' Svédek, 's a' Febr. 14. 1704 öszvegyűlt rendek kinyilatkoztaták, hogy A. a' lengyel koronát viselni nem képes. A' köz vélemény 's Károly akarátja Sobieski Jakabnak száná a' thronust; de Jakobot testvérelé Konstaintinnal együtt, midőn Breslau tájékán vadászá-

nak, 30 százsz lovag elfogta 's mint foglyokat Leipzigba vitte. Most ezeknek harmadik testvérét Sándort kínálák meg a' koronával; de ez nem fogadá el, 's Lesczinski Szaniszló poseni vajda választatott lengyel királynak Jul. 12. 1704. A. nem sokára ennek is hatalmát akará szegni Varsóban, mellynek őrizete csak 1500 emberből állá, de sikertelen vala próbája, noha a' svéd őrizetet fogságra vitette. — A. törekedéseinek 's a' Péter által nekie küldetett segédnek ellenére Károly meggyőző minden akadályokat, és a' svéd generalis Rehnskiöld Franstadt mellett Febr. 14. 1706 tökéletesen meggyőzte a' szász földmisl gróf Schulenburgot. Károly Szászországba nyomult. A., ki Lengyelországban az orosz seregnél maradt, szükségesnek találá a' békekötést; de Péter szót sem akara hallani a' békeségről, 's így titokban kelle maradni az alkudozásoknak. (L. ALTRANSTÄDTI BÉKE, Sept. 24. 1706.) Azouban az Oroszok, kik mind ezekről nem voltak tudósítva, A. t kinszeríték, a' svéd generalist Mardefeldet megtámadni. Ez A. alattomos szemintéseit hadi fortélynak vevé, 's A. Kalis mellett fényes győzedelmet nyere, diadalmasan jöve Varsóba 's épen a' Te Deumot énekelteté, midőn Károly feltételeit meghozák nekie. Bár melly nagy kérésértetbe jöve A., hasznára fordítani ezen szerencsés esetet, annak ideje már nem vala. A' háboru folytatása minden esetben végveszélyét okozta volna Saxonianak. Megerősíté tehát az egyezséget, 's meglátogató Károlyt Dec. 18. 1706 altranstädti táborában. Hogy tökéletessé tegye A. megaláztatását Károly, arra kinszerité, hogy a' korona kincseit és levéltárát idvezlő irással küldje Lesczinskinék. A. visszatére Dresdába, hol nem sokára váratlanul meglátogató őt Károly. Gróf Flemming, A. első ministere, azt tanácslá urának, hogy ellenségét fogja el, de Auguszt bosszankodva utasította vissza ezen tanácsot. Ennekutána Saxonia belső kormányával buzgón foglalatoskodott; fényszeretete sok költségbe veré, 's ez által tenkre került kincstára. 1708 idegen név alatt jelen volt Német-Alföldön a' Francziák ellen viselt háboruban. 1709 visszahítták Lengyelországba. XII. Károly, megveretvén Pultawa mellett, Szaniszlót többé nem védelmezheté, 's Flemming egész erejéből azon iparkodott, hogy a' Lengyeleket A. hatalma alá hódítsa. Immost feloldá A. az altranstädti tractatust, Lengyelországba méne egy sereggel, hol kedvezőleg fogadták; Szaniszló követőjinek közbocsánatot hirdete, arra bírá a' pápát, hogy a' Lengyeleket ama' fejedelemnek tett esküjök alól feloldaná, 's ezen cselekedeteit nyilván igyekezék igazoltatni. Ismét kedvező planuminál vala: Svédországon bosszút állani 's meghódítani a' Lengyeleket. Thornban Péterrel újra öszveszövetkezék. Erre mind a' két hatalom, egyesülvén Daniával, Pomeraniába seregeket jöveté. De Svédország lanckadságának daczára élénken ellenált ezen megtámadásnak, 's Dec. 20. 1712 a' svéd generalis Steinbock fényes győzedelmet von Gadebusch mellett a' szövetségeseken, kik Wismar és Stralsund ostromával kénytelenek voltak felhagyni. A' Törökök mozgalmai- 's Poroszország beavatkozásával foglalatoskodának A. és Péter a' köv. eszt., mig 1714 Braunschweigban békealkudozások nem kezdődének. Mindnyájok tul csapongó igényei csekély mértékben bízatanak jó kimenetellel, 's XII. Károly egyszerre megjelenék Stralsundban 's a' háborut buzgón folytatni szándékozá. Károly ellen új szövetség állott fel, mellynek főindítója A. vala. Stralsund Dec. 11. 1715 megadá magát. Svédország vesztéhez közel lenni látszék. De gróf Görz, ki Muszkaországgal alkudozásokba lépek, egyenletlenség magvait szóra a' szövetségesek közé, 's Péter épen Károlyal szándékozá egyesülni A. ellen, midőn Károlynak 1718 történt halála a' dolognak véget vete; A. fegyvernynyugvást kötött a' Svédekkel 1719, melly 1732 békévé változott. Erre Lengyelországban a' szász seregek ellen támadt egy szövözetet, mellynek feje Ledekuski, egy nemes ember, vala. A' Szászok látván, hogy minden felől megtámadtatnak, megadák magokat. Végre megkötöttet a' varsói egyezés

Péter közbenjárására A. és a' respublica között 1716. A' szász seregek elhagyák a' királyságot, 's A. felhagyván ideájával, hatalommal meghódítani a' nemzetet, mondja egy nevezetes historicus, más utakon törekvék eljutni céljához. Egészen a' puhaságnak 's jólélésnek adta magát. Udvara egy volt a' legfényesbek és legmiveltebbek közül Európában. A' Lengyelek, kiknek erkölcsi általjában hajlandók valának kicsapongásra, királyok veszélyes példáját igen követék, 's ha uralkodása első éveit nagy országmozgalmak bélyegzék, az utolsó esztendőben határtalan luxus és erkölcsi romlottság hatalmazott el. Bámulattal olvassuk még most is az A. adta innepek leírását. Azt is beszélik, hogy Fridrik Vilmosnak, a' porosz királynak, 12 porcellán vásáért 12 dragonosregimentet engedett által. Azonban alattvalóji nagyon szerették A. t. Rangját méltósággal tartotta fen az europai hatalmak között. Halála innepei- 's planumainak közepette érte el. Mh. Varsóban, a' hova országgyűlés tartása végett utazott vala, Feb. 1. 1733, 's Krakóban temettetett el. Hitvesétől, Krisztina Eberhardine, a' brandenburg-kulmbachi markgróf leányától, egy fija maradt Fridrik Auguszt; ágyasaival ellenben számos gyermekeket nemzett. Königsmark grófnétől született a' híres Saxoniai Móríc. (Vö. COSEL grófné).

AUGUSZT III. (Fridrik), Saxonia választó fejedelme és lengyel király, II. Auguszt fija, szül. Dresdában 1696, atyját a' választó fejedelemségen 1733-ban követte. Az esztendő végével XV. Lajos Lesczinski Szaniszlót, kinek leányával egybekelt vala, ismét a' lengyel thronusra emelni igyekezék; de Franciaország távollága miatt a' választás gyámolítására elegendő seregeket Lengyelországba nem küldhete. A' lengyel nemesség egy része külön vált a' választási napon, 's egy orosz seregtől segítettvén, III. Auguszt választatott, de köz akarattal csak 1736 a' varsoi békegyűlés alkalmával esmertetett királynak. Jóllehet atyja nagy és szeretve méltó tulajdonságainak hijával, a' külső dolgokban egészen annak példáját követé 's fényes innepek és kicsapongó udvartartás által különbözteté meg magát. Festésekre 's muzsikakarjának tartására temérdek summákat költött. A' vadászatot szenvedelmesen szerette. A' kormány bajait első ministere- és kedveltjének gróf BRÜHLNEK (l. e.) engedé által, a' ki elég ügyes vala a' gyenge, de kevély 's méltóságát féltő királyt azon hiedelemben tartogatni, hogy egyedül ő maga gyakorolja a' főhatalmat. Mind a' kettőnek politicája nem vala egyéb, mint tökéletes függés Muszkaországtól. A. nak inkább tetszett a' lakás Dresdában mint Varsóban, és sokáiglani távollétének ideje alatt Lengyelországtól itt a' kormány teljes munkátlanságba sülyede. Soha sem voltak az esztendőnkénti országgyűlések nyugtalanabbak, de soha ezáltalabbak sem, bajthatatlan makacssága miatt a' rendeknek, kik többnyire legcékevényebb ürügyből oszlának szét. A. szerette, ha a' kedvelt Saxoniba visszatérhete, 's így ama' nagy ország kormány nélkül volt csaknem 30 éviglen. Ezen zavarok közepette még is melegevde látszék az ország és boldognak. De midőn II. Fridrik Slésiát elfoglalta, A., Poroszországnak hirtelen nagyobbulta által nyugtalanittatván, Dec. 1742 és Maj. 13. 1744, és a' Maj. 18. 1745-ki leipzigi tractatusban Magyarország királynéjával egyesült. (Vö. MARIA THERESIA.) Lekötelezé magát, hogy a' királynénak azon pénzen, mellyet Anglia és Hollandia fizetend nekie, 30 ezernyi segédhadat állít, és Slésiába vezérelteté azokat, hol az austriai sereggel egyesültek, de Hohenfriedberg mellett teljesen megverettek (Jun. 4. 1745). Fridrik immost a' Szászokat maga támadta meg, 's Dessaui Leopold Kesseldorf mellett Dresda falai alatt újra megveré a' szász sereget Dec. 15. 1745. A. elhagyá a' fővárost 's festéseit és porcellanzánját szabadítá meg, a' status leveltarai pedig a' győzedelmes kezeire jutának. A' dresdai békekötésnél fogva (Decemb. 25. 1745) a' következő esztendőben visszanyeré A. Saxoniat. 1756 ismét háboruba keveredék Poroszországgal. Fridrik nem fogadván el a' neu-

trálási ajánlásokat, A. Sept. 10-én Dresdát elhagyá 's a táborba veté magát, melly Pirna mellett álla, hol 17,000 Szasz volt egybegyülekezre. Fridrik körülfogá itt a Szászokat, kik Oct. 14. mint foglyok kénytelenítették megadni magokat. A. elébb a Királykövön, aztán Lengyelországban kerese menedéket. Itt, hol már ennekelőtte sem igen becsülték tekintetét, Saxoniát elvesztvén, még lejjebb süllyedett. Katalinnak az orosz thronusra jutása sok bosszuságának uj forrásul szolgált, mivel a nagy császárné minden kitelhető módon igyekezék a lengyel thronustól eltávoztatni a szász fejedelmeket, kik Franciaország szövetségesei valának. Alig köttetett meg a hubertsburgi béke, A. Varsóból azonnal visszatért Dresdába, a hol is Oct. 5. 1763 mh. Ó is, valamint atyja, Catholicussá lett Bolognában 1712. A szász választófejedelemségben fija Fridrik Keresztély, a lengyel királyságban Ponia-towski Szaniszló vala utánja.

AUNOY (Marie Catharine Jnmelle de Bernewille, grófné), szül. 1650, mh. 1705; alkotója a tündérmeséknek, mellyek a magok idejében nagy szerencsére kezdenek jutni Franciaországban. Könnyű 's kellemes, de igen bő beszédü stýlusa. Négy köteteiben „*Contes des fées*“ csaknem mindég igaz, az ő idejében különös körülállások által érdekletessé lett történetek szolgálnak alapul, mellyeket elmés előadása és pótlékai által szépitett románformában bocsáta világ elejébe. Az intrigákat (szövevényeket) philosophice szerette kifejteni. Ezen módot bebizonyította a „*Voyage en Espagne*“, a „*Mémoires de la cour d'Espagne*“ a „*Mémoires de la cour d'Angleterre*“ a „*Mémoires historiques de ce qui s'est passé de plus remarquable en Europe depuis 1672 jusqu' en 1679*“ sat; de meg nem bocsánandó hibája, mondja a criticus Auger, azon sorány galenteria, mellyel költeményeiben egy némelly hőse előáll. Ezt azonban akkor az udvari tonus hozta magával. Házassági életének egy története szolgált egyrészt alkalomul, hogy szellemét illy románosan mivelte ki, ha be nem bizonyul, hogy azon irányt már korábbi neveltetése adta nekie, mellyet nagy nénje mad. Deslogés-tól vón, a ki XIII. Lajos uralkodásakor éle 's idejében igen nagyelmű asszonyoknak tartaték. D'Aunoy férjét t. i. 3 földije felségsértéssel vádolá, e' miatt elfogták 's kemény vizsgálat alá vetették. Noha ártatlan vala, a' halál veszélyében forgott már, midőn vádjainak egyiké halálos betegségbe esék, 's hogy abszolutiót nyerhessen gyontatójától, a' vádnak valótlanágát minden környülményekkel együtt kinyilatkoztatta. bb.

AURENG-ZEYB (a' thronus disze), szül. Oct. 20. 1619, ezen nevet nagyatyjától Djehangyurtól vevé, kinek birtokában vala akkor Hindostan. 9 eszt. vala, midőn gyenge boldogtalan atyja Shah-Djehan jutott az uralkodásra. A.nak sok imádkozásából, magányhoz hajlandóságából már ifju korában elrejtett képmutatása 's messze csapongó planumai kitüntének. Felvétvén magát a Fakirok közé, az ő ruháját viselé 's Medinába a' nagy propheta sírához menni szándékozáék. De 20 évében félre tevé a' Korant, mellyet szüntelen'hóna alatt hordott, szerencsével 's ügyesen vezérle egy hadi sereget 's Dekhan helytartójává lón. Itt egykor szeretete 's barátsága bizonyosságait akará adni a' Fakiroknak, nagy vendégletre meghívá őket, 's bár mint huzakodanak, uj, illendőbb öltözetet magokra venni kinszeríté. Az ő ruhákat megégetteté és sok aranyt ezüstöt talála azokban, a' mi nagy szolgálatot tón nekie a' testvérével viselt habornuban. Testvérit ellenkedésbe ejté 's tenkre veté egyiket a' másik segítségével, atyját pedig haremének belsejébe csalá 's ottan fogva tartá. Ezzel egymás után kivégezteté őket, 1659 Hindostan thronusára lépék 's Aalem Guyr nevet vón fel. Bár kegyetlenség bélyegzé utjait, mellyeken czéljához jutott, uralkodasa mind a' mellett böles vala, népe boldogságát előmozdítá, az igazság kiszolgáltatására 's az erkölcsökre sanyarul ügyele és saját hatalmát igyekezék megalapítani. Két fíját, kik ellene pártot ütni indulának, tömlöcz-

re vetteté 's lassan emészto méreggel végezteté ki. Sok háborút viselle 's Golcondát elfoglalá és Visapurt, 's lassanként a' Marattokat hazájokból teljesen kiűzte. Mh. Feb. 21. 1707, uralkod. 51 évében. Az ő, most elpusztult lakhelyét Aurungabadot Seely „*Wonders of Elora*“ (London 1824) című munkájában írta le. Halálával a' Mongolok birodalma elhanyaglott. Fijai között azonnal háboruk ütének ki, 's több meghódított tartományok függetlenké tevék magokat.

AURORA (görög Eos), Hyperion és Thia leánya, Helios és Selene testvére. Fénye, noha a' Titanok nemzetségből származott régi istenségek egyike volt, az újabb istenek között is fenmaradt. Astraeus nevű Titanal, Crinus fiával, Zephyrus, Boreas és Notus szeleket, a' hajnalcsillagot és a' csillagzatokat nemzette. Az isteni lovak Lampus és Phaeton által vonatva, emelkedik az Oceanus mélyéből, rózsaujjakkal fogja fel az éj fátyolát 's világol a' földnek, míg a' napfény elő nem sugárzik. Azon halandók közül, kik szépsége Aurorát megbajolta, főképen Orient, Tithont és Cephalust emlegetik a' költők.

AUSONIUS (Dec. Magnus), Romának leghiresb költője a' 4-dik században, Burdegalában (Bordeaux) szül. 310-dik körül. Sok jeles tanítók alatt tanult 's idővel hazájában ekeszenszólást tanított, honnan hire az egész birodalomban elterjedt. Valentinianus reábizta fijának Gratianusnak nevelését, és későbben quaestorrá és praetorii praefectussá tette. Hogy Gratianus a' thronusra lépett, tanítója iránt nem kevesbbé volt hálaadó, 370-dik körül consulnak nevezte Galliában. Gratianus halála után Burdegala mellett mezei jószágán élt barátjainak, a' tudományoknak és falusi örömlőknek, és meghalt 394-b. Mivel Valentinianus keresztény volt, hihető Ausonius is az volt, költeményei is ezt bizonyítják. Költői becsé iránt nem egyeznek meg a' műbirák; tagadhatatlanul elmés és tudós költő, hanem előadásmódját 's versalkotását időszakának hijányai bélyegzik, és nyelve nem tiszta. Írt epigrammákat, idylliumokat, epistolákat 's. Legbecsesben adatott ki-Bordeauxban 1575—80, 2 dar. 4., Parisban 1730, 4., a' 1760—70, 4 dar. 12.

B.L.

AUSPICIA, I. AUGURES.

AUSTERLITZ, kis város Morvában, híressé lett a' csata által, melly a' három császár közt ottan folyt Dec. 2. 1805. Napoleon egy részről, Ferencz és Sándor császárok más részről állottak, Napoleon hadjait szemelyesen, az austriai és orosz egyesült sereget a' Muszka Kutusoff vezeté. Ez iszonyuan megveretett, 's a' csata következése a' posonyi békeség volt Napoleon és Ferencz császár közt. (L. POSONYI BÉKEKÖTÉS).

Gr. Majláth János.

AUSTRALASIA, Uj-Hollandiának legszelsőbb éjszaki része, mellyet 1824 Barlow kapitány foglalt el SIDNEYT (I. e.), hogy itt és az innen 3 napi hajózásonyra távol lévő Melville és Bathurst szigeteken britanni colóniát alkosson, melly Kings-Cove nevet visel. Szélesebb értelemben a' Britusok minden Australiában lévő colóniákat Australasiának nevezik. (L. C. WENTHORTHNAK „*Statistical account of the british settlements in Australasia*“-ját London 1825.) (L. UJ-HOLLANDIA.)

L—ú.

AUSTRALIA, a' földnek ötödik része, melly elejénte Déli-Indiának, és sok szigeteiért, mellyekből áll, Polynesiának, Szigetvilágnak, nevezetett; nevét a' régi világtól dél felé való fekvésétől kapta. A' föld ezen részének feltalálására való első lépés már akkor meg volt téve, midőn Amerika és a' déli tenger esmeretes lett az Europaiak előtt. Magelhaens, a' ki legelőször hajókázta körül a' világot, a' spanyol királynak, a' kinek szolgálatjába állott a' portugaliából, azt ígérte, hogy napnyugt felé való utazása által a' molukki szigetekhez fog jutni, 's ezen tengeri útjában Mart. 6. 1521 felfedezte a' Ladronokat (Tolvajszigeteket), egy szigetcsoportot, melly egy alkotó része Australiának. Magelhaenst kell annakokáért a' föld ezen része feltalálójának tartani, mivel ő törte meg az australian szigetvilágnak felfedezésére vezető utat. 300 eszt. mult

el, míg a' szigetek mindnyájan feltaláltattak, mellyek Australia névvel neveztetnek. Magelhaens után több spanyol hajósok folytatták a' fedezést, kiváltképen Alvaro de Mendana, a' ki fedezte fel a' 16-ik száz. utolsó negyedjében a' Salomon és Marquesas nevű szigeteket és a' Társaság- 's Barátság-szigetein keresztül evezett, a' nélkül mindazáltal hogy azokat megnézte volna. Fernandez de Quiros, a' ki őt 3 tengeri utazásban kísérte, délibb utat vett, a' déli tengernek szigetekkel leggazdagabb részére talált 's általa lettek esmeretesekké a' Társaságszigetek és a' Szent Lélek tartománya. A' 17-ik században a' Hollandusok kezdettek új fedezéseket tenni, kik által fedeztetett fel több apró szigeteken kívül a' legnagyobb australian sziget, melly rólok Uj-Hollandiának neveztetett, jóllehet neminemi bízósággal Uj-Hollandiának feltalálása 100 eszt. tétetik elébb 's a' Portugaliáknak tulajdonittatik, hanem az ezek által felfedeztetett tartományok az orszagló széktől, ugy látszik, eltitkoltattak 's azután feledékenységbé mentek. Uj-Hollandiának partjai: Edelsland, Nuytsland, de Wittsland, még most is a' hollandiai fedezőkről neveztetnek így. A' Hollandiá Tasmann és az Angol Dampier folytatták az elkezdett fedezéseket. A' 18-ik száz. közepe táján igen munkások voltak Australiának szorosabb megismeretetésében az Angolok Byron, Wallis és Carteret és a' Francia születésű Bougainville. Hanem a' föld ezen új részének szorosabb megvizsgálására nézve kétség kívül James Cook (I. e.) szerzett legnagyobb érdemeket 1768—1779, mivel az említett szigeteket helyesebben megismertette, az annakelőtte felfedeztetett, de ismét elfelejtetett szigeteket újra feltalálta és az elébbeni felfedezéseket Uj-Caledoniával és a' Sandwich szigetekkel bővítette. Cook után vetélkedtek egymással az Angolok és Franciaák Australiának Európával való szorosabb megismeretetésében. Az újabb időkben Entrecasteaux, Grant, la Peyronse, Bandin, Flinders, Krusenstern és Kotzebue gazdagították Australiáról való esmereteinket. Kétség kívül még most is fekszenek ezen a' roppant tengeren olyan szigetek, mellyeket még soha sem láttak az Európaiak, sőt Australiának már feltalált tartományai közül is még csak a' partok esmeretesei. Australiának minden szigeteit az Asia keleti és Amerika nyugoti partjai közt fekvő csendes vagy déli nagy tenger folyja körül. A' szigetek a' szélességnek 70 's a' hosszúságnak 113 gradusai közt fekszenek, a' d. sz. 50°-tól az éj. sz. 25°-ig 's a' hossz. 90—280° közt (Ferrótól véve) terjedvén el. Kiterjedése 170,000 nsz. mf. Uj-Hollandia egyedül csaknem olyan nagy, mint Europa. Mind ezeket a' szigeteket ugy lehet nézni, mint egymással öszveköttetésben lévő heglánczokat, mellyek a' tengerből emelkednek fel és éjszokról délkelet felé menő irányban, kétfős sorban, a' közép és első hegyek módjára, Uj-Hollandiát, mint ezen hegyek törzsökét, körülveszik. Az ezen szigetek vagy heglánczok közül Uj-Hollandiához legközelebb lévő sziget Uj-Guinea, 's legutolsó Uj-Seeland; a' második sor a' Ladronoknál kezdődik 's a' Hajós- és Barátság-szigetekig megyen, a' honnan nyugotról keletre menő irányt veszzen. Ezen csaknem egymásba ragadt szigetsoroktól a' Sandwich szigetek egészen külön vannak valva.

Australiának földje, kiváltképen a' forró földöv alatt lévő szigetekben, termékeny. Az Európából ide általplántált növények igen jól tenyésznek. A' szigetek közül némelylek alacsonyok és láposak, másoknak meredek kősziklapartjaik 's eredeti, kőterületekből 's bazaltból alkotott hegyeik vagynak. Legmagasabb esmeretes hegyek a' Sandwich szigeteken lévő Mauna-Roa és Uj-Seelandban a' Pic-Egmont, mellyeknek magassága 14,000'. Ezen hegyek közül sokak vulkán vagy tűzokádó eredetűek, mások vagy a' tenger fenekétől fogva egészen a' tenger színéig korall átlatok által vannak felépítve, vagy a' tenger kősziklájira való építés által emelkedtek fel, megnagyobbodván és fővenyombokkal vétetvén körül, melly által a' hozzájuk való közelítés veszedelmes. Még eddig az australian hegyek belső minémisége 's alkotatása nem vizsgáltattak meg és így még előttünk esmeretlenek, mivel Uj-Hollandiának, Uj-Guineának és

Uj-Seelandnak csak partjai és a hozzájuk közel lévő hegyek 's ezek is futólag nézethettek meg a természetvizsgálóktól; a többi szigeten való tartózkodása is az Europaiaknak hasonlóképen rövidebb volt, hogysen ezek azokat szorosabb vizsgálat alá vehették volna. Az újabb időkben próbát tettek az Angolok, Uj-Hollandiának kel. partjairól, ahol vannak az ók gonosztévéőkölből álló coloniái, a belsőbb tartományokba benyomulni. Hanem az ezen coloniáktól nyugotra eső, éjszaktól délre nyúló bércek, mellyek kék hegyeknek neveztetnek, meredek kősziklás oldalai, borzasztó mélységei és az egymás megett mindég magasabbra és hozzájuk járulhatatlanabbal feltornyozó hegyek miatt a belső részek megismerésére tett próbátételek sikertelenek lettek. Végre Nov. 1813 egy kárvans. nevű Angol a kék hegyeken csakugyan keresztül ment 's 1815 ezeken a hegyeken keresztül egy országot csináltatott. Altljában vére a kel. partokról a tartományba, melly a napnyugoti partokig 600 német mföldnyire terjed el, még csak 30 német mföldnyire mentek be az emberek. Szembetűnő a földnek ezen részében a nagy folyó vizek nem léte, jóllehet többnyire a szigetek közül mindeniknek van vize. Az Uj-Hollandiában feltalált folyó vizek csak a tengereknek keskeny ágai, mellyek mélyen benyulnak a száraz tartományba, sósak mint a tenger, és a mélyekben a tengertől jó távol is lehet tenger módjára való felduzzadást és lepadást tapasztalni. Egy csekély parti folyó ömlik a tengernek mélyen benyuló ágába. Az új-hollandiai folyó vizek közt legnagyobb a Hawkesbury, mellyen a szárazra befelé a legnagyobb hajók is 10 mföldnyire evezhetnek, 's 150 ölnyi széles. A kék hegyeken túl a Macquarie vize fedeztetett fel, melly több folyó vizekkel együtt posványokba veszed el. Oxley tudósítása szerint Uj-Hollandiának belső részében hihetőképen egy nagy tó van, mint a Caspium tenger, mellyből folynak a folyó vizek. Australiának éghajlata, mivel a forró és a déli mérsékelt földön alatti fekszik rész szerint forró, altljában mindazáltal kevesebb fűkaszító drévségű, mint a hasonló szélesség alatt lévő asiai és afrikai tartományokban, rész szerint pedig mérsékelt, kellemes, tisztai és egészséges. A déli félgolyóbison fekvő australianai tartományok is hidegebbek, mint az éjszaki félgolyóbison lévő. Australiának termései rész szerint ugyan azok, mellyek a földnek szemben lévő vagy éjszaki oldalán találatnak, rész szerint csak ott találatok, a millyenek a szárnyatlan, tollatlan 's szőrös szárnyas állatok, madárorru 4 labu állatok, fészék nélküli sasok 's sat. Emlős állatai, következésképen ragadozó állatai is, kevesek. Az állatok országából van: känguruhja (ugró patkánya) melly 100—150 fontot is nyom, wombatja (mind a kettő a fahordó állatok közé tartozik), madárorru állatja, melly talán az egész világon legcsudálatosabb, emlős állati testéhez a természettől madárfejet vagy orrot kapván, dingója vagy új-hollandiai kutyája, új-hollandiai repülő 2 fogu nárválja, sertése, patkánya, denevére, ezethala, tengeri medvéje, tengeri oroszlánya és tengeri elefántja. Lovat, szarvas marhát, juhot és kecskét az Europaiak vittek oda. A madarak közül, mellyek itt tollaik igen gyönyörű színe és formáztatása által különösen szépek, csak a papagájok és paradicsommadarak sok nemeit, az új-hollandiai kazuárt, melly 70 fontos és a kel. indiait nagyságával és tollainak szépségével felülmulja, a pompás mararát, mellynek igen szép farka csudálkozásra méltó, és a fekete hatynt jegyzem meg; vannak tyukjai, galambjai és kacsái is. Halakkal, mellyeknek itt több még eddig ismeretlen nemei találatnak, a partok igen gazdagok; hasonlóképen igen nagy a bogarak és héjas állatok különbfelésege is. Még gazdagabb Australia a plánták országára néve; csak Uj-Hollandiában mintegy 1000 új plánták fedeztetek fel. A kisebb szigetek mindazáltal gazdagabbak a tápláló eledelül szolgáló növényekre néve, mint Uj-Hollandia. Nevezetes plántái: a sago-, aneka-, és kokuspálmák, az eukalyptus (olyan fák, mellyek 180 magasak 's 30' kerületűek), a kajaputfák, gummifák, kenyérnek fa-

guajar, pizang, katappadiófa, rotang, kazuarina vagy horfa, melyből készítik a lakosok legtartósabb fegyvereiket és házi eszközeiket a papiroseperfa, mellynek finom hártýjából különbféle mivek készíttetnek, czitrom-, narancs-, figefa, czukorplánta, borsfa, részegítő-borsfa, mellyből készíttetik az ava nevű főbódító ital, pamutplánta, új-seelandi len, melly igen jó czérnát ad, batatt, yams, aarongyökerek, mellyek teszik a Sandvich szigeten lévő mezei gazdaság főtárgyát 'sat. Az európai gabonáknak és kerti veteményeknek, gyümölcsöknek, mandola, gránát alma, dohány, kender, len és komló az Európaiak által plántáltattak oda által. A még kevéssé megvizsgált ásványok országából van reze, vasércze, gránitja, porphyryja, bazaltja, chalcedonja, agátja, jodéje vagy napkeleti veseköve, márványa, mesze, kősója 'sat. Australia népessége igen keves; általjában véve 10 embert sem lehet egy nesz. m földre tenni, mivel a lakosok száma csak 3,700,000-re tétetik. A lakosoknak 2 főneme van, az egyik Neger formájú, melly Papuasnak neveztetik, 's a másik egy külső formájára 's teste állására nézve az Európaiaktól kevéssé különböző nem, melly a malayihoz számláltatik. Ezen két főtörzsök öszveelegyedéséből különbféle középnemek származtak. A Papuasok Uj-Hollandiában, Uj-Guineában, Louisiádeben, a Salamon szigeteken, az Uj-Hebrideken, Uj-Britanniában és Uj-Caledoniában laknak 's főképen Uj-Hollandiában kiálló ajakaik és gyapju forma hajok van, mint más Negereknek, kiktől igen vékony és sovány karjaik 's lábszáraik által különböznek. Ez a Neger nem nagyon utána van a másodiknak, azaz, a Malayinak, a testi alkotásra nézve, kiváltképen Uj-Hollandiában, a hol a lakosoknak kellemetlen 's majom formájú ábrázatvonásaik vannak, a testi és lelki pallérozódásnak legelső lépcsőjén állanak és minden polgári alkotmány 's vallás nélkül vad állapotban élnek. Nagy szájak vastag kigörcbült ajakaikkal úgy nyulik ki, mint valamely orr, 's még erre lapos kicsiny orrok el vesz. Mellyen beesett szemek fortélyos vadságra mutatnak inkább, mint ostoba jó indulatra. Meztelenek vagy csak álatok bőreivel könnyen felöltözve keresnek halakat, másznak a fákra, vagy ejtik el néha a könnyen elfogatható känguruhokat 's mindent csaknem nyersen esznek meg; a madarakat alig kopasztják meg. Az Uj-Hebridek és Uj-Caledonia lakosai, kik hasonlóképen a Papuasokhoz számláltatnak, elesett ellenségeik húsát is megeszik; mindazáltal vannak pizanggal, yams- és aarongyökerekkel bevetett földjeik. A malayi főtörzsök, melly az ausztrali szigeteket, u. m. a Barátság-, Társaság-, Sandvich szigeteket 'sat. lakja, a legszebb és legrendesebb testalkotással 's testi formával bir, mellyel csak az emberi nemzet akarmelley éghajlat alatt ékeskedik. Bőrök színe néhol nem barnább, mint a Spanyoloké és Olaszoké, sőt olly asszonyokat is láttak az utazók, a kik tökéletesen fejérek, mint a legszebb európaiak. Általjában véve ezen szigetbeli lakosok jó indulatu, társaságos, szelid, vidám és könnyen gondolkozó emberek; mindazáltal abban minden utazók megegyeznek, hogy a lopásra hajlandók 's feleségeiket és leányaikat minden tartózkodás nélkül feláldozzák az Európaiak buja kívánságának. Némellyeknél közülök az emberhússal való étés és emberekkel való áldozás is szokásban van. Falukban laknak, mellyekben közönséges épületek is találhatnak; mesterséges metszett munkával felczifrázott esónakokat, különbféle eszközöket, házi bútorokat és fegyvereket készítnék kőből és fából, melly miveket, nem lévén ahhoz alkalmas eszközzeik, valóban csudálni kell; hálókat, kosaracskákat, köteleket, igen finom gyékényeket és ruházatjokra szükséges materiákat csinálnak, mellyeket igen szépen meg tudnak festeni; földjök mivelése leginkább aarongyökér, yams- és krumplitermesztésben áll 's polgári öszveköttetésben élnek, mellynek talpköve systema feudale forma. Fő- és alisteneket tisztelnek, papjaik vannak és az áldozás szokásban van nálok, 's igen testi képzelődések van a más életről. Közönségesen moraiik vagy temetkező épületeik azok a helyek, mellyekben tisztelik

isteneiket. Az angol ténitők a Társaság és Sandwich szigeteken elterjesztették a keresztény vallást. Minden szigetbeliek közt a SANDWICH SZIGETEK (l. e.) lakosai az Európaiakkal való esmeretségeknél fogva a paléozóidásban legelőbb mentek. Australiának ezen lakosain kívül most Európaiak is találtak ott; a Sandwich szigeteken kevesen, ellenben az Angoloktól Uj-Hollandiának kel. partjain az ide szállított gonosztevőkből alkotott coloniában 50,000-en felül. Vandiemen tartományában is vannak keves számmal. 1824 Nagy-Britannia minden a' szél. 129—135° közt fekvő australian szigeteket és tartományokat, Apsleyvel, Clarence szorosával és a' Koburg félszigetén lévő Port Essingtontel együtt birtokába vett. Australiának fő alkotó részei, sok apró egyenként fekvő szigetein kívül, ezek: Uj-Hollandia, Vandiemensland, Uj-Guinea, az Admiralitás szigetei, Uj-Britannia, Salamon szigetei, Charlotte királyné szigetei vagy a' Santa Cruz archipelagus, az Uj-Hebridek vagy a' Szent Lélek tartománya, Uj-Caledonia, Uj-Seeland, a' Pelewi-, Carolini vagy Uj-Philippini-, Marian vagy Ladron-, Monteverdos-, (zöldhegyi) Mulgrave-, Halász-, Barátság-, Blighs-, Hajós-, Társaság-, Marquesas-, Washington- és Sandwichszigetek. L. Hassel „*Erdbeschreibung von Australien*,” Weimar 1825.

AUSTRALIAI OCEANUS, I. DÉLSZAKI TENGER ÉS KRUSZTERN.

AUSTRIAI CSÁSZÁRSÁG. Alkotó részei: I. Az austriai örökös statusok, mellyek egy részét teszik a' német szövetséges statusoknak 's e' következő tartományokat foglalják magokban: 1) az austriai főhercegséget (709 nsz. mf. 2,075,400 lak.), melly a) Ensen alól lévő vagy Alsó -Austria (369 nsz. mf. 1,120,000 lak. Bécs nevű fővárosával), b) Ensen felül lévő vagy Felső -Austria osztatik, mellyhez tartoznak az inni, hausrucki és salzachi vagy salzburgi kerületek (a' SALZBURGI HERCEGSÉG, l. e.) 340 nsz. mf. 790,000 lak.; 2) a' steiermarki (styriai) hercegséget, 399 nsz. mföldön 840,000 lak. 3) a' hercegségre emelt tirolisi grófságot, a' Salzburgtól elszakasztatott részekkel és a' vorarlbergi uradalmakkal, 519 nsz. mf. 775,000 lak. 4) a' cseh királyságot Egerrel és Aschal, 956 nsz. mf. 3,673,000 lak. 5) a' morvai markgrófságot keleti Slésiával, 481 nsz. mf. 1,991,000 lak.; 6) a' Galitiában fekvő, hanem mivel hajdan cseh feudum és slésiai hercegség volt, a' német szövetséghez számlált auschwitz hercegséget, 87 nsz. mf. 335,190 lak.; 7) az illyriai királyságot, 520 nsz. mf. 1,130,000 lak. melly a) a' laibachi guberniumból vagy a' kraini (carnioliai) és kárntheni (carinthiai) hercegségből b) a' triesti kormánykerületből vagy a' tenger melléki tartományból (153 nsz. mf. 380,000 lak.) áll. — II. A' magyar örökös statusok (5,904 nsz. mf. 11,900,000 lak.), mellyek következő részekből állanak: a) a' magyar királyságból, a' tót és horvát királyságok polgári kerületeivel, öszveséggel 4,180 nsz. mf. és 9,472,000 lak.; b) az erdélyi nagyfejedelem-ségből, ide nem számlálván katonai határszéleit, 866 nsz. mf. 1,440,000 lak.; c) az austriai katonai határszél tartományából, u. m. 1) Horvátországban az 1824 egyesített banáli, varasdi és karlstadi fő katonai kormányzatskból, mellyek közül a' banáli határszél 47 nsz. mf. fekszik 96,000 lak., a' két generalatus 237 nsz. mf. 301,200 lak.; 2) a' tótországból 139 nsz. mf. 244,000 lak.; 3) a' magyar és banáti határszélből, 182 nsz. mf. 205,000 lak.; 4) az erdélyi katonai határszélből, 253 nsz. mf. 147,300 lak. — III. Dalmatia Ragusával és Cattarával, 275 nsz. mf. 377,000 lak. IV. A' lombardi-velencei (venetiai) királyság, 851 nsz. mf. 4,280,000 lak. — V. A' galitai és lodomeriai királyság Bukovinával, 1,540 nsz. mf. 4,320,000 lak. E' szerint az austriai monarchia öszveséggel 12,250 vagy Hassel szerint 12,151 nsz. mf. fekszik és mintegy 32 mil. lak. foglal magában. Ezekon kívül az austriai ház mellékágai, a' toscanai és estei (modenai és massai), 495 nsz. mföldet bírnak, 1,680,000 lak. Az austriai népek közt legszámosabbak: 1) a' Slavusok vagy Tótok, 14,880,000

2) a' Németek, 5,900,000; 3) Olaszok, 4,400,000; 4) Magyarok, 4 mil. felül; 5) Oláhok, 1,800,000; 6) Zsidók, 470,000 7) Czigányok, 110,000. 8) Örmények, 13,500; 9) Görögök, 4000; ezeken kívül laknak még az austriai monarchiában Clementinusok, Törökök, Albanusok, Francziák 'sat. A' népesség legnagyobb a' lombardi-velencei királyságban, a' hol 1 nsz. mfre 5,029 (a' majlandi provinciában 9,861) lakos jó; azután következnek Csehország, Morva, Austria, legkisebb a' népesség a' katonai határszéli tartományokban, Carinthiában és Tirolisban, Salzburgban és Dalmatiában. Az egész monarchiában 783 város, 637 külső város, 2,120 mezőváros és 68,975 falu van. Legnépesebb városai: Bécs, Majland, Praga, Velence, Pest, Lemberg, Verona, Debreczen. Számos, részszerént hajókázható folyó vizei közül említést érdemelnek: a' Duna, Ens, Morava, Leitha, Rába, Dráva, Száva, Po, Elbe, Moldova, Eger, Oder, Weichsel (Vistula) és Dniester; mintegy 30 (ezek közt 7 nagy) a' mostani császár uralkodása alatt csináltatott csatornakozditja elő a' hajókázást. Tavai közt nevezetesek: a' Balaton, Fertő, a' palicsi, cirknitzitő és a' Lago Maggiore. Hegyei: 1) az Alpések, mellyek 2,284 nsz. mföldet borítanak el; Ortles nevű csucok 14,466, a' Grossglockner 12,239, a' Hohenwarts 10,392, a' Wiesbachhorn és Hochhorn 10,600 — 11,000, a' Terglou 9,744, a' Watzmann 9,600, a' Brennkogal 9,000 lábnyi magas; 2) a' Sudetek (fejér rét, 4,500' magas), Paschkopol; 3) a' Kárpátok. Éghajlatja a' tartományok fekvéséhez képest különböző. Termékei: arany mind ázott mind mosott, eszt. mintegy 3,900 mark; ezüst eszt. 10,000 mark, réz 40,000 mázsán felül, ezin eszt. 1800, vas 1,250,000 mázsa, kénese 5240, cinobrium 7800, kobald 1600, kalamincz és cink 6,950 mázsa, egérkő, chromercz, tellur, urán, piszkolcz (6,900 mázsa), vizmüth, magnes, drága kövek, márvány, porcelánföld, tajtékkő, kőszén, bűdöskő, só 'sat.; továbbá van a' monarchiának 600-nál több ásványos vize és ferdésre való forrása, mellyek közül Csehországban magában 150 találtatik, kiváltképen híresek a' carlsbadi, töpliczi, franzensbadi, marienbadi, seidschützi, bilini, badeni, ischli, gasteini, mehadiai a' Banátban, az albanoi Olaszországban 'sat. A' plánták országából van mindenféle gabonája és pedig olly bőven, hogy ki is vihet, kukoriczája, riskásája, hüvelyes veteményei, gyümölcse, főképen igen szép déli gyümölcse, olaja, bora, komlója, sáfránya, dohányja, lenje, kendere, izacsa, faja (nevezetes azon külföldi fák oskolája, mellyet Liechtenstein herczeg alkotott Eisgrubban Morvában, 's melly egész Európában legnagyobb); az állatok országából szarvas marhája, bivalja, lova, szamara, öszvére, juha, kecskéje, diszna, szárnyas állatai, vadjai, halai, gyöngytermő csigáji, méhe (eszt 20,000 mázsa viasza és 350,000 mázsa méze) és selyembogarai, mellyek 2,570,000 font selymet adnak. A' mezei gazdálkodásnak minden ága jó karban áll az éghajlathoz és földhöz képest, kiváltképen pedig a' juhtenyésztés; mindazáltal még Magyarországon mintegy 100 nsz. mföldnyi mocsáros föld találtatik. A' földmivelés a' lombardi-velencei királyságban legvirágzóbb, itt van a' Dandoló groftól megnevesített híres juhtenyésztés is. A' manufacturák és fabrikák eszt. 1,425 mil. ezüst forintot érő óra, porcelán, tükör, sárga-réz, aczél, vas, vászon, pamut, gyapju, papiros, dohány, czukor, selyem, bőr, viasz miveket adnak. ¶ A' kereskedés Olaszországnak Austriához lett kapcsoltatása olta, midőn a' tengeri kereskedés ismét felnyitattat, naponként nevededik 's gyarapodik. A' kivitel 36, a' behozatal 44 mil. for. ezüst pénzben. Tengeri kereskedő városai a' birodalomnak: Triest, Velence és Fiume; más kereskedő városai: Bécs, Praga, Pest, Lemberg, Brody és Grätz. A' bécsi városi bank igen jó gyámolítója a' kereskedésnek, valamint a' portékák eladására és a' szükségét látó mesteremberek segélésére nem régiben felállított austriai nemzeti kereskedő egyesület is. Tengeri és kereskedő oskolaji vannak Triestben és Bécsben. Uralkodó vallása a' romai catholica, mellynek érsekségei 's

püspökségei a német és magyar tartományokban igen gazdag jövedelmekkel bírnak, kiváltképen az esztergami, kalocsai, olmüci, egri 'sat. 14 érsekség. Lembergben és Velenczében van egy örmény-catholicus érseke és Velenczében egy catholicus patriarchája is. A görög ecclesiát a karlovczi érsek igazgatja. A Lutheranusoknak és Reformatusoknak consistoriumaik és superintendenseik vannak, 's Magyarországból és Erdélyben a Romai-Catholicusokkal csaknem egyenlő polgári jussal bírnak. Vannak továbbá az austriai monarchiában Mennoniták, Mohammedanusok 's más vallásbeli felekezetek is; általában véve a Catholicusok száma 25,441,000 a Görögöké vagy O-Hitűké 2,900,000, a Reformatusoké 1,600,000, a Lutheranusoké 1,150,000 az Unitariusoké 50,000-re tétetik. Az ifjuság tanítására a tudományok udvari biztossága ügyel. Universitasai vannak Bécsben, Pragában, Pesten, Lembergben, Paviában, Paduában, Innsbruckban, Gräczben; Iyceumai Linzben, Gräczben, Brünnenben, Egerben, 'sat., Bányászacademiája Selmezen; orvosi seborvosi academiája Bécsben; egy festő-, képfaragó-, építő- és rézmetsző academiája Bécsben, mellynek gyűjteményeit I. Bécs. Austraianak orvosi intézetei 20 eszt. olta sokat köszönhetnek báró Stifft státusz és conferentiális tanácsosnak A' status polgári alkotmánya monarchiai, melly Magyarországból és Erdélyben törvények által határok közé van szorítva; a' többi statusokban pedig csak annyi juss van a' rendeknek (mellyek Tirolisban a' parasztok rendiével négyen vannak), hogy az adót magok közt feloszthatják és előterjesztéseket nyújthatnak be. A' királyi székben való örökösödés az első szülöttség jusan örökös. Vitézi rendjei, mellyeket, mint nagymester, a' császár oszt ki, ezek: 1) az arany gyapju; 2) a' hercegi vagy régi nemesi familiából született asszonyságok számára alkotott csillagkereszt; 3) Maria Theresia koronai vitézi rendje, melly érdemrend; 4) a' Sz. István magyar királyi vitézi rendje, melly polgári érdemrend; 5) Leopold austr. csász. vitézi rendje (1808 olta); 6) a' vas korona rendje, melly 1816 újított meg, és 7) Ersébet Theresia vitézi rendje, az ollyan katonatisztek számára, a' kik legalább ezerekes kapitányok. Ezenkívül vannak még Austraian más vitézi rendek is, u. m. a) az ezelőtt közvetlenül német birodalombeli német vitézi rend, mellynek nagymesterévé 's német-nagymesterré rendszerént egy főherceg szokott kineveztetni, b) a' Joanniták papi vitézi rendje, mellynek Csehországban van egy nagyprioratusa, mellyhez több Alsó-és Felső-Austraian lévő birtokok tartoznak; c) a' veres csillagos vitézi keresztrend. Az igazgatás feje, a' császár előlülése alatt, a' status és conferentiális titkos tanács, a' belső dolgokra nézve, mellynek gyűléseiben a' korona örökös is jelen szokott lenni. A' status legfelsőbb hivatalai, mellyek a' császár nevében ítélnek, udvari hivataloknak neveztettek; ezek közt legelső a' császári familiai, udvari és statuscancellaria, mellynek két osztálya van, u. m. a' külső dolgoké, egy minister alatt, a' ki az udvar és status cancellarius. A' törvénykiszolgáltatás jó rendben van és igen szelid. Az I. Jul. 1811 közönségesé tétett törvénykönyv igen helyes. A' törvényszéki alkotmány már 1781 megjobbitott. Criminalis codex Jan. 1. 1804 vitetett be közönségesen. Az említett törvénykönyvek csak a' német, galitai és olasz statusokra, Dalmatiára és a' katonai határszélekre nézve kötelező erejűek. A' status jövedelmei (ide számlálván a' rend kívül valókat is) 220 mil. (némelylek szerént pedig csak 162 mil.), és a' status adósságának interesei eszt. 22 mil. forintra tétetnek. A' status a' lóssága az új kölcsönözésekkel 680 mil. forintra nevedett, azon 62,292,513 for. váltó és anticipationalis czedulákon kívül, mellyek még Jun. 30. 1829 forgásban voltak. A' szárazon lévő hadi erő békeség idején 271,400 emberből áll, kik közt 39,000 lovas, 17,790 pattantus van, mikor a' hadi nép száma teljes, a' tartaléksereggel és polgári katonasággal 479,000-re megyen. A' tengeri erő 3 lineahajóból, 8 fregátból, 1 korvetből, 8 briggből és 4 schonerből, öszveséggel 31 ki-

sebb nagyobb hajóból áll. 25 várain kívül még 59 megerősített városa van. L—ü.

AUSTRIAI HÁZ. Eredete a' régi idő homályában fel nem található. Universalis historiat tekintetben kezdődik Habsburgi Rudolfal (I. RUDOLF HABSBURGI). Ezen keves érkü, de nagy erényü helvetiai gróf az electorok által 1273 választatott császárra. A' cseh király Ottokár Austria, Styria, Carinthia, Morva és Csehország végett Rudolfnak, mint császárnak, hódolni nem akart. Az innen eredett hadban 1276 kinszerítettett Ottokár Austria-, Styria-, 's Carinthiáról lemondani. Ezen tartományokat visszanyerni kívánván, a' marchfeldi csatában (Aug. 26. 1278) életét veszte. Rudolf három esztendeig Bécsben mulatott; fíját Albrechtet császári helytartónak nevezé ki, később az electorok jóváhagyásával Austriát és Styriát tulajdonjává ajándékozá Albrechtnek. Albrecht császárrá választatott Nassaui Ádolf ellen, ezt meg is győzte; szomszéd és távol lévő tartományokkal hadba keveredett, kemény uralkodása végett népei ellene több ízben felzendültek, a' Helveták egészen felszabadíták magokat, végtére öccse Parricida János által megöletett (I. ALBRECHT I., német csász., PARRICIDA JÁN., TELL VILMOS). Albrechtnek öt fíja volt: Fridrik, Leopold, Henrik, Albrecht és Otto. Az első császár lenni kívánt, választatott is az electorok egyik része által, a' többiek Bajor Lajost választák. Kardot rántván a' két fejedelem, Fridrik a' mühlendorfi csatában Lajos fogságába esett (1322), a' trausniltzi várban harmadfél esztendeig mint fogoly tartatott. Lajos császár a' Csehországban uralkodó luxenburgi házzal és a' XXII. Jánospáppal viaskodván, 1325 Fridriket szabadon bocsátá, azon ígéret mellett, hogy ő (Fridrik) lemond a' császárságról. Fridrik bátyja ezt az alkut jóvá nem hagyta és a' háborút folytatta Lajos ellen, azért Fridrik, hogy szavát megtartsa, Münchenbe visszament és magát mint foglyot jelentette Lajosnál. Lajos ezen tetten annyira megilletődött, hogy Fridrikkel megbékélt azon kötés mellett, hogy Németországot közösen kormányozzák. (I. FRIDRIK, SZÉP.) Fridrik, Leopold, Henrik magzat nélkül holtak ki. A' két életben maradt testvér Albrecht és Otto a' császárral új frigyet kötöttek, és midőn Henrik Carinthia és Tirolis markgrófja fíu nélkül a' világból kimult, a' császár nekik azt a' két tartományt általengedte; de csak Carinthia hódolt a' Habsburgiaknak Tirolis markgróf Henrik egyetlen leányának Margit Maultaschének maradt. Otto két fíut hagyott, de azoknak magva szakadt, és így az austriai tartományok mind II. Albrechtnek jutottak. (I. ALBRECHT II. austr. herczeg.) Fíjai közt: Rudolf, Albrecht, Leopold, Fridrik, legjelesebb volt az idős Rudolf, a' ki az austriai tartományokat bírta. Ő végezte be Sz. István templomát Bécsben, ugyan ott káptalant és universitást alapított. Ő Margit Maultasché-től Tirolist megszerzé. Megholt Milanóban (1365) magtalanul, ugy öccse Fridrik is. A két testvér III. Albrecht és Leopold legelső Habsburgiak voltak, a' kik a' birtokot osztották, ugy az austriai házat meggyengítvén és majdnem száz esztendei belső zajba kevervén. III. Albrecht az austriai linea, Leopold a' styriai linea törzsöke lón. Leopold Helvetiában a' sempachi csatában veszte életét Jul. 9. 1386. (I. LEOPOLD II. Aust. hg.) Albrecht betegségben halt meg 1359. (I. ALBRECHT III. AUST. HG.) Fíja Albrecht IV. Znaimot ostromolván, megéttetett 1404 (I. ALBRECHT IV. aust. hg.) Fíja V. Albrecht Sigmund császár veje lón és ipja halála után magyar és cseh királynak és német császárnak választatott. Megholt 1439-ben. (I. ALBERT magyar király.) Fíjában, Későn született vagy Méhbenhagyott Lászlóban, az austriai linea magva szakadt 1457. (I. László Méhbenhagyott). Az osztály viszontagságai fenmaradtak, mert a' styriai lineában három testvér volt, Fridrik, Leopold, Albrecht; ezek felosztották az austriai birodalmat, mindég egyik a' másik ellen agyarkodván, de VI. Albrecht és Sigmund maradék nélkül kihalván, Fridriknek jutott az egész austriai birodalom. Ő császárnak is választatott, és azonnal egész a' német császárság elenyésztéig csak egyetlen-egyszer nem

austriai herceg választatott császárnak. (L. MARIA THERESIA.) Fridrik az austriai ház tagjainak ezen titulust főherceg tulajdonította. Fridrik gyáva uralkodó volt, Corvinus Mátyás ellen majdnem egész tartományit elveszté (I. MÁTYÁS I., CORVINUS); még is Fridrik alatt vettetett az austriai ház roppant növése magva. Fridrik fija, tudni illik Maximilian, az utolsó burgundiai herceg, a' vakmerő Károly Nancinál történt halála után az ő egyetlenegy leányát Mariát feleségül nyerte és általa Német-Alföldet azaz, Nederlandot. Ezen házasságból csak egy fiu származott, Filep nevezetű, Maria meghalván. Maximilian, mint Filep gyámatyja, a' Nederlandokkal sok vesződséget állott ki; minekutána császárnak választatott, a' Nederlandok kormányát fíjának áltadá. Maximilian igen jeles császár volt (I. MAXIMILIAN I.), ő fija házassága által egyszerre roppant magasságra vitte az austriai házat. Ez így lón: Spanyolországban Arragoniai Ferdinand és Castiliai Isabella öszveházasodtak és így Spanyolország egészen egygé lett. (L. SPANYOLORSZÁG.) Csak egyetlenegy leányok volt Johanna, ez Maximilian fíjához Filephez ment férjhez, és így Spanyolország is az austriai házé lett. Filep atyja előtt holt meg 1506, két fiut hagyván Károlyt és Ferdinandot. Midőn Maximilian nagyatyjok megholt (Januar. 12 1519), V. Károly német császárnak választatott. Akkor a' két testvér osztozkodott. Károlynak jutott Spanyolország, a' Nederlandok, az olaszországi birtok, Amerika; Ferdinándnak a' német tartományok. Károly maradéki az austriai spanyol lineát formálták, történetei a' spanyol historiához tartozandók. V. Károly a' legjelesebb emberek közé tartozik (L. KÁROLY V.). Magyar- és Csehország önkényt és szabad akarattal választotta Ferdinandot királynak. Neki az ellenkirállyal és a' Törökkel Magyarországnak sok baja volt. (L. FERDINAND I. SOLIMAN I., ZÁPOLYA JÁNOS, ZÁPOLYA JÁNOS SIGMOND.) Bátyja V. Károly lemondásakor császárnak választatott (1558). Ferdinand tartományait három fija közt osztotta fel, a' legidősbnek Maximiliannak Austria jutott, ő egyszermind a' Németek által császárnak, a' Magyarok és Csehek által királynak választatott. Második fija Ferdinand Tirolist és Vorderöstreichot; Károly Styriát, Carniolát, Carinthiát, Görzöt kapta. Ferdinand (a' szép) egy augsburgi polgárleányt Welser Philippinát vett feleségül. Megholt 1595 (I. WELSER PHILIPPINA). Két fija András cardinalis, konstanzi és brixeni püspök és a' Nederlandok kormányozója; és Károly, burgau markgróf, nem örökösödtek atyjok uradalmában, nem származván egészen hercegi vérből, és így tartományi viszaháramlottak az austriai és styriai lineára. Magyarországot szerencsésen megtartotta Maximilian a' Törökök ellen, ő alatta történt a' szigeti ostrom. (L. SZIGET és ZRINYI). Negyedik fíját Maximilian sikertlenül iparkodék a' lengyel thronusra emelni (I. MAXIMILIAN II.). Szerencsésben választatta legidősb fíját Rudolfot német, magyar és cseh királynak. Ennek hosszu és rossz uralkodása az austriai házat majdnem egészen megrontá úgy annyira, hogy rokonjai őt az uralkodásról való lemondására kinszerítették. Mátyás, ki helyébe lépett, 1608—1611, rövid ideig uralkodott és a' fergeteget, melly minden felől az austriai ház ellen zugott, lecsilapítani képes nem volt; elhunyt Martius 20. 1618. (L. MÁTYÁS II.) Két következő uralkodó II. és III. Ferdinand minden felől megtámadattak Németországban a' Svecusok által; Magyarországnak Bethlen Gábor az austriai ház ellen kikelt; a' Csehek a' pfalzi electort Fridriket királyokká választották; harmincz esztendeig folyt a' háboru a' Catholicusok és Reformatusok között; végtére a' westfaliai békekötés a' vérontásnak végét veté. (L. FERDINAND II. és III., HARMINCZ ESZTEND. HÁBORU, WESTFALIAI BÉKEKÖTÉS.) A' Csehek ezen háborunban szabadságaikat elvesztették. I. Leopold belső és külső háboruságban élt; a' Magyar felzendült ellene, a' Francia küzködött vele, a' Török Bécsset ostromlotta. Végtére hadi vezérei a' Törököt Magyarországnak majd egészen kivetették. Buda visszarétele után a' Magyarok az austriai ház

successióját a' születés rendje szerint törvényesen elfogadták; Erdély is Leopoldé lett. Leop. másodszülöttje fíjának Károlynak a' spanyol successiót akarta szerzeni, de részszerént Leop. tétovázása, részszerént a' Francziák fortélyoskodása a' spanyol királyt II. Károlyt arra bírák, hogy testamentom által XIV. Lajos unokáját Filepet örökösének nevezze. Ebből a' spanyol successionalis háboru lett a' spanyol király kimulása után. Kezdődött 1701-ben. Leop. a' háboru folytatában megh. Maj 5. 1705 (I. LEOPOLD I.). Fija I. József atyja utján törekedett (I. JÓSEF I.). Magtalanul meghalván Apr. 17. 1711, minden austriai tartomány Károlynak jutott, akkor roppant hatalmától frigyesei tartván, őt elhagyták, és így békeség lón. A' két versenykedő király felesztá a' háboru tárgyát. Filep megtartá Spanyolországot, Károly Nápolyt, Siciliát, Sardiníát, Mantuát. A' Niderlandok, az austriai birtok, Cseh- és Magyarország is Károlyé lévén, hatalma nagy volt. Császárnak is választatott. De uradalma nem sokára megezáfolódott, mert Spanyol- és Francziaorsszággal hadba ereszkedvén, Nápolyt, Siciliát, Sardiníát és Majland egy részét elvesztette; ugy a' Törökök ellen is szerencsétlenül harczolt. Saroyi Eugen győzedelmének majdnem minden gyümölcsei, t. i. Servia, az austriai oláh föld, Bozna a' fényes portanak visszaadattak. Károlynak egyetlenegy leánya volt Maria Theresia, ő azon iparkodott, hogy leányának hagyhassa uradalmait, innen származott a' Pragmatica Sanctio, mellynek Károly sokat áldozott. Férjhez adá leányát Ferenchez lotharingi herceghez, és így midőn VI. Károlyban a' habsburgi ház férjfi magva szakadt, ujonnan virradni keza a' habsburg-lotharingi egyesült vérben. (L. KÁROLY III. VI.) Maria Theresia atyja örökségébe lépett Oct. 20. 1740. Tüstént kikélt ellene majdnem egész Europa, csak az Angol állott mellette hiven; a' bajor elector Linzet, Pragát megszála, az electorok által VII. Károly név alatt császárnak választatott. A' Magyarok áldozatja menté meg a' monarchiát a' felbomlástól. Őt esztendeig tartott a' háboru, VII. Károly megholt Jan. 20. 1745. Maria Theresia férje császárnak választatott. Béke kötettet Aachenben. Maria Theresia Slésiát a' burkus királynak Fridriknek, Parmát, Piacenzát, Guastallát a' spanyol infantnak Filepnek, Majlandnak egy részét a' sardiniai királynak engedé. (L. BÉKEKÖTÉSEK, Aachen i békekötés.) Későbbben nagy szövetség állott fel Kaunitz ministeriuma alatt: Austria, Franczia-, Oroszország, a' Szászok és Svédok II. Fridrik burkus király ellen. Hét esztendeig folyt a' háboru. (L. HÉT ESZTENDEI HÁBORU). Vége lón a' hubertshurgi békekötés által, Fridrik megtartotta Slésiát, Austria semmit sem nyert. I. Ferenc halála után, idősb fija, József, császárnak választatott, Maria Theresia őt corregensnek nevezte ki. Ezen időben M. Theresia második szülöttjének Leopoldnak Florenzét adá, Ferdinandban az Este házat állitá fel. A' monarchia ezen csonkítását ki pótlá keleti Galitiát és Lodomeriát a' Lengyelektől (1772) és Budovinát a' portától és neminemű darabocskákat Németországban megnyervén. Maria Theresia ideje jeles a' tartományok igazgatására nézve; mezei gazdaság, és polgári iparkodás elő mozdítása, kereskedés, népnevelés, tanítás, tudomány, művészség, kézi mesterség virágzott alatta; a' külföldi politica fénylett. Maria Theresia Nov. 20. 1780 holt meg, (I. MARIA THERESIA és KAUNITZ). II. JÓSEF (I. e.) nyugvás nélkül folytatta az újításokat, sokszor nagyobb gyorsasággal, nagyobb erőszakkal, mint szükséges, előmenetes vagy hasznos: még mint corregens sokat takarított meg az udvar administratiójában, pensióban, fizetésekben, anyja holta után kifejlett intézete, tehetsége, kormányzásprincipiumai liberalisok voltak. A' censura reformáltatott, a' Protestansok szabadságot, polgári helyezetést, a' Zsidók tolerantiát nyertek; 900 klastrom töröltetett el. VI. Pius pápa Bécsben történt megjelenése nem gátlá reformáló systemáját; az iskolák jobbulnak, a' vámok nehezítése által a' belfabrikákon segíteni szándékozott. Az egész monarchiát egy formába akarta önteni, a' nemzetiség semmi tekintete nélkül; ez okozta systemája estét. Minden

népe ellene lett; Nederland felzendült. Ezen bu és betegség miatt, melyet a török háboruban nyert, megholt Feb. 20. 1790. Öccse Toscanai Leopold részszerént engedvén, részszerént erőt mutatván, lecsilapítá Nederlandot, Magyarországot. A Törökökkel megbékélt (Aug. 4-én 1791), a Burkusokkal szövetségre lépett a francia republica ellen, de a háboru kezdete előtt hirtelen megholt 1792. (L. LEOPOLD II.) Fija Ferencz, mint német császár II., a Francziákkal hadra kelt. (L. FRANCIORSZÁG.) A had folyta közt nyugoti Galitiát a monarchiához kapcsolá. Békekötés lón Campo Formióban 1797 Austria Lombardiát és Nederlandot odaengedé a Francziáknak, ellenben Velenczét egészen magáévá tevé. Másólszor frigyben az Oroszokkal, a Francziákat megtámallá 1799, de veszteséggel jart a lünevillei békekötés Feb. 9. 1801, midőn Napoleon császárnak hirdeté magát, Ferencz, eddig német császár, magát (Aug. 11. 1804) austriai császárnak is kinevezé. Az Oroszokkal egyesülve ujonnan a Francziák ellen hadakozott 1805, az austerlitz csata veszte a posonyi békekötést okozta. (L. AUSTERLITZ ÉS POSONYI BÉKÉKÖTÉS.) Austriától Tirolis és Velencze elszakasztott; nem sokára Ferencz lemondott a német császárságról, és ezental Ferencz I. austriai császárnak hivatik. Még egyszer viaskodott Austria Napoleon ellen 1809 férjfiásan de szerencsétlenül. (L. KÁROLY FŐHERCEG, SACILE, ARENSBERG, ECKMÜHL, ASPERN, WAGRAM, ZNAIM.) Az austriai ház igen jeles tartományokat vesztett. (L. BÉCSI BÉKÉKÖTÉS.) 1810 Ferencz császár legidősb leánya MARIA LUDOVICA (I. e.) Napoleonhoz menvén férjhez, francia császárnévé lett; de így sem békélt meg a világ. Napoleon ujra az Oroszok ellen háborut indított 1812. A Burkus és Ferencz császár 1813 az Oroszokkal frigyeskedett; majdnem egész Europa kikelt Napoleon ellen; Lipese mellett szörnyen megveretett. (L. LIPCSEI CSATA.) Franciaországot ellepte a győzedelmes sereg. Napoleon kinszerítettett császárságáról lemondani (1814). A bécsi congressusban Austria minden előbbi tartományait visszanyeré, Nederlandot és nyugoti Galitiát kivévén. (L. FERENCZ I. magyar király és austriai császár).

Gr. Majláth János.

AUSTRIAI STÁTUSPAPIROSOK, I. STÁTUSPAPIROSOK.

AUSZTRIGÁK (ostrea edulio, Linné. A teknősök seregéhez tartoznak, formájok félkörű, teknőjük kétnyitű, (bivalve) egyenlőtlen, a felső lapos egész, az alsó habos domboru. Külső színek szürke, feketés, vagy zöldes, a belső fejér. A sziklás, fővényes vagy iszapos partok mellett (honnan hegyi, fővényi vagy iszapi ausztrigáknak neveztetnek el) a tengerben garmadástul laknak, ausztrigazátony. Szeretik az olly helyeket, hol a tengeráradás 's apadás váltogatják egymást, 's ha az illy hely sziklás, jobb ízű ausztrigákat termeszt. Helyeket változtatni önkényt nem tudják. Etkek a vízbe keveredett növényeni és állati részek, iszap, agyag. Teknőjökben távasszal tojások találtatnak, melyekből nem sokára a fiók kibuvik, 's a' hová ragad, ott tenyészik, három éves korában szaporodik. Angliában és Franciaországban némelly mesterségesen készült csatornáknak és öblökben tenyésztetik. Anglia a colchesteri-, Hollandia a seelandi-, Németország a hohlsteini és jütlandi-, Olaszország a triesti és venetiai ausztrigákat kedveli. Halászások a tengeri apadásakor kézzel, különben pedig vas gereblyékkal, vasas hallókkal történik. Teknőstül vagy nélküle borsolva és beszóvva fordulnak elő a kereskedésben. Husokkal mint éttekkal (néha megevések mérgesnek találtatik), teknőjökkel az orvosoknál mint elszívó porral használnak.

Dr. Pólya.

AUTEUIL, hely a boulognei erdő elejénél, egy kis mértföldnyire Paristól, minél fogva több híres tudós vonta már oda magát félre. Még mutatják ott Boileau mezei lakját, mellyben a csufolódo költőnél több francia szép ész vigan vendégeskedett. Chapelle is birta e lakot. Ennél vacsora után a bor kezdé egyszer a literatorok fejében bölcselkedni. Visszahanyatlik az időkor, ezt panaszlák elázottan, szerencsétlenség

születni, szerencse illy világtól megszabadulni. „A' Seinebe“ mondák 's már ballaga a' franczia tudósok lángja a' vízbe ugrásra. „Ho, ho,“ ejti azonban Molière, „illy fényes tettet ennyi híres ember nappal vigyen véghez ne setétben.“ „Igazság!“ szóla Chapelle, „holnap tegyük ezt fényes déiben, menjünk vissza addig, igyunk még.“ A' boros bölcsek inkább megint poharaztak. Többfélekép beszélük ezen anecdotát. Voltaire nem hitte. L. Döbrentei Gábor külföldi színjátékai, 2. köt. 217. lap. Az elmés ANDRIEUX (l. e.) szinre dolgozta ki illy czim alatt: *Molière avec ses amis, ou le souper à Auteuil*. Mikor orvos dr. Gendroné volt ezen lak, Voltaire meglátogatta mint barátját 's e' felírást hagyá ott: *C' est ici le vrai Parnasse de vrais enfans d' Apollon. Sous le nom de Boileau ces lieux virent Horace; Esculape y parait sous celui de Gendron*. Később Helvetius öszvegye vette meg 's esti társasági köreivel emelte megint nevét. Franczia és idegen, kit literátura vagy nagy tett hírelle, szívesen volt itt fogadva 's kényére mulathatott. Az idegyült társaságot annál fogva igy nevezik el: „*La société libre des égoïstes*.“ 1798 és 99 Bonaparte is nagyon tetszett magának itt a' szabadlelkűek között 's a' híres birtokosnéval gyakran járta meg annak kertjét, ki már akkor kinézte belőle élénk nagyravágyását 's mosolygva veté oda neki: „*Vous ne Vous doutez pas combien on peut trouver de bonheur dans trois arpens de terre*“. Nagy halottak emlékeit is mutatja az ottani temető, a' többek közt a' *Chambre des comptes* előlülőjét Nicolaiét, itt d' Agnesseaué, az emberiség jusait védtett cancelláriné. D. G.

AUTHENTICUM, közönségesen véve hiteles, de néha annyi mint saját kézirat (autographum). L. OKLEVELEK.

AUTOCRATIA, önuralkodás, önbatalom. A' philosophiában önmeggyőzés, vagy az ész uralkodása, az ellenmunkálódó hajlandóságokon.

AUTOCRATOR, önuralkodó, a' ki az ország minden hatalmát önmagában egyesíti. Igy neveztetik az orosz császár minden Oroszok önuralkodójának.

AUTÓDAFÉ, I. INQUISITIO.

AUTODIDACTOS, magától tanult, öntanító, kinek természetes esze ön belső lelki erejét más tanításai nélkül fejtí ki; rendszernek marad híjával a' magától tanult gyakorta, 's tudománya csak öszvekapkodás, 's végig nem menván az egymásból folyó iskolai alapok során, itt ott fenakad. Van azonban olyan ritkább elme, mely iskolabajrás alatt szunnyad, de tüzet kap később valami környülállás által 's önmagától annyira neki fekszik kedvelt tárgyának, hogy abban rövid idő alatt nagyot halad, vezér lesz. Érzés, képzelés munkáji jeleseivel történik ez leginkább, kik különben is önalokotta mivvel emelkednek, hanem ezek is ugy oszthatnak nagyobb tökélyt tereméseikbe, ha kipótolja hézagjaikat szorgalmok. D. G.

AUTOGRAPHICUS (görög.), minden kézirat, melyet a' szerző maga irt, a' másolat (*copia*) különbségére. Többre becsültetik mint az utóbbi, nem csak mivel érdeklő ereklye, hanem mivel helyesebbnek 's hibátlannabbnak is tartathatik.

AUTOMAT, önmozgó, életnélküli test, általjában véve minden műszer, melly indító erejét magában rejti, 's ezért mintegy önkényt látszik mozogni. Már Slottheim János 1581 körül, és Schiessler Kristóf majdnem ugyan azon idő tájon készítettek illyen műszereket, különösen pedig Langenbucher Achilles, a' ki eszességéért 1610 Augsburgban polgári just nyert. Fő munkáji önkényt játszó muzsikai műzerek voltak, sőt egy templom számára olly műszert is készített, melly egész 2000 tacsusból álló vecsernyét önkényt játszott. L. „v. *Stetten Kunstgeschichte von Augsburg*). A' csudálkozásra legméltóbb önmozgók közé tartoznak a' VAUCANSONÉJ (l. e.) Az önmozgók készítése mesterségében szintannyira ment a' két testvér Helveta Droz (l. e.); közülök egyike egy két esztendő gyermekét ábrázol, melly az író asztal mellett ülve bé-

mártja tollát a' tentába, a' feleslegeset kirázza, 's mindent leír, a' mit francziául elejébe mondanak. Ez utolsó ugyan emberi segedelem nélkül bajjal lehetséges. Ama' híres sakjátzó, melyet KEMPELEN (l. e.) Posonyban készítet, báró Raknitz szerint (*Über den Schachspieler des Hrn v. Kempelen und dessen Nachbildung*), nem tartozik az önmozgók közé, minthogy állítása szerint egy (elrejtett) embernek segédleme szükséges hozzá. Egyik legnevezetesebb önmozgó Kempelennek beszélő műszere, mellyről igen jeles írást bocsátott közre. A' legujabb önmozgókhoz tartoznak Siegmayer flótázója; továbbá Malzl és Kaufmann trombitása 'sat.; ugy szinte Tschugmal Tirolisnak önmozgó játékszíne, mellyet 1830 mutatott Pesten.

A****s.

AUTONOMIA, a' statustörvényben, jus, a' maga tulajdon törvényadásával és igazgatásával élhetni; a' morálphilosophiában az akaratnak saját törvényadása vagy az okos akaratnak olly tulajdonsága, mellynél fogva ő maga magának törvénye, maga magát meghatározhatja, minden külső ingerek befolyása nélkül. Ellenkezője ennek az akarat heteronomiája (vagy idegen törvényhozás), mikor az valamely idegen és az észen kívül fekvő kívátnak enged. Igaz, hogy az ember, mint érzéki lény, alája van vettette a' természeti törvényeknek, de mint okos való (*intelligentia*) olly törvények alatt van, mellyek a' természettől függetlenek lévén, egyedül az okosságban alapulnak. A' testi világ meghatározott okaitól való függetlenség szabadságtagadó értelemben, és ezzel elválhatlan egybeköttetésben van az akarat autonomiája, ezzel pedig ismét az erkölcsiség közönséges okfője; midőn ellenben a' heteronomia alatt annyi feltételes (*hypotheticus*) kívátnatok és meghatározó okok vannak befoglalva, a' mennyi természeti okok, hajlandóságok 'stef. csak lehetnek a' világon. Szabadon, autonómice, és erkölcsiképen jól cselekedni egyet tesz.

A. B. S.

AUTOPSIA (*αυτοψία* ön, maga, *ὄψις* látás), önszemlélés, azon tehetőség, melly által a' tárgyak külsőkép észrevehető jeleiket vagy formáikat látás- vagy tapintásból megismerjük. A' régieknél lélekbeli elragadtatást — az újabbaknál valamely betegségben elholtak felnyitását, bontszolását is jelenti. Önszemlélés nélkül az orvostudománynak egy ágát sem lehet tanítani vagy tanulni.

Dr. Pólya.

AVANIÁK, mindenféle adózások, zsarolások Törökországban.

AVANTGARDE, I. ELŐVÉDŐR.

AVANT LA LETTRE, I. LENYOMAT.

AVARÁRK, I. AVAROK.

AVARIA, Avarie, Havarei, Havaria, alkalmasint ezen angoltól *average* származik, melly általános számvetést jelent. A' haveria osztatik részesre, nagyra 's közönségesre vagy kicsinyre. Az első alatt értetik minden kár, mellyett a' hajó vagy terhe erősak vagy történet által szenved, a' második alatt minden önkényes kár, melly a' hajón a' nagyobbak elkerülése végett tétetik, azon költségekkel együtt, mellyek az gész hajó 's terhe javára fordítottak, 's a' legutolsó alatt minden költség, mellyet a' hajós a' kikötő 's kirakó helyen, némelly utazásokban, valamint a' tengeren is tett. De ezen haveriát nem kell azzal felszerélni, mellyet a' biztosítónak fizetnie kell; mert ennek biztosítás nélkül is lehet helye, ama' pedig csak akkor támad, ha a' sors ugy hozza magával. De kára akkor csak a' biztosítónak vagyon, ha a' haveriát szenvedett hajó 's terhe biztosítva vannak 's így kármentést kívánhatnak. Már a' Romaiak törvénykönyvében is talátnak a' tengeri just illető törvények. A' *lex rhodia de jactu*, melly a' nagy haveriát törvényesen meghatározta, alapul szolgált minden ujnak, 's a' törvényhozók, a' kik a' 6-ik században Justinianus parancsolatjára a' pandectákat gyűjtötték, azt a' XIV könyv második czimébe iktatták. E' törvény, valamint áltljában a' Rhodusiak minden kereskedési rendelkezéseinek igen igazságos volta] vala oka a' közönséges helybenhagyásnak.

AVAROK. A' byzantiumi irók megkülönbözteték egymástól a' valóságos és Ál-Avarokat; amazok hihetőleg török, ezek mongol származásnak valának; amazok Ásiában maradának, ezek levetvén a' valóságos Avarok igáját, nyugot felé költöztek és a' nyugotiaktól közönségesen Avaroknak tartattak 's neveztek. I. Justinianus keleti rom. császár alatt 557 a' Dniester és Prut vizei között telepedtek meg. Azután a' Pannoniában lakozó Longobardok királyától Albointól a' Gepidák királya Kunimund ellen, a' ki a' Duna bal partjától fogva a' Hunnok e-
 lébbi birtokában uralkodék, segítségül hivatván, Baján nevű khánjok alatt eljöttek, a' Gepidákat meggyőzték, és tartományokat elfoglaltak 565. Itáliába költözvén Alboin a' Longobardokkal 568, Pannoniát is az Avaroknak engedte, a' kik leghíresebb khánjok Baján alatt mintegy 603 szerencsésen hadakozának a' görög császárokkal. Az utóbbi avar khánok nevei esmeretlének ugyan; de ők is döngték a' birodalmat 's magát Konstantinápolyt is megszállották 626 Heraclius császár alatt, Dalmátországot elfoglalták és felső Itáliába is becsaptak. De 630 után egyenetlenség támadt az Avarok 's a' velek lakó Bolgárok között, a' kik azt kívánák, hogy az ők nemzetségéből választassék már egyszer a' khán. Ekkor egy avar és egy bolgár khán választatott, de a' kik meg nem tudtak egymás mellett félni, úgy hogy 635 Kuvrat bolgár khán Heraclius császárhoz pártolt el; a' kinek győzedelmei 's az avar birodalom belső hasonlászai által felbiztatva, neki bátorodtak az elnyomott tót nemzetségek is és fegyvert fogtak az Avarok ellen. A' Pannoniától éjszakra lakozó Horvátok a' szomzéd Szorbokkal együtt Heraclius engedelmével 640 elfoglalták az Avaroktól a' földközi Dalmátországot, a' melynek nyugoti részében a' Horvátok, a' keletiben pedig a' Szorbok telepedtek meg. A' marahani Tótok is levetették az Avarok jármát és a' Garamig terjeszkedtek. Csak nyugot felé, a' Bavarok földjén, kedveze ezentul is többnyire az Avaroknak a' hadi szerenese, a' hol az Ens vizéig vitték birodalmokat, melynek megerősítésére 's védelmére már most ben az országban szerte széllel 9 temérdek kiterjedésű földvárat hánytak, a' Duna két partján pedig, a' nyugoti széleken, két kisebbet. Ezen földvárak a' német írónak *Landwehr*, *Ring*, *Haga* és *Hecca* (Hecke) nevek alatt emlittetnek; honi nevek Budai sajtítása szerint a' varárk, *Feszler* állítása szerint vár vala. De így sem kerülhették el a' nemzetek sorsát. Mert jóllehet a' 8-ig század hanyatlásáig nem csak megtarták függetlenségeket, hanem az olasz és német földre ki-kicsapának; végre Tassilo bavar herczeggel Nagy Károly ellen való szövetekezések által magok ellen fordíták a' hatalmas frank király erejét, a' ki 792 temérdek sereggel ellenek indult a' Duna mentében, annak két partján lévő földváraikat megvette és a' Rábaig előnyomult. Ugyan akkor Károly fija, Pipin, Friaulból indulván ellenek, a' Száva 's Dráva közét foglalta el tőlök; és míg maga Károly a' feltámadt Szászokat verte le Németországban, a' friauli gróf Erik szerencsésen folytatta a' hadakozást az Avarok ellen; 797 pedig Pipin, már Olaszország királya, megverte Karam khánjokat és megvette a' Dráva 's Rába közt fekvő fővárakat, a' khánnak lakó helyét, a' hol felette gazdag zsákmányra tett szert, hadjait pedig a' Tiszán is által kergette. A' Pannoniában maradt Avarok kénytelenek valának Nagy Károlynak hódolni, a' ki megengedé nekik, hogy magok közül választott khánok alatt éljenek. Ezekhez járultak 805 a' Duna éjszaki partjáról a' Marahánok által elkergetett Avarok is, és Nagy Károly császár engedelmével Caruntum (Petronell táján) és Sabaria (Szombathely) között telepedtek meg. A' keresztény vallás is kezdé ez idő tájban közöttök lábra kapni, legalább néhány khánjaik megkeresztelkedtek és Vetváron (Németóvár) püspökség állítottatott fel számokra; de Nagy Károly után rövid idő alatt nevek is elenyésztek. A' többi Avarokat a' Tisza két partján a' hatalmas bolgár király Krum vetette maga alá.

Fabri Pál.

AVELLINO (*Furcae caudinae*), egy szoros ut Avellino városa és Benevento közt, a di Gargano völgyében. A' Romaiak ide a' nélkül nyomultak be, hogy magokat hátulról bátorságba helyeztették volna, a' honnan a' Samnitesektől, a' kik a' hegyek közt való csatázást jobban értették, mint ők, körülkerítették és fegyverek letévése után gyalázatos rabszolgaságra vitettek, mellyből egy Romával kötött egyezésnél fogva bocsáttattak ki K. sz. előtt 321. Környéke déli hegyi productumokat (mellyek pótolják ki gyakran a' mértékletes földmivelőnek a' kenyeret), 's a' hegynek éjsz. oldala édes gesztenyét és diót ad. A' setétesen épített Avellino városának, mellyet 11,300 laknak, a' Principato oltrában, sok macaroui- (tészta metélt) fabrikái vannak, mellyek az említett gyümölcsökhöz hegyi kukoriczát vesznek segítségül. A' város Caraccioli hercegeké, a' kik ott egy nagy gabonatár-építettek 's szép jövedelmet vesznek be belőle, mivel ott a' környék lágy vize által előmozdított festés jövedelmes keresetmód. L—ú.

AVE MARIA, a' Catholicusoknál így kezdődik azon idézülő imádság, mellyel Szűz Mariát, Jézus anyját, tisztelni szokták; és ezen kezdő szavakról az egészet *Ave Mariának* nevezik; magyarul helyesen 's tulajdonképen *Angyali idézletnek*, mert azon szavakból van többnyire összealkotva, mellyekkel az angyal a' Szent Szűzet köszöntötte, midőn Jézus anyjává lett választatását isteni küldetésből hirdette. (L. a' sz.ásban Luk. 1. 28 és 42). Sz.

AVENTURA GROSSA. Angliában, Daniában 's Franciaországban az odavaló kereskedők gyakran tesznek olly kötésekert, mellyek nevezete *à la grossa aventura*, a' mellyek szerént a' portékákat hajón elküldő kereskedő pénzt veszen kölcsön azon feltétel alatt, hogy a' portéka a' meghatározott helybe érkezik, 's nem köteles azt visszafizetni, ha oda nem érkezett 's így a' zálog a' tulajdonosra és hitelezőre nézve elveszett. Ez egyik neve a' bodmeriának, de tárgyára nézve különböző, mivel a' bodmeria ezt teszi fél, hogy a' meghatározott kikötő helybe a' hajótest, az *aventura grossa* pedig, hogy a' portéka épségben érkezik. Főképen Keletindióban nagyon szokásban ezen árubiztosítás 's zálogítás, azon okból, hogy az eladáspontról messzesége miatt a' speculáló kereskedő igen sokáig pénze nélkül el ne legyen. Sz.

AVENTURIN, az ásványtudományban (mineralogia) a' szemölcsösnek (quarzum, helyesebben mészkö) sárgas vagy veres-barna váltéka, melly apró 's egymást keresztül kasul vágó repedései által annyi meg annyi a' világosság sugarait megtörő lapjaival csillogó aranyszint játszik. Találtatik Spanyol- és Németországban 's t. h. Használtatik ékességnek. Utánazni lehet, lívegfolyammal sárgaréz-ráspolyport olvasztván össze. Dr. Pályá.

AVERNO (Avernus), egy tó Nápoly királyságban, a' hajdani Cumae és Puteoli közt; kerek formája van, némelly helyeken 180' mély és magas domboktól vététek körül, mellyeket olly sűrű erdők fedtek, hogy borzasztó homályosság vette a' tavat körül, mellynek nagy kigőzölgései a' levegőt megmérgeztették 's dögletessé tették. Ezek az erdők nincsenek ugyan többé, mindazáltal a' tó környéke még most is mindég egészségtelen. Régenten egy vad nép húzta meg magát itt, melly csak éjtszaka meré rejtekhelyét elhagyni. Az ez által megfélemlített szomszédok ezt elbeszélvén, innen származott a' Cimmeriusokról való mese, kik örökös setétségben éltek, 's egyszersmind az a' vélekedés is, hogy a' holtakat az alvilágból itt híják ki. Homerus annakokáért ezen tóhoz teszi az alvilágba való lemenetelt és Ulyssesnek abban való megjelenését. Homerust Virgilius is követi abban. Későbbben az ezen tónál lévő barlangokban bizonyos papok is laktak, kik ördögöket és rossz lelkeket üztek és csak éjjel üztek mesterségeket; ezért szenteltetett az erdő Hecate berkévé. L—ú.

AVERROES (Ebn vagy Ibn, vagy Aben Rushd-ból csonkítva), leg-híresebb philosophusok az Araboknak, és Maimonides Moses tanítója,

szül. Cordovában Spanyolországban. Atyja, ki ott főbíró vala, oktatót Mohammed törvényére, a' theológiában és philosophiában pedig Tophailt adá neki tanítónak. Talentuma és esmeretei atyja következő-jévé tevék őt; a' marocconi király pedig Mauritania tartományba hívá meg kadinak. De irigyei az igaz hittől való elszakadással vádolván őt, hivatalából kitétetett és Spanyolországba üzetett. Ekkor ismét Cordovába méne, hol a' maga tanítványánál Maimonidesnél gyámolítást talált, de ott is üldöztetett és Fezbe futott. Itt a' hittörvényszéktől állításainak visszahuzására és nyilvános poenitentiatartásra kárhoztattatott. Azután visszatére hazájába; későbbben Almanzor khalifa újra visszahelyezté méltóságába. Megholt munkás élete után 1217 vagy 1225 Maroccóban. A. legnagyobb philosophusnak tartá Aristotelest, és megvilágosítá annak munkáit, csak imitt amott távozván el az ő nézeteitől. Az arab Orthodoxusok ellen úgy lépett fel, mint a' philosophiának rationalisticus védelmezője. Az Arabok közt megkülönböztetve magyarázónak (commentatornak) nevezték, és nagyon ragaszkodtak az ő általa syriai nyelvből dolgozott Aristoteles fordításához. Irt valami orvosi systemát is, mellyben Galeenust és Aristotelest megegyezteté.

A. B. S.

AVIGNON, fővárosa a' Vancluse departementnek dél-kele. Franciaországban a' Rhone vizénél, keskenyen és szegletesen építve; sok templomai és papi épületei, mellyek közt legkitetszőbb Szent Ferencz szerzeteseinek temploma, több tudományos intézetei, mellyek közt egy Athenaeum és egy orvosi könyvtár nevezetesek, 2,800 háza, 24,000 lak. jó karban lévő selyemmanufakturáji, selyemfestései 's más fabrikáji vannak. A' környék bájoló, kellemetes és igen bőven terem gabonát, bort olajgyümölcsöt, avignoni magot (bizonyos sárga festék), karma-zsin színbogarat, sumachot és legjobb déli gyümölcsöket. A' híres Petrarc, több esztendőig lakott benne 's itt látta ez a' nagy költő az ő Lauráját, a' kinek szentelte legszebb verseit és a' kinek tetemei Sz. Ferencz szerzeteseinek templomában nyugsznak. A' forrás 5 órányira esik Avignon-tól. Avignon környékével a' középidőben grófság volt, mellyet a' pápák, a' kik a' venaisini grófságot 1203 Merész Filep királytól ajándékba kapták, Joannától, Siciliának királynéjától és provencei grófnétől, 1348 80,000 forintért vettek meg. Mind a' két tartományt egy vicelegatus által igazgattatta a' pápa és 1790-ig birta, midőn több zűrzavaros jelenések után a' város magát a' francia köztársasághoz kapcsoltá 's 1791 valóssággal is egyesítettet azzal. A' pápa a' torentinói békeségben lemondott Avignonról és Venaisinnról. A' catholicus egyházi historiákban igen nevezetes hely Avignon. 1305—1377 7 pápának szolgált lakhelyül, melly időközött a' catholicus írók a' pápák babyloniai fogságának szokták nevezni. Több romai régiségek találatnak benne. L—ü

A VISTA, I. VISTA.

AVOCAT DU ROI, I. KORONAÜGYVÉD.

AXIOMA, olly alaptétel, olly közönséges tétel, mellyet az értelem szükségesképen helyesnek esmer, mihelyt annak értelmét 's szavait megfogja. Ide tartoznak kétség kívül azok a' tételek, mellyekben a' subjectum és praedicatum vagy épen egyforma, vagy csak különböző szavakkal van kifejezve, mivel nem lehet másként gondolkoznunk, hanem hogy minden dolog az, a' mi, p.o. az a a; minden nagyság egyenlő magával; lehetetlen hogy valamelly dolog legyen és egyszersmind ne legyen 'sat. Továbbá ide tartoznak azok a' tételek, mellyeknek praedicatuma a' subjectumul vett megfogásnak olly czimerét foglalja magában, melly nélkül azt nem lehet gondolni. Igy e' tétel: A' háromszegnek három oldala van, alaptétel, mert a' subjectumot v. is háromszeget csupán három oldallal lehet gondolnunk. Minden észtudományban kell lenni egy illy alaptételnek; ez annak basisa, és ez ad annak systematicus egységet Minden, valami az arra épített tudományhoz tartozik, abból hozatik leellenben azt magát nem lehet a' tudományból megmutatni. Mellyik tété?

pedig az egész emberi esmeretben az általánosan első, azon sokképen pereltek. Némelyek annak az ellenmondás okfőjét tartották: Lehetetlen hogy valami egyszersmind legyen és ne legyen; mások e' tételt: A' mi van, az van; mások azt: Minden dolog vagy van, vagy nincs; ismét mások az elegendő ok tételét (Nem tarthatunk valamit ok nélkül igaznak; sem megesmert okok ellenére valamit hamisnak). Mind e' tételek eredetikepen csak alapos factumok. Mindnyájan egyeznek abban, hogy gondolkozó tehetségünk belső alkotásában alapulnak. Nem tehetjük másképen, hanem gondolkozó tehetségünket a' valónak megítélésében ezen törvények szerint kell intéznünk. A' közös tehát mind e' tételekben egy bizonyos szükségesség, mellyet mint az egész emberi esmerő tehetségnek formalis okfőjét így lehet kifejezni: A' mit az ember a' maga egész belső alkotása szerint nem gondolhat másként, hanem mint valót, az való; a' mit pedig nem gondolhat másként, hanem mint nem valót, az nem való. Ez az alaptétel ekként kiszélesítve minden igazságokra alkalmaztathatik, hoo-ott ellenben amazok neki csak alája vannak rendelve, A' critica philosophia az axioma szót szoros értelemben veszi és ért azon közvetlen, azaz, szemlélhető bizonyosságú a priori syntheticus tételeket. Azt állítja ez, hogy illyekkel csak a' mathesis bír, a' philosophiai axiomákat pedig csak discursiv alaptételeknek nevezi, mivel azoknak valóságát nem lehet szemlélet által megmutatni, hanem arra eszközlő megfogások kívántatnak.

A. B. S.

AXIS, I. TENGELY.

AXUM, város Tigrében, egy abyssiniái statusban. Sem Herodotus, sem Strabo nem emlékeznek Axumról, melly már K. u. az első században és kiváltképen a' Ptolemaeusok ideje után ugy emlittetik, mint egy nevezetes országnak, melly Adulis által Arabiával és Aethiopiával öszveköttetésben volt, fővárosa. Axum volt hajdan az elefantsonttal való kereskedésnek főpiacza. Nagyságának 's királyai hatalmának legközelebbi tanubizonysága egy kő (axumi márvány) görög felülírással, mellyet Salt után, a' ki találta azt fel, Buttman és Niebuhr tettek esmeretessé magyarázatjaik által. L. „*Museum der Alterthumswissenschaften von Wolf und Buttman*,” 2 köt. 575 lap.) Ez a' felülírás, mint minden azolta azon tájékról hozzánk jöttek, egy Aizanas nevű dicsekedő királynak, a' ki magát Mars fijának nevezi, az általa meggyőzött apró királyokkal tett jótéteményeit foglalja magában. Ezen felülírásnak még nagyobb betse lett azon felvilágosítások által, mellyeket az az Aduleinek második feléről adott. Axum, a' hol találtatott ez a' kő, a' hajdani nagyságnak még több maradványival is dicsekszik. Az omladékok közt nevezetesek a' királyi szék és több sor obeliszensok, hajdan 55, mellyek közül Salt egyet legszebbnek mond, mellyet valaha látott. Megjegyzést érdemelnek benne a' pamut- és jó pergamen-manufacturák,

L—ú.

AYRER (Jakab), kortársa Sachs Hannsnek és utána legtermékenyebb dramaköltője századjának. Elete környülállásairól csak azt tudjuk, hogy a' 16-ik század végső negyedjében és a' következőnek elején Nürnbergben jegyző és ügyvéd volt. Némelyek szerint Nürnbergben született, mások szerint pedig mint szegény gyermek jött oda, és csak 1594 nyert polgári just. Némelly munkájit 1580 olta kinyomtatták, némellyeket csak kéziratban terjesztettek el, míg holta után elszórt munkájit öszvegyűjtve ki nem adták Nürnbergben 1618. Ezen gyűjteményben ugyan együtt van, a' mit Ayrer terhes tiszti foglalatosságaitól kipihenése végett komoly és vig tárgyut öszveirt, ámbár hihetőleg még kéziratban is lappanganak némelly mivei. Minden esetre a' kiadottak is elégségesek költőnk módjának és művészségének megbíráhatására. Tárgyait a' történetirásból, népmondákból és legendákból kölcsönözte; Livius, Pacuvius, Frischlin, Boccacio, az évkönyvek, egyházi tudosítások 'sat, a' kutfők, mellyekből merített 's mellyeket rendszerént heroldja által miveinek kezde-

tén vagy végén híven előadat. Ayrer szomorú játéka beszélgetésben előadott történetek a' cselekedet egysége nélkül. Bennek a' hely és idő is legszabadabban változik. Szinte olly önkényesen vágják egymást keresztül a' komolyság és tréfa, és lehetetlen ezekben, mint egyéb akkori költők műveiben is, meg nem esmerni a' 17-ik században az angol vándor színjátékok által esmeretessékké lett angol műveknek befolyását a' német játékszinre. Majd mindenik dramájának vagy tréfaüzője, többnyire szolga személyében, ki szójátékai és darva köz elméségei által a' hallgatók érdeklését mérsékelni igyekeznek. A' cselekedeteknek és beszélgetésnek gyorsaságáról nem is álmodhatni; bizonyos szíves, de végre kifárasztó csacsogás a' legcsekélyebbet is hosszúra nyújtja. Mindazáltal dramai tehetségét nem tagadhatni. Némelly művei, kivált vigjátékai alkatjukra nézve közel hibátlanok. Nyelve nyomas és helyes, tisztaságban és könnyűségben előzőjinek nyelvét felülmulja. Ha egyébiránt a' vigság ihlete, mint Schlegel W. A. nevezi, nála is néha a' határt átlépi és vad csapongássá 's buta enyelgessé fajul, vagy ha néha néha egy a' mi finomított szokásaink által kikorbácsolt kifejezése botránkozást gerjeszt, ezt nem csudálhatni azon században, mikor még a' nyelv nem tanult elpirnlni a' természetes miatt, és az alsóbbak 's felsőbbek az izlésre és nyelvre nézve közelebb állottak egymáshoz, mint most. Emlékezetesek még a' tőle ugy nevezett énekelni való játékok, mint első kezdetei a' német daljátéknak.

B. L.

ÁZALÉKFERGEK (ázalékok, infusoria), egyszerű, csaknem egészen vagy egészen belső és külső műszerek nélkül való, szabad mozgásu állatocskák. Ezen állati durványok kötik öszve a' növények országát az állatokéval; ugyan is azon anyagból majd növények, majd ázalékfergek származnak, sőt az ázalékfergekből Pristley anyagja, ebből békanyál (conferva), ebből ismét (megszárazstva és azután vízben felolvasztva) ázalékfergek erednek. Ez okon igaza van Linnének, midőn az ázalékfergek rendjét zürzavarnak (chaos) nevezi. — Termő helyek nyáron (télen nem, vagy ritkán) akarmilly álló víz, leginkább pedig az, mellyben állati vagy növényi részek oszlottak fel (virágpoharak, pocsolyák, tók); továbbá az állati test némelly nedvei, mint az érett férjmag, a' belek nyálkája, az eczet 'sat; olly piczinyek, hogy nagyító üveg nélkül láthatatlanok, ez alatt egy csepp folyadékban számosabban vagy kevesebben szemléltetnek hemzsegni. Formájok majd gömbölyű, majd monyuru 's ezek most egyformán vastagok, majd ellapítottak; mások hosszukások, hengerformák; némellyeken holmi ragasztékok látszanak (farkak, kereksegek). — Teste némellyeknek egészen tiszta, általászó, másokban homályosabb pontokat vehetni észre (a' fiók durványai). — Mozgások néha lassubb, néha igen sehes; vagy egy helyben pergetyű módon forognak, vagy kerengenek, vagy ide 's tova ficzknak, szökdecselnek, 's a' mi különös, öszveitközni a' legsebesebb egymás mellett való elsuhanások közben sem tapasztaltattak. — Eletek tartóssága különböző; némellyek a' szárazon azonnal elvesznek, mások hosszú ideig való kiszárazstás után is, mihelyt vízbe jőnek, azonnal felélednek; néha a' jól bedugott üvegben, hova fris levegő nem férhet, lassanként elenyésznek; néha víz szükében a' nedvesebb helyre takarodnak; némellyeknek a' forró víz vagy fagy sem árt. — A' más felsőbb rendű állatokkal öszvehasznolva az ázalékfergeknek egész valója az, a' mi amazoknál a' gyomor. Er. detek üntermés (generatio aequivoca); származások bimbodzás (g. per gemmas), tojás és szülés. — Az ázalékfergek rendjében legalsó lépcsőn áll a' határnok egylén (monas termo), legfelsőn a' helférgék közül a' gamófej (acanthocephalus). — Sokféleségek miatt nemekre (eddig körül belől 15 esmeretes) és fajokra (200) osztatnak fel. — Nevezetesebb nemek 1) a' görgény (volvox), teste gömbölyű, belől homályos pontokkal; 2) a' változány (protens), teste pontforma, egyszerű, idomját minden mozdulatban el- eltünő karéjjal (lobus) jelelvén ki.

3) villáskerek (fircularia), hosszukás, elől vastagabb és egy két kerekforma mozgasműszeréről 's villaforma farkáról esmerhetni reá; 4) farkasdi (cercaria), gömbölyeg-monyoru, átlátszó, hátul egyszerű vékony farku himmag állatocska; 5) szökélő (vibrio) hosszukás, hengerforma, átlátszó, egyszerű állatocska; 6) egylény (monas), gömbölyeg, monyoru, pontforma, átlátszó, egészen egyszerű lény. *Dr. Pólya.*

AZIMUTH, arab eredetű szó az astronomiában, jelenti 1) azon függő kerek (*circulus verticalis*) negyedjét, mely valamely csillagon keresztül gondoltatik; ez értelemben vétetett az Araboknál; 2) azon domboru szeglet, melyet az elébb említett kereknegyed a helybeli déli körrel formál, avagy, a' mi egyre üt ki, a' helybeli látkörnek azon darabja, mely ugyan azon kereknegyed és a' déli linea között fekszik; ez értelemben vétetik, most általában az astronomusok által, és leginkább a' déli sarkponttól fogva a' nyugoti tájon keresztül 360 grádcisig számoltatik egy huzomban, holott némelyek csak 90 grádcisig vizsik a' számolást, majd a' déli majd az éjszaki pontnál kezdvén azt. Legegyfűgyűbb eszköz az alanti csillagok azimuthjai mérésére a' THEODOLIT (l. e.); általában pedig egy merő tengely körül forgó oszlop, két kerekkel öszveköttve, melyeknek egyike a' csövet tartja és mint az oszlop tengelye függőleg áll, a' másik pedig az oszloppal derékszöglet alatt, azaz, vízirányban fekszik; ezen helyzetetésben az első kerek (*circulus verticalis*) függőnek, a' második (*circulus azimuthalis*) fekvőnek neveztetetik. *Tittel.*

AZINCOURT, falu a' saint-poli kerületben a' Pas de Calais departementban, hires az Oct. 25. 1415 esett ütközet által. V. Henrik angol király, hódoltatásvágytól ösztönözötve, kiszálott Honfleurné, ostromlá ezen erősséget, és Picardián által Calaisbe akara marsirozni, hogy téli kvártélyra száljon. A' dauphin egy hatalmas sereggel ellene nyomula. Sok nemesek kísérek őt, és kevélységek olly nagy vala, hogy a' burgundi hercegtől és Paris várostól ajánlott segédelmet el nem fogadák. V. Henrik a' Somme felé siet, de a' Franciaák követék őt nem csak ingerkedve, hanem védék is az áltmenetelt, melyet ő Abbeville-től St.-Quentinig hijába próbált, 's csak itt érhetett el ellenségeinek vigyázatlansága miatt. Mindazáltal az Angolok hijával voltak mindennek 's nagyon el valának gyengülve, azért is a' király békét és kárpótást ajánlott. A' Franciaák nem fogadák ezt el, reménylven, hogy őt semmivé teszik, és valóban hamarabb is elérik a' Ternoise folyócska megett a' Calaisba vivő utat, mint az Angolok. Ezek még 2000 lovagból és 12,000 nyilazóból álltak, és 2 erdőség közt csatarendbe állíták magokat, a' nyilazók a' két szárnyon állván. A' front előtt karók voltak leszurva, minden legény egyet vivén magával. A' Franciaák d'Albret comnetable által vezéreltetvén, 800 lovagból és 44,000 egyéb trüppokból álltak. Két rendbe állának ezek; az elsőben állának a' lovagok, kik közül csak 2000 valának lóháton. Az Angolok jövének először mozgásba. A' francia lovagok azonnal ellenek sietének, de a' nyilazóktól olly nyilzápporral fogadtattak, hogy futásnak indultak, az első csatarendnek rohantak és ezt rendtelenségbe hozták. A' könnyű fegyverkezeti nyilazók buzogányaikhoz 's harezfejszékjükhöz kaptak, és betörték gyalog a' lovagok soraiba, kik a' nehéz pánצל és az ók csatarendje hibás tömötsége miatt nem mozoghattak. Majd azután segítségre siettek az angol lovagok is, a' Franciaák első hadi rendje megfutamodott, a' második is nem tartóztatható fel a' rohanó győzedelmest, 's csak hamar az egész francia armadia tökéletesen elszélesztetett. A' győzedelem olly teljes vala, a' millyen keves volt azelőtt. Egy pillantatig azt hívé Henrik, hogy az öszvegyülekező csoportok meg fognák újítani az ütközetet, 's azon hir által, hogy egy sereg fegyveres parasztság az ő bagázsaiját fosztogatja, még inkább ingereltetvén, parancsolá, hogy minden foglyok lekaszaboltassanak. Már a' parancs végre vala hajtván, midőn átlátá félelmének alaptalan voltát. Mindazáltal a' további üldözés

mellett újra 14,000 foglyot nyere a' diadalmas sereg. Ezenkívül 10,000 holt Francia fedé a' csatamezőt. Azok közt vala a' connetable 6 herczeggel és princzel. Őt princz fogatott el, 's azok közt az Orleansi és Bourboni herczeg. Az Angolok 1600 holtat veszének, 's azok közt a' yorki herczeg, a' király nagybátyját, kit herczeg Alençon, ki a' halált keresve Henrik királyra rohant, annak oldala mellett ölt meg. Már a' király fejről is leüté a' koronát és másodszor emelé fel karját a' halálos csapásra, midőn minden jelenlévők körülvevők, és sok csapásokkal megölék őt. Az ütközet után az Angolok folytatak marsolásokat Calais felé, onnan pedig álhajózána Angliába, hogy ott új armadiát gyűjtsenek egy új kiszállításra.

AZOROK, azaz, Ölyvszigetek, 9 portugali szigetből álló csoport az atlasi tengeren, Afrika és Amerika közt, a' sz. 36—39° alatt, öszvesség 53 nsz. mfdön. Lakosaik portugali eredetűek, és portugali törvények szerint igazgattanak. Tűzokádó hegy természetű földjük hegyes, hanem vize bőven van, és rend kívül termékeny. Legmagasabb hegyek a' Picon lévő Pic 9,000' magas. Éghajlatjuk igen kies és egészséges; fötermései: bor, gabona és déli gyümölcsök. A' lakosok baromtartást, halászást, némelly mesterségeket és szergalmatos kereskedést is űznek. Jó kikötő helyek mindazáltal nincs. Ezeket a' szigeteket a' Portugaliak fedezték fel 1446, hanem némellyek azt állítják, hogy némelly hollandiai hajósok már azelőtt látták volna; a' honnan a' Hollandusok flandriai szigeteknek nevezik. Neveik: S. Miguel, mely legnagyobb, 80,000, Terceira 28,900, Pico 20,900, S. Jorge 11,200, Fayal 22,300, Santa Maria 5,000, Graciosa 7400, Flores 7100 és Corvo 800 lakosokkal. Fővárosoknak Angranak Terceirán 15,000 lakosa van. Ez a' sziget hűségesen megmaradt 1828 a' brasiliai donna Maria mellett. Öszvességgel az azori szigetek lakosainak száma némellyektől többre tétetik 200,000-nél.

L—ú.

AZTATÁS (*maceratio*), azon munkálat, mely által a' merő testből némelly felolvadható részek folyó olvasztóval hidegben felolvasztanak. Célja ezen munkálatnak a' felolvadható (mézga, vonaték, cukor, illatos olaj) és felolvaszthatatlan részek (kanaf 'st.) egymástól való elválasztása. A' chemiában a' felolvadható részeknek; a' fűvészségben-anatomiában, élettudományban ellenben veszik hasznokat. Dr. Pólya.

AZZARA (Miklós József, lovag), szül. 1731 Barbanalesben Aragoniában, korán eleven vonzódást mutata a' művészségekhez és tudományokhoz, 's ez még inkább erősödött benne a' festő Mengsset való egybekötése által, a' ki a' spanyol király szolgálatjába lépett. A. a' diplomatai pályára lépett, a' spanyol szentegyház dolgaiba mint agens XII. Kelemen pápához küldetett 's ezen polczon nagyon megkülönbözteté magát, és folyvást nagy befolyással volt a' maga udvarának legfontosabb alkudozásaira a' pápai szent széknél. 1796 Olaszország hódoltatója elejébe küldetett, hogy annak kegyét Roma részére kikérje. Bonaparte azonnal tudá őt méltatni, és ezen öszvejelvetelnek következése vala az a' mely benyomás, melyet tett Azzarára ez a' férjfiu, a' ki attól fogva állandó tárgya vala az ő csudálásának. Akkor származott az ő Bonaparte Jóseffel való öszveköttetése is. Kevelsel azután bizonyos diplomatai characterrel Parisba méne A., hol a' társaság kellemetes volta és azon elfogadás, melyet iránta mutattak, pótola régi barátjainak, egy szép bibliothecának 's gazdag rajzolat- és antikgyűjteménynek elvesztését. Franciaországba küldetését a' spanyol udvar előtt való kedvességének hol fel, hol alászállása kísénte. Visszahivatott, Barcelonába számkivetetett, ismét követi characterrel Parisba küldetett, 's meg újra ezen fontos hivatalától megfosztatott. Különben is nagyon meghomlott egészsége ki nem állhatá ezen több izbeli ostromokat. Megholt Parisban Jan. 26. 1804.

B.

B, a' muzsikában, jelesen a' diatonicus hanglajtorjában, teszi a' félhanggal leejtett h betűt, 's így a' g-hez kis tertia, es-hez pedig tiszta quinta. (L. HANG.) Használtatik a' b mint előjegy is. A' régiak hanglajtorjája a-val kezdődvén, b a' második lépcsőt tette; 's nevezetesen a' kis b a' leejtett, a' nagy vagy négysegű B pedig a' felemelt lépcsőt jegyzette.

J.

BAAL, BEL, babyloniai vagy phoeniciai istenség, Münter szerint a' napisten; értelme az idő hossza és a' nyelv tökéletlensége miatt igen homályossá lett. Némelyek Babylon alkotójának tartják; Herodotus Alcaeus fíjának mondja, mások chaldaei oriásnak. Azon mondákból, mellyek róla fenmaradtak a' historiában, rend kívül való embernek tarthatók, a' ki felkölté 's felemelé Babylont 's későbbben az istenek közé számíttaték. Azért beszélnek felőle némely irók, hogy ő tette mivelhetővé 's lakhatóvá a' földet, a' folyókat csatornákkal egyesítette 's Babylont (ounan Babel) kőfállal kerítette körül; hogy fíja Ninus, a' nagy hódító, elhunytá után az istenek sorába emelte 's isten gyanánt tiszteltette. De tisztelete nem csak Assyriában és Babyloniában vala divatban; hanem a' Persáknál és Tyrusban 'sat. is feltaláljuk. Ezen istenségnek tiszteltetése módjáról keves tudósításokkal bírunk, 's azok is ellenkeznek egymással. A' Bibliában olvassuk, hogy emberek is áldoztattak nekie; ez, ugy hisszük, képes kifejezés, melly a' Jehovától Baalhoz való elpártolást jelenti. Egyéb-íránt ezen név Baal, Bel, több napkeleti nyelvekben urat teszen 's az uralkodói hatalmat jelenti, p. o. öszvetételben több tulajdonnevekkel, mint Bel-sazar, Hanji-Bal 'sat.

BÁB, I. PUPA.

BABASÁG, I. SZÜLÉSSEGITSÉG.

BARENBERGI HÁZ. Midőn a' 9-ik században a' Magyarok többször megtámadták volna Németországot, védőrnek állíttatott Austriában Babenbergi Leopold mint markgróf. Későbbben herczegi méltóságra emeltettek unokáji. Az utolsó Harczos Fridrik a' neustádi csatában Frangepán által öletett meg. A' babenbergi historia szoros és szünetlen szövetségben van a' magyar nemzetével az árpádi ház idejében. *Gr. Mojlah Jan.*

BABONA. Az emberi észnek és szívnek azon számtalan észtelenségeit, mellyek ezen szóval fejeztetnek ki, igen nehéz közös magyarázat alá venni. Az ember hamar észre veszi, hogy sorsa nincsen egészen hatalmában, hanem legalább részből főbb okoktól 's számtalan olyan környülményektől függ, mellyeket nem maga rendel és rendelhet el. Ezen vélekedésben minduntalan megerősíttetik sok olly esetek és tünemények által, mellyeknek az emberi boldogságra szembetünőképen nagy befolyások van, 's mellyek az ő vélekedése szerint esmeretlen 's láthatatlan okokból származnak 's gyakran igen váratlanul függenek egyben egymással. Ha az illyen tüneményeket 's azoknak egybenfüggését okossága által gondosan megvizsgálni elmulatja, 's azt a' mi azoknak okaiból, egybenfüggésekből és következéseiből legelsőbben elejébe ötlük, vakon elhiszi: abból babona származik, melly tehát ollyan hiba, melly szerint az emberek sorsát meghatározó vagy meghatározni vélt okokról való ítéletünkben okosságunkat meg nem vizsgált eseteknek és tüneményeknek vaktában alája vetjük. Azon külső okok, mellyek az ember sorsát meghatározzák, részszerént az Isten, részszerént a' természet; következésképen kétféle babona van, vallásbeli és természeti dolgokat tárgyazó babona. A' babona egy felől abban mutatja magát, hogy ollyan természeti tüneményeket 's okozatokat, mellyeknek okait mindjárt hamar általlátni nem lehet, legalább ő által nem láthatja, esmeretlen és természet feletti erőből következtet, p. o. vala-

melly különös nemű és ritka betegséget gonosz lélek munkájának tart: más felől abban, hogy olyan tüneményeket, melyek történetből következnek egymás után, valamely láthatatlan erő által egymással öszvekapcsoltaknak gondol, p. o. azt hiszi, hogy az üstökös csillag szerencsétlenséget jövendől, minthogy néha megtörtént, hogy az üstökös csillag megjelenése után történetből szerencsétlen és mostoha idők következtek. Lehetetlen a' babonának minden neveit, valamint annak számtalan káros és veszedelmes következéseit is számba venni.

K. J.

BÁBOK, dedek, báb-, törpe- v. dedoszlopok (Docken), a' bábfalaknak vagy könyöklőknek azon apró oszlopforma részei, melyek magok felett a' pártázatot tartják.

V. P.

BABYLONI ÓRÁK, a' chronológiában így nevezetnek mind a' nap, mind az éj tizenkettő részei, napvirradttól napvirradtig folyvást, egytől huszonnegyig számlálva. Ezeknek a' mi nálunk szokásban lévő (europai, azaz, éjfél-től délig, déltől ismét éjfélig számolt) órákkal való öszve hasonlítására következő regula szolgál: a' tudva lévő babyloni órák számával öszve kell adni az épen elébbeni éj fele hosszát; ha a' summa 12 óránál kisebb, ugyan ezen summa reggeli órájink számát fogja jelenteni; ha a' summa nagyobb 12 óránál, de kisebb 24-nél, vonj ki belőle 12 órát, és a' mi fenmarad, délutáni órájinkat fogja előmutatni; ha pedig végre az említett summa 24 óránál többre ütne ki, vess el belőle 24 órát, és a' mi fenmarad, a' következő éjnap reggeli óráját fogja europai mód szerint előállítani. Az itt szóbanforgó éj fele hosszára való nézve szükség megjegyezni, hogy ezt azon clima szerint kell meghatározni, mely alatt a' babyloni órák adatnak; különben hibás lenne az öszve hasonlítás. Némely chronologusok, p. o. Gatterer (*Abriss der Chronologie* S. 4.) és Des Vignoles (*Chronologie de l'histoire sainte* II. 639.) a' babyloni órákat egészen más értelemben veszik; t. i. mint az éjnap tizenkettő részét, a' millyennek Ideler tanítása szerint (*Handb. der Chron.* I. 85.) csak Chinában és Japanban vannak szokásban, mely különös értelemre egy a' Herodotus munkájában (II. 109.) találkozó helynek hibás fordítása adott alkalmatosságot.

Tittel.

BABYLONIA, most Irak Arabi, egy hajdani asiai birodalom, melynek keletre Susiana, délre a' persiai tengeröböl és Chaldaea, nyugotra pusztá Arabia és éjszakra Media 's Armenia vagy Mesopotamia voltak határai. Minthogy az egész tartományt a' Caldaeaiak birták, innen Caldaeának is neveztetett. Tér és sík tartomány; két nagy folyó által hasítottik keresztül: u. m. az Euphrates- és Tigristől. Amaz, melynek vize csaknem mindég egyenlő magasságban van alacsony partjával, legcsekélyebb megáradásakor is kiönt. Rendszerént minden esztendőben elborítja egyszer a' tartományt az Euphrates, midőn tavasszal az arméniai hegyekről leömlő viz által megárad 's megtermékenyíti a' földet, mint a' Nilus Egyiptomban. Az építésre szükséges fa nem létét a' természet téglafölddel pótolja ki, mely a' napon vagy kemencékben megszáraztatván, igen tartós építésre szükséges köveket ad, melyek a' még meglévő omladékokban még most is ellenállanak az idő viszontagságainak. Malter helyett földcsipa használtatik, melynek igen gazdag forrásai találtak mindenütt. Babylon nevű hajdani fővárosának, melyet az Euphrates hasított keresztül, nagysága, a' mint a' régi írók előadják, csudákkal határos és csaknem hihetetlen. Kőfalainak, melyeken 250 torony 's 100 érczből csinált kapu volt, magassága 200, szélessége 16 réfet 's kiterjedése 360 stadiumnál többet tett. Belus temploma 's a' függő kertek legnagyobb nevezetességei közé tartoznak ezen oriai városnak, melynek csaknem semmi nyoma sincs többé. A' Babyloniaiak (egy a' világnak legrégebbi népei közül) nyelvek szerint, mely aramæi vagy syriai beszédmód, Sem maradékaiból származott törzsöknevezettség, már 2000 eszt. K. e. megjelennek a' historiában, mint oly nép, melynek állandó lakhelye 's a' tudományos művelődésben meg-

lehetős előmenetele volt. Moses tudósításai szerint Ninrød volt a' Babiloniában lévő első országnak alkotója. A' későbbben élt Görögök Belust, Ninust és Semiramist úgy írják le, mint nagy hódolatokat. (L. ASSYRIA.) K. e. 630 eszt. táján a' Caldaeaiak (egy vándorló életet élő nép) Nabopolassar vezérése alatt a' Taurusról és Kaukasusról lejttek, elfoglalták nyug. Asiát, lerontották Nebukadnezar alatt (588) Jersalemet, meghódították Tyrust és Phoeniciát 's olly roppant birodalmat alkottak, melly egészen a' földközi tenger partjáig terjedt ki. Fővárosa a' birodalomnak Babylon, a' tudományos, kiváltképen pedig az astronomiai és astrologiai esmereteknek már régolta esmeretes hazája volt. A' kereskedés és mesterségek temérdek gazdagságot vittek be a' fővárosba, a' mi csak hamar felébresztette a' fényűzés szeretetét. Híresek voltak a' vászon, pamut és selyem mivek. A' tudósság egyedül a' papok birtokában volt, kik Chaldaensok (Chasdim) névvel nevezetnek és hihetőképen a' magusok későbbi intézetébe be voltak avatva. Nabodinas alatt nagyon aláment a' birodalom állapotja; Cyrus pedig 536 a' fővárost elpusztítván, végét szakasztotta annak 's Babiloniát Persiával egyesítette. Ezután hasonló sorsa volt a' Persiához, míg K. u. 640 eszt. a' Mohammed után következő arab fejedelmektől el nem foglaltatott, 's Bagdad nem építettett és tétetett 755 a' Tigris mellett fővárossá. Itt laktak a' khalifák, kiket Halaku, egy tatár fejedelem, kiűzött innen 1258. Bagdad 1534 a' győzedelmes Törökök kezére került, kiktől Abbas shah által vétetett vissza 1613; hanem 1637 Babiloniával együtt ismét török hatalom alá jött, 's az alatt is van mind e' mai napig. L. Münter „*Religion der Babylonier*“ nevű munkáját (Kopenhagen 1827 m. Kupfern). — Babiloniának omladékaira nézve, mellyek az újabb időben igen foglalatosságotatják az utazók figyelmetességét, a' legpontosabb tudósításokat 's leírásokat foglalja magában Claude Jammes Richnek, a' keleti indiai társaság Bagdadban a' basa udvarában (a' hol 1820 cholera morbusban halt meg) lévő követének, ezen munkája „*Memoir on the ruins of Babylon* (rézmetsz. 3-ik kiad. London 1818). Rich, Niebuhr és Rennel szerint a' hajdani Babylon a' mostani bagdadi török helytartóságban, Hill vagy Hella nevű helységnél fénylett, melly az éjz. szél. 32° 28' alatt fekszik az Euphrates keleti oldalán 6—7000 lakossal; közel ide több öszvedült csatornákat lehet az omladékok alatt látni, valamint bálványképeket, edényeket, házi eszközöket is 'sat. Még több nagy épületek omladékai is állanak fen. Egyet ezek közül Della Valle és Rennel Belus tornyának állítanak lenni. Legnagyobb magassága ennek 141 láb, 's oldalai az ég négy tájéka felé vannak építve. Egy másik egy kastélynak omladéka sok üregekkel és folyosókkal. Egy harmadik omladék egy roppant nagyságu hosszukás épületnek, mellyet az Arabok Birs Nimrudnak neveznek, maradványa az Euphrates nyugoti oldalán. Ezt először Rich irta le, a' ki azt Belus tornyának tartja, mellynek teteje valaha, úgy látszik, csillagvizsgálásra használtatott. Hasonló vélekedésben van Ker Porter is. A' rajta lévő ékforma felülírások magyarázására nézve különös érdemet szerzett Grotefend. Téglából 's ugy van épülve, a' mint Herodotus írja. Csak a' város régi falainak nem lehetett még eddig nyomaira találni. Általában véve az omladékok nagyra mutatnak, nem ellenben szépségre. A' még most is meglévő czifraságok és ékesítések minden izlés nélkül valók. L—ú.

BACCALAUREUS. Igy nevezetett hajdan a' Francziáknál az olly nemes, ki hadi szolgálatba lépett, de nem birt annyi értékkel, hogy zászlót vihetett volna. A' 13-ik századtól fogva az unversitasokon Baccalaureus titulust szokott viselni az, a' ki a' doctori gradust még el nem nyerte, de első alkalommal elnyerhetése felől bizonyossá tétetett. Azonban ezen titulus már ma nem igen van szokásban. — Némelly tanító intézetekben az alsó tanítók is Baccalaureusoknak hivatnak. K. J.

BACCHIUS, BACCHÉUS, I. RHYTHMUS.

BACCHUS (görögül Dionysos), a' bor istene, ki noha halandó anyától született, még is mindjárt születésétől fogva egy volt az égi istenek közül. Keves személy van a' görög mythologiában, kinek története nagyobb zavarban volnának, mint ezé. Atyja Zevs, anyja Semele volt; de az utolsó még minekelőtte szült volna, Here ravaszágának áldozatjává lett. Zevs a' még meg nem érett gyermeket magába rejtette 's magában érlette meg, 's azután Hermesnek adta által, ki őt elébb Inóhoz és Athamashoz, utóbb pedig Indiába a' nysai Nymphákhoz vitte, kik által szerencsésen felneveltetett. Tanítójának és nevelőjének Silenus tartatik, ki utóbb mindenkori kísérője lett. Bacchus a' nysai völgyekben találta fel a' szőlő-levebeli ital készítésének módját 's ott tanította először az embereket a' szőlő plántálására. Hogy találmányát mennél közösebbé tenné, az akkor esmert földnek csaknem minden tartományait bejárta, 's ezen jótélményével együtt a' maga tiszteltetését is mindenütt elterjesztette. Oroszlányoktól (mások szerint parduczoktól, tigrisektől, vagy hiúzoktól) kocsin huzatva kezdte el utazását, melly, minthogy sok férjfiak 's asszonyok, Silenusok, Satyrosok 's Maenadesek kísérték, győzedelmi pompához hasonlított. Kísérőji ezen isten közeléte által lelkesítette, szőlővesszővel 's repkénnyel koszoruzva 's kezekben thyrusust forgatva, tánczoltak körülötte, ezen örömkidításokat: Evoe! Elelens! a' hegyekkel és völgyekkel visszazengedeztettek. Thebában nem akarták istenségét megismereni, sőt Pentheus fegyvert készült ellene fogni. Bacchus ezen istentelenséget meg akarta bosszulni; az őt kísérő asszonyok dühösen kirohantak Cytheron hegyére, ott eszelősen futkoztak, 's Pentheus a' maga anyjától és testvér hugaitól, kik őt vad állatnak tartották, szétszaggattatott. Hasonlóképen ezen isten Mynias leányait is, kik innepeit nem akarták megszentelni, dühösséggel büntette meg. Midőn Naxos szigetébe ment, a' tyrrhenumi hajósok el akarták őt fogva vinni Italiába, minthogy bársonyöltözetéről itélve, királyfinak tartották. Megláncolták őt; de a' lánczok leestek róla; a' hajót szőlővesszők és repkények folyták körül 's a' tengeren megállították. Bacchus oroszlánnyá változtatta magát, 's a' hajósok megdühödván, a' tengerbe ngráltak 's Delphinekké változtattak. Ellenben azokat, kik őt szívesen és tisztelettel fogadták, gazdagon megjutalmazta, p. o. Midast, azért, hogy az elveszett hűséges Silenust hozzá visszavitte. Szeretőji sokan voltak; de csak a' Naxos szigetén talált Ariadnét tartotta feleségül 's halhatatlanságra segitette. A' Gigasok rettenetes háborujában igen vitézül viselte magát, 's az isteneket a' közellevő végső veszedelemtől megmentette. Midőn az Olymposban győzedelmes fővel megjelent, az általa megmentetett Zevs így szólott hozzá örvendezve: Evan, Evie! (Jele sen, édes fiam!) 's azután Bacchus rendszerent ezen szókkal köszöntött. Olyan szép és teljes ifjunak képében, oly vig ábrázattal, 's oly kerek, lágy és ékes formákban festetik le, hogy inkább leányhoz, mint ifjuhoz hasonlít. Különös ékességéül szolgál a' homlokkötő, a' hosszú göndör 's csomóba kötött haj, a' repkényes szőlőlevelkoszorú. Képe rendszerent mentelenen mutatja, de némelykor széles palást is van rajta 's melyéről ózbőr függ le. A' szakálos Bacchus tulajdonképen indiai vagy egyiptomi eredetű. Arany szarvait (a' meggyőzhetetlen erő jelenségét) a' görög mivészek el szokták rejteni, vagy csak kevéssé tüntették elő. A' Bacchusnak szentelt innepek Bacchanaliáknak, Dionysiáknak, vagy általában Orgiáknak hívták, mellyek Athenében különösen nagy pompával innepeltek meg. Mig ezek tartattak, azon napok alatt a' legkisebb erőszak is, melly valamely polgáron elkövetetett, halállal büntetett még. A' nagy Dionysiák tavasszal estek 's az inneplésnek legfontosabb része egy processióból állott, melly Bacchus győzedelmét képezte 's a' legnagyobb képzelt vagy igaz részegséggel ment véghez. Papjai és papnéji, kik azon megjelentek, szarvasbőrbe öltözve 's repkénnyel koszoruzva álarozosan jártak szét 's kezeikben ivó edényt és thyrus-pálczát vittek. Ezek között a' polgárok osztályai csendesebben és szép

renddel mentek 's fejeken szent kosarakat vittek, melyekben különbéféle gyümölcszszengék, sütemények és egyéb titkos jelképek voltak. A' processio rendszerént éjjel tartott, 's a' nappal néző játékokra és egyéb multságokra fordított. Bacchus theatruma jó idején megtelt emberekkel, hol részszerént új dramák játszottak, részszerént a' muzsikában és tánczban versenyzések tartattak. Egész Athenében zabolátlanság és tobzódás uralkodott. Ezen innepek a' Görögöktől a' Romaikhoz is áltmentek, kik azokat még botránkozatóbb zabolátlansággal szentelték meg, míg végre a' senatus (Roma városának 567-ikesztendejében) egészen meg nem tiltotta. A' nagy Bacchanaliákon kívül Bacchus számára az esztendőnek különbéféle részeiben több apróbb innepek is tartattak. K. J.

BACCHYLIDES, Ceos szigetében született 's az utolsó volt Görögországnak azon kilencz lyricusa között, kiket az alexandriai canon classicusoknak nevezett. Simonidesnek rokonja 's Pindarussal egy időbeli 's mind a' kettőnek vetélkedő társa volt. Hiero, kinek udvarában élt, még Pindarusnál is feljebb becsülte őt. Verseiből csak némelly töredékek maradtak fen. K. J.

BACCIO DELLA PORTA, I. FRA BARTOLOMEO (di San Marco).

BACCIOCCHI (Felix Pascal), Lucca és Piombino volt hercege, Bonaparte Elisának, Napoleon hugának, férje, szül. Maj. 18. 1763 Corsicán nemes, de szegény nemzetségből; katonai szolgálatba lépék mint cadet, 's tiszté lón, midőn Napoleon az olasz sereget vezérlé. Egybekelvéen Napoleon hugával, a' 26 sz. könnyű gyalogregimentnél oberster, 's lassanként, a' nélkül hogy magát akar ügyesség, akar alkalom hja miatt megkülönböztette volna, az Ardennék választó collegiumának előülője 's 1804 senator lón. 1805 a' hitvesének jutott Lucca és Piombino herczegségek által herczegi czímet nyere. Az 1814 és 1815-ki revolutio után a' számkivetésbe követé hitvesét 's azolta vele és fíjával az austriai kormány ügyelése alatt Triestben éle. — Hitvese **Bonaparte Elisa Maria Anna**, szül. Jan. 8. 1777 Ajaccióban 's a' királyi nemes nevelő intézetnek St. Cyrben vala nevendéke; a' revolutio idejében anyjával együtt Marseilleben mulata. 1797 anyjának kívánsága szerént, de bátyjának megegyezése nélkül kapitány Bacchiocchihoz méne férjhez. 1799 tájban testvérehez Lucianhoz Parisba jöve, ki a' poësis és művészség iránt érzést ébreszte fel benne. Egybegyűjté magánál a' főváros legmiveltebb férjfijait, kik közt chevalier de Boufflers, Laharpe, vicomte Chateaubriand 's marquis de Fontanes. Nagylelkűleg viseltetvén minden jeles talentum iránt, a' két utolsót különösen lekötelezé magának. Fontanest főképen az ő ajánlására emelé Napoleon. Jeles lelki tehetségeinek érzetében férjével alárendelt szerepet játszata. Luccát és Piombinót tulajdonképen ő kormányozá, 's mint toscanai nagyherczegné igen tetszék magának királyné rollejában. Ha a' seregeket vizsgálá ezen „Luccai Semiramis“, a' mint egy elmés író nevezé, férje az adjutans tisztjében jára el. Egyébiránt sok jót tett; a' tisztviselőknek, kiket bizodalommal megajándékoza, több buzgalommal kellett volna Elisát gyámalítaniok. 1814 visszavonula Bolognába, de a' következő esztendőben kénytelen vala Austriába költözni. Elejénte Karolina testvérénél, azután háza népével, a' kormány ügyelése alatt, Triestben éle, hol magát Compignano grófnénak nevezteté. Itt hala meg Bacciocchi Elisa Aug. 7. 1820 Villa Vicentina nevű mezei jószágán, Triesthez közel. Triestben is jöltévősége által különbözteté meg magát. Noha azt kíváná, hogy gyermekei; Napoleona Elisa (szül. Jun. 3. 1805) és egy fija Bonaparte Hieronymus gyámsága alá jussanak, mind a' mellett férje maradt törvényes gyamatyjok.

BACH (János Sebestyén), egy a' mult században élt legjelesebb német hangművészek közül, 's ezen a' muzsikai literatúrában igen esmeretes néven legnagyobb. Szül. Eisenachban 1685, megh. Lipsiában

1750. Klavirt kezdett tanulni Ohrdruffban bátyjánál János Kristófnál, 's ez meghalálozván, tanulását folytatta Lüneburgban. 1703 a' weimari herceg szolgálatjába lépett, 's 1704 Arnstadba menvén, gyakorlotta magát az orgonálásban és muzsikaszerezésben, 's így 1708 Weimarban udvari orgonista, 1714 pedig ugyan ott concertmester, 1717 Köthenben karigazgató, 1723 Lipsiában a' Tamás-oskolában cantor és muzsikaigazgató 's végre 1736 saxoniai udvari muzsikaszerezgető lett. Életét leírta Forkel. A' maga idejében hozzá fogható klavirjátész, vagy orgonista nem volt. Jeles nagy szerzeményeit eredeti 's külföldi ízléstől ment lelkesedéssel írta, mellyek többnyire templomi, egyes és kettős karénekekből állanak. Vannak klavirra és orgonára készített jeles darabjai is, mellyek közt ama' 48, minden hangnemekre alkalmaztatott előjátékok magában foglaló „*Wohltemperirtes Clavier*“ eléggé esmeretes. — A' Bach nemzetség hazánk egyik fővárosából Posonyból származik, honnan János Ambrus, a' most leirt Sebestyén atyja, válása miatt költözött ki 's Németországban telepedett le. Több mint 50 hangmívrész számlál ezen nemzetség, csak magának Sebestyénnek is 11 fija mind jeles hangmester volt. Leghíresebbek: Wilhelm Fridemann, szül. 1710. Weimarban, megholt mint hessen-darmstadti karigazgató Berlinben 1784. Egy volt a' legügyesebb orgonisták közül, munkái közé tartoznak a' klavirra való esmeres 6 fuga. — Károly Filep Emmanuel, szül. 1714 Weimarban, mh. 1788 Hamburgban, elébb ugyan törvényt tanult Hamburgban, azután mint muzsikus Berlinbe ment, 's végre Hamburgban muzsikaigazgató volt, leginkább klavirra irt, 's Gellert némelly darabjaira énekeket is adott ki. Legjobbak a' természethangra készült szerzeményei; azonban a' „*Versuch über die wahre Art Clavier zu spielen*“ című munkája a' maga nemében most is tökéletes. — János Kristóf Fridrik, szül. Weimarban 1732, megholt mint concertmester 1795 Bückeburgban; nagy orgonista volt és sok kiadott munkájiról esmeretes. — János Keresztély (kit Angolnak is hittak), szül. Lipsiában 1735, megholt Londonban 1782, csinos írásmódjáért sok ideig kedvelt muzsikaszerező volt. J.

BACHAUMONT (François le Coigneux), szül. Parisban 1624, megholt ugyan ott 1702, korán nyere hivatalt mint papi tanácsos a' parlamentnél, mellynek előlülője atyja vala. Az 1648-ki 's köv. békétlenségek alkalmával az udvar ellen törekedő párthoz állá, 's neki köszöni ezen factio Fronde nevét, mivel egykor oskolafiukkal hasonlító öszve, kik a' parisi sáncokban parittyákkal játszanak, ha politiatisztet láttak, hirtelen eloszlanak, 's mihelyt hátat fordított, ismét együtt valának. A' hasonlítás tetszék; azolta parittyá forma kalapsinórokat viselésnek Mazarin ellenségei 's parittyászoknak (*frondeurs*) nevezék magokat. Ezen vetekedések folytában B. elmésségének sokszor akadt a kalma, epigrammákban kiereszkedni az udvar ellen. Lecsendesítettvén a' nyugtalanságok, B. magányos életbe vonula 's egészen a' költésre adá magát. Egyenlő ízlés, character és életmód közte és Chapelle közt szoros barátságot kötének, 's mind a' ketten azon kedves utazási leírások dolgozának, mellyet az enyelve kellemes poësis baráti olly nagy javalattal fogadtak. Ezenkívül több vig, könnyű dalokat is irt, mellyek igen elvannak szórva. Lefevre de St. Marc öszvegyűjté azokat, de állítani nem meri, hogy mind B.től származnak, mellyeket felvön gyűjteményébe.

BACO (Roger), erős lelkű és mind mély, mind tágas tudományu Franciscanus barát Angliában. Született régi és tekintetes familiából származott szüléktől 1214 Hchesterhez közel Somersset vármegyében. Oxfordból, a' hol tanulását kezdte, annak folytatása végett Parisba költözött, melly város már akkor is Musák főlakhelye vala. Innen 1240, az istenes tudományokból doctori kalappal felékesítve, tért vissza hazájába 's némelly írók bizonyúsága szerint ekkor, mások szerint pedig még

Franciaországban öltözött fel szerzetes ruhába. Oxfordban telepedett le 's az ottani főiskolának legdicsőbb tagja lón. Nyomatásban kijött munkái im következnek: 1) *Epistola fratris Rogeri Baconis de secretis operibus artis et naturae et nullitate magia*, Paris 1542 in 4-to Basileae 1593 in 8-vo 2) *Fratris Rogeri Bacon, ordinis minorum, Opus Majus, ad Clementem Quintum Pontificem Romanum. Ex Ms. Codice Dublinensi, cum aliis quibusdam collato nunc primum edidit S. Jebb. M. D. Londini 1733 fol.* 3) *Rog. Baconis Angli, viri eminentissimi, Perspectiva etc. opera et studio Johannis Combachii Phil. professoris in academia Marpurgensi ord. Francof. 1614 in 4-to* 4) *R. Bac. Specula mathematica etc. opera et studio Johan. Combachii Francof. 1614 in 4-to.* 5) *Thesaurus chemicus Francof. 1603 et 1620.* Bale, Pitts 's egyebek sokkal hosszabb lajstromot fűztek össze B. munkáiból, mellyeknek csaknem minden tudományok voltak legyen tárgyai; nevezetesen: grammatica, mathesis, physica, optica, geographia, astronomia, chronologia, chemia, magia, logica, metaphysica, ethica, medicina, theologia, philologia, historia; hanem ezen lajstromban, a' mint doctor Jebb megjegyzi, Baconnak némely értekezései, mellyek a' fen említett munkákban czikkelyek gyanánt foglaltatnak, mint annyi különös munkák adatnak elő; és egyes munkáknak különbféle példányai többféle neveket viselnek; noha csak ugyan némely munkái mai napig kéziratokban maradtak. Valaki B. munkáit figyelmetesen olvasta; nem győzi benne osudálni a' szerző éles elméjét és sok oldalú tudományát, kiváltképen a' természet tartományában tett mély vizsgálódásit, észrevételeit és leleményeit; ezen felül a' minden irományiban uralkodó csinos, rövid, hathatós latán beszédet tekintvén, alig hitetheti el magát az ember, hogy mind ezek egy a' 13-dik században élt embertől származhattak. P. o. a' látás természetéről, a' sugarok törése következtéseiről az égi tünteményekre-, 's haszonvételeiről a' földi tárgyakra való nézve sok új tulajdon gondolati voltak. A' csillagok világításáról Aristoteles vélekedését megvetette, 's helyette Averroesét fogadta el, melly semmiben sem különbözik a' nagy Eulerétól. Jeles esmereti voltak a' tükrökről, az ezek által véghez vitethető sikerekről és játékokról (ezek között különösen a' setét szobáról, *camera obscura*), a' nagyító, gyújtó és messze látó üvegekről; im szavai: *Possumus sic figurare perspicua, et taliter ea ordinare respectu nostrae visus, et rerum, quod fruantur radii et reflectantur quorsumcunque voluerimus, et ut sub quocunque angulo voluerimus, videbimus rem prope vel longe, et sic ex incredibili distantia legeremus literas minutissimas, et pulveres ac arenas numeraremus propter magnitudinem anguli, sub quo videremus, nam distantia non fuit ad hujusmodi visiones, nisi per accidens, sed quantitas anguli. Et sic posset puer apparere gigas, et unus homo videri mons, et in quacunque quantitate, secundum q. possemus videre sub angulo tanto sicut montem et prope ut volumus, et sic parvus exercitus videretur maximus, et longe positus appareret prope et e contra, sic etiam faceremus solem et lunam et stellas descendere secundum apparentiam hic inferius et super capita inimicorum apparere et multa consimilia etc.* Esmerte tovább B. valamely nemét a' phosphornak. Világosan leírta a' puszkapor készítését és isszonyu erejét; írja t. i. hogy salétrom, kénkö és szén bizonyos szerű mennyiségben egybekevertetvén és szorittatván, az egész, tűz érvén hozzá, villámmal 's dörgéssel szétpattan; hogy egy hüvelyknyi gyüpet azon keverékből képes egész sereget vagy várost távolról is semmivé tenni: ugy hogy kérdeni lehetne, ha netalán szerzetes társa, Schwarz Berthold, tőle kölcsönözte legyen rettenetes leleményét? Gebor után az érzek köz alapját és enyvét kénesöbe és kénköbe helyeztette. A' gőz ritkulhatósága és a' szivattyu készülete nem volt előtte titok. Doctor Friend bizonyossága szerint a' műszertudományban is csudákat vitt véghez; ugy hogy e' tekintethen Archimedes után hozzá hasonló mester

nem találkozott volna. A' bűbájósokról úgy ítélte, a' mint voltaképen kell, hogy t. i. a' természeti tudományokkal visszaélne a' tudatlanság ámitására. A' természeti tudományokban való előmenetelre két legegyszerűsebb 's bátorosabb utat választott 's ajánlott: a' mathesist és a' tapasztalást. Különös emlékezetre méltó végre, hogy B. R. Julius Caesar kalendárioma fogyatkozásit nem csak észre vette, hanem annak kiigazítása módja felől is helyesen gondolkodott; egy általa megjobbitott kalendáriom mai napig fen van Bodley könyvtárában; sőt Hutton doctor Jobb után azt meri állítani, mintha a' XIII. Gergely pápa által elfogadott kalendáriom kiigazítása módja, melly közönségesen Lilio Aloysnak tulajdonítatik, nem egyébben különbözne a' Bacótól, hanem abban, hogy ez a' jobbitást Kr. születése idejétől kívánta kezdetni, ama' pedig a' nicaei egyházi gyűléstől. Mindenkor és mindenhol találkozunk néhány magasabb lelki emberek, kik oly remek elmét, mint a' Bacóé volt, illendő becsben tudnak tartani, 's annak törekedéseit minden tőlök kitelhető módon elősegíteni készek: találkoztak ilyenek Baco esmerősei közt is; különben szegény barát létére, mikép tehetett volna szert oly szörnyű summa pénzre (2000 fontra, az időben!), a' mennyit tulajdon vallása szerént 20 esztendő alatt könyvekre, műszerekre 's próbatételekre költött? Ellenben a' többség mindenkor és mindenhol tudatlan, a' rend kívül valótól fél, gyanakodó, irigy, haragos: legkisebb inger elegendő, hogy gyűlöletes célba vett tárgyának első alkalmatossággal veszett nevét kölcsön 's ereje határáig kegyetlenül bosszút álljon rajta. Baco ezen veszedelmes sorsot annyival kevesebb kerülhetne el, mennél inkább felülmúlt a' klastromi társait, mind lelki érdemmel, mind világi tekintettel; és mivel írásiban a' papokat általjában, de főképen a' barátokat (némellyek szerént vásottságokért, leginkább pedig) tudatlanságokért szabadabban feddette 's vádolta, sőt helyel helyel oly esmereteket is kívánt tőlök, mellyeket ők, nem csak szükségeseznek nem láttak, hanem épen haszontalanoknak vagy veszedelmeseknek ítéltek: *Non solum damnosum est clericis* (azt mondja egy helyen az Opus Majus nevű munkájában, a' mathesis hasznairól és szükséges voltáról szólván) *sed omnino turpe et vile, quod ipsi ignorant, quae laici utiliter et pulchre sciunt...* *Postquam manifesta est necessitas mathematicae in rebus hujus mundi, et in scientiis humanis, nunc potest idem ostendi in divina...* *philosophia non potest sciri, nisi sciatur mathematica, et omnes sciunt, quod theologia non potest sciri, nisi sciatur philosophia, necesse est, ut theologus sciat mathematicam.* Az így felbosszantott ellenfél egy részről a' néppel elhitette, hogy Baco a' gonosz lelkekkel szoros szövetségben áll; melly végre elegendő volt sokféle titkos értelmű szerekkel tele műhelyét felnyitni, 's az ebben azok által végbe vitt csudálatos tüneményeket emlékezetbe hozni; más részről tanítását 's írásait Romában mint a' vallásra való nézve veszedelmes portékákat elárulta. Ezen kettős vádnak következtében Baco legottan tanítószékét az oxfordi főiskolánál elvesztette; nem sokára tömlöczre vetetett, 's itt nem csak minden esmerőssel való közösüléstől eltilalmaztatott, hanem bűjtőléssel is sanyargattatott. Baco ekkori szorongattatásának állapotja kitétszik abból, hogy irományinak mását Fulcodi cardinalisnak, ki akkoron Angliában romai követ vala, elküldeni, noha kéretnék, nem merte. Szerencséjére Fulcodi nem sokára IV. Orbán helyett IV. Kelemen név alatt pápának választatott; ezt meghallván B., levelet irt Ó Szentségéhez 's megígérte, hogy parancsolatját teljesíteni fogja; mellyre Ó Szentsége által szerzetestársai hatalma alól, következtésképen a' fogságból is kiszabadult. Ez alkalmatossággal készítette el B. *Opus Majus* nevű munkáját 's 1267 kedves tanítványa Parisi János által egyenesen Romába küldötte. A' pápa igen szívesen fogadta el a' munkát, szerzőjét igen megkedvelte 's tudományos folalatoságainak folytatására hátorította. Ezen derült lelki pápa már 1271 megszünt lenni; azonban úgy látszik, hogy az után

is X. Gergely, V. Innocentius, V. Hadrian és XXI. János alatt az oxfordi bölc nyugodalomban hagyatott. Ellenben III. Miklós alatt, ennek tudtával és jóváhagyásával, Askoli vagy Esculo Jerom (Franciscanus generalis) által ismét tömlőczre vettetett, 's könyveinek olvasása is eltiltatott. Vádokul e' három pont hozatott fel ellene: *necromantia*, *astrologia* és *alchymia*. Tiz esztendeig sinlett már B. ezen fogságban; az alatt III. Miklóson kívül még két más pápa holt meg. Midőn Askoli (IV. Miklós) a' sz. széket elfoglalta, B. egy értekezést küldvén hozzá (az öregség betegségei elhárításáról), igyekezett kedvét megnyerni 's vádolt tudományának ártatlan 's hasznos voltát bebizonyítani. Mi sikere let igyekezetének, nincs tudva; szabadságát némellyek szerint csak a' pápa halála felé, mások szerint annak utána nyerte vissza. Ezentul élete hátra lévő napjait Oxfordban, hajdani dicsősége tanuhelyén, de a' klostrom falai közt töltötte el 's még egy kivonatot irt a' theologiából. Megholt 1792, 80 esztendő korában, 's a' Franciscanusok templomában temettetett el.

Tittel.

FOGLALAT.

	Lap.		Lap.
A	1	Abrud, Abrudbánya	16
Aachen (Aix la Chapelle)	—	Abruzzo, Abruzzók	—
Aacheni békekötések, i. Béke- kötések	—	Absalom	18
Aargau	—	Absolutio, i. Oldozat 's Fel- dozás	—
Aba	—	Absolutismus, i. Praedestinatio	—
Aba (Sámuel)	2	Absolutus, i. Altalányos	—
Abaliget	—	Absorbentia	—
Abaris	—	Abstractum, Abstractio	—
Abauj, Abaujvár, Abavára	3	Abukir	—
Abauj vármegye	—	Abulfeda	19
Abbas, Abbassidák, i. Khalif	4	Abyssinia, i. Afrika és Habes	—
Abbé	—	Academia, i. Plato és Neopla- tonicusok	—
Abbés commandataires	—	Academia, Academiák	—
Abbot (Charles)	—	Acapulco	25
Abbreviatores	5	Acatholicusok	26
Abbreviaturae	—	Accelerando	—
Abbt (Tamás)	—	Acceleratorium, i. Siettető pa- rancsolat	—
Abc, i. Irás	6	Accentus, i. Hangoztatás	—
Abda	—	Acceptans	—
Abderá	—	Accessit	—
Abel	—	Accessorium, i. Járulvány	—
Abel (József)	—	Accidens, Accidentalís	—
Abelard (Péter) Abaillard	—	Accidentiák	—
Abelíták, Abelianusok, Abelo- niták	8	Accisa, i. Emésztési adó, Mel- lékes adó, Vám	—
Abelova	—	Acclamatio, i. Kikiáltás	—
Abensberg	—	Acclusum, i. Zárvány	—
Aberdeen (Georg Gordon, gróf és viscount Formarine)	9	Accommodatio, i. Alkalmazta- tás 's Egyezés	—
Aberli (János Lajos)	—	Accompagnement, i. Kisérés	—
Aberratio lucis (sugártévesztés)	—	Accord, i. Öszvehangzat	—
Abildgaard (Nicolai Abraham)	—	Accouchement és Accoucheur, i. Szüléssegítség	—
Ab intestato	10	Accum (Fridrik)	—
Abiponok	—	Accusatio, i. Vád	27
Abnormis	—	Acephali	—
Abo, Obo	—	Acerbi (Giuseppe)	—
Abonnement	—	Achaeusok, Achaei szövetség	—
Aborigines	11	Achaia, i. Livadia	—
Abacadabra	—	Achard (Fridrik Károly)	28
Abraham	12	Achelous (Aspropotamus)	—
Abraham a Sancta Clara	—	Achenwall (Gottfried)	—
Abrahamiták	13	Acheron	—
Abraham keble	—	Achilles	—
Abrantes	—		
Abraxaskövek	—		
Abrazolás	14		

	Jap		lap.
Achilles Tatinus	29	Adiaphora	44
Achmet III.	—	Adjectivum, I. Mássalérthető	—
Achromaticus	30	Adjudicatoriae, I. Itéletlevel	—
Aciditas	—	Adjutans (segédtszt)	—
Ackermann (Konrad)	—	Ad libitum (tetszés szerént)	45
Ackermann (Rudolph)	—	Admetus, I. Alceste	—
Acoluthi	—	Administrator	—
Acquisitor, I. Szerző	—	Admiral, Admirallobogó, Ad- miralitas v. Admiralcolle- gium, Admiralság	—
Acre (Akka, St. Jean d'Acre)	—	Admonitio, I. Intés	—
Acridophagusok, I. Sáskák	—	Adó	—
Acrostichon	—	Adolf (Nassani)	48
Acsa	31	Adomány (királyi, nádorispá- nyi, helytartói, 's főpapi)	—
Acta, Acták	—	Adonai, Adunai	51
Acta Eruditorum	—	Adonicus vers v. Adonicum	—
Acták átküldése	32	Adonis	—
Acta Sanctorum	—	Adoptianusok	—
Actia	33	Adósság	52
Actionarius	—	Adószám, I. Kerekszám	53
Actio	—	Adószedő, I. Vármegye, Sza- bad királyi város, Szabad ke- rület	—
Actio (törv.), I. Kereset	—	Adóvetés	—
Actium	—	Adózás	54
Activitas, I. Tehetség	34	Adrastea	64
Activ kereskedés	—	Adrastus	—
Activ adósság	—	Adresse	—
Activum, passivum	—	Adriai tenger	—
Acton (József)	—	Adrian (pápák)	—
Actor, I. Felperes	35	Adstringentia	65
Actoratus, I. Felperesség	—	Adule	—
Actuarius, I. Jegyző	—	Advent	36
Actus, I. Szinjáték és Tett	—	Adverbium, I. Határozó	—
Acustica	—	Advocatus, I. Ügyvéd	—
Acustical	—	Advocatus Ecclesiae	—
Aczél	—	Aeacus	—
Adaequalt	36	Aediles	66
Adagio	—	Aegeus	—
Adam	37	Aegina	—
Adam 1) Jakab Sigisbert 2) Lam- bert Sigisbert 3) Miklós Se- bestyén 4) Ferencz Gáspár	—	Aeginai művészség és műdara- bok	—
Adamalma	—	Aegis	68
Adamberger (Maria Anna)	—	Aegisthus, I. Agamemnon	—
Adamiták, Adamianusok	38	Aelianus (Claudius)	—
Adams (John)	—	Aemilianus (Cajus Julius)	—
Adams (John Quincy)	—	Aemilius Paulus	40
Adams (Sámuel)	39	Aeneas	—
Adamspeak	—	Aeneas Sylvius, I. Aeneas és Piccolomini	69
Adanson (Mihály)	40	Aenesidemus	—
Adásvevés, I. Vevésadás	—	Aeoliusok	43
Addington (Henrik)	41	Aeolus	—
Addison (József)	42	Aeolushárfa, I. Szélhárfa	70
Adelheid, I. László I.	42	Aeon	—
Adelung (János Kristóf)	—	Aequatio (egyenlet)	—
Adelung (Fridrik)	43		
Adeptus, I. Alehymia	—		
Ades, Hades, I. Pluto	—		
Adhaesio (physical)	—		
Adhaesio (törv.), I. Ragaszkodás	44		

	lap.		lap
Aequator (egyenlítő)	70	Agio	92
Aequatoriale	—	Agiotage, agiotirozó	—
Aequilibrata	71	Aglaia	—
Aequilibrium (erők egyenlete)	—	Aglar, l. Aquileja	—
Aequinoctialis vészek	—	Agnano	—
Aequinoctium (éjnap egyenlet)	—	Agnes (Szent)	—
Aequipollentia	—	Agnes (magy. királyn.)	93
Aera (évrend)	—	Agnes Sorel	—
Aërianusok	72	Agnesi (Maria Gaëtana)	—
Aërodynamica	—	Agnethler (Mihály)	94
Aërolithusok	—	Agnitio, anagnorisis	—
Aëromantia, metria, nautica	—	Agnoëták, l. Monophysiták	—
Aërostat (levegőhajtó, golyóbis)	—	Agnus Dei	—
Aërostatica (levegőiránytudomány)	74	Agon	—
Aeschines	—	Agosta	—
Aeschylus	—	Agostai vallástétel, l. Augsburgi vallástétel	—
Aesculapius	75	Agoston (Szent)	—
A és O	—	Agram, l. Zagráb	96
Aesopus	—	Agrariae Leges	—
Aesthetica	76	Agricola (Cnejus Julius)	—
Aestheticaí	78	Agrionia, Agrioniak	—
Aether	79	Agrippa (Marcus Vipsanius)	—
Aethiopes	—	Agrippina	—
Aethiopiai oceanus	—	Agtelek	—
Aetiologia,	—	Agyag	97
Aetna	—	Agyasság, l. Concubinatus	—
Aetolia, l. Pathologia	80	Agyazat	—
Affectatio	—	Agyu	—
Affectus, l. Indulat	—	Agyusajka	98
Affinitas, (törv.) l. Sógorság	—	Agyut beszegezni	—
(chem) l. Rokonság (chem)	—	Agyut rontani	—
Affry	—	Agyvelő	—
Afghanistan	81	Agyvelői rendszer	104
Afghanok	—	Ahítatosság	105
Afrancesados	82	Ahriman, l. Daemon	—
Afranius (Lucius)	—	Aides, l. Pluto	—
Afrika, Afrika történetei	—	Aignan (Etienne)	—
Afrikai társaság, Afrikai kereskedőtársaság	88	Aiguillon	106
Aga	89	Aissé (Demois)	—
Agamemnon	—	Aix (Aqua Sextiae)	—
Aganippe	90	Ajaccio	107
Agar (Jean Antoine Michel)	—	Ajándék	—
Agát v. Achátkő	—	Ajándékozás	—
Agata (Szent)	—	Ajax (Aias) Oileus, Telamonius	—
Agathocles	—	Ajkfogás	108
Agathodaemon	91	A jour foglalni	—
Agathon	—	Ajtai (András)	—
Agave	—	Ajulás	—
Agenda, l. Egyházi agenda	—	Akarás	109
Agens	—	Akarat	—
Ageria, l. Egeria	92	Akbar (Mohammed)	—
Agesilaus	—	Akenside (Mark)	110
Agg katonák, l. Invalidusok	—	Akerblad (János Dávid)	—
Aggregatum	—	Akó	—
Agincourt, l. Seroux d'Agincourt	—	Alabastrom	111

	lap.		lap.
Alakjáték, Bábalak	111	Albnera (csata Albuera melletti csata)	128
Alakzat, 1. Projectio	—	Albuera	—
Alamanni (Luigi)	—	Album	—
Alamizsna	113	Albuquerque (Alfons)	—
Aland (Oland)	—	Albus	—
Alapbassus	114	Alcaeus	—
Alaphang, 1. Főhang	—	Alcaeus vers vagy Alcaicum	129
Alapított adósság	—	Alcaeus vers vagy Alcaicum	—
Alaprajz, 1. Rajz	—	Alcalde	—
Alarcz (vas), 1. Vas álarcz	—	Alcantara, alcantarai vitézrend	—
Álarczok, 1. Maszkok	—	Alceste	130
Alarczszakadás (larva)	—	Alchymia	—
Alarich	—	Alcibiades	132
Alávaló	115	Alcides	134
Alba, 1. Adósság	116	Alciphron	—
Alba (Ferd. Alvarez, hercz.)	—	Alcmaeon	—
Albalonga	117	Alcman	—
Albani (János Ferencz, 2) Hannibal, 3) Sándor, 4) János Ferencz cardinalis	—	Alcmene	—
Albani (Francesco)	118	Alcsut	—
Albania	—	Alcudia (Manuel de Godoy), 1. Godoy	135
Albano, albanoi kő	119	Alcunus (Flaccus)	—
Albany (grófné Louise Maria Carolina Stollberg Gedern hg. asszonya)	120	Aldegonde (Marnix Filep, Mont Saint Aldegonde ura)	—
Alberoni (Giulio)	—	Aldenhoven (melletti ütközet)	—
Albert austr. hercz., 1. Albrecht austr. hercz.	121	Alderman	136
Albert (Kazmér), lengyel 's szász kir. 's Teschen hercege.)	—	Aldinák	—
Albert I. magyar király	—	Aldini (Antal)	—
Albert német csász., 1. Albrecht német császárok	122	Aldobrandini (nemzetiség)	—
Albert (Szent)	—	Aldozat	—
Albertus Magnus, Albertisták	—	Aldus, 1. Manutius	138
Albertustallér	—	Alecto, 1. Eumenidák	—
Albigenses, Albienses	123	Alemannok	—
Albini (Ferencz, József, báró)	124	Alembert (Jean le Rond d')	—
Albinok, 1. Kakerlakok	—	Aleçon	139
Albinus (Bernhard Siegfried)	—	Aleppo	140
Albion	—	Alesia	—
Alboin	—	Alessandria	—
Albrecht, austriai hercegek, 1) Albrecht I., 1. Albrecht I. német császár, 2) Albrecht II. (Sánta, Böles) 3) Albrecht III. 4) Albrecht IV. (a' világ csudája) 5) Albrecht V., 1. Albert I. magyar király. 6) Albrecht VI.	125	Aleutok	141
Albrecht, német császárok 1) Albrecht I., 2) Albrecht II., 1. Albert I. magyar király	126	Alexander Severus	—
Albrechtsberger (János György)	127	Alexanderversek	142
Albrich (János)	128	Alexandria	—
Albricus	—	Alexandriai codex	143
		Alexandriai iskola	144
		Alexandrinusok, 1. Alexandriai iskola's Alexanderversek	145
		Alexianusok, 1. Szövetkezetek	—
		Alexius Comnenus, 1. Comnenusok	—
		Alfieri (Vittorio, ógrf)	—
		Alföld, Felföld	148
		Alfons III.	—
		Alfons X.	149
		Alfort	—
		Alfred (Nagy)	—
		Algardi (Sándor)	151
		Algarotti (Francesco)	152

	lap.		lap.
Algebra	153	Alocs	177
Algir, I. Barbareskek	154	Aloidák	178
Algorithmus	—	Álokoskodás (sophisma)	—
Ali	—	Álólcsapó, I. Felülcsapó	—
Alicante	156	Álom, álomkönyvek	—
Alidada (iránymutató)	157	Alopeus (Maxim.)	182
Alkali, Alkalimeter, Alkalisálás	—	Al pari	—
Alkalitás	—	Alperes	—
Alkalmaztatás (accomodatio)	—	Alpések	—
Alkohol	158	Alpesi utak	184
Alkoran, I. Koran.	—	Alphabetum, I. Írás	185
Alku (accorda)	—	Alpheus	—
Alfa breve, alla capella	—	Al segno	186
Allah	—	Alsó ház	—
Allás, I. Ütközet	—	Alsó Micsinye	187
Allat, Allatok országa	—	Alsted (János Henrik)	—
Allatfestések	165	Alt	—
Állati élet	166	Áltadás	—
Állati functiók	—	Altai	188
Állatimadás	—	Általag	—
Állati magnetismus, I. Magnētismus	267	Általányos, általány (absolutum)	—
Állati materia	—	Altan	—
Állati melegség	169	Áltatás (illusio)	—
Állati öv, I. Zodiacus	—	Aldorfer (Albert)	189
Állati öv-fény, I. Lumen zodiacale	—	Altenburg	—
Állatplánták, I. Állat	—	Áltengedés	—
Allegoria	—	Altenstein	—
Allegri (Ant.), I. Correggio	172	Alter ego	190
Allegri (Gregorio)	—	Althaea, I. Deianira	—
Allegro (gyorsan, elevenen), Allegretto	173	Álthatóság]	—
Allemande	—	Altimetria, I. Magasságmérés	—
Állhatatosság	—	Átlátásosság	—
Alligationis regula (egyvelgesek számvetése)	—	Áltmenetel (muzs.)	191
Alligator	—	Áltmenetel a' folyón	—
Alliteratio (betűrim)	—	Áltmérő, I. Diameter	—
Allodium	174	Altona	—
Alloepathica, I. Homoeopathica	—	Áltrajzolás, I. Calquirozás	192
Álló kép, I. Szobor	—	Altranstädti béke	—
Allori 1), Alessandro, 2) Cristoforo	—	Áltrontás az ellenség csata rendjén	193
Álló tőke	—	Áltszállító kereskedés	—
Almagestum, I. Ptolemaeus	—	Áltszivárogtatás, I. Filtrálás	—
Almakerek	—	Áltvonulás a' homlokrenden	—
Almanach, I. Kalendárium	—	Aluta, I. Olt	194
Almarco	175	Alvás	—
Almás, Tő-Almás, Homorod-Almás	—	Alvilág	—
Almeida	—	Alvincz	196
Almos, herczeg	176	Alvinczy (József, báró Borberek)	—
Almos, Álmos	—	Alvinczyana [resolutio, I. Erdélyország	197
Almukantharát	—	Alxinger (Ker. János)	—
Álnyomtatás	—	Amadé (László, háró Várkonyi)	—
Álnyomtató	177	Amadé (Omode)	198
		Amadeisták, I. Franciscanusok	—

	lap.		láp.
Amadis 1) Galliai, 2) Görögországi, 3) Csillagzati, 4) Trapezunti	198	Amras, I. Ambras	214
Amalgama, amalgamázó műhely	199	Amsterdam	215
Amalia (Anna), Szász-Weimar hercegnéje, szület. Braunschweig-Wolfenbüttel hgnéje	200	Amuletum	217
Amalthea	—	Amurath, I. Murad	218
Amaranth	201	Amusetta	—
Amathus	—	Amyot (Jakab)	—
Amati (nemzettség)	—	Ana	—
Amazonok	—	Anabaptisták, I. Keresztségismétlők	219
Ambassadeur, I. Követ	—	Anacasis (sugárhajlás), I. Sugártörés	—
Amboina, I. Fűszeres szigetek	—	Anacharsis	—
Ambrá	—	Anachoreta	—
Ambras, Amras	202	Anachronismus (kortévesztés)	—
Ambrosia, I. Istenek eledele	—	Anacoluthon	220
Ambrosiana Bibliotheca	—	Anacreon	—
Ambrosy (1, János, 2) Sámuel)	—	Anacrusis	—
Ambrus (Szent)	203	Anadyomene	—
Amelot de la Houssaye (Abraham Miklós)	—	Anagoge	—
Amén	—	Anagramma	221
Amerigo Vespucci	—	Anaktét (pápák)	—
Amerika	204	Analecta	—
Amethystus	206	Analemma	—
Amiantus	207	Analogia	—
Amiens	208	Analysis (fololdozás, szétbontás, philos.)	—
Amiensí békekötés	—	Analysis (fejtő tudomány, math.)	222
Amiot	209	Anamorphosis, I. Szemirány	—
Amnianus Marcellinus	—	Anapas	—
Ammon, Ammonszarú	—	Anapestus, I. Rhythmus	—
Ammoniacum, I. Büzsó	—	Anaphora	—
Ammonius (több tudós)	—	Anarchia (fejedelmetlenség)	223
Amnestia	—	Anastasia, I. András I,	—
Amor	210	Anathema	—
Amoretti (Carlo, abbate)	—	Anatomia (bontszolás mesters.)	—
Amoroso (szerelmesen)	—	Anatomiai készítmények	224
Amortisatio	—	Anaxagoras	225
Ainos	211	Anaximander	226
Amphiarus	—	Anaximenes	—
Amphibiomok, I. Kétlakuak	—	Anchises	—
Amphibolia (Kétértelműség, kétes értelem)	—	Ancillon (I, David, 2) Károly, 3) Dávid, 4) Lajos Friderik, 5) Friderik János Péter)	—
Amphibrachus, I. Rhythmus	—	Ancona	—
Amphictyonok törvényszéke	—	Ancylosis	227
Amphimacrus, I. Rhythmus	—	Andante (menőleg) Andantino	—
Amphion	—	András (Sz, apostol)	—
Amphiscii (kétáinyékuak)	212	András I., magyar király	—
Amphitheatrum	—	András II. (Jerusalemi) magy. kir.	228
Amphitrite	—	András III. (Velencei) magy. kir.	230
Amphitruo	—	András, hercegek	232
Amplificatio	—	András kereszt	—
Amplitudo (tágasság)	213	André (Keresztely Károly)	—
Ampringen (Gáspár János)	—	Andreossy (Antal Ferencz, gr.)	233
Amputatio	—	Andrien (Bertrand)	—
		Andrieux (François Guillaume Jean Stanislaus)	—

	lap.		lap.
Andromache	234	Angol versírás	307
Andromeda	—	Angoulême (Bourboni Lajos An-	
Anecdota, Anecdotaló	—	tal)	309
Anemometrum, I. Szélmérő	—	Angoulême (Maria Theresia)	310
Anevrysma (verő-érdaganat)	—	Angyalffy (Mátyás András)	311
Aniossi (Pasquale)	235	Angyalok	—
Angelek	236	Angyalvár	312
Angelo (Michel), I. Buonarotti	—	Anhalt	—
Angelo (Castello di S.), I. An-		Anich (Péter)	314
gyalvár	—	Ankarström (Jan. Jak.)	—
Angeloni (Luigi, gróf)	—	Anna	—
Angelus Silesius	—	Annales, I. Évkönyvek	315
Angiologia	—	Annatak	—
Anglaise	—	Annominatio	—
Anglesea (Henrik Vilmos Paget,		Annuitások	316
uxbridgei gróf, marquis	—	Annunciások, I. Franciscanusok	—
Anglia, Angolország	237	Annus	—
I. Néesség, népi alkotmány,		Anodyna	—
nemesség	240	Anomalia	—
II. Statusalkotmány	247	Anomalia (astr.)	—
III. Az igazgatás alkotmánya	255	Anomoëusok, I. Arianusok	—
IV. Polgári 's büntető törvény-		Anonymi Belae 'sat,	—
hozás 'sat.	260	Anorganicus, I. Organon	—
Angliai, Anglus áruk 'sat. I. An-		Anquetil du Perron (Abraham	
gol áruk 'sat.	267	Hyacinte)	—
Angol áruk	—	Anselmus	317
Angol bank, I. Londoni bank		Ansgar	318
Angol birtok Keletindiában	—	Anson (George)	—
Angol egyház	268	Anstett (János)	319
Angol képirás 's hangmivész-		Antaeus	—
ség, I. Angol művészség	269	Antal (Paduai Sz.)	—
Angol kertek, I. Kertészség	—	Antal (Nagy Sz.)	—
Angol kürt	—	Antanaclasis	320
Angol literatura, tudomány, poë-		Antar	—
sis 's játékszin	—	Antenor	321
1) Literatura 's tudomány		Anteros	—
A. Philologia	275	Anthem, I. Antiphonia	—
B. Régiségtudomány	276	Anthologia	—
C. Theologia	278	Anthropognosia	—
D. Törvénytudomány	279	Anthropolithusok	—
E. Orvosi tudomány	280	Anthropologia	—
F. Mathesis	—	Anthropomorphismus, I. Bál-	
G. Természettudom.	282	ványozás	322
H. Philosophia	284	Anthropomorphiták	—
I. Historia	285	Anthropophagusok	—
K. Geographia 's statist.	287	Antibacchius, I. Rhythmus	323
L. Országtudomány	288	Anticaglia, I. Műemlékek	—
2) Angol poësis	289	Antigone	—
3) Angol játékszin	293	Antigonus	—
Angol loyak	296	Antik, Antikok, I. Műemlékek	—
Angol művészség	301	Antikrisztus	—
Angol nyavalya	302	Antillák	324
Angol nyelv	—	Antilochus	325
Angolország, I. Anglia	304	Antimonim, I. Piskolcz	—
Angol orvosi 's seborvosi tud.	—	Antinomia	—
Angol táncz, I. Anglaise	307	Antinomismus	—
Angol tört.1603-ig, I. Nagy-Brit.		Antinous	325

	lap.		lap.
Antiochia	327	Apicius	347
Antiochiai iskola, I. Catechet. oskolája	—	Apis	—
Antiochus	—	Apocalypsis	—
Antiope	—	Apocatastasis	—
Antiparos, I. Paros	—	Apochryphus könyvek	—
Antipater	—	Apodictice, Apodicticus	348
Antipathia	328	Apogaeum, föld távola, I. Ap- sis	—
Antiphlogistica chemia, I. Che- mia	—	Apollinarismus	—
Antiphonia	—	Apollo	—
Antiphrosis	329	Apollodorus (Athenei), I. Kép- írás	349
Antipodes	—	Apollodorus (gram.)	—
Antipsorica	—	Apollonicon	—
Antiqua	—	Apollonius Pergaeus	—
Antiquarius, I. Régiségbuvár és Oszeres	—	Apollonius Rhodius	350
Antispastus, I. Rhythmus	—	Apollonius Tyanaeus	—
Antisthenes	—	Apologetica	351
Antithesis	330	Apologia	—
Antitrinitariusok	—	Apologus, I. Mese	352
Antoeci	—	Apophthegma	—
Antoinette (Marie)	331	Apoplexia, I. Gutaütés	—
Antonello (Messinai), I. Olaj- festés	—	Aporeticusok, I. Scepticusok	—
Antoninus Pius	333	Aposiopesis	—
Antoninus Philos.	334	Apostasia, Apostata, I. Eret- nekség	—
Antonius Marcus	335	A posteriori, I. A priori	—
Antonomasia	337	Apostol	—
Antraignes	—	Apostoli (jur.)	—
Antwerpen	—	Apostoli (adj.)	—
Anubis	338	Apostoli barátok	—
Anville (Jean Bapt.)	—	Apostoli constitutiók, I. Con- stitutiók (Apostoli)	353
Anyafiak	339	Apostoli kamara, I. Rom. curia	—
Anyajelek	—	Apostoli király, I. Magyar ki- rály	—
Anyakönyv, I. Matricula	—	Apostoli symbolum, I. Symbolum	—
Anyaszentegyház, I. Szentegy- ház	—	Apostool, I. Kereszttségisméltők	—
Ányos (Pál)	—	Apostrophe	—
Aorta, I. Eretek	341	Apostrophus, I. Kihagyó jel	—
Apácza, I. Klastrom	—	Apotheosis	—
Apáczai Csere János	—	Appeal	—
Apafi Mihály I.	342	Appell, I. Riadal	—
Apafi Mihály II.	343	Apellatio, I. Feljebbvitel	—
Apange	344	Apellatio - törvényszékek, I. Feljebbviteli törvényszékek	—
Apát	—	Appetitus	—
Apathia	—	Appiani (Andr.)	354
Apel (János Agost)	345	Appianus	—
Apellansok	—	Appius Claud. Crass.	—
Apelles	—	Appius utja	355
Apenninek	346	Applicatura, I. Ujrákás	—
Aphelium, nap távola, I. Ap- sis	—	Appoggiato	—
Aphorismusok	—	Apponyi (Antal, gróf)	356
Aphrodite	—	Approbata, I. Compilata	357

	lap.		lap.
Aprilis	357	Aranyszám, I. Kerekszám	379
Aprilisjártatás	358	Aranyverő	—
A priori	—	Ararat	380
Apró harc	—	Arator (Steph.), I. Szántó	—
Apró pénz	—	Aratus	—
Apsis	—	Araukanok, Araucaná	—
Apulejus	359	Arbela	381
Apulia	—	Arbiter, I. Biró	—
Aquaeductus	360	Arbitrage	—
Aquamarina, I. Beryllus	—	Arbiczfák	—
Aquarell	—	Arbucz, Turtul és Kemenche	—
Aqua tinta, I. Tüsmód	—	Arc (Jeanne d'), I. Jeanne d'Arc	—
Aqua tofana	—	Arcada, I. Ivhajítás	—
Aquariva, I. Jesinták	—	Arcadia	—
Aquila	—	Arcadiusok (academiája)	—
Aquileja	361	Arcanum	382
Aquincum	—	Arcesilaus	—
Aquitania	—	Archaeologia	—
Ár	—	Archaismus	383
Arabeszk, I. Grotteszk	—	Archangel	—
Arabia	—	Archenholz	384
Arabiai eretnekség	364	Archi	—
Arabiai tenger	—	Archiáter	—
Arab litteratura	—	Archidiaconus, I. Egyházi sze- mélyek, Egyházi méltóságok	385
Arabo, I. Rába	366	Archilochus	—
Arachne	—	Archimedes	—
Arachnologia	—	Archipelagus	386
Arad (Ó)	367	Architectonica, Architectura, I. Építéstudomány	—
Arad (Új)	—	Archivum, I. Léveltár	—
Arad vármegye	—	Archontes	—
Aradi gyűlés, I. Béla II.	—	Archytas	—
Araeometer, I. Higmérő	—	Arco, I. Pizzicato	387
Arago (Dominique François)	—	Arçon (Jean Claude)	—
Aragon	368	Arcticus	—
Arak	—	Arcus	—
Arakacsa	—	Arcus apparitionis, fulsionis	—
Aral	369	Arcus diurnus, nocturnus	388
Aranda (Pedro)	—	Arcz	—
Aranjuez	—	Arczfesték, I. Kendőző szín	389
Aranka (György)	370	Arczkép, I. Portrait	—
Arany	372	Ardennek	—
Aray bulla	374	Are	—
Aranycsinálás mestersége, I. Alchymia	377	Area	—
Aranyér	—	Arelatum	—
Aranyforint, I. Forint	—	Arena, I. Amphitheatrum	—
Aranygyapjas rend, I. Vitéz- rendek	—	Arenda, I. Haszonbér	—
Aranygapju, I. Argonauták és Iason	—	Arendt (Márton Fridrik)	—
Aranyok I. Duk. és Magy. aranyp. Aranyos	—	Areopagus	—
Aranyosbánya	378	Ares, I. Mars	390
Aranyösszék	—	Arethusá	—
Aranyozni	—	Aretino (Pietro)	—
Aranyarkantus vitézek, I. Vi- tézrendek	379	Argandlámpa, I. Lámpa	391
		Argens, (Jean Baptiste)	—
		Argenson (Voyer)	—
		Argent haché	392

	lap.		lap.
Argentanum	392	Arnold (Sámuel)	413
Argiphontes, l. Argus	—	Arnoldisták, l. Arnold (Bresc.)	414
Argo, l. Argonauták	—	Arnótok	—
Argolis, Argolia	—	Arnould (Sophie)	—
Argonauták	393	Arnyék és viláosság	415
Argonni erdő	395	Arnyékóra, l. Napóra	416
Argos, l. Argolis	—	Arnyékozat	—
Arguelles (Augustin)	—	Árok	417
Argumentum (astr.)	—	Árpád	—
Argumentum (phil.), l. Bizo- nyítás	396	Arpent	419
Argus	—	Arras	—
Aria	—	Arrhidaeus	—
Aria (muzs.)	397	Arria	—
Ariadne	—	Arriégarde, l. Hátvédőr	—
Arianusok	—	Arrighi	—
Ariman, l. Daemon	398	Arrosirozás	—
Arimaspek	—	Arrow - Root	—
Arion	—	Ars hermetica, l. Alchymia	420
Arioso, l. Aria (muzs.)	399	Arsenal (fegyvertár)	—
Ariosto	—	Arsenicum, l. Egérkő	—
Aristaenus	401	Arsin	—
Aristarchus (grammat.)	—	Arsinöő, l. Alcmaeon	—
Aristarchus Samius	—	Arsis, l. Rhythmus	—
Aristides Igazságos, - Aelius	402	Arszabás (limitatio)	—
Aristippus	—	Artatlanság állapotja	—
Aristocrátia	403	Artaxerxes 1) Longimanus, 2) Mnemon, 3) Ochus	—
Aristomenes	404	Artemidorus	421
Aristophanes	—	Artemis, l. Diana	—
Aristoteles	405	Artemisia	—
Arithmetica	407	Artemon	—
Arius, l. Arianusok	—	Arteriák, l. Erek	—
Arkona	—	Arthritis, l. Kőszvény	—
Arkwright (Richard)	—	Arthur v. Artus	—
Arlay	408	Articsóka (cynara)	—
Armada	—	Articulus	422
Armada, l. Hadi sereg	—	Artigas (José d')	—
Armalisták, l. Nemesek	—	Artilleria	423
Armatolia	—	Arubiztosítás	424
Armenia, l. Örményország	409	Arundel márványa, l. Márvány- krónika	—
Armeniai literatura, l. Örmény literatúra	—	Aruspex	—
Arnfeldt (Gusztáv Moricz, gróf)	—	Árvaházak	—
Arminianusok, l. Remonstransok	—	Árva vára	426
Arminius, l. Hermann	—	Árva vármegye	—
Armorica	—	As	427
Arnaud (François Thomas Ba- culard d')	—	Asbest	—
Arnauld 1) Ant., 2) Rob., 3) Ant.	410	Asbóth (János)	428
Arnault (Antoine Vincent)	—	Ascanius	—
Arnauták, l. Arnótok	411	Ascendentes	429
Arndt (Erneszt Móricz)	—	Ascensio (emelkedés)	—
Arne (Tamás Agoston)	412	Ascensio (Menybemenetel szig.)	—
Arnheim	—	Asceták	—
Arnim (Lajos Achim)	—	Ascii, l. Amphiscii	—
Arnobius (az idősbik)	413	Asclepiadesek	430
Arnold (Bresciai)	—	Asclepiadesi vers	—
		Asclepios, l. Aesculapius	—

	lap.		lap.
Ashantee, Ashantik	430	Atellanae fabulae	400
Asia	531	A tempo	—
Asiai társaságok 's museumok	436	Athalia	—
Asioli (Bonifacius)	—	Athamas	461
Asmodi	437	Athanasius (Sz.)	—
Asopus	—	Atheismus	462
Asow	—	Athenaeus	463
Aspasia	—	Athenagoras	—
Aspectus (szegfény)	—	Athene	—
Asper	438	Athene, l. Minerva	468
Aspern (csata)	—	Athleták	—
Asphyxia (érverésnélkülvalóság)	439	Athletica, l. Gymnastica	469
Assalini (Péter)	—	Athos	—
Assas (Niklas)	440	Atlantica, l. Rudbeck (Olaus)	—
Assasinek, l. Ismaeliták	—	Atlantis	—
Assecurantia, l. Kármentés	—	Atlas	—
Assemanni (Simon)	—	Atlas	—
Assessor, l. Táblabíró	—	Atlasi tenger	470
Assiento	—	Atlasok, l. Rabképek	—
Assignaták	441	Atmometrum, l. Páraméro	—
Assignatio, l. Kijegyzés	—	Atmosphaera, l. Levegőkör	—
Assignatio	—	Atmosphaerai levegő, l. Gázne- mek	—
Assimilatio	—	Atmosphaerologia	—
Assisek, l. Esküdtek széke	—	Atomusok	—
Associatio idearum	—	Atonia	—
Assonantia	442	Atreus	—
Assumptio	—	Atridák, l. Agamemnon	471
Assyria	443	Atrophia (aszalvány)	—
Asszony, Asszonyok	—	Atropos	472
Asszonyi egyesületek	446	Attacca	—
Asszonyi jóságok	447	Attentatum	—
Asszonyjég, Asszonyüveg	—	Atterbom (Dániel Amadé)	—
Asszu-szőlőbor	—	Attica	474
Astarte	—	Attica (épitéstudom.)	476
Asteriscus (csillagocska)	—	Attila	—
Asterismus, l. Csillagzat	—	Attitude	478
Asteroides	—	Attractio	480
Asthenia	—	Attributum	—
Astrachan	449	Atyafi	483
Astraea	—	Atyai hatalom	—
Astralis lelkek	—	Atys v. Attys	484
Astrognesia	450	Aubaine (droit d')	—
Astrolabium	—	Auber (D. F. E.)	—
Astrologia	451	Aubry de Montdidier	—
Astronomia	455	Aucarius	485
Asturia	456	Auckland (William Eden, báró)	—
Ásványcsontok, l. Ósvilág	457	Auctor, l. Szerző	—
Ásványok, Ásványtudomány, l. Minerák, Mineralogia	—	Aud, Oude	—
Ásványos vizek (természetes)	—	Audaesus, Audianusok, l. An- thropomorfiták	486
Ásványos vizek (mesterséges)	—	Audebert (Jean Baptiste)	—
Asymptote	459	Audentia	—
Asyndeton	—	Auditor (hadi ügyvéd)	—
Asztali jóságok	460	Auditor	—
Atalanta	—	Auerstädt (melletti csata)	487
Ate	—	Auger (Athana)	—

	lap.		lap.
Anger (Louis Simon)	487	Auto da Fé, 1. Inquisitio	509
Augerau (Péter Ferencz Károly)	488	Autodidactos	—
Auges, 1. Apsis	—	Autographicus	—
Angias, 1. Hercules	—	Automat	—
Augsburg	—	Autonomia	510
Augsburgi v. Agostai vallástétel	489	Autopsia	—
Augures	490	Avaniák	—
Augustus	—	Avantgarde, 1. Elővédőr	—
Augustus (Cajus Julius Caesar Octavius)	—	Avant la lettre, 1. Lenyomat	—
August II. (Erikrik)	493	Avarárk, 1. Avarok	—
August III. (Fridrik)	496	Avaria	—
Aunoy (Marie Catharine Jumelle de Berneville, grófné.)	497	Avarok	511
Aureng - Zeyb	—	Avellino	512
Aurora	498	Ave Maria	—
Ausonius (Dec. Magnus)	—	Aventura grossa	—
Auspacia, 1. Augures	—	Aventurin	—
Austerlitz	—	Averno (Avernus)	—
Australasia	—	Averroes	—
Australia	—	Avignon	513
Ausztráliai oceanus, 1. Délszaki tenger és Krusenstern	502	A vista, 1. Vista	—
Ausztriai császárság	—	Avocat du roi, 1. Koronátgyvéd	—
Ausztriai ház	505	Axioma	—
Ausztriai statuspapirosok, 1. Statuspapirosok	508	Axis, 1. Tengely	514
Ausztrigák	—	Axum	—
Autenil	—	Ayrer (Jakab)	—
Authenticum	509	Ázalékfergek (ázalékok, infusoria)	515
Antocratia	—	Azimuth	516
Autocrator	—	Azincourt	—
		Azorok	517
		Aztatás	—
		Azarra (Miklós József, lovag)	—

B.

B	518	Bacchius, Bacchæus, 1. Rhythmus	—
Baal, Bel	—	Bacchus	521
Báb, 1. Pupa	—	Bacchylides	522
Bábaság, 1. Szüléssegítség	—	Baccio della Porta, 1. Fra Bartolomeo (di San Marco)	—
Bábenbergi ház	—	Bacciocchi	—
Babona	—	Bach (nemz.)	—
Bábok	519	Bachaumont	523
Babyloni órák	—	Baco (Roger)	—
Babylonia	—		
Baccalaureus	520		

Nagy Méltóságú, Méltóságos, Nagyságos, Fő
Tisztelendő, Tisztelendő, Tiszteletes, Tudós, Tekin-
tetes, Nemzetes és Vitézlő Előfizetők nevei be-
türenddel:

Adamovics Ferencz.
 Ágoston József.
 Aizner József.
 Ajkay Pál.
 Akantisz Mihály.
 Amptmann György.
 Andrásy János (2.péld.).
 Angyán János.
 Antal Farkas.
 Antalfy Sigmund.
 Apáthy János.
 Apostol Pál.
 Arany József.
 Aranyosy Tamás.
 Bácsi László.
 Bajzáth (Pészaki) Albert.
 Balási (Kászton-Impérfalvi) Gergely.
 Balási József.
 Balásy (Balásfalvi) Sándor.
 Balásy (Bethlenfalvi) Sándor.
 Balassa Lajos.
 Balek József.
 Bálint Elek.
 Bálinth Antal.
 Balogh Ferencz.
 Balogh (Csabai) József.
 Balogh József.
 Balogh (F. Almási) Sámuel.
 Baloghy Mihály.
 Bánffy Elekné, Bároné.
 Bánffy Pál, Báró, özvegye, szül. Gányi Ersébet, Bároné.
 Bánffy Pál, Báró.
 Bányai Mihály.
 Barakovics Antal.
 Bárány (Debreczeni) Ágoston.
 Bárány (Debreczeni) Antal.
 Bárány Bertalan.

Baranyai.
Barcsay János.
Barcza (Nagy-Alasonyi) Adam.
Bárdossy (Bárdosi) László.
Baricz Mihály.
Barkassy Pál (2 péld.).
Barra Miklós.
Barta (Csiktusnádi) Gábor János.
Bartha Moses.
Barthus József.
Bartosságh.
Ba'sa József.
Bata Pál.
Bathányi F. H.
Bátor János.
Bayer György.
Begedi Bertalan.
Begedi Péter.
Békássy (Békási) Imre.
Bekényi (Mikofalusi) János.
Békéssy Károly.
Belák József.
Belánszky József.
Bendekovics Nepom. János.
Benedek József.
Benkő Elek.
Benkő Ferencz.
Benyovszky Péter.
Berkes Antal.
Berki István.
Bernát (10 péld.).
Bernát György.
Bethlen (Gróf Bethleni) if. József.
Bethlen (Gróf Bethleni) Pál.
Bezerédy István.
Bihari Márton.
Bíró János.
Bíró László.
Bíró (Andrásfalvi) Moses.
Bischof István.
Bitnitz Lajos.
Bittó (Sárosfalvi) László.
Bod József.
Bogdány Lajos.
Bogyay Péter.
Bohatsek András.
Bölöny (Bölöni) László.

Bónis Ferencz.
Borbély (Rofi) Sámuel.
Borbély Sándor.
Bornemisza Maria, Bároné.
Bornemisza Pál, Báró.
Boronkay Rosalia, néhai Kazinczy István özvegye.
Boros (Rákosi) István.
Boros (Magyarádi) József.
Borovetz.
Borovszky Leonárd.
Bors (Budafalvi) József.
Borsányi János.
Bosnyák Imre.
Boszniai Ferencz.
Bozoky (Rácz-Fejértói) Pál.
Bozság (Tarczali) Károly.
Brunner József.
Budai Pál (14 péld.).
Bujanovics (Aggteleki) Erneszt.
Bujanovics (Aggteleki) Sándor.
Burián Pál (65 péld.).
Buttykay József.
Buzinkay János.
Chernel (Csernelházi) József.
Cherszky András.
Constantinovits (Germáni) Sándor.
Csanády (Telegdi) József.
Csányi János.
Csapó János.
Császár Herman.
Császár (Pacséri) Sándor.
Csáthy György özvegye (4 péld.).
Csengeri Antal.
Csepy (Várbogyai) Sigmund.
Cserey (N. Ajtai) Sámuel.
Csernus András.
Csiki János József.
Csipkés (A. Rákosi) Boldizsár.
Csiszár Imre.
Csiszár Mihály.
Csiszér Dániel.
Csiszér István (2 péld.).
Csoma József.
Csoma József.
Csórfóly István.
Csuzy Pál.
Czere Benjamin.

Czike Pál.
Czímber András.
Czinar Móró.
Czindéri László.
Czintula (Nemes Militicsi) Antal.
Czintula (Nemes Militicsi) János.
Czintula (Nemes Militicsi) Mihály.
Dániel Elek.
Dankó Ferencz.
Darvas (Nagy-Réti) Pál.
Dávidházy Sámuel.
Deák (K.) Ferencz.
Deák János.
Demyen Sámuel.
Derecskey József.
Désy József.
Detsei Sámuel.
Diénes (Nemes-Népi) Gábor.
Ditső Lajos.
Dobozy M.
Döbrentei Imre.
Döbrentei László.
Dobrossy Szabó (Dobrovcski) József.
Dohovics Basilius.
Domahidy (Domahidai) Pál.
Domby Márton.
Dömsödy Gábor.
Dőry Károly.
Dósa Elek.
Dósa Lajos.
Draskóczy (Draskóczi) Gábor.
Draskóczy (Draskóczi) Sámuel.
Draskóczy (Draskóczi) if. Sámuel.
Dudok József.
Durtsák János.
Eggenberger (20 péld.).
Egri (az) érseki lyceum könyvtára.
Elek Sándor.
Elekes István.
Eötvös József, Báró.
Érseki Sándor.
Érsekujvári Sándor.
Esztergami (az) primási számtartói hivatal.
Eszterházy (Gróf Eszterházi) id. Mihály.
Exner Adam.
Fabrinyi (Aranyadi) István.
Fakó György.

Fankó.
Farkas Antal.
Farkas Ferencz.
Farkas József.
Farkas (Losonczi) Károly.
Farkas (Losonczi) Károly.
Fatovits István.
Fáy (Fáji) András.
Fazekas István.
Fazekas Miksa.
Fehér Ferencz.
Fejér Mihály.
Fejérváry Sámuel.
Fénix Farkas.
Ferenczi József.
Ferenczy Imre.
Ferenczy István.
Fodor Antal.
Finta Ferencz.
Fitos Pál.
Fogarasi Antal.
Fogarasy Antal.
Fogarassy János.
Földi János.
Földvári.
Földvári István.
Földvári Pál.
Forgács L., Gróf.
Forgács Maria, Grófné.
Forgó.
Forintos János.
Forizs (Otrokocsi) János.
Fráter Mihály.
Friebeisz Imre.
Frnka János Evang.
Fülep (Szárhegyi) Elek.
Fülep (V.) József.
Fülepp Leopold.
Füley István.
Gabányi (Olysoi) Sándor.
Gál István.
Gál István.
Gál (Hilibi) László.
Gálbory Sámuel.
Gálvátsy László.
Garas Sámuel.
Gavra Sándor.

Gebhardt Xaver Ferencz.
Gedeon István.
Gedő (N. Sz. Mártoni) József.
Gencsy (Gencsi) Ignác.
Gencsy (Gencsi és Mihályfalvi) Lajos.
Gencsy (Gencsi és Mihályfalvi) László.
Geramb János, Báró,
Gerencsér János.
Geréb Rudolf.
Gergelyfi Márton.
Getsey Gellert.
Ghyczy.
Gindl János.
Göbel Ferencz.
Gode József.
Göntz Béla.
Gorzó Mihály.
Greskovics Ignác.
Gromann János.
Grosz.
Grynaeus Alajos.
Gulyás Sámuel.
Guzmics Iszidor.
Gyalai János.
Gyalokay Károly.
Gyarmati Sámuel.
Gyenes (Polyáni) József.
Gyenizse József.
Gyertyánffy (Bobdai) Dávid.
Gyertyánffy (Bobdai) Dávid.
Gyertyánffy (Bobdai) János.
Gyikó János.
Gyömöre (Gyömörei) Károly.
György József.
György József.
Györgyi Sándor.
Győry József.
Gyürky (Gyürki) János.
Hadházi István.
Haim.
Hajdu Benedek.
Hajnal Abel.
Halász József.
Halász Miklós.
Haller (Gróf Hallerkeői) Ferencz.
Halmagyi János.
Haluskay Sándor.

Harczarik György.
Hartleben C. A. (37 péld.).
Hartmann János.
Házmán.
Hegedüs János.
Hegedüs József.
Heringh Ignác.
Herovics János.
Hertelendy (Hertelendi) Ignác.
Hetyey (Makos-Hetyei) Antal.
Hetyey (Hetyei) István.
Hidegh Abraham.
Hidegh Alajos.
Hidegh Ignác.
Hlosza István.
Hoffmann István (2 péld.).
Hollóssy Mihály.
Horarik János.
Hornyik József.
Horváth Cyrillus.
Horváth Elek.
Hosszú Márton.
Hrabovszky (Hrabovai) Sámuel.
Hrehuss György.
Hrehuss Pál.
Hubay József.
Hubert József.
Huszár (N. Baráthi) Ferencz.
Huszár József.
Igaz Ferencz.
Igmándi Mihály.
Ihász György.
Incze Ferencz.
Incze István.
Jablonezy Ignác.
Jakab József.
Jakab Mihály.
Jakabfalvay (Jakabfalvi) Dániel.
Jakabfalvi Dániel.
Jankovics (Jeszeniczei) Xaver Ferencz.
Jantsó Lajos.
Jerzsák János.
Jeszensky (Kis-Jeszeni) János.
Joannovits Demeter.
Jósa (Nagy Bányai) Rudolf.
Jósa (Nagy Bányai) Rudolf.
Jósa Péter.

Juhász Antal.
Juhász István.
Kakasi István.
Kakasi (J.) Sámuel.
Kalmár István.
Kamenszky Illés.
Kamondi (Felső-Kamondi) Lajos.
Kapotsfy Mátyás.
Karácsony (Ivándai) István.
Karácsonyi (Hodosi) testvérek.
Karika János.
Kaskovics István (3 péld.).
Kaszab Mihály.
Katona József.
Katsó Lajos.
Kegyes József.
Kelle Erneszt.
Kemény László, Báró.
Kemény Sámuel, Gróf.
Keméri Miklós.
Keőszeghy Antal.
Kepes János.
Keresztes Sigmund.
Keresztury Kristóf.
Keszthelyi Erneszt.
Ketse Ferencz.
Király Ferencz.
Kirmayer Sámuel.
Kis Antal.
Kiss Bálint.
Kiss Dániel.
Kiss Ferencz.
Kiss Gáspár.
Kiss Gáspár.
Kiss (Bátorkeszi) János.
Kiss József.
Kiss József.
Kiss Károly.
Kiss Lajos.
Kiss Lajos.
Kiss László.
Klarik Silverius.
Klinkárt Károly.
Kogler.
Koller Ferencz.
Koller Mihály.
Kolmár István:

Kolonits Antal.
Komáromy József.
Komka Vincze.
Komlós János.
Komlós (Komlósi és Csöpényi) István.
Komlós László.
Konta Benjamin.
Konya András.
Körmendi Sámuel.
Körmendy János.
Koronka László.
Kőrösi Ferencz.
Kossa (Magyari) István.
Kosza József.
Kovách (Dicskei) Lajos.
Kovachich Sigmund.
Kováts Gyula.
Kováts István.
Kováts (Kovácsnai) István.
Kováts János.
Kováts János.
Kováts János.
Kováts József.
Kováts József.
Kováts József.
Kováts József.
Kováts (Hosszupáti) Károly.
Kováts (Nagy-Ajtai) Károly.
Kováts László.
Kováts László.
Kováts László.
Kováts (Kovácsnai) László.
Kováts M.
Kováts Márton.
Kováts (Berenczei) Sándor.
Kováts Tamás.
Kövesdy.
Kozma Ferencz.
Krajtsits János.
Kralovanszky.
Krányik Alajos.
Kritsfalussy.
Kritske.
Krizbay Elek.
Krizsanits József.
Kromtsik János.
Kubinyi Auguszt.

Kubinyi Károly.
Kuglits János.
Kuluncsics Auguszt.
Lábos János.
Laczkó János (12 péld.).
Lakatos Gábor.
Latinovics.
Latinovics (Borsodi) Károly.
Lauka Lajos.
Lavota András.
Lázár János.
Lázár Lázár.
Legrády Pál.
Lengyel (Szakálosfalvi) János.
Lengyel József.
Lengyel László.
Lenkey (Lenkei) Ákos.
Lenkey Sigmund.
Lents Imre.
Lexa Xaver Ferencz.
Liebenberg János.
Liebenberg Károly.
Lipcsei (Bilkei) Károly.
Litteraty János.
Lokodi György.
Loránth Sándor.
Lőrintzi János.
Lőrintzi József.
Losonczy (a') könyvtár.
Losontzi Moses.
Lugosi József.
Lukáts József.
Lukáts Timotheus Lukáts.
Madas (Nagy-Szalontai) Sándor.
Magyar kir. helytartó tanács (a') adói számvevő hivatala.
Magyar Mihály.
Majoros András.
Majorszky.
Majthényi (Baró Kesseleőkői) Imre.
Mály Albert.
Mányoki József.
Marich (Szolga-Egyházi) Dávid.
Markovits.
Markos (Bedői) Mihály.
Markus (Eőri) Ignácz.
Markus (Eőri) József.
Marossy László.

Martinszky József.
Márton István.
Márton József.
Mártzy László.
Matay (Gutorföldi) Antal.
Matok Sámuel.
Matoltsi Sándor.
Megyaszay.
Mérey (Kapos-Mérei) József.
Mészáros András.
Meszlényi Simon.
Mezriczky Péter.
Mihálik József.
Mike (Al-Torjai).
Miklóssy Ferencz.
Miskolczy (a') Agost. vall. iskola.
Miskoltzy Péter.
Missits (Zambori) Elek.
Molnár János.
Molnár Péter.
Molnár Sámuel.
Moos István.
Morlin Imre.
Morvay János.
Müller József. (15 péld.)
Munkácsi póstamester.
Musnay József.
Musnay Ferencz.
Nádasdy (Gróf Fogarasföldi) Ferencz.
Nádasdy József.
Nagy (Kebelei) Dániel.
Nagy Ferencz.
Nagy Ferencz.
Nagy György.
Nagy Ignác.
Nagy (Mindszenti) István.
Nagy István.
Nagy István.
Nagy (Sáros-Berkeszi) János.
Nagy József.
Nagy József.
Nagy (Mesterházi) Lajos.
Nagy László.
Nagy Moses.
Nagy Pál.
Nagy (Rapolthi) Pál.
Nagy (Szöllösi) Péter.

NagySándor.
Najer János.
Nánásy András.
Nánásy Gábor.
Németh István.
Németh József.
Németh Mihály.
Némethy (Némethi) Imre.
Nevetlen.
Nosticzius János.
Noszkó Eduard.
Noszlopy Ignác.
Novák Antal.
Novák Márton.
Nyékey György.
Odry (Pacséri) Eva.
Odry (Pacséri) József.
Oláh András.
Oláh Lőrincz.
Oláh m. Szilágyi Moses.
Oltoványi István.
Onadi Péter.
Onody Sigmond.
Orbán Lajos.
Orbán Mihály.
Orbán Péter.
Ordódy
Ormos Imre.
Osterhueber József (2 péld.).
Otskay Antal.
Ottlik (Ozori és Kočanóczi) Sándor.
Ötvös János.
Ötvös Sámuel.
Pakrótzy Nep. János.
Pál Mihály.
Palocsay Theodor, Bárá.
Pap Alajos.
Pap (Maklári) József
Pap József.
Pap (Szoboszlai) Károly.
Pap Károly.
Pap Mihály.
Pap Sigmond.
Pápay Ferencz.
Pápay (Pápai) Miklós.
Pappik István.
Pászmandy Károly.

Pasztóhi Ferencz.
Pataky Ferencz.
Pataky (Sáros Pataki) Sándor.
Patkó András.
Pattantyus Antal.
Paukhner Károly.
Pechata Károly-
Pechy István.
Pecze János.
Pelei Lajos.
Pendl Nep. János.
Peretz János.
Perger.
Pesti (a') kegyes oskolák.
Pétery (Dálnoki) Ferencz.
Pethő János.
Pethő Damjan.
Petz Antal.
Pfanschmidt Károly.
Pilipp János.
Pintér András (2 péld.).
Plank.
Plathy Mihály.
Pongrátz Mihály.
Porubszky (Porubai) István.
Pósch József.
Posoni János.
Pótsa Pál.
Povolny Ferencz.
Prikkel János.
Radakovits József.
Ráday Gedeon, Gróf.
Radnóthy György.
Raff Mihály.
Rátsek János.
Razel József.
Regéczi Pál.
Réz József.
Réz Sámuel.
Richter Ferencz.
Richter Mihály.
Ridl János.
Román (Kövesligeti) Ferencz.
Rósa Károly.
Röszler Alajos.
Rózsa Ferencz.
Rudics (Almási) József.

Ruszák Márk.
Ruttkay (F. és A. Ruttkai) Gábor.
Salamon András.
Sárközy József.
Sárváry.
Schelle Sándor.
Schlachta Ferencz.
Schmidegg (Gróf. Ladányi) Pálné, szül. Szerdahelyi Ho-
norata, Grófné.
Schmidt Victor.
Schustekh András.
Schwaiger András (15 péld.)
Schwartz.
Sebe György.
Sebestyén (Zetelaki) Gergely.
Semsy Eva, szül. Keglevich, Grófné.
Siday Sándor (2 péld.).
Simai Kajetán.
Simonffy Dániel.
Sipos Ferencz.
Sipos Ignác.
Sipos Mihály.
Slajkó Ignác.
Soltész György.
Somogyi Alajos.
Somogyi Ferencz.
Somogyi József.
Somogyi Sándor.
Somossy Sámuel.
Somsich (Sárdi) Miklós.
Spech Antal.
Sperry Leopold.
Spissich (Japrai) Ignác.
Stancsics Mihály.
Stand József.
Stépan (N. Váradi) László.
Stephais Gáspár.
Stetka Kisasszony.
Svastits (Bocsári) István.
Szábel Menyhard.
Szabó Antal.
Szabó Dávid.
Szabó Gábor.
Szabó István.
Szabó János.
Szabó József.
Szabó József.

Szabó (Böszörményi) József.
Szabó Miklós.
Szacsuvay (Esztelneki) Gábor.
Szakáts János.
Szakáts János.
Szalay Antal.
Szalay Antal.
Szalay József.
Szalay László.
Szántó János.
Szász János.
Szász József.
Szász Pál.
Szathmári Gábor.
Szathmáry Dániel.
Szathmáry Elek.
Szathmáry József.
Szathmáry József.
Szathmáry József.
Szathmáry József.
Szathmáry Király József.
Széchenyi Kristóf.
Szegedi (Zetelaki) Mihály.
Szegedi Sámuel.
Székely (Keléni) Mihály.
Székely Moses.
Szekeres János.
Szél György.
Szeles Ferencz.
Széles Mihály.
Széll József.
Szenczy Imre.
Szentesi (a²) olvasó társaság.
Szent-Imrey (Kraszniki) Sámuel.
Szent-Iványi János.
Szent-Miklós (Primóczi) Alajos.
Szent-Páli (Komorod Szent-Páli) Elekné.
Szepessy Szabó István.
Szeremley Gábor.
Szibenliszt Mihály.
Szikszay Benjamin.
Szikszay János.
Szilágyi (Pikárkosi) Imre.
Szilágyi József.
Szilágyi Károly.
Szilágyi Pál.
Szily János.
Sziltz József.

Szirmay (Szirmai) György
Szita István.
Szita (Salfai) János.
Szolga (Vargyasi) János.
Szöllősi Pál.
Szöllősi (N.) Péter.
Szóts Sándor.
Szüts Sámuel.
Takáts Mihály.
Takátsy Gábor.
Tallian (Vizeki) György.
Tallian János.
Tamásy József (11 péld.).
Tamásy Sándor.
Tassy Ignác.
Tegze János.
Teleki (Gróf Széki) Domokos.
Teleki (Gróf Széki) Elek.
Teleki (Gróf Széki) id. József.
Teleki (Gróf Széki) József.
Teleki (Gróf Széki) József özvegye, szül. Gróf Széki Teleki Sónia.
Thezarovich János.
Thorma Imre.
Tihanyi (Ebeczki) Ferencz.
Tihanyi (Ebeczki) Tamás.
Tilsch.
Tompa (Borosnyai) Simon.
Torkos Melchior.
Török Barsy (Enyéngi) Bálint.
Török János.
Toroczka János, Bárá (2 péld.).
Toroczka László.
Tóth.
Tóth Antal.
Tóth Antal.
Tóth Elek.
Tóth János.
Tóth Mihály.
Tóth Pál.
Tótösy Elek.
Trsztyenszky Pál.
Tulsitzky Mihály.
Turay József.
Turi (Tamásfalvi) József.
Turtsa János.
Udvardy (Udvardi) István. (2 péld.)

Ujfalussy Mihály.
Ujvári József.
Unghi Márton.
Ungvári György.
Uray (Urai) Balint.
Ürményi Péter.
Vajna (Pavai) Elek.
Váradi István.
Várhegyi (Leczfalvi) János.
Varga János.
Vásárhelyi (a' Maros-) tanács.
Vass Antal.
Vavra Hieronymus.
Vay János.
Vedres István.
Végh László.
Veiterschütz János.
Veres Mihály.
Verestói Sándor.
Veszelovszky István.
Veszzerle Ignác.
Veszprémi Pál.
Vidovich Ferencz.
Vigyázó.
Vincze Miklós.
Viski Pál.
Viski Péter.
Vizleítvay György.
Vurum Ferencz.
Wass (N. Bessenyoí) István.
Wattay Pál.
Weisz József.
Weisz Sámuel.
Wermescher Sámuel.
Wesselényi Miklós, Bárá (22 péld.).
Wigand György (20 Pél.).
Wigand, Posonyban (10 péld.).
Wigand, Sopronyban (30 péld.).
Wolffinger Ferencz.
Xantus Ignác.
Zagyva Imre.
Zákány József.
Zeyk (Zeykfalvi) if. János.
Zeyk (Zeykfalvi) Miklós.
Zibrinyi József.
Zichy (Gróf Vásonkői) Ferencz.
Zichy (Gróf Vásonkői) Károly.

111 (L'abbé) 137 (al dorat)
197 (Amade) 316 (Anonymus)
330 (Anzós) 357 (ap'olis)
378 (Anzós) 417 (Anzós)
491 (Anzós) 476 (Anzós)

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

